ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

11 (26)
2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 11 (26) листопад, 2015 р.

Частина 1

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

Обкладинка журналу присвячена Дню української писемності та мови. Це свято, яке щороку відзначається в Україні 9 листопада відповідно до Указу Президента України «Про День української писемності та мови». За православним календарем це також день вшанування пам'яті Преподобного Нестора-Літописця – послідовника творців слов'янської писемності Кирила і Мефодія. Вважається, що саме Нестор Літописець став прабатьком української писемної мови. Традиційно цього дня всіх українців запрошують написати Всеукраїнський диктант національної єдності та перевірити свої знання. Мова – одна з головних ознак нації, саме вона підтримує свідомість національної єдності українського народу, любов до країни та пошану до себе.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Богдан М.М., Гуляєва Г.Б., Коваленко О.Г.
Вплив вірусної інфекції на каталазну і фотохімічну активність листків пшениці за дії біологічно активних речовин різної природи 8

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Башков В.М., Бабаев А.А.
Причины возникновения вращающего срыва в осевых вентиляторах 14

Григоренко І.В., Шаповалова Н.П., Карбовська А.В.
Контроль шоколадної продукції в системі технічного регулювання України 17

Гриців В.В.
Підсумовування втомних пошкоджень за широкого діапазону режимів навантаження 21

Джус А.П.
Дослідження напружено-деформованого стану елементів комбінованих посудин високого тиску 24

Кривошеєв К.В.
Моделі, методи та інформаційна технологія підтримки прийняття рішень при діагностуванні очних захворювань 28

Павлов Д.Ю., Сіциліцин Ю.О.
Використання розподілених баз даних при проектуванні інформаційних систем для автоматизації роботи підприємств 32

Самородов В.Б., Мітцель М.О., Пелипенко Є.С.
Порівняльний аналіз робочих процесів у безступінчастій гідрооб'ємно-механічній трансмісії в процесі гальмування 36

Соломенцев С.В.
Дослідженя моделей зберігання ієрархічної інформації у реляційних базах даних 42

Shapovalova N.P.
Confections with a long-term storage 45

Шовкалюк М.М., Ахтирський Д.В.
Міжнародний досвід з підвищення ефективності використання енергоресурсів 49

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Баликіна В.В.
Використання міжвидових фенотипових дистанцій верб за морфометричними показниками листка для видової діагностики 54

Гринь С.О., Кузнєцов П.В., Стаднік В.Ю.
Проблеми деградації ґрунтового покриву та шлях поліпшення якості ґрунтів 58

Каратєєва О.І.
Генетика успадкування забарвлення овець 61

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Єремєєва І.А.
Негативне право на асоціацію в профспілковій політиці британських урядів 70-80-х років XX століття 66

Калужинська Ю.В., Троценко Р.В.
Історія становлення документу та його еволюція в електронний документ 71

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Иванов Е.В.
Коррупция как рычаг социального управления в постсоветских странах 76

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бєлобородова Д.О.
Ґенеза мотиву метемпсихозу в українській баладі 82

Галамага О.В.
Магія vs релігія у контексті ментальності давніх римлян 86

Куриленко Д.В.
Соціофілософський вимір сміху як парадигма пізнання буттєвої домінанти. Сміх як атрибут буття та полісемантична структура 90

Кушнєрьова М.О.
Гоголівський текст в українському поетичному дискурсі кінця XX століття 94

Ляшов Н.М.
Теоретичний аспект формування готовності студентів-філологів до самопрезентації в процесі навчання зарубіжної літератури 98

Навроцька В.В.
Становлення Вокера Персі як романіста 102

Остапчук І.І.
Невербальне вираження тропів в англійській рекламі 106

Рожков Ю.Г.
Конститутивні характеристики наукового дискурсу 111

Савватєєва В.Д.
Вербалізація концепту DEADLY VIRUS у медіа-дискурсі 115

Чубань Т.В., Левченко Т.М., Кубарська О.А.
Особливості сполучуваності вербальних дієслів мовлення з префіксами 120

Яцків Н.Я.
Структурно-стильові домінанти новелістики Гі де Мопассана 125

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Сплодитель А.О.
Сучасний стан та особливості природокористування національного природного парку «Нижньосульський» 132

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Канарик Ю.С., Волкович Н.В.
Медіація як альтернативний спосіб вирішення цивільних спорів........................138

Тептюк Є.П.
Судовий захист в системі гарантій забезпечення конституційного права громадян на доступ до публічної інформації................................141

Шевченко В.В.
Свобода вибору виду договору у земельному праві......................................145

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Смирнова М.В.
Взаємозв’язок комунікаційних процесів та стигматизації як соціально-психологічного явища............152

Фурманкевич Н.М.
Теорія масової комунікації: гендерний аспект..156

CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

Bogdan M.M., Gulaeva A.B., Kovalenko O.G.
Influence of viral infection on catalase and photo-chemical activity of wheat leaves for the actions of biologically-active substances of different nature 8

ENGINEERING SCIENCES

Bashkov V.M., Babaev A.A.
Causes of rotating disruption in axial fan 14

Grigorenko I.V., Shapovalova N.P., Karbovskaya A.V.
Control chocolate products in the system of technical regulation of Ukraine 17

Grytsiv V.V.
Summation fatigue for damages wide range of modes loading 21

Dzhus A.P.
Research stress-strain condition of elements of combined high pressure vessels 24

Krivosheev K.V.
Models, methods and information technology decision support diagnosing eye diseases 28

Pavlov D.Yu., Sitsilitsin Yu.A.
Using a distributed database in designing of information systems for the automation of enterprises 32

Samorodov V.B., Mittsel N.A., Pelipenko E.S.
Comparative analysis of the working process in a continuously variable hydrostatic-mechanical transmission during braking 36

Solomentsev S.V.
Research models of hierarchical storage of information in relational databases 42

Shapovalova N.P.
Confections with a long-term storage 45

Shovkaliuk M.M., Ahtursky D.V.
International experience to improve energy efficiency 49

AGRICULTURAL SCIENCES

Balykina V.V.
The usage of interspecific phenotypic distances of willows by morphometric leaf parameters for specific diagnostics 54

Grin S.O., Kuznetsov P.V., Stadnik V.Y.
Soil degradation and ways of improvement of soil quality 58

Karateeva E.I.
Genetics inheritance colour sheep 61

HISTORICAL SCIENCES

Eremeyeva I.A.
The negative right to association in trade union policy of British governments in 70-80-th years of the XX century 66

Kaluzhynska Y.W., Trotsenko R.W.
The history of document formation and its evolution in electronic document 71

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Ivanov Ye.V.
Corruption as a pinch of social control in post-Soviet countries 76

PHILOLOGICAL SCIENCES

Bieloborodova D.A.
Genesis of the metempsychosis' motive in the Ukrainian ballad 82

Galamaga H.V.
Magic vs Religion in the context of ancient Romans' mentality 86

Kurylenko D.V.
The social-phylosophical aspect of humour as a paradigm of cognition of the dominance of being. The humour as our atribute of being and polysemantic structure 90

Kushneriova M.O.
Hohol's text in Ukrainian poetic discourse at the end of the XX century 94

Lyashov N.M.
The theoretical aspect of formation of readiness of students-philologists to the self-presentation in the process of teaching foreign literature 98

Navrotska V.V.
The making of Walker Percy as a novelist 102

Ostapchuk I.I.
Non verbal expression of the tropes in English advertisement 106

Rozhkov Yu.G.
Constitutive characteristics of scientific discourse 111

Savvatieieva V.D.
The lexicalization of concept DEADLY VIRUS in media-discourse 115

Chuban T.V., Levchenko T.M., Kubarska O.A.
Peculiarities of verbal verbs compatibility with prefixes 120

Yatskiv N.Ya.
Structural and stylistic dominants of Guy de Maupassant's short stories 125

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Splodytel A.O.
Present condition and peculiarities of environmental management of the national nature park «Nyzhniosulskyi» 132

LAW SCIENCES

Kanarik Yu.S., Volkovuch N.V.
Mediation as an alternative way
to solve civil disputes....................................138
Teptyuk E.P.
Courting in support of warranties
constitutional right to access
to public information.....................................141
Shevchenko V.V.
Freedom of choice of the type
of contract in the land law.............................145

SOCIAL COMMUNICATIONS

Smyrnova M.V.
Correlation between communication
processes and stigmatisation
as the social-psychological phenomenon........152
Furmankevich N.M.
Theory of mass communication:
gender aspect..156

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 632.953:547.458:633.11:581.132

ВПЛИВ ВІРУСНОЇ ІНФЕКЦІЇ НА КАТАЛАЗНУ І ФОТОХІМІЧНУ АКТИВНІСТЬ ЛИСТКІВ ПШЕНИЦІ ЗА ДІЇ БІОЛОГІЧНО АКТИВНИХ РЕЧОВИН РІЗНОЇ ПРИРОДИ

Богдан М.М., Гуляєва Г.Б., Коваленко О.Г.
Інститут мікробіології і вірусології імені Д.К. Заболотного
Національної академії наук України

Робота присвячена дослідженню фотохімічної активності листків рослин пшениці сорту Зимоярка за умов штучної інокуляції вірусом смугастої мозаїки пшениці (ВСМП) на фоні передпосівної обробки насіння біологічно активними речовинами з антивірусною активністю. Встановлено зміну каталазної активності за інокуляції ВСМП. Виявлено антивірусний ефект досліджуваних речовин за інфікування ВСМП рослин пшениці отриманих з обробкою біологічно активними речовинами. Методом індукції флуоресценції хлорофілу показано пригнічення фотохімічної активності листків пшениці вірус-інфікованих рослин при зниженні активного хлорофілу в антенах світлозбиральних комплексів ФС II. В той же час передпосівна обробка біологічно активними речовинами сприяла поліпшенню фотохімічної активності листків рослин інфікованих ВСМП.

Ключові слова: вірус смугастої мозаїки пшениці, *Triticum aestivum* L., глікани, гліколіпіди, тіосульфонати, індукція флуоресценції хлорофілу.

Постановка проблеми. Вірусні хвороби рослин є однією з причин зниження продуктивності зернових колосових культур, які щорічно завдають великої шкоди посівам пшениці в Україні. Одним із поширених шкодочинних вірусів є вірус смугастої мозаїки пшениці (ВСМП) (Wheat streak mosaic virus, WSMV), який уражує рослини пшениці, жита, ячменю та інших зернових культур. ВСМП може викликати мозаїку листків, некрози пагонів, інгібування ростових процесів, зменшення вмісту хлорофілу, порушення процесу формування зерна і погіршення його якості, зменшення кількості зерен у колосі та їхньої маси, що призводить до суттєвого зниження врожаю або його повної відсутності [14].

Для захисту рослин від шкодочинного впливу вірусних інфекцій було отримано полімолекулярні комплекси (ПМК), складовими яких є речовини що мають антивірусну активність, зокрема глікани різного походження, гліколіпіди та тіосульфонати основними компонентами цих ПМК є глікани, що окремо і у комплексі з іншими біологічно активними речовинами мають профілактичну і терапевтичну дію на вірусну інфекцію в різних експериментальних системах [6, 7, 10, 11, 19].

У зв'язку із цим метою нашого дослідження було визначення впливу штучної інокуляції ВСМП рослин пшениці м'якої сорту Зимоярка за передпосівної обробки насіння біологічно активними ПМК на каталазну і фотохімічну активність листків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час існують чисельні дослідження стосовно фізіолого-біохімічних особливостей впливу вірусної інфекції різної ітіології на рослини, зокрема вивчалася дія вірусів на ростові процеси, метаболізм, їх взаємодію із трансгенними рослинами [17], стан фотосинтетичного апарату [15, 21], флуоресценцію хлорофілу [5, 16, 21]. Попередніми дослідженнями також встановлений механізм патогенних змін у тканинах рослин, уражених вірусами, які для своєї репродукції індукують синтез специфічних полімераз і використовують ферменти самої рослини, викликаючи зміни активності термінальних оксидаз, зокрема каталази [9]. Показано, що деякі речовини, більшість із них полісахаридної природи, зокрема глюкуронокисломанан з *Tremella mesenterica*, глюкан з *Ganoderma adspersum*, здатні інгібувати вірусну інфекційність в рослинах [6, 10, 11]. Досліджено захисну антивірусну дію глікану *G. adspersum* на інфекційну і репродуктивну активність вірусу тютюнової мозаїки (ВТМ) та його спроможність до пригнічення репродукції ВТМ за системної вірусної інфекції [6, 12, 18, 23].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але недостатньо досліджень щодо впливу антивірусних речовин та їх композицій на метаболізм рослини-хазяїна, зокрема на активність фотосинтетичного апарату рослин пшениці за умов механічної інокуляції ВСМП.

Матеріали і методи. Дослідження проводили в лабораторних і вегетаційних умовах.

В лабораторних умовах вивчався вплив комплексних антивірусних препаратів полісахаридної природи і їх композицій у вигляді різних типів ПМК на схожість насіння. Об'єктом досліджень були рослини пшениці м'якої (*Triticum aestivum* L.) сорту Зимоярка.

В дослідженнях використовували ПМК 1, що містить – глюкан *G.adspersum* та компоненти, що продукуються бактеріями роду *Pseudomonas* із антивірусними, антибактеріальними і протипухлинними властивостями [19, 22], а також ПМК 2, який містить глюкан *G.adspersum* та ліпофільні речовини природного походження – тіосульфонати, що відрізняються за хімічним складом [20].

Вегетаційні дослідження проводили в теплиці Інституту мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАН України. Було досліджено вплив передпосівної обробки насіння пшениці комплексними антивірусними препаратами інтактних і інфікованих ВСМП (WSMV – *Tritimovirus, Potyviridae*)) на схожість, наростання фітомаси, каталазну й фотохімічну активність листків та продуктивність рослин пшениці за масою 1000 зерен.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Богдан М.М., Гуляєва Г.Б., Коваленко О.Г., 2015

Інфікували ювенільні рослини у фазі 2-ох справжніх листків. Зараження проводили методом механічної інокуляції листків свіжоприготовленим вірусовмісним матеріалом із попереднім опудрюванням карборундом. Повторність досліду трикратна з кількістю рослин на варіант – по 50 шт.

Для досліджуваних біологічно активних речовин, обраних за стимулюючим ефектом на схожість насіння та наростання фітомаси рослин пшениці, було відібрано оптимальні для передпосівної обробки насіння концентрації, що не перевищували 10 мкг/мл.

Виявлення антигену (АГ) здійснювали за методом імуноферментного аналізу (ІФА) з використанням діагностичних сироваток до ВСМП [1, 4].

Активність ферменту каталази (І.ІІ.І.6) визначали (на 21 добу від початку механічної інокуляції вірусом) титрометричним методом і виражали у кількості O_2, що утворюється в результаті дії ферменту за 1 хв на 1 г сирої речовини (мл $O_2 \cdot г^{-1} \cdot хв^{-1}$) [3].

Фотохімічну активність листків (30 діб від інфікування) досліджували біофізичним методом індукції флуорисценції хлорофілу (ІФХ) [8]. Виміри індукційних змін флуоресценції хлорофілу здійснювали за допомогою партативного флуориметра вітчизняного виробництва «Флоротест» [13]. Параметри, що аналізували: F_0 (фонова флуоресценція); F_{pl} – «плато» флуоресценції – тимчасове сповільнення; K_{pl} – коефіцієнт «плато»; qF – гасіння флуоресценції; K_i – коефіцієнт індукції хлорофілу, що характеризує ефективність перебігу темнових біохімічних процесів, корелює із активністю рибульозобісфосфаткарбоксилази; K_t – стаціонарний рівень флуоресценції через 4 хв. після початку освітлення [2].

Статистичну обробку робили з використанням програми Statistica 8.0.

Результати та обговорення. За фенологічними спостереженнями встановлено, що перші симптоми вірусного захворювання на інфікованих рослинах пшениці з'являлись вже через 12-14 днів після механічної інокуляції вірусом. Виявлено, що передпосівна обробка насіння пшениці комплексними антивірусними препаратами стимулювала схожість насіння і наростання фітомаси рослин, підвищуючи стійкість до ураження ВСМП, що в свою чергу поліпшувало структурні показники врожаю в кінці вегетації, особливо за дії ПМК 1. Наявність вірусного антигену було підтверджено методом ІФА за густиною поглинання продукту реакції АГ-АТ.

Показано, що за передпосівної обробки комплексними антивірусними препаратами суттєво знижувався вміст антигенів, особливо за дії комплексного препарату ПМК 1 у концентрації 2 і 10 мкг/мл на 28 день після зараження.

Визначення каталазної активності показало її зниження за інфікування ВСМП. Відомо, що каталаза (І.ІІ.І.6), як один із компонентів антиоксидантної системи відновлює перекис водню до води, таким чином сприяючи підтриманню стійкості рослинних клітин до стресових чинників. Активність каталази інфікованих рослин по відношенню до неінфікованих зростала в 1,5 разів. Показано, що ураження вірусами на фоні передпосівної обробки комплексними антивірусними препаратами по-різному діяло на ферментативну активність каталази (табл. 1): вона суттєво знижувалась за передпосівної обробки біологічно активним препаратом полісахаридної природи глюканом в обох концентраціях (див табл. 1).

За дії ПМК 1 активність каталази зростала найбільш суттєво до уражених рослин – на 15% в концентрації 2 мкг/мл і на 6% при 10 мкг/мл. За обробки препаратом ПМК 2 (10 мкг/мл) її активність дорівнювала позитивному контролю, а за дії ПМК 2 у концентрації 2 мкг/мл – збільшувалась на 12% проти позитивного контролю. До речі, саме варіанти із найвищою каталазною активністю вирізнялися більшою масою 1000 зерен у кінці вегетації, особливо – ПМК 1 (10 мкг/мл).

Таблиця 1

Вплив передпосівної обробки біологічно активними речовинами за інфекційного ураження ВСМП на активність каталази рослин пшениці м'якої

Варіанти		Каталаза (І.ІІ.І.6), мл $O_2 \cdot г^{-1} \cdot хв^{-1}$
Негативний контроль (без обробки ПМК)		2,80±0,14
Позитивний контроль (без обробки ПМК)(+)		4,30±0,21
Глюкан (+)	1*	0,97±0,05
	2**	1,76±0,08
ПМК 1 (+)	1*	4,56±0,23
	2**	4,93±0,25
ПМК 2 (+)	1*	4,30±0,21
	2**	4,81±0,23

Примітка: + механічна інокуляція ВСМП; 1 – концентрація ПМК 10 мкг/мл; 2** – концентрація ПМК 2 мкг/мл*

Таблиця 2

Критичні параметри ІФХ листків пшениці м'якої за дії передпосівної обробки біологічно активними препаратами у різних концентраціях

Варіанти		F_0	F_{pl}	K_{pl}	qF	K_i	F_t
Негативний контроль (без обробки ПМК)		632±25	1160±46	0,32±0,01	2,05±0,08	0,67±0,03	752±30
Позитивний контроль (без обробки ПМК) (+)		648±26	1320±52	0,38±0,02	1,41±0,06	0,59±0,02	928±37
Глюкан (+)	1*	688±28	1088±44	0,21±0,01	1,25±0,05	0,56±0,02	1096±44
	2**	728±29	1256±50	0,30±0,01	2,08±0,08	0,68±0,03	712±28
ПМК 1 (+)	1*	608±24	1024±41	0,23±0,01	1,69±0,07	0,63±0,03	824±33
	2**	648±26	1080±43	0,22±0,01	1,83±0,07	0,65±0,03	872±35
ПМК 2 (+)	1*	616±25	1040±42	0,23±0,01	2,03±0,08	0,67±0,03	728±29
	2**	560±22	1032±41	0,26±0,01	1,28±0,05	0,56±0,02	936±37

Примітка: + механічна інокуляція ВСМП;1 – концентрація ПМК 10 мкг/мл; 2** – концентрація ПМК 2 мкг/мл*

Оцінювали дію як вірусної інфекції, так і інфікування на фоні передпосівної обробки вище названими біологічно активними препаратами на фотохімічну активність листків біофізичним методом ІФХ. За отриманим масивом цифрових даних розраховували відповідні критичні параметри ІФХ, що є відображенням змін в функціональних ланках фотосинтетичної системи [2, 8].

Дослідженнями показано зростання фонової флуоресценції за вірусного ураження на контролі (табл. 2).

Відомо, що цей показник корелює із вмістом хлорофілу, що не активний у транспорті електронів. Зазвичай, лише невелика частина поглинутого світла – близько 3% відбивається шляхом фонової флуоресценції. В той же час за дії стресових чинників – підвищеної чи пониженої температури, дефіциту живлення, ураження патогенними організмами та ін. ефективність залучення квантів поглинутого світла при їх міграції по пігментній матриці знижується і фонова флуоресценція зростає [2, 8], що свідчить про зниження вмісту активного хлорофілу в антенах світлозбиральних комплексів ФС ІІ, яке спостерігалося нами за дії вірусної інфекції.

Встановлено, що ураження ВСМП за передпосівної обробки досліджуваними біологічно активними препаратами впливала на фотохімічну активність листків пшениці в різному ступені. В умовах інфікування також збільшувались параметри F_{pl} (на 13,8%) (що свідчить про блокування передачі електронів в ЕТЛ), зростала величина K_{pl} (на 18,8%), яка відповідає кількості Qb – невідновлювальних комплексів (які не беруть участь у лінійному транспорті електронів і є показником стресу) – і стаціонарний рівень флуоресценції F_t (на 23,4%) (див. табл. 2). Такі зміни свідчать як про деградацію хлорофілу в антенах світлозбиральних комплексів, так і про блокування передачі електронів на пул пластохінонів. Варто відмітити, зниження коефіцієнта індукції (K_i) на 12%, що корелює із активністю рибульозобісфосфаткарбоксилази, а отже і є відображенням ефективності перебігу темнових реакцій фотосинтезу, що відповідно пригнічувалися. За цих умов також відбувалося зниження ще одного важливого параметра – гасіння флуоресценції (qF), фотохімічна сторона якої залежить від притоку електронів до Q_A та їх відтоку на пул пластохінонів (окисно-відновного стану Q_A). Зниження цього параметру відображує пригнічення процесів, що підтримують електронний транспорт та реакції у яких витрачаються АТФ і $НАДФН_2$ (найбільш значні витрати йдуть у біохімічних процесах фіксації вуглецю). Отже, зниження фотохімічного гасіння флуоресценції свідчить про суттєве зростання ступеня відновленості пулу Q_A в хлоропластах, хоча цей показник може бути трохи завищений завдяки нефотохімічному гасінню (тепловій десипації енергії збудження) [8].

Фонова флуоресценція по відношенню до позитивного контролю зростала за обробки глюканом в обох концентраціях, була на рівні контролю за дії ПМК 1 у концентрації 2 мкг/мл й знижувалася за передпосівної обробки ПМК 1 (10 мкг/мл) й ПМК 2 в обох концентраціях.

Зниження показника F_{pl} по відношенню до вірус-інфікованих рослин пшениці відбувалося на всіх варіантах передпосівної обробки, причому, на варіантах ПМК 1 і 2 у концентрації 2 і 10 мкг/мл – його величина була нижче контрольного рівня (у не інфікованих рослин), що свідчить про підвищення ефективності передачі електронів в ЕТЛ. Як ми і очікували, ефективність передачі енергії збудження по ЕТЛ поліпшувалась за рахунок зростання атрагуючої здатності фотохімічних процесів у темряві, що показало зростання величини K_i, але не на всіх досліджуваних варіантах. Встановлено, що на варіанті із обробкою глюканом у концентрації 10 мкг/мл і ПМК 2 у концентрації 2 мкг/мл цей показник знижувався, а отже і ефективність перебігу темнових реакцій. На інших варіантах показано неоднакове зростання коефіцієнта індукції. Ближче до величини негативного контролю (не інфікованих рослин) показник K_i був на варіантах із обробкою глюканом (2 мкг/мл) і ПМК 2 (10 мкг/мл). Коефіцієнт індукції зростав по відношенню до вірус-інфікованих рослин на варіантах обробки глюканом у концентрації 2 мкг/мл, ПМК 1 у обох концентраціях і ПМК 2 у концентрації 10 мкг/мл.

Отже, на всіх варіантах, окрім варіанту обробки глюканом (10 мкг/мл) і ПМК 2 (2 мкг/мл) відбувалось підвищення ефективності темнової фотохімії по відношенню до позитивного контролю (див. табл. 2). Варто відмітити, що маса 1000 зерен на цих двох варіантах також була на 8,4% і 6,3% відповідно нижче, ніж на неінфікованому контролі. Маса 1000 зерен за обробки ПМК 1 у обох концентраціях була на рівні неінфікованих рослин, підвищуючись по відношенню до цього показника у вірус-інфікованих рослин на 11,2% (10 мкг/мл) і на 5,0% (у концентрації 2 мкг/мл), а за обробки ПМК 2 у концентрації 10 мкг/мл – дещо зростала по відношенню до уражених рослин пшениці.

Показник гасіння флуоресценції qF мав динаміку подібну до змін коефіцієнта індукції, тобто знижувався на варіанті із обробкою глюканом (10 мкг/мл) і ПМК 2 (2 мкг/мг) та зростав на всіх інших варіантах. Отже за дією на фотохімічну активність вірус-інфікованих листків пшениці досліджувані антивірусні препарати можна розташувати у наступній послідовності (від більш активного до менш активного): глюкан (2 мкг/мл) – ПМК 2 (10 мкг/мл) – ПМК 1 (2 мкг/мл) – ПМК 1 (10 мкг/мл) – ПМК 2 (10 мкг/мл) – глюкан (10 мкг/мл). Причому два останні препарати у використовуваних концентраціях навіть дещо пригнічували фотохімічну активність листків дослідних рослин пшениці сорту Зимоярка.

Порівнявши отримані дані щодо каталазної і фотохімічної активності листків дослідних рослин пшениці, ми не виявили суттєвих кореляційних зав'язків. Але помітили, що зміни в її активності корелювали із вмістом певних полісахаридних складових комплексних антивірусних препаратів (зокрема, глюкану) та обраною для передпосівної обробки насіння їх концентрацією. Але це припущення потребує додаткових досліджень.

Висновки і пропозиції. Встановлено, що за передпосівної обробки комплексними антивірусними препаратами суттєво знижувався вміст антигенів, особливо за дії комплексного препарату ПМК 1 (на 28 день після зараження).

Виявлено, що каталазна активність листків дослідних рослин корелювала із вмістом полісахаридних складових комплексних антивірусних

препаратів та обраною для передпосівної обробки насіння їх концентрацією.

Показано інгібуючий вплив штучної інокуляції ВСМП на активність фотосинтетичного апарату, що характеризувався зниженням фотохімічної активності листків пшениці вірус-інфікованих рослин при зниженні активного хлорофілу в антенах світлозбиральних комплексів ФС II.

Встановлено, що за стимулюючою дією на фотохімічну активність вірус-інфікованих листків пшениці досліджувані комплексні антивірусні препарати у відповідних концентраціях можна розташувати у наступній послідовності: глюкан (2 мкг/мл) – ПМК 2 (10 мкг/мл) – ПМК 1 (2 мкг/мл) – ПМК 1 (10 мкг/мл) – ПМК 2 (10 мкг/мл) – глюкан (10 мкг/мл).

Практичний інтерес у цьому напрямку викликають подальші дослідження з уніфікації фітопротекторної дії комплексних антивірусних препаратів для моделювання захисту рослин від інших видів фітопатогенних мікроорганізмів. Цікаво також продовження дослідження антивірусної дії біологічно активних препаратів полісахаридної природи та вдосконалення їх впливу на фізіолого-біохімічні особливості росту і розвитку рослин пшениці.

Список літератури:

1. Антитела 1. Методы / Под ред. Д. Кэтти. – М.: Мир, 1991. – 196 с.
2. Брайон О. В. Інструментальне вивчення фотосинтетичного апарату за допомогою індукції флуоресценції хлорофілу: Методичні вказівки для студентів біологічного факультету / О. В. Брайон, Д. Ю. Корнєєв, О. О. Снєгур, О. І. Китаєв – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2000. – 15 с.
3. Воскресенская О. Л. Большой практикум по биоэкологии: учеб. пособие / О. Л. Воскресенская, Е. А. Алябышева, М. Г. Половникова. – Йошкар-Ола, Мар. гос. ун-т, Ч. 1. – 2006. – 107 с.
4. Гнутова Р. В. Серология и иммунохимия вирусов растений / Р. В. Гнутова. – М.: Наука, 1993. – 300 с.
5. Кирик М. М. Діагностика вірусної інфекції смородини чорної та малини методом індукції флуоресценції хлорофілу листків / М. М. Кирик, Ю. М. Таранухо, М.П. Таранухо, О. І. Китаєв та ін. // Вісник аграрної науки. – 2011. – № 10. – С. 26-28.
6. Коваленко О. Г. Глікани *Ganoderna adspersum (Schulzer) Donk* як об'єкти біотехнології: отримання та антифітовірусна активність / О. Г. Коваленко, О. М. Поліщук, С. П. Вассер // Біотехнологія. – 2010. – 3, № 5. – С. 75-82.
7. Коваленко О. Г. Штучні глікан-гліколіпіди комплекси як антивірусні засоби та ефектори мікробних препаратів на основі ризобій / О. Г. Коваленко, В. М. Васильєв, Н. І. Адамчук-Чала, Л. В. Титова, О. В. Карпенко // Доповіді НАН України. – 2015. – № 11.
8. Корнеев Д. Ю. Информационные возможности метода индукции флуоресценции хлорофилла / Д. Ю. Корнеев. – К.: Альтерпрес, 2002. – 191 с.
9. Пиріг О. В. Вплив вірусної інфекції на активність ферментів рослин люпину жовтого за використання біопрепаратів / О. В. Пиріг, В. В. Волкогон, Л. П. Коломієць // Сільськогосподарська мікробіологія: міжвідомчий тематичний науковий збірник. – Вип. (15–16). – 2012. – С. 150-160.
10. Підгорський В. С. Можливість використання кормових та пекарських дріжджів для розробки технології отримання біологічно активних гліканів / В. С. Підгорський, О. Г. Коваленко, В. М. Васильєв, В. О. Ісакова // Біотехнологія. – 2010. – № 6. – С. 49-58
11. Підгорський В. С. Формування комплексу глюкуроноксиломанану *Tremella mesenterica Ritz. Fr. (Basidiomycota)* з вірусом тютюнової мозаїки як один із можливих механізмів антивірусної дії полісахариду / В. С. Підгорський, О. Г. Коваленко, П. М. Болтовець, Б. А. Снопок, О. М. Поліщук // Доповіді Національної академії наук України. – 2013. – № 12. – С. 157-164.
12. Поліщук О. М. Пригнічення інфекції ВТМ глюканом *Ganoderma adspersum* в ізольованих протопластах тютюну / О. М. Поліщук, О. Г. Коваленко // Вісник КНУ. – 2012. – 62. – С. 69-72.
13. Портативний флуорометр «Флоротест»: настанова з експлуатації. – Інститут Кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, 2013. – 24 с.
14. Снігур Г. О. Віруси та вірусні хвороби пшениці / Г. О. Снігур, В. П. Поліщук, О. Г. Коваленко // Пропозиція. – 2013. – № 12. – С. 12-14.
15. Таранухо Ю. М. Вірусні хвороби смородини чорної і малини у Лісостепу України та одержання здорового садивного матеріалу: автореф. дис. канд. біол. наук.: спец. 06.01.11 – фітопатологія / Ю. М. Таранухо. – К.: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2010. – 24 с.
16. Чернюк С. О. Вплив вірусу смугастої мозаїки пшениці на параметри індукованої флюоресценції рослин *Triticum aestivum* / С. О. Чернюк, А. Л. Бойко, Д. Ю. Корнєєв, П. М. Маменко // Биополимеры и клетка. – 1999. – Т. 15, № 5. – С. 445-448.
17. Greene A. E. Recombination between a viral RNA and transgenic plant transcripts / A. E. Greene, R. F. Allison // Science. – 1994. – 263. – P. 1423-1425.
18. Kovalenko O. G. Antitumor activity of some complex preparations in the culture of potato cells transformed by Agrobacterium tumefaciens / O. G. Kovalenko, O. N. Polishchuk, V. O. Isakova // Cytology and Genetics. – 2009. – 43, № 3. – P. 164-168.
19. Kovalenko O. G. Complex preparations as means of plants recovery and protection against viral infections / O. G. Kovalenko, A. M. Kirichenko, V. V. Shepelevich, O. V. Karpenko, R. I. Vildanova-Martchyshin, N. S. Scheglova // Вісник КНУ. Біологія. – 2008. – Вип. 51. – С. 35-37.
20. Lubenets V. Development of new antimicrobial compositions of thiosulfonate structure / V. Lubenets, O. Karpenko, M. Ponomarenko, G. Zahoriy, A. Krychovska, V. Novikov // Chemistry & Chemical technology. – 2013. – P. 119-124.
21. Naidu R. A. Studies on peanut green mosaic virus infected peanut (Arachis hypogaea L.) leaves. III-Changes in the polypeptides of photosystem II particles / R. A. Naidu, M. Krishnan, M. V. Nayudu, A. Gnanam // Physiol. and Mol. Plant Path. – 1986. – 29. – P. 53-58.
22. Vasta P. Rhamnolipids biosurfactans as new players in animal and plant defense against microbes / P. Vasta, L. Sanchez, C. Clement, F. Baillieu, S. Dorey // Int. J. Mol. Sci. – 2010. – 11. – P. 5095-5108.
23. Whitham S. A. Global impact: elucidating plant responses to viral infection / S. A. Whitham, C. Yang, M. M. Goodin // Mol. Plant Microbe Interact. – 2006. – 19. – P. 1207-1215.

Богдан М.М., Гуляева А.Б., Коваленко А.Г.
Институт микробиологии и вирусологии имени Д.К. Заболотного
Национальной академии наук Украины

ВЛИЯНИЕ ВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ НА КАТАЛАЗНУЮ И ФОТОХИМИЧЕСКУЮ АКТИВНОСТЬ ЛИСТЬЕВ ПШЕНИЦЫ ПРИ ДЕЙСТВИИ БИОЛОГИЧЕСКИ АКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ РАЗЛИЧНОЙ ПРИРОДЫ

Аннотация
Работа посвящена исследованию фотохимической активности листьев растений пшеницы сорта Зимоярка в условиях искусственной инокуляции вирусом полосатой мозаики пшеницы (ВПМП) на фоне предпосевной обработки семян биологически активными веществами с антивирусной активностью. Показано изменение каталазной активности при инокуляции ВПМП. Установлен антивирусный эффект исследуемых веществ при инфицировании ВПМП растений пшеницы, полученных с обработкой биологически активными веществами. Методом индукции флуоресценции хлорофилла показано угнетение фотохимической активности листьев пшеницы вирус-инфицированных растений при снижении активного хлорофилла в антеннах светособирающих комплексов ФС II. В то же время предпосевная обработка биологически активными веществами способствовала улучшению фотохимической активности листьев растений, инфицированных ВПМП.
Ключевые слова: вирус полосатой мозаики пшеницы, *Triticum aestivum* L., гликаны, гликолипиды, тиосульфонаты, индукция флуоресценции хлорофилла.

Bogdan M.M., Gulaeva A.B., Kovalenko O.G.
Institute of Microbiology and Virology named after D.K. Zabolotny
National Academy of Sciences of Ukraine

INFLUENCE OF VIRAL INFECTION ON CATALASE AND PHOTO-CHEMICAL ACTIVITY OF WHEAT LEAVES FOR THE ACTIONS OF BIOLOGICALLY-ACTIVE SUBSTANCES OF DIFFERENT NATURE

Summary
The work is devoted to research of photochemical activity leaf wheat under action of pre-sowing treatment of seed by biologically active substances of different nature with antiviral activity and with wheat streak mosaic virus (WSMV) artificial inoculation of wheat variety Zymoyarka plants.
The decrease of catalase activity under WSMV inoculation was shown. The anti-virus effect under artificial inoculation of WSMV and pre-sowing treatment biologically active substances of wheat, which have been examined. Inhibition in leafs of photochemical activity by infected WSMV of wheat plants while reducing of active chlorophyll in light-harvesting antenna complex of Photosystem II by method of induction of chlorophyll fluorescence was showed. At the same time presowing biologically active substances helped to improve the photochemical activity of the leaves of plants infected WSMV.
Keywords: Wheat streak mosaic virus, *Triticum aestivum* L., glycans, glycolipids, thiosulfate, induction of chlorophyll fluorescence.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 629.064

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ВРАЩАЮЩЕГО СРЫВА В ОСЕВЫХ ВЕНТИЛЯТОРАХ

Башков В.М., Бабаев А.А.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

В данной статье изложены причины возникновения вращающего срыва при работе осевого вентилятора. Вращающийся срыв негативно влияет на динамику осевого вентилятора и искажает его характеристики. Выполнена оценка изменения быстроходности для точек, на характеристиках осевых вентиляторов, в которых начинается срыв потока, то есть для критических по устойчивости точек. Проведен анализ изменения быстроходности в зависимости от угла установки лопатей рабочего колеса и количества лопатей.
Ключевые слова: быстроходность, вентилятор, вращающийся срыв, втулка, впадина, давление, гістерезис,отрыв, пограничный слой.

Постановка проблемы. Пограничный слой на вращающихся поверхностях лопаток осевых вентиляторов держится на вращающихся поверхностях лопаток более или менее устойчиво, но он подвержен действию центробежных сил. Так появляется движение в радиальном направлении в пограничном слое наряду с движением в осевом направлении.

Оторвавшиеся частицы отбрасываются к периферии рабочего колеса. Возникает нечто вроде отсоса пограничного слоя, что способствует ослаблению срывных явлений. Гутше сделал это движение видимым при вращении пропеллера в воде. Пропеллер покрывался раскрашенным масляным препаратом, который стекал в 'направлении течения в пограничном слое [1].

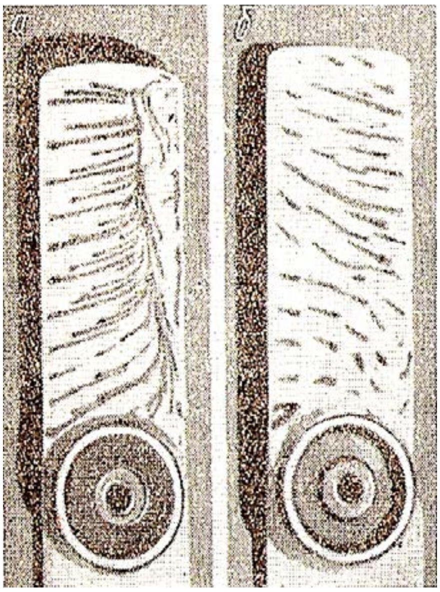

Рис. 1. Линии тока в пограничном слое лопастей пропеллера (по данным Гутше): а – со стороны разрежения, б – со стороны давления

Анализ последних исследований и публикаций. На рисунке 1 показан пропеллер. На стороне всасывания видно распространение срыва вдоль лопасти от втулки. Более подробные исследования были проведены Химельскампом. Им впервые были проведены измерения на вращающемся пропеллере. Результаты оказались неожиданными. Было установлено, что в сечениях, близких к втулке, величина са выше трех. Это соответствует повышению почти в три раза максимальной величины коэффициента подъемной силы по сравнению с таким же профилем в плоскопараллельном потоке.

Одновременно наблюдается значительное повышение сопротивления. Соответствующие результаты показаны на рисунок 2.

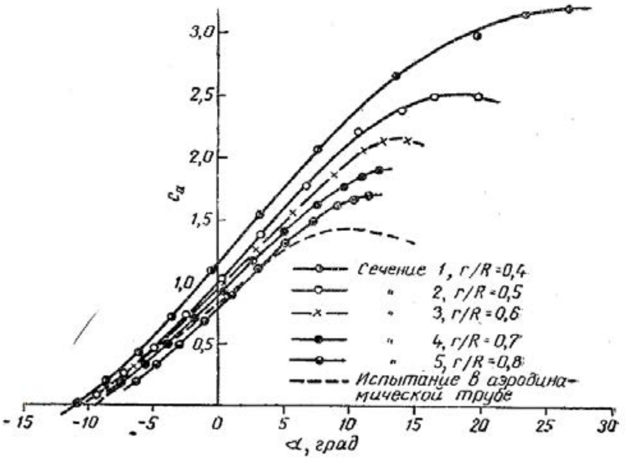

Рис. 2. Коэффициенты са для различных радиусов, измеренные на вращающейся лопасти (по данным Хамельскампа)

Материалы и результаты исследований. Процесс распространения отрыва потока в лопаточном венце происходит следующим образом. Отрыв.начинается на одной из лопаток вблизи втулки. Вследствие отрыва потока гидравлическое сопротивление межлопаточного канала увеличивается и поток перед лопаточным венцом отклоняется к смежным межлопаточным каналам. При этом к лопатке, расположенной с вогнутой стороны рассматриваемой лопатки, поток приходит с уменьшенным углом атаки; в то же время к лопатке, расположенной с выпуклой стороны данной лопатки, поток приходит с увеличенным углом атаки. Таким образом, происходит перемещение отрыва вдоль фронта решетки от вогнутой к выпуклой стороне лопатки. В абсолютном движении отрыв перемещается с угловой скоростью, меньшей угловой скорости рабочего колеса; Описанное явление носит название вращающегося срыва.

© Башков В.М., Бабаев А.А., 2015

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Из этих наблюдений следует, что нужно весьма осторожно относиться к применяемым для осевых вентиляторов опытным величинам, полученным по данным измерений в плоскопараллельном потоке. Это – большая проблема для точного математического расчета решеток [1].

При этом срывная зона занимает лишь концы лопаток, в то время как около втулки сохраняется нормальный режим обтекания. Срыв удерживается не по всей окружности колеса, а лишь в некоторых её секторах (одном, двух или нескольких) [2].

Появление подобных замкнутых течений и то, что активный поток в колесе взаимодействует со срывными зонами примерно так, как если бы эти зоны заняты твердыми телами, что приводит к значительным дополнительным потерям давления [3].

В результате при образовании срывных зон развиваемое вентилятором давление падает, а на напорной характеристике получается обратный уклон или разрыв. Глубина получающейся впадины, крутизна или её разрывность, гистерезис характеристики – всё это зависит от того, насколько устойчивы срывные зоны в данных условиях, определяемых конструкцией машины и профилированием её лопаток [2].

К тому же, во многих ответах возникновение вращающегося срыва соответствовало точке максимального коэффициента статического давления на характеристике вентилятора [4].

Автором были исследованы срывные зоны более 25-ти вентиляторов ЦАГИ, выполненным по аэродинамическим схемам К, К+СА, НА+К+СА.

Были рассмотрены зависимости безразмерного коэффициента давления Ψ в начале и конце срывной зоны от безразмерного коэффициента производительности (расхода) – φ.

Они подтвердили возникновение гистерезиса в рассматриваемых напорных характеристиках вентиляторов.

Причем наиболее выраженный характер гистерезисной кривой имеет зависимость изменения конечного давления от конечной производительности в зоне срыва.

Всё это говорит о неоднозначности процессов, происходящих в срывной зоне, и подчеркивает необходимость продолжения исследований, особенно для сложных сетей вентиляционного охлаждения транспортных машин.

Цель статьи. Целью статьи является попытка связать причины возникновения вращающего срыва с рабочими параметрами вентилятора.

Выводы. Были рассмотрены зависимости коэффициента давления ψ в начале и в конце срывной зоны в зависимости от начального и конечного значения коэффициента производительности – φ [4]. Результаты подтвердили возникновение гистерезиса в рассматриваемых аэродинамических характеристиках вентиляторов.

Одним из понятий, которым пользуются, в аэродинамике вентиляторов является быстроходность, которая определяется по формуле

$$n_y = 138\frac{\varphi^{1/2}}{\psi^{3/4}}. \qquad (1)$$

Быстроходность характеризует тип вентилятора и его эксплуатационные и конструкционные особенности [3].

Была произведена оценка изменения быстроходности для точек, на характеристиках осевых вентиляторов, в которых начинается срыв потока, то есть для критических по устойчивости точек. Дана оценка изменения быстроходности в зависимости от угла установки лопастей рабочего колеса θ_k и количества лопастей этого же колеса Z.

Оценка производилась для 30 вентиляторов ЦАГИ, выполненных по трем основным К, К+СА, НА+К+СА.

Результаты исследований представлены на рисунке 4.

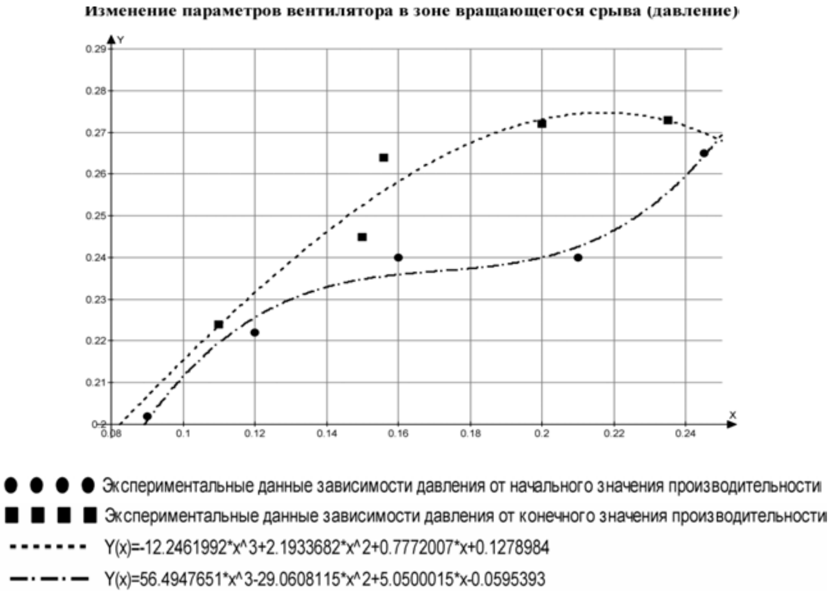

Рис. 3. Изменение параметров вентилятора в зоне вращающего срыва (давление)

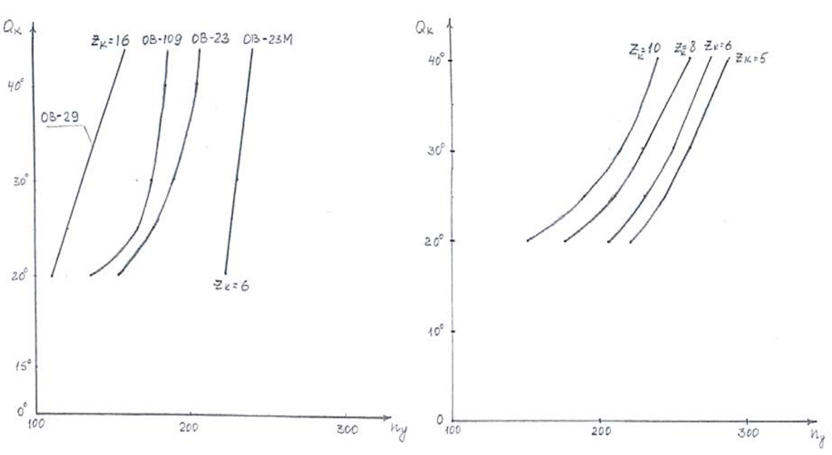

Рис. 4. Схема К+КС

Представленные на рис. 4 кривые показывают:

1) значение n_y возрастает с увеличением угла установки рабочего колеса;

2) зависимость n_y от числа лопастей представлена в виде параллельных кривых, причем увеличение числа лопастей (густоты решетки) смещает кривые в зону меньших значений ny, характеризующих более сложную аэродинамическую схему вентилятора и наоборот.

Таким образом можно сделать вывод, что точки срыва для вентиляторов с меньшим числом лопастей и большим значением ny соответствуют более простым и менее нагруженным решеткам вентиляторов.

Список литературы:

1. Экк Б. Проектирование и эксплуатация центробежных и осевых вентиляторов / Экк Б. // – М.-Л.: Госгортехиздат, 1969.
2. Дзидзигури А. А., Матикашвили Т. И. Неустойчивая работа вентиляторов и способы её предупреждения / Дзидзигури А. А., Матикашвили Т. И. // – М.: Наука, 1965. – 94 с.
3. Ушаков К. А., Брусиловский И. В., Бушель А. Р. Аэродинамика осевых вентиляторов и элементы их конструкций / К. А. Ушаков, И. В. Брусиловский, А. Р. Бушель // – М.: Госгортехиздат, 1960. – 422 с., с ил.
4. Брусиловский И. В. Аэродинамика осевых вентиляторов / И. В. Брусиловский // – М.: Машиностроение. 1984. – 240 с., с ил.

Башков В.М., Бабаєв О.А.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ОБЕРТОВОГО ЗРИВУ В ОСЬОВИХ ВЕНТИЛЯТОРАХ

Анотація
У даній статті викладені причини виникнення обертаючого зриву при роботі осьового вентилятора. Обертовий зрив негативно впливає на динаміку осьового вентилятора і спотворює його характеристики. Виконана оцінка зміни швидкохідності для точок, на характеристиках осьових вентиляторів, в яких починається зрив потоку, тобто для критичних по стійкості точок. Проведено аналіз зміни швидкохідності залежно від кута установки лопатей робочого колеса та кількості лопатей.
Ключові слова: швидкохідність, вентилятор, обертовий зрив, втулка, западина, тиск, гістерезіс, відрив, прикордонний шар.

Bashkov V.M., Babaev A.A.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

CAUSES OF ROTATING DISRUPTION IN AXIAL FAN

Summary
This article describes the causes of the breakdown torque at the axial fan. Rotating stall a negative impact on the dynamics of an axial fan and distorts its characteristics. The estimation of changes in rapidity for the points on the characteristics of axial fans, which begins stall, that is critical for the stability of the points. The analysis of the specific speed change depending on the angle setting shovel impeller and the number of shovels.
Keywords: rapidity, the fan rotating stall sleeve, depression, pressure, gisterezis, separation, boundary layer.

УДК 006:663.9(477)

КОНТРОЛЬ ШОКОЛАДНОЇ ПРОДУКЦІЇ В СИСТЕМІ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНИ

Григоренко І.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Шаповалова Н.П., Карбовська А.В.
Національний університет харчових технологій

У статті досліджено організацію контролю шоколадної продукції в системі технічного регулювання України. Розглянуто систему регулювання якості та безпечності вітчизняної кондитерської продукції. Висвітлено стан стандартизації, метрології, оцінювання відповідності та ринкового нагляду. Проведено аналіз нормативно-технічного забезпечення системи технічного регулювання. Визначено ступінь гармонізації стандартів України відповідно до європейських та міжнародних вимог.

Ключові слова: шоколадна продукція, технічне регулювання, гармонізація, контроль, показники якості та безпечності.

Постановка проблеми. Сьогодні шоколад – це найпопулярніша група кондитерських виробів. Його споживають всі, незалежно від віку, статі, соціального та матеріального положення. Станом на 2012 рік кондитерська галузь є однією з найрозвиненіших у харчовій промисловості нашої країни із долею в загальних продажах промислової продукції близько 8%, що у відпускних цінах складає 15,4 млрд. грн. Це друге місце у харчовій промисловості, перше місце займають тютюнові вироби (12,7%). Загальний обсяг виробництва становить понад 1 млн тон продукції на рік, що дає змогу не лише повністю забезпечити потреби внутрішнього ринку, а й експортувати її у значних обсягах за кордон [1]. Тому, постає проблема створення та функціонування єдиного світового ринку з вільним переміщенням товарів та ліквідації технічних бар'єрів в торгівлі, що можливо за умови ефективної організації контролю шоколадних кондитерських виробів, забезпечення гармонізації чинного законодавства України відповідно до вимог ЄС. Такий контроль досягається наявністю в країні сучасної системи технічного регулювання, основними складовими якої є: стандартизація; оцінка відповідності (сертифікація товарів, робіт, послуг), метрологія, акредитація органів з оцінки відповідності та випробувальних і калібрувальних лабораторій.

Запровадження сучасної системи технічного регулювання шоколадних кондитерських виробів забезпечить конкурентоспроможність продукції на світовому ринку, поліпшить репутацію і технічну спроможність її виробників та оцінювачів відповідності, удосконалить структуру українського експорту, забезпечить справедливе вирішення спірних питань, дозволить застосувати діючий міжнародний механізм захисту інтересів національних виробників на світових ринках, створить більш сприятливий інвестиційний клімат у середині країни.

Отже, проблема полягає у гармонізації вимог щодо якості та безпечності шоколадної продукції з країнами ЄС, яка буде реалізуватись на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою вивчення норм системи технічного регулювання харчової продукції стали публікації провідних науковців зокрема, В. Грановського, Т. Гончарова, Т. Кисільова, Д. Кроніковського, В. Кобріна, Д. Крисанова, В. Нанівської, Н. Олексієнко, М. Сичевського, Д. Стрельникова, Г. Філіпчука, О. Шестак, О. Шнирова, К. Кошмана та інші [2, 3]. Серед іноземних авторів можна виділити праці М. Леммела, Д. Хансон, Н. Мусис, Н. Біверс, Ф. Маніє, А. Бейлі, М. Маккіні, С. Рейнолдс та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. В зазначених роботах не приділено належної уваги побудові системи технічного регулювання харчової продукції до вимог ЄС щодо якості та безпечності.

Досвід інших країн показує, що необхідного рівня безпечності харчових продуктів можна досягти без застосування жорстких обмежувальних адміністративних процесів, які негативно впливають на конкурентоспроможність приватного сектору та створюють високовитратні перешкоди торгівлі. Через посилення вимог до якості та безпечності харчових продуктів, а також для виконання принципів Світової організації торгівлі (СОТ) щодо прозорості регуляторних процедур у цій сфері, Україні необхідно переглянули свої системи регулювання безпечності харчових продуктів та запровадити різноманітні реформи.

Метою статті є дослідити організацію контролю шоколадних кондитерських виробів в системі технічного регулювання України. Визначити ступінь гармонізації стандартів відповідно до європейських та міжнародних вимог.

Виклад основного матеріалу дослідження. У травні 2008 року Україна вступила до СОТ, і відтепер у нашій державі, як одній із держав світового співтовариства, змушений був змінитися підхід до розуміння безпечності та якості харчових продуктів. Таким чином, стандарти на харчові продукти в Україні повинні відповідати світовим, зокрема стандартам Кодекс Аліментаріус (Харчовому кодексу).

Національна комісія України з Кодексу Аліментаріус створена постановою Кабінету Міністрів України № 169 від 16 лютого 1998 р. «Про створення Національної комісії України зі зводу харчових продуктів Кодексу Аліментаріус».

© Григоренко І.В., Шаповалова Н.П., Карбовська А.В., 2015

Основними завданнями НККАУ є аналіз міжнародного та вітчизняного законодавства і розроблення пропозицій щодо удосконалення законодавства у сфері безпечності та якості харчових продуктів; гармонізація вітчизняного законодавства з міжнародним у зазначеній сфері; сприяння впровадженню нових технологій, міжнародних стандартів, вітчизняних технічних регламентів і міжнародних санітарних заходів у сфері виробництва харчових продуктів.

Прийняття стандартів Кодексу Аліментаріус (Codex Alimentarius) [4] дозволить національні вимоги до харчових продуктів гармонізувати з європейськими. Система контролю харчових продуктів, яка заснована на загальних принципах Регламенту ЄС № 178/2002 (загальний харчовий закон) [5] та на вимогах, викладених у Розпорядженні ЄС № 882/2004 (про офіційний контроль харчових продуктів і кормів) [6], забезпечить захист життя, здоров'я та інтересів українських споживачів, а також відповідальність виробника на всіх стадіях виробництва продукту.

Вертикальні Регламенти і Директиви ЄС відповідають за більшість товарних груп харчових продуктів натурального походження з граничними строками придатності, які у випадку порушення регламентованих вимог під час виробництва, транспортування, зберігання та продажу створюють загрозу для здоров'я та життя людини. Вони стосуються таких продуктів: молоко і молочні продукти, м'ясо, м'ясні продукти, плодоовочеві соки, деякі кондитерські вироби, морепродукти, алкогольні та безалкогольні напої та ін.

Характерною особливістю системи ЄС є те, що вона максимально враховує вимоги міжнародного продовольчого права, які викладені у стандартах Кодексу Аліментаріус (декілька тисяч стандартів на окремі види харчових продуктів, які реалізуються на світових ринках). Але Кодекс Аліментаріус має переважно вертикальний характер.

У стандартах Кодексу визначені не лише вимоги до показників безпеки харчових продуктів, але і показники якості, що зумовлюють біологічну цінність продукту. Завдяки тому, що система Кодекс Аліментаріус має мінімальні вимоги до безпеки продовольчих товарів, які можуть виконувати навіть бідні країни, в Євросоюзі впровадили принципи Нового підходу. Зараз ЄС переходить від «вертикальних» Регламентів до більш широкого регулювання на основі невеликої кількості обов'язкових документів («горизонтальних» Директив і Регламентів), які визначають загальні вимоги до галузей і видів діяльності.

Таким чином, в ЄС для харчової продукції діє «сітка» з невеликої кількості груп горизонтальних і вертикальних Директив і Регламентів. Основна мета Нового підходу: якщо харчові продукти виробляються з дозволених речовин і матеріалів та їх сумішей, які перераховані у «горизонтальних» Директивах, Розпорядженнях і Регламентах, вони випускаються на ринок вільно і не потребують дозволу і перевірок зі сторони державних органів.

Система технічного регулювання передбачає досягнення оптимального ступеня впорядкування організації робіт у сфері стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки відповідності.

У кондитерській галузі України нині діє 34 основних нормативних документи, в тому числі 23 – на готову продукцію та 11 – на напівфабрикати. В результаті підписання 21 березня 2014 року політичних положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, перед Україною стоїть завдання гармонізувати діючі стандарти з вимогами ЄС, а також СОТ. Тому активно ведеться робота щодо створення в кондитерській промисловості українських національних стандартів, яку, головним чином, покладено на ЗАТ «Укркондитер» і низки галузевих інститутів Міністерства аграрної політики України. Ці роботи проводяться переважно за рахунок коштів підприємств. Зокрема, на сьогодні вже розроблено 5 національних стандартів на готову продукцію – карамель, шоколад, вафлі, печиво та крекер. Підготовлено та затверджено національний стандарт на цукерки [7].

Контроль якості шоколадних виробів здійснюється на основі міждержавних та національних стандартів: ДСТУ 2633:2007 «Продукція кондитерського виробництва. Терміни та визначення понять»; ДСТУ 3924-2000 «Шоколад. Загальні технічні умови«; ДСТУ ISO 23275-1:2009 «Тваринні та рослинні жири й олії. Частина 1. Метод якісного визначення еквівалентів какао-масла в какао-маслі чи шоколаді без добавок (ISO 23275-1:2006, IDT)«; ДСТУ ISO 23275-2:2009 «Тваринні та рослинні жири й олії. Частина 2. Метод визначення кількісного вмісту еквівалентів какао-масла в какао-маслі чи шоколаді без добавок (ISO 23275-2:2006, IDT)»; ДСТУ 7358:2013 «Вироби кондитерські. Метод визначання сухого знежиреного залишку молока в шоколадних виробах з молоком» (набрав чинності 01.01.2014); ДСТУ 4518-2008 «Продукти харчові. Маркування для споживачів. Загальні правила».

Відповідно до наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України № 555 від 21.10.2011 технічний комітет стандартизації «Продукція кондитерська та харчоконцентратна» (ТК 152) почав розроблення нової редакції національного стандарту на шоколад, пріоритетним завданням якого було привести вимоги чинного ДСТУ 3924-2000 [8] до вимог міжнародного стандарту CODEX STAN 87-1981 [9] на шоколад і шоколадні вироби. Стандарт розроблено та погоджено відповідними центральними органами виконавчої влади та Національною комісією України з Кодексу Аліментаріус.

Порівнявши вимоги до шоколаду в новій редакції ДСТУ 3924 із вимогами міжнародного CODEX STAN 87 та міждержавного ГОСТ 31721 стандартів, можна стверджувати, що класифікація шоколаду, терміни та визначення основних його характеристик, органолептичні та фізико-хімічні показники в новій редакції відповідають міжнародному стандарту. Проте національний стандарт на шоколад – ДСТУ 3924:2000 «Шоколад. Загальні технічні умови» має на сьогодні вищі вимоги до його складу, ніж міжнародні. А саме, національний стандарт регламентує, що під час виробництва шоколаду недопустимо використання будь-яких замінників чи відповідників какао-масла, тоді як у багатьох європейських країнах допустимо в шоколаді 5% какао-масла замінювати рослинними жирами. Однак, треба

відзначити, що там цей показник жорстко контролюють і перевищення його недопустимо.

На ринку шоколадної продукції України виникла проблема контролю бензапірену в шоколаді. Вважається, що причиною практично 75% ракових захворювань є канцерогенні хімічні сполуки, які людина споживає з продуктами харчування. З 1 квітня 2010 року введена норма вмісту бензапірену в соняшниковій олії (ДСТУ 4492: 2005). Норма склала 2 мкг/кг, тобто така ж як в ЄС (у різних продуктах нормується згідно Директиви ЄС 1881/2006). У Технічних регламентах Митного Союзу «Про безпеку харчової продукції» (ТР ТЗ 021/2011) відповідно до гігієнічних вимог вміст бензапірену регламентується в деяких категоріях товарів, однак шоколад в зазначеному переліку також відсутній. Таким чином, в Україні вміст бензапірену в шоколадній продукції не нормується.

Основні вимоги до загальної безпеки продукції викладені у Директиві Європейського Парламенту та Ради 2001/95/ЄС про загальну безпеку продукції. Ця Директива встановлює для всіх виробників «загальний обов'язок забезпечення безпеки продукції» (обов'язок випускати на ринок лише безпечну продукцію) та конкретизує його за допомогою різних положень, зокрема положень про розробку та застосування європейських стандартів з боку європейських організацій зі стандартизації та гарантує безпеку людей щодо будь-яких видів та категорій товарів.

В Україні діє Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» (редакція від 11.08.2013 року), який регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) та споживачами харчових продуктів і визначає правовий порядок забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються, знаходяться в обігу, імпортуються, експортуються. Забезпечення якості продукції та вимог безпечності сприяє розробка, впровадження та сертифікація систем якості й безпечності на харчових підприємствах, серед яких ПАТ «Харківська бісквітна Фабрика», ЗАТ «АВК», Кондитерська корпорація «Roshen» та ін. Враховуючи те, що великі виробники впроваджують по кілька різних систем якості й безпечності, вони впроваджені й сертифіковані на 558 підприємствах, і відповідна робота проводиться ще на 68. Отже, загальна кількість становитиме 626 суб'єктів господарювання, тобто практично кожне восьме-дев'яте підприємство харчової промисловості серед тих, що звітувалися у 2011 році. Продукція підприємств, де впроваджені та сертифіковані в міжнародних центрах сертифікації (Бюро Верітас, ТЮФ НОРД Україна, Міжнародна служба сертифікації (SGS), BVQI Україна) вищезазначені системи, безперешкодно експортується за кордон. Якщо ж на підприємстві системи якості та безпечності сертифіковані національними центрами сертифікації (УкрСЕПРО, УАЯ), то вироблена ними продукція при експорті за кордон проходить додаткову перевірку.

Державна система сертифікації УкрСЕПРО документально підтверджує відповідність продукції, систем управління якістю, систем управління довкіллям, систем управління охороною праці, персоналу, встановленим законодавством вимогам, що діють в Україні. Шоколадні вироби не є продукцією яка підлягає обов'язковій сертифікації в Україні відповідно до наказу Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 1 лютого 2005 р. [10].

В країнах ЄС і країнах – членах ОЕСР, обов'язкова сертифікація застосовується лише до об'єктів із найвищим ступенем ризику, відбувається контроль самого процесу, а не продукції.

Чинний реєстр сертифікатів на системи управління якістю, які були видані органом з сертифікації системи управління ДП «Укрметртестстандарт» станом на 10.08.2010 щодо кондитерської галузі налічує 80 акредитованих лабораторій, які свою діяльність здійснюють на підставі діючого законодавства України.

Акредитація в Україні здійснюється національним органом України з Акредитації, яким з 2002 року є Національне агентство з акредитації України (НААУ) і якому надані державні ексклюзивні повноваження на акредитацію органів з оцінки відповідності (ООВ) та проведення моніторингу за відповідністю акредитованих ним органів з оцінки відповідності вимогам акредитації. Крім цього, була створена Рада з акредитації, Технічний комітет з акредитації та Комісія з апеляцій. НААУ проводить акредитацію відповідно до Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» з урахуванням вимог міжнародних та європейських стандартів.

Підписання 16 жовтня 2014 року НААУ угоди ILAC MRA забезпечило визнання системи акредитації України та результатів діяльності акредитованих НААУ органів у сфері дії міжнародного стандарту ISO/IEC 17025 на міжнародному рівні. Тобто, акредитація випробувальних лабораторій відбувається за ДСТУ ISO/IEC17025: 2006 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій».

Метрологія є вершиною усієї системи технічного регулювання кондитерської галузі, має на меті забезпечити однаковість вимірювань на всій території країни, а також, їхню точність і надійність. У сфері метрології існують численні документи, що встановлюють вимоги до вимірювальних засобів і правила вимірювання. Метрологічний стан засобів, якими користуються виробники та оцінювачі відповідності, а також, їх відповідність встановленим вимогам та еталонам, періодично перевіряються або спеціалізованим державним органом, або виробником, або ж самим оцінювачем відповідності. Метрологічне забезпечення здійснюється відповідно до вимог нормативних документів, Державних стандартів (Державна система забезпечення єдності вимірів (ДСВ) і стандартів підприємства під методичним керівництвом і з участю в роботах метрологічної служби підприємства.

Державний ринковий нагляд та контроль за виконанням обов'язкових вимог – заключна ланка національної системи технічного регулювання, яка повинна отримати своє відповідне нормативно-правове, організаційне, методичне та інше оформлення з тим, щоб гарантувати безпечність продукції для споживача. Державний контроль за якістю та безпекою продукції, що надходить на ринок, здійснюється 85 контролюючими органами, серед яких МОЗ України, Департамен-

том ветеринарної медицини, тощо. Перехід на європейські принципи забезпечення безпеки продукції встановили прийняті в 2010 році закони України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», «Про загальну безпечність нехарчової продукції» та «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції», розроблених з урахування європейських директив.

Висновки і пропозиції. Система технічного регулювання шоколадної продукції в Україні потребує зближення з європейськими та міжнародними вимогами. Прийняття стандартів Кодексу Аліментаріус у якості національних дозволить національні вимоги до харчових продуктів гармонізувати з європейськими. Необхідно затвердити організаційну структуру контролю та технічні регламенти на харчові продукти з урахуванням директив ЄС. Запровадити інтегровану систему контролю харчових продуктів, яка включає декілька контролюючих органів, розроблену на основі регламентів ЄС № 178/2002 та № 882/2004.

Список літератури:

1. Тюха І. В. Сучасні тенденції розвитку світового ринку кондитерських виробів / І. В. Тюха, Н. В. Кравчук // Ефективна економіка. – 2012. – № 5. – С. 53-58.
2. Сичевський М. П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України: монографія / М. П. Сичевський. – К.: Наук. світ, 2004. – 374 с.
3. Крисанов Д. Ф. Якість і безпечність харчової продукції / Д. Ф. Крисанов // Економіка і прогнозування. – № 3. – 2010.
4. Информационная записка ИНФОСАН № 4/2008 – Кодекс Алиментариус. Международные пищевые стандарты [Електронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/foodsafety/fs_managemen/No_04_Codex_ Jun08_ru.pdf>.
5. Регламент ЄС № 178/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/usefulinf/files/es178-2002.pdf 83/189/EEC>.
6. Розпорядження ЄС № 882/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fsvps.ru/fsvps-docs/ru/usefulinf/files/es882-2004.pdf>
7. Угода про асоціацію Україна – ЄС: Международная Юридическая служба Inter legal. – Режим доступу <http://interlegal.com.ua>.
8. Шоколад. Загальні технічні умови: ДСТУ 3924:2000. – [Чинний від 2001-07-01]. – К.: Держстандарт України, 2000. – 75 с. – (Національний стандарт України).
9. STANDARD FOR CHOCOLATE AND CHOCOLATE PRODUCTS: CODEX STAN 87-1981, Rev. 1. – 2003. Офійійний веб-сайт CODEX ALIMENTARIUS – International Food Standards. – Режим доступу: http://www. codexalimentarius.org/standards/list-of-standards
10. Про внесення змін до Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні: Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 1 січ. 2011 р. № 425.

Григоренко И.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета
Шаповалова Н.П., Карбовская А.В.
Национальный университет пищевых технологий

КОНТРОЛЬ ШОКОЛАДНОЙ ПРОДУКЦИИ В СИСТЕМЕ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследованы организацию контроля шоколадной продукции в системе технического регулирования Украины. Рассмотрена система регулирования качества и безопасности отечественной кондитерской продукции. Отражено состояние стандартизации, метрологии, оценки соответствия и рыночного надзора. Проведен анализ нормативно-технического обеспечения системы технического регулирования. Определена степень гармонизации стандартов Украины в соответствии с европейскими и международными требованиями.
Ключевые слова: шоколадная продукция, техническое регулирование, гармонизация, контроль, показатели качества и безопасности.

Grigorenko I.V.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics
Shapovalova N.P., Karbovskaya A.V.
National University of Food Technologies

CONTROL CHOCOLATE PRODUCTS IN THE SYSTEM OF TECHNICAL REGULATION OF UKRAINE

Summary
The article examines the organization of control of chocolate production in the system of technical regulation of Ukraine. The system of regulation of the quality and safety of the domestic confectionery products. Reflecting the state of standardization, metrology, conformity assessment and market surveillance. The analysis of the regulatory and technical support system of technical regulation. The degree of harmonization of standards of Ukraine in accordance with European and international requirements.
Keywords: chocolate products, technical regulation, harmonization, control, quality and safety.

УДК 622.276

ПІДСУМОВУВАННЯ ВТОМНИХ ПОШКОДЖЕНЬ ЗА ШИРОКОГО ДІАПАЗОНУ РЕЖИМІВ НАВАНТАЖЕННЯ

Гриців В.В.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Приведено результати розрахунку довговічності бурильних труб за широкого діапазону режимів навантаження. Показано доцільність використання кривої втоми із урахуванням розриву між малоцикловою і багатоцикловою областями для прогнозування довговічності бурильних труб в умовах комплексної дії високих і низьких напружень. Удосконалено метод прогнозування втомного ресурсу бурильних труб із урахуванням експлуатаційних навантажувань.
Ключові слова: бурильні труби, надійність, довговічність, розрив кривої втоми, параметри кривої втоми.

Постановка проблеми. З'ясування причин аварій та відмов із бурильною колоною засвідчило, що переважно вони відбуваються внаслідок корозійно-втомних руйнувань [1]. Такі руйнування зумовлюють значні матеріальні витрати під час ремонтів, а в гіршому випадку можуть призвести до повної ліквідації свердловини. Тому проблема забезпечення надійності роботи бурильної колони є актуальною та потребує комплексного підходу для її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливу роль для оцінки довговічності бурильних труб і, відповідно, їх залишкового ресурсу при нестаціонарному режимі навантаження відіграють гіпотези накопичення пошкоджень. В даний час існують різноманітні закономірності накопичення пошкодження як детермінованого, так і ймовірнісного характеру [3-5]. Така їх різноманітність пояснюється дуже широким спектром особливостей деформування та складністю процесу руйнування.

В практичних розрахунках найбільшого розповсюдження отримала гіпотеза лінійного підсумовування пошкоджень Пальмгрена-Майнера [6, 7]:

$$\sum_{i=1}^{q}\frac{n_i}{N_i}=a, a=1, \quad (1)$$

де: q – кількість рівнів зміни навантаження; n_i, N_i – кількість циклів навантаження та кількість циклів до руйнування при напруженні σ_i відповідно.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Численні результати програмних втомних випробовувань показують, що дана гіпотеза не є універсальною для різних режимів навантаження. Особливо помітні відхилення від лінійної гіпотези виникають при короткочасній дії так званих пікових навантажень. В таких випадках сума відносних довговічностей може зменшуватися до значення $a = 0.05 \div 0.10$ [8], тобто фактична довговічність буде значно меншою за розрахункову.

Мета статті. У роботі [2] нами проведені дослідження із визначення параметрів кривої втоми бурильних труб ТБН-73х9-К за широкого діапазону режимів навантаження. Вони показали можливість проведення подальших розрахунків довговічності, використовуючи криві втоми без розриву та із урахуванням розриву між малоцикловою і багатоцикловою областями. У зв'язку з цим виникає необхідність обґрунтування існуючих та розробки більш досконалих моделей накопичення пошкоджень в умовах комплексної дії як багатоциклової, так і малоциклової втоми.

Виклад основного матеріалу. Для більш детального обґрунтування закономірностей нако-

© Гриців В.В., 2015

Таблиця 1

Втомні випробовування бурильних труб ТБН-73х9-К [9]

Номер зразка	Напруження σ_{max}, МПа	Кількість циклів n_1	Розмах напруження циклу високочастотного навантаження ($2\sigma_a$), МПа	Кількість циклів n_2
1	552,5	1	331	320
2	510	2	331	8360
3	364,3	7	331	40000
4	342	19	331	110000
5	342	15	331	75000
6*	552,5	3	65	15000
7	510	6	65	36000
8	460	16	65	90000
9	420	22	65	130000
10	399	80	65	479000
11	390	83	65	509000
12	390	62	65	366000
13*	350	167	65	>106
14	552,5	7	44	41000
15	510	9	44	53000
16	460	19	44	106000
17	460	14	44	78000
18*	420	75	44	443000
19	400	167	44	>106

*Примітка: * – зразки другого типу*

Таблиця 2

Результати розрахунку відносної довговічності бурильних труб ТБН-73х9-К

Номер зразка	a_1	a_2
1	0,8908	0,7316
2	1,6398	1,3555
3	3,1016	1,7470
4	7,5995	2,9438
5	5,1816	2,0072
6	0,1804	0,7703
7	0,2679	0,9262
8	0,4125	1,1408
9	0,4160	0,9329
10	1,1712	1,9863
11	1,2444	2,1105
12	0,8950	1,5178
13	1,6418	*
14	0,2040	0,5799
15	0,1506	0,2995
16	0,1398	*
17	0,1029	*
18	*	*
19	*	*

*Примітка: * – еквівалентне напруження нижче за границю витривалості*

пичення втомних пошкоджень використаємо результати експериментальних досліджень втомної міцності натурних зразків бурильних труб ТБН-73х9-К (табл. 1). Випробовування проводилися на зразках двох типів: гладкої частини труби і тіла труби із замком. Схема та режими навантаження детально описані в роботі [9].

Слід відзначити, що втомні випробування натурних зразків проводили при асиметричному циклі навантаження, а визначені нами параметри кривої втоми відповідають віднульовому циклу. Тому наступним кроком у визначенні відносної довговічності необхідно асиметричні цикли навантаження звести до еквівалентних за пошкоджуючою дією віднульових. Для цього скористаємося формулою, наведеною авторами роботи [10]:

$$\sigma_{ekv} = 2 \cdot \sigma_в \frac{\psi_1}{1+\psi_1}, \qquad (2)$$

де: $\psi_1 = \frac{\sigma_{\max}(1-R)}{2 \cdot \sigma_в - \sigma_{\max}(1+R)}$ – коефіцієнт уточнення впливу асиметрії циклу;

$\sigma_в$ – границя міцності матеріалу труб, МПа;

R – коефіцієнт асиметрії;

σ_{max} – максимальне напруження циклу, МПа;

σ_{ekv} – еквівалентне максимальне напруження, МПа.

Враховуючи те, що зміна напруження відбувається за схемою двочастотного навантаження, сумарне пошкодження за лінійною гіпотезою можна визначити за формулою:

$$\frac{n_1}{N_1} + \frac{n_2}{N_2} = a, a \neq 1, \qquad (3)$$

де: n_1, n_2 – кількість циклів навантаження при напруженнях σ_1, σ_2 відповідно;

N_1, N_2 – кількість циклів до руйнування при напруженнях σ_1, σ_2 відповідно.

Отже, за формулою (3) визначено відносну довговічність за втомних випробувань бурильних труб ТБН-73х9-К для двох випадків: без розриву (a_1) та із урахуванням розриву (a_2) між малоцикловою і багатоцикловою областями. Результати розрахунків наведено в табл. 2.

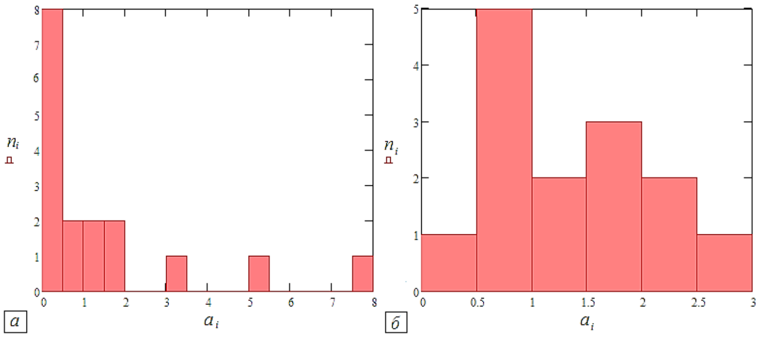

Рис. 1. Гістограми розподілу відносних довговічностей розрахованих:

а, б – без врахування розриву та із врахуванням розриву кривої втоми між малоцикловою і багатоцикловою областями відповідно

Для більш детального аналізу досліджень побудовано гістограми розподілу відносних довговічностей (рис. 1). Так, для першого випадку (рис. 1, а) можна побачити, значний розкид відносної довговічності $a \approx 0 \div 8{,}0$. Близько 48% результатів, визначених за лінійною гіпотезою, дають похибку не у запас довговічності, причому з них 80% дають завищені значення розрахункової довговічності в порівнянні з фактичними більш ніж у 2 рази. Для другого випадку (рис. 1, б) характерним є зменшен-

ня розкиду величини $a \approx 0 \div 3{,}0$ і похибки (не в запас довговічності) до 31%, з них близько 17% дають похибку більш, ніж у 2 рази.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведений узагальнений аналіз результатів розрахунку довговічності бурильних труб за широкого діапазону режимів навантаження показав доцільність використання кривої втоми із урахуванням розриву між малоцикловою і багатоцикловою областями. Подальші дослідження будуть спрямовані на експериментальні випробування натурних зразків бурильних труб та їх з'єднань за різних режимів навантаження, які моделюють експлуатаційні умови їх роботи. Все це, дасть змогу, розробити більш досконалі моделі накопичення пошкоджень в умовах комплексної дії як багатоциклової, так і малоциклової втоми.

Список літератури:

1. Джейсон К., Рейнольдс Н., Єллис Ш., Стюарт Д. Достижения в проектировании бурильной колонны с учетом усталостного износа: теория коэффициента кривизны и иллюстративный пример // Нефтегазовые технологии. – 2004. – № 3. – С. 16-18.
2. Івасів В. М. Удосконалення методики оцінки довговічності бурильних труб з урахуванням експлуатаційних навантажень / В. М. Івасів, В. І. Артим, В. В. Грицiв, Р. В. Рачкевич // Науковий вісник. – 2010. – № 2(24). – С. 41-45.
3. Степанов М. Н., Гиацинтов Е. В. Усталость легких конструкционных сплавов. – М., «Машиностроение», 1973. – 317 с.
4. Благовещенский Ю. Н. Некоторые вопросы вероятностного суммирование усталостных повреждений // Проблемы машиностроения и надежности машин. 1991. – № 3. – С. 67-72.
5. Корнилова А. В. Определение общей долговечности и остаточного ресурса обьэкта по критерию многоцикловой усталости // Безопасность труда в промышленности. – 2008. – С. 47-51.
6. Palmgren A. Die Lebensdauer von Kugellagern, Zeitschrift fur Deutsche Ingenieure, 68 (1924) pp. 339–341.
7. Miner M. A. Comulative damage in fatigue, journ. Of App. Mechan. 12(1945). – Pp. 159-164.
8. Когаєв В. П. Расчеты на прочность при напряжениях, переменных во времени. – М.: Машиностроение, 1977. – 232 с.
9. Симонянц Л. Е. Влияние режима нагружения на усталостную прочность бурильных труб / Л. Е. Симонянц, К. И. Джафаров, И. И. Андрианов // Азербайджанское нефтяное хозяйство. – 1985. – № 3, С. 51 – 54, 57.
10. Почтенный Е. К. Кинетическая теория механической усталости и ее приложения / Е. К. Почтенный. – Минск: Наука и техника, 1973. – 216 с.

Грыцив В.В.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

СУММИРОВАНИЕ УСТАЛОСТНЫХ ПОВРЕЖДЕНИЙ ПРИ ШИРОКОМ ДИАПАЗОНЕ РЕЖИМОВ НАГРУЖЕНИЯ

Аннотация
Приведены результаты расчета долговечности бурильных труб с широкого диапазона режимов нагрузки. Обоснована целесообразность использования кривых усталости с разрывом между малоцикловой и багатоцикловой областями для прогнозирования долговечности бурильных труб в условиях комплексного воздействия высоких и низких напряжений. Усовершенствован метод прогнозирования усталостного ресурса бурильных труб с учетом эксплуатационных нагрузок.
Ключевые слова: бурильные трубы, надежность, долговечность, разрыв кривой усталости, параметры кривой усталости.

Grytsiv V.V.
Ivano-Frankivsk National Technical Oil and Gas University

SUMMATION FATIGUE FOR DAMAGES WIDE RANGE OF MODES LOADING

Summary
The results of calculation of a drill pipes durability with a wide range of load conditions are given. The expediency of using fatigue curves with the gap between low-cycle and high-cycle areas to predict the durability of drill pipes in a complex influence of high and low voltages are grounded.The method for predicting fatigue life of a drill pipe, taking into account operational load are improved.
Keywords: drill pipe, reliability, durability, breaking fatigue curve, parameters of the fatigue curve.

УДК 622.691.4

ДОСЛІДЖЕННЯ НАПРУЖЕНО-ДЕФОРМОВАНОГО СТАНУ ЕЛЕМЕНТІВ КОМБІНОВАНИХ ПОСУДИН ВИСОКОГО ТИСКУ

Джус А.П.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті наведено результати досліджень особливостей напружено-деформованого стану елементів комбінованих посудин високого тиску. Встановлено, що утворення кільцевих тріщин, зумовлених втратою цілісності композитного підсилення, призводить до збільшення рівня осьових і колових напружень в крайніх ділянках циліндричної частини металевого лейнера. Характер деформацій цих ділянок є таким, що сприятиме зростанню рівня напружень і утворенню тріщин в металі за умов його корозійного пошкодження.
Ключові слова: комбіновані посудини високого тиску; композитне підсилення; металевий лейнер, напруження.

Постановка проблеми. Одним з недоліків конструкцій довгомірних бандажованих виробів, що працюють в умовах сприйняття змінного внутрішнього тиску та перепаду температур і складені із різнорідних матеріалів, наприклад, балонів типу CNG-2 [1], є невідповідність їх деформаційних характеристик. В силу наявності у посудинах що працюють під тиском осьових деформацій, для балонів типу CNG-2 має місце руйнування однонаправленого композитного матеріалу. Утворені при цьому тріщини не впливають на міцність композитного підсилення загалом, але ймовірно вносять корективи у формування картини напружено-деформованого стану елементів конструкцій.

Зважаючи на це, дослідження напружено-деформованого стану елементів конструкцій, аналогічних конструкції балону типу CNG-2, є без сумніву необхідним. Особливої актуальності це питання набуває з огляду на те, що в області кільцевих тріщин бандажу спостерігається утворення площин ковзання [2]. Наявність вологи, контакт з повітрям призводять до корозійного пошкодження металевої оболонки. Всі ці чинники сприяють зносу контактуючих поверхонь, що в кінцевому підсумку змінює умови контакту між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання, пов'язані з можливими конфігураціями зон контакту бандажу із циліндричною оболонкою, розглянуті свого часу в роботах [3, 4]. Також результати дослідження характеру контактної взаємодії циліндричної оболонки з жорстким бандажем висвітлені у [5]. Вивченню схем контактної взаємодії циліндричної оболонки з бандажем саме із композитного матеріалу присвячені дослідження, результати яких наведені в [6]. Оскільки бандажування композитними матеріалами є одним з сучасних способів ремонту магістральних газопроводів, авторами вказаної роботи для конкретних параметрів з'єднання визначено критичні довжини бандажу і виконаний аналіз напружено-деформованого стану для циліндричної оболонки з бандажем із ортотропного матеріалу. Беручи до уваги факт утворення в композитному підсиленні балона кільцевих тріщин підсилюючу композитну оболонку необхідно розглядати як сукупність бандажів невеликої довжини. Тому необхідним є дослідження взаємодії з металевою циліндричною оболонкою не одного композитного бандажу, а їх сукупності.

Мета статті. Таким чином, метою досліджень є оцінка впливу змін умов контакту металевої циліндричної оболонки з композитним підсиленням, зумовлених втратою його цілісності, на особливості формування картини напружено-деформованого стану елементів конструкції.

Виклад основного матеріалу. При вирішенні багатьох завдань, які постають перед дослідниками та інженерами і не піддаються аналітичному вирішенню або потребують значних витрат часу, можливістю прискореного аналізу існуючої проблеми є імітаційне моделювання. Прогрес у розробці числових методів дає можливість істотно розширити спектр питань, які доступні аналізу. Отримані на основі цих методів результати використовуються практично у всіх галузях науки й техніки. На особливу увагу заслуговує, зокрема, метод кінцевих елементів.

Коректність вирішення цим методом необхідних нам завдань значною мірою залежить від вибору рівня деталізації структури композитного матеріалу. Моделювання волокнистих композитів, у яких матриця армується високоміцними волокнами, ускладнюється їх анізотропією, що залежить від напрямку волокон, порядку і місця їх розташування. Основними проблемами використання методу скінченних елементів при моделюванні композитного матеріалу можна вважати границі його застосування за рівнями деталізації (макромеханічний, мезомеханічний, мікромеханічних) [7]. Макромеханічний метод не здатний враховувати взаємодії всередині композиту, тому дає велику похибку при орієнтації волокон більше 90°. Мезомеханічний метод використовується тільки для розгляду взаємодії сусідніх шарів між собою, оскільки не враховує взаємодії в них. Проблемою мікромеханічного методу, є труднощі у визначенні властивостей матриці, волокон, і особливо когезійних зв'язків між ними. Більше того, практично не можливо змоделювати неоднорідність шарів композиту.

Для випадку циліндричної оболонки з композитним підсиленням можливим є моделювання останнього як об'ємного елемента, для якого досить визначити усереднені характеристики матеріалу в усіх напрямках. Іншим варіантом є використання класичної теорії шаруватих матеріалів і, відповідно, моделювання композитного підсилення шаруватими оболонковими елементами [8, 9].

Для оцінки можливості моделювання композитного підсилення у вигляді об'ємного елемента, при дослідженні напружено-деформованого стану елементів конструкції (балону типу CNG-2),

© Джус А.П., 2015

розглянемо одну із задач, розв’язки для якої отримано в [6]. Об'єктом дослідження є нескінченно довга циліндрична оболонка, на яку без натягу і зазору встановлений бандаж зі склопластику (рис. 1). Довжина бандажу є змінною величиною, що впливає на конфігурацію контакту. Оболонка навантажується внутрішнім тиском. Осьові зусилля в оболонці і бандажі відсутні. Бандаж розглядається як суцільна ортотропна циліндрична оболонка. При цьому R = 1015 мм; h = 10 мм; h_b = 20 мм; P = 6 МПа. Властивості матеріалів оболонки і бандажу наведені в таблиці 1 [6].

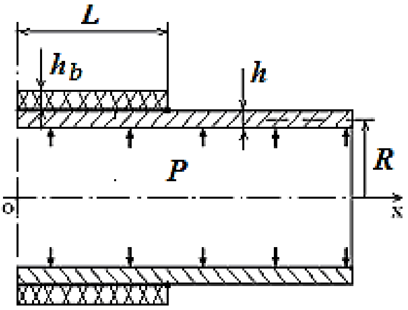

Рис. 1. Розрахункова схема:
R – радіус серединної поверхні оболонки;
h – товщина оболонки; h_b – товщина бандажу

Таблиця 1

Властивості матеріалів елементів моделі [6]

Оболонка (Сталь 09Г2С)		Бандаж (склопластик)							
Е, ГПа	200	E_1, ГПа	18,6	μ_{12}	0,15	G_{12}, ГПа	4
μ	0,3	E_2, ГПа	24,6	μ_{13}	0,42	G_{13}, ГПа	3
$\sigma_т$, МПа	350	E_3, ГПа	6	μ_{23}	0,18	G_{23}, ГПа	3

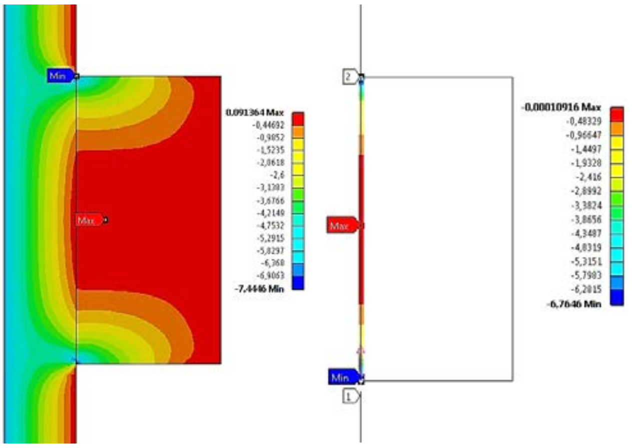

а) б)

Рис. 2. Розподіл радіальних напружень в елементах конструкції (а) та на внутрішній поверхні бандажу (б) (МПа)

Імітаційне моделювання для зазначених вище умов виконано з використанням методу кінцевих елементів. З метою порівняння отриманих результатів з результатами досліджень, проведених авторами [6], окремо виділено результати для граничного випадку реалізації схеми контакту по двох точках, тобто допоки в точці x = 0 прогин бандажу є більшим за прогин оболонки. Згідно [6] перехід до наступної схеми контакту здійснюється при довжині бандажу, рівній 40 мм. Найбільш інформативною, з отриманих саме для такого випадку результатів, є картина розподілу радіальних напружень в елементах конструкції та особливо на внутрішній поверхні бандажу (рис. 2). Як бачимо, на середині бандажу значення радіальних напружень є близьким до нуля (рис. 2 б).

Таким чином можна стверджувати, що моделювання композитного підсилення у вигляді об'ємного елемента при дослідженні напружено-деформованого стану балону типу CNG-2 забезпечує прийнятну для розв’язку необхідних задач точність.

Відмінність розрахункової схеми, що реалізується в балонах типу CNG-2, від розрахункової схеми розглянутої вище, полягає в існуванні початкових напружень у елементах конструкції.

В роботі [10] початкові напруження $\sigma_0^к$ у композитному підсиленні, створені попереднім натягом ровінгу в напрямку осі волокон матеріалу, визначаються як

$$\sigma_0^к = k \cdot \sigma_{пр}, \tag{1}$$

де $\sigma_{пр}$ – напруження в технологічній стрічці в ході намотування;

$k = \dfrac{1}{\sqrt{1 + E_1 \cdot h_к / E \cdot h_м}}$ – коефіцієнт послаблення напружень в технологічній стрічці після укладання її на металевий корпус, де E_1, E – відповідно модуль пружності композиту вздовж волокон та металу лейнера; $h_к$, $h_м$ – товщина композитного підсилення та металевого лейнера. Для розглянутого в [10] варіанту конструкції напруження в технологічній стрічці становлять 122 МПа. Відповідно початкові напруження у композитному підсиленні $\sigma_0^к$ = 110 МПа.

Початкові кільцеві напруження в металевому лейнері $\sigma_{\beta 0}^м$, створені попереднім натягом ровінгу при намотуванні, за умов відсутності внутрішнього тиску пов’язані із початковими напруженнями $\sigma_0^к$ у композитному підсиленні залежністю

$$\sigma_{\beta 0}^м = -\sigma_0^к \cdot \frac{h_к}{h_м} \tag{2}$$

і становлять 98 МПа для балона з параметрами $h_м$ = 3,15 мм, $h_к$ = 2,8 мм.

За таких початкових умов абсолютна діаметральна деформація металевого лейнера та композитного підсилення відповідно визначається як

$$\Delta d_м = \frac{\sigma_{\beta 0}^м \cdot d_м^c}{E}; \; \Delta d_к = \frac{\sigma_0^к \cdot d_к^c}{E_1}, \tag{3}$$

де $d_м^c = D + h_м$, $d_к^c = D + 2 \cdot h_м + h_к$, D, – внутрішній діаметр металевого лейнера (D = 0,205 м), і для розглянутого вище випадку становить $\Delta d_м = -1{,}02 \cdot 10^{-4}$ м, $\Delta d_k = 4{,}722 \cdot 10^{-4}$ м. При цьому натяг в утвореному з’єднанні рівний $\delta = \Delta d_к - \Delta d_м = 4{,}722 \cdot 10^{-4} - (-1{,}02 \cdot 10^{-4}) = 5{,}742 \cdot 10^{-4}$ м.

З метою імітаційного моделювання, для зазначених вище параметрів і з врахуванням визначеного натягу, створено твердотільну модель балона типу CNG-2. Властивості матеріалів металевого лейнера та композитного підсилення наведені в таблиці 2. Оскільки автором [10] вказується тільки значення модуля пружності композиту вздовж волокон (Е1), а інші необхідні для моделювання дані відсутні, в таблиці 2 подано повну характеристику композиту з наближеними властивостями згідно [11].

Таблиця 2

Властивості матеріалів елементів балону типу CNG-2

Металевий лейнер (30ХГСА)		Композитне підсилення (склопластик)					
E, ГПа	200	E_1, ГПа	44,38	μ_{12}	0,32	G_{12}, ГПа	4,95
μ	0,3	E_2, ГПа	18,15	μ_{13}	0,27	G_{13}, ГПа	4,41
$\sigma_т$, МПа	1000	E_3, ГПа	18,15	μ_{23}	0,32	G_{23}, ГПа	4,95

За умов відсутності внутрішнього тиску отримано картину напружено-деформованого стану балону, відповідно до якої розподіл колових напружень має вигляд наведений на рисунку 3. Номінальні колові напруження в металевому лейнері та в композитному підсиленні корелюються із вищевизначеними згідно наведеної в [10] методики.

Певна кореляція щодо колових напружень спостерігається і за внутрішнього тиску 20 МПа (рис. 4). Характер розподілу напружень по довжині циліндричної частини є однорідним за виключенням перерізів, близьких до сферичних днищ. Щодо осьових напружень в композитному підсиленні, слід зазначити, що вони перевищують границю міцності матеріалу в поперечному напрямку [12]. Тобто, як і зазначалось вище, має місце розтріскування шару ще до моменту досягнення робочого тиску. У цьому випадку матеріал не здатний чинити опір навантаженню в трансверсальному напрямку і зрушенню в площині армування, проте здатний чинити опір деформуванню в напрямку армування.

Подальші дослідження проводились для аналогічної моделі балону, однак, композитне підсилення з метою врахування змін умов контакту зумовлених втратою його цілісності, моделювалось сукупністю бандажів шириною 15 мм із зазором між ними рівним 0,1 мм. Щодо ширини, то вона прийнята на основі огляду композитного підсилення балона типу CNG-2 відповідного діаметра.

В ході аналізу результатів, отриманих при імітаційному моделюванні балону за наявності кільцевих тріщин в композитному підсиленні, встановлено окремі особливості формування картини напружено-деформованого стану елементів конструкції. На особливу увагу заслуговує той факт, що ділянки циліндричної частини балону близькі до сферичних днищ, характеризуються явно вираженою нерівномірністю на довжині близько 45 мм. Про це свідчить розподіл осьових напружень в елементах конструкції (рис. 5).

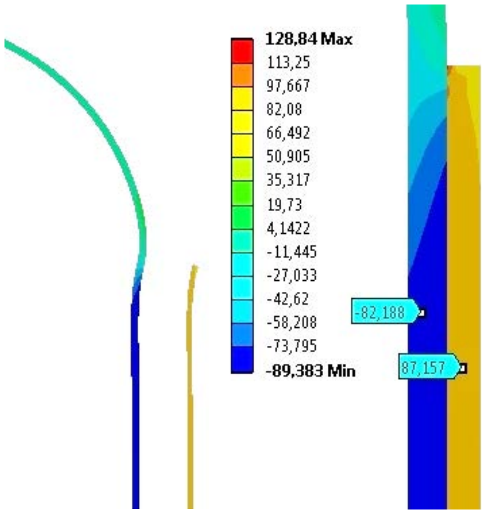

Рис. 3. Розподіл колових напружень в елементах конструкції за умов відсутності внутрішнього тиску та характер їх деформування

Наявність зони їх максимуму на зовнішній поверхні металевого лейнера в околі кільцевої тріщини (першої від краю композитного підсилення) за умов ймовірного корозійного пошкодження зумовлюватиме зростання рівня напружень і, як наслідок, сприятиме утворенню тріщин. Колові напруження на вказаній ділянці також характеризуються суттєвою нерівномірністю, однак їх максимум відповідає околу наступної тріщини (рис. 6 а). Щодо радіальних напружень (рис. 6 б), то їх рівень і нерівномірність є значно нижчими.

Висновки. Таким чином, за результатами попередньої оцінки впливу умов контакту елементів комбінованих посудин високого тиску на їх напружено-деформований стан встановлено, що утворення кільцевих тріщин призводить до збільшення рівня осьових і колових напружень в крайніх ділянках циліндричної частини металевого лейнера. Характер деформацій цих ділянок є таким, що корозійне пошкодження металу зумовлене проникністю кільцевих тріщин сприятиме зростанню рівня напружень і утворенню тріщин. Зміни напружено-деформованного стану решти циліндричної частини носять локальний

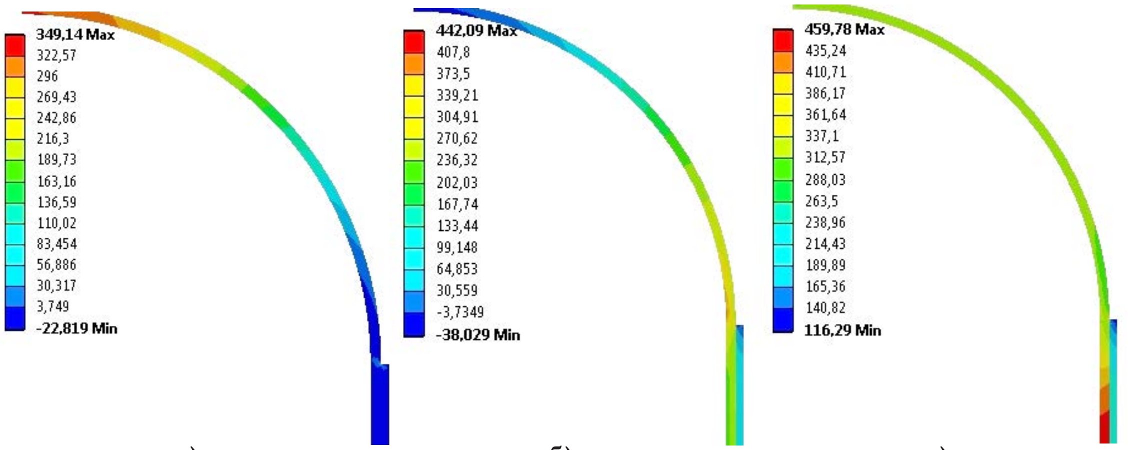

а) б) в)

Рис. 4. Розподіл радіальних (а), осьових (б) та колових (в) напружень в елементах конструкції при тиску 20 МПа

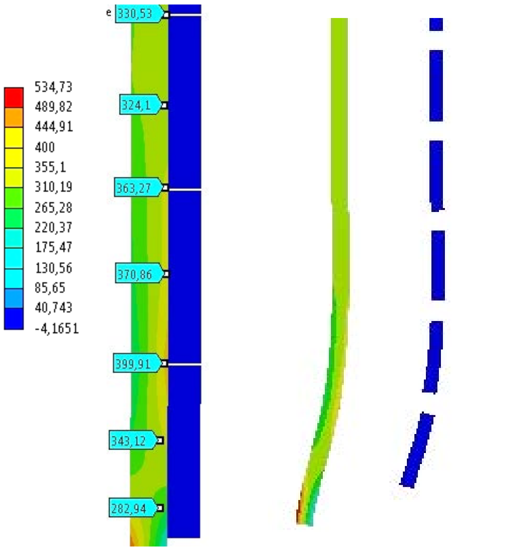

Рис. 5. Розподіл осьових напружень в елементах конструкції при наявності кільцевих тріщин і тиску 20 МПа та характер їх деформування

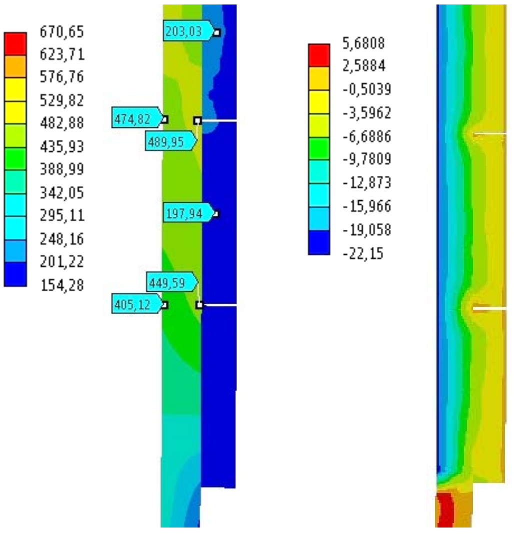

а) б)

Рис. 6. Розподіл колових (а) та радіальних (б) напружень в елементах конструкції при наявності кільцевих тріщин і тиску 20 МПа

характер, а їх рівень є незначним. В подальшому необхідними є дослідження спрямовані на визначення напружено-деформованого стану небезпечних ділянок з врахуванням рівня корозійного пошкодження металу та зносу композитного підсилення в зоні кільцевих тріщин.

Список літератури:

1. About [Electronic resource] / KGTM Kelley GasTransportModules. – Available at: \www/URL: http://kelleygtm.com/about/
2. Джус А. П. Особливості використання комбінованих ємностей для транспортування стисненого природного газу (CNG) морськими акваторіями [Текст] / А. П Джус // Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. – 2015. – № 1(54). – С. 34-40.
3. Пелех Б. Л., Сухорольский Н. А. Контактные задачи теории упругих анизотропных оболочек. – Киев: Наукова думка, 1980. – 216 с.
4. Григолюк Э. И., Толкачев В. М. Контактные задачи теории пластин и оболочек. – М.: Машиностроение, 1980. – 411 с.
5. Львов Г. И. О влиянии кинематических гипотез на характер контактного взаимодействия цилиндрической оболочки с бандажом [Текст] / Г. И. Львов, А. Н. Ткачук // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Динаміка та міцність машин. – 2006. – № 32. – С. 98-104.
6. Бесчетников Д. А. Контактная задача для цилиндрической оболочки с бандажом из композитного материала [Текст] / Д. А. Бесчетников, Г. И. Львов // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Динаміка та міцність машин. – 2012. – № 67(973). – С. 19-25.
7. Мужецкий А. И. Особенности моделирования изделий из волокнистых полимерных композиционных материалов методом конечных элементов [Текст] / А. И. Мужецкий, В. А. Колесник, А. В. Евтухов // Сучасні технології в промисловому виробництві: матеріали II Всеукраїнської міжвузівської науково-технічної конференції, м. Суми, 17-20 квітня 2012 р.: у 3-х ч. / Ред. кол.: О. Г. Гусак, В. Г. Євтухов. – Суми: СумДУ, 2012. – Ч. 1. – С. 53-54.
8. Егоров Д. В. Особенности конечно-елементного моделирования изделий из композитнихых материалов в космической технике [Текст] / Д. В. Егоров, Д. Ф. Баляков, Н. Н. Широкова // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. – 2014. – № 10. – С. 27-28.
9. Алямовський А. А. Инженерные расчеты в SolidWorks Simulation. М.: ДМК Пресс, 2010. – 464 с.
10. Мандрик О. М. Розвиток наукових основ підвищення рівня екологічної безпеки при транспортуванні природного газу: дис. ... д-ра техн. наук: 21.06.01 / Мандрик Олег Миколайович. – Івано-Франківськ, 2013. – 336 с.
11. Дария заде С. Численная методика определения эффективных характеристик однонаправленно армированных композитов гексагональной структуры [Текст] / С. Дария заде, Г. И. Львов // Авиационно-космическая техника и технология. – 2014. – № 2(109). – С. 59-66.
12. Чеботарева Е. А. Полимерные композиционные материалы: формирование структуры и влияние ее на свойства (Обзор) [Текст] / Е. А. Чеботарева, Л. Р. Вишняков // Вісник Інженерної академії України. – 2012. – № 2. – С. 157-163.

Джус А.П.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИССЛЕДОВАНИЯ НАПРЯЖЕННО-ДЕФОРМИРОВАННОГО СОСТОЯНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ КОМБИНИРОВАННЫХ СОСУДОВ ВЫСОКОГО ДАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье приведены результаты исследований особенностей напряженно-деформированного состояния элементов комбинированных сосудов высокого давления. Установлено, что образование кольцевых трещин, обусловленных потерей целостности композитного усиления, приводит к увеличению уровня осевых и окружных напряжений в крайних участках цилиндрической части металлического лейнера. Характер деформаций этих участков является таким, что будет способствовать росту уровня напряжений и образованию трещин в металле в условиях его коррозионного повреждения.
Ключевые слова: комбинированные сосуды высокого давления; композитное усиления; металлический лейнер, напряжение.

Dzhus A.P.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

RESEARCH STRESS-STRAIN CONDITION OF ELEMENTS OF COMBINED HIGH PRESSURE VESSELS

Summary
The article contains results the features of stress-strain state elements combined pressure vessel. Established that formation of circular cracks caused by the loss of integrity of composite reinforcement, increases the level of axial and circular stresses in the extreme sections of cylindrical metal Leiner. The nature of the deformation of these sites is one that will boost the level of stress and cracking in metal under conditions of corrosive damage.
Keywords: composite pressure vessels; composite reinforcement; metal Leiner, tension.

УДК 004.42:617.7

МОДЕЛІ, МЕТОДИ ТА ІНФОРМАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПРИ ДІАГНОСТУВАННІ ОЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Кривошеєв К.В.
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Проведено аналіз існуючих моделей, методів та інформаційних технологій діагностики просторової контрастної чутливості. Запропоновано нову комп'ютерну діагностику на основі фізіологічної структури сітківки ока. Розроблено метод відображення графічних стимулів для діагностики. Удосконалено алгоритм розмиття за Гаусом для задачі, що розв'язується. Подальший розвиток набула модель постановки діагнозу в умовах невизначеності.
Ключові слова: модель, інформаційна технологія, просторова контрастна чутливість, діагностика зору, система підтримки прийняття рішень.

Постановка проблеми. Сучасний спосіб життя призводить до погіршення діяльності багатьох систем і органів людини. Саме тому, високий рівень досягнень у сфері математичного моделювання, новітніх інформаційних технологій (ІТ) та апаратного забезпечення доцільно використовувати для підвищення якості діагностики, лікування та профілактичного спостереження.

Великий темп життя вимагає більш швидкого аналізу стану здоров'я людини: з позиції пацієнта, актуальним є відсутність якісних ІТ, що надають можливість провести первинний огляд без лікаря або порадитися з ним не виходячи з дому чи офісу; з боку лікаря – велике навантаження призводить до розгляду усіх випадків захворювання однаково та не дозволяє зосередитися на ускладнених випадках захворювання [2, с. 368].

Розробка ІТ медичного призначення, а саме, систем підтримки прийняття рішень (СППР), дозволяють подолати перешкоди на шляху встановлення правильного діагнозу, скоротити час обстеження та надати лікарю необхідну інформаційну підтримку. Така підтримка найбільш актуальна при проведенні первинного огляду. Прикладом може бути проведення планового огляду

© Кривошеєв К.В., 2015

у лікаря офтальмолога, а саме діагностика просторового зору людини (ПЗЛ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою СППР займалося багато вітчизняних і закордонних вчених: Гусєва С.Є., Крутов С.І., Ляшенко Т.В., Рамазанов С.К., Руденко М.А., Симанков В.С., Халафян А.А. та інших [1].

Першою спробою створення методики оцінки ПЗЛ для клінічної практики були таблиці, розроблені Арденом Г.Б. у 1983 році.

Засновником методу дослідження ПКЧ у країнах СНД є Шелєпін Ю.Е., з ініціативи якого Макуловым В.Б., Павуком В.Н., Левковичем Ю.И. і Волковим В.В. у 1985 р. були синтезовані синусоїдальні зображення тестових ґрат. На їхній основі видані атлас і посібник з візоконтрастопериметрії [7, с. 8].

Останньою розробкою, яка описана у спеціалізованій літературі, стала комп'ютерна програма «Zebra», кампанія ТОВ «Астроінформ СПЕ» (м. Москва) під керівництвом Бєлозерова А. Е. [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах авторів сформовано базові принципи та моделі побудови СППР, також розкрито основні принципи оцінки просторового зору людини. Однак, в існуючих дослідженнях не вирішувалась проблема оцінки просторового зору людини на етапі діагностики виходячи з фізіологічної структури сітківки, а також в умовах великої кількості невизначених факторів.

Мета статті. Метою цієї роботи є підвищення ефективності процесу діагностування очних захворювань за рахунок розробки інформаційної технології у вигляді системи підтримки прийняття рішень в умовах невизначеності для оцінки стану зору людини.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети у даній роботі сформовано та вирішено наступні задачі:

– розроблено метод формування питань експертної системи;

– розроблено математичну модель ідентифікації діагнозу в умовах невизначеності;

– удосконалено метод розмиття зображення за Гаусом;

– розроблено інформаційну технологію та її алгоритми на основі створених математичних моделей та методів;

– апробовано розроблену інформаційну технологію прийняття рішень у вигляді СППР, що була розроблена.

Розглянемо кожну задачу та результати її вирішення окремо.

Метод формування питань експертної системи. Для полегшення прийняття рішень в області медицини створюються й широко розповсюджуються комп'ютерні медичні експертні системи (ЕС), які пропонують варіанти питань.

Інформація, що закладена у питаннях, може бути не тільки текстова, але й графічна, у вигляді стимулів збудження, кардіограм, рентгенограм та ін. Система аналізує всі параметри, враховуючи історію хвороби пацієнта, що зберігається у базі даних (БД), і пропонує лікареві свій варіант діагнозу та перелік подальших дій (остаточне рішення ухвалює лікар). При цьому система ґрунтується на базі знань кваліфікованих фахівців, яка створювалася при розробці ІТ.

ЕС припускає наявність питань. У даній роботі в якості «питань» використовується графічне зображення гексагональних сіток – стимулів (Рис. 1) [1].

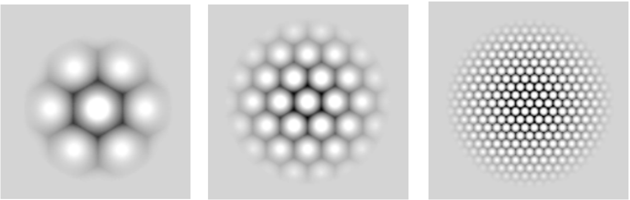

Рис. 1. Питання ЕС

Джерело: розроблено автором

Діалог з пацієнтом здійснюється за допомогою відповідей типу «Бачу – Не бачу» при пред'явленні йому сіток різної частоти й контрастності. З метою збільшення вірогідності відповідей (виключення можливості відповісти «навмання») передбачено певний механізм: стимули пред'являються по черзі ліворуч, праворуч або у центру екрана монітора, таким чином, виключена ймовірність угадування наступного положення стимулу. Даний механізм дозволяє практично повністю усунути ефект послідовних образів – коли око тривалий час зафіксовано на об'єкті (особливо на яскравому), при переведенні очей вбік ми бачимо залишкове зображення цього об'єкта.

Математична модель ідентифікації діагнозу в умовах невизначеності. Експертна система використовує дані отримані на етапі діагностики, тобто інформацію про просторову контрастну чутливість (ПКЧ) для різних просторових частот (Таблиця 1), та робить висновок про наявність певного діагнозу.

Задача ідентифікації діагнозу в умовах невизначеності має такий вигляд: вектором $s \in S_n$ позначимо вектор симптомів, який точно визначає діагноз $d_i \in D$, у векторі s довільним чином частково замінимо компоненти на * – зазначимо їх, як невизначені однозначно, у результаті ми отримаємо деякий вектор s'. Можна вважати, що вектор s' містить інформацію про вектор s у неповному обсязі. У такому разі, отримаємо задачу визначення набору компонент вектора симптомів s', якого буде достатньо для однозначної ідентифікації діагнозу d_i.

Зазначимо через $M_S = \{m_1, m_2, \ldots, m_{p-1}\}$ – допустиму послідовність ознак симптомів, тоді $q \in Q = \{m_1, m_2, \ldots, m_{p-1}, q\}$ – довільна допустима послідовність [6, с. 32]. Для будь-якого пацієнта $P = \{P_i\}_{i=1}^{p}$, де $p = \overline{1,k}$, маємо:

$M_s \cap S(d_{i1}, d_{i2}, \ldots, d_{ip}) = \{i_p\}$,

а $M_s \cap S(d_{i1}, d_{i2}, \ldots, d_{ip-1}, q) = \emptyset$, при $q = d_{ip}$. Тому,

$$\chi\left(s, S\left(d_{i1}, d_{i2}, \ldots, d_{ip}\right)\right) = \frac{1}{\left|s\left(d_{i1}, d_{i2}, \ldots, d_{ip}\right)\right|} > 0,$$

а $\chi(s, S(d_{i1}, d_{i2}, \ldots, d_{ip-1}, q)) = 0$, якщо $q = d_{ip}$. Таким чином, $i_1, i_2, \ldots, i_k$. – повна система вирішальних ознак для елементу d_i. Очевидно, що ця система ознак є мінімальною.

Алгоритм ідентифікації точно встановить діагноз, при умові надання всього k. Число k на порядок менше числа ознак в еталонному векторі.

Вдосконалення методу розмиття зображення за Гаусом. Запропонований метод дослідження ПКЧ передбачає плавне розчинення графіч-

Таблиця 1

Приклад вхідної інформації для ЕС

№ виміру	Просторова частота, цикл/градус											
	0,5	0,8	1	1,5	2	3	4	6	8	12	16	
1	42	45	49	53	56	57	59	52	48	41	37	Чутливість, у.о.
2	40	41	51	53	52	56	58	51	50	45	40	
3	38	38	50	55	60	50	51	45	39	35	33	

Джерело: розроблено автором

них стимулів у кольорі фона екрана, при цьому не повинно виникати жодних чітких контурів у місцях стикування поля стимуляції та фона. Також слід відзначити, що при низькому значенні рівня контрастності (значення кольору сусідніх пікселей зображення відрізняється на декілька одиниць у межах від 0 до 255) або при великій різниці у контрасті між сусідніми патернами графічного стимула, з'являються різкі артефакти, які дуже помітні оком.

Для того, щоб уникнути подібних негативних перетворень зображення, а також створити плавний перехід від одного значення контрасту до іншого, при формуванні патерна з наступним значенням контрасту і/або наступним значенням просторової частоти, використаємо розмиття підсумкового зображення.

У якості методу розмиття підсумкового зображення пропонується метод розмиття зображення за Гаусом, який дуже розповсюджений при обробці графічних зображень, а саме його модифікацію у частині застосування матриці згортки на краях зображення.

Припустимо, що вихідне зображення буде задано яскравістю $x(m, n)$. Яскравість вихідного зображення, після застосування фільтру – $y(m, n)$. Тоді, розмиття за Гаусом з радіусом r розраховується за формулою:

$$y(m,n) = \frac{1}{2\pi r^2}\sum_{u,v} e^{\frac{-(u^2+v^2)}{2r^2}} x(m+u, n+v)$$

Межу суми по u та v можна вибирати як плюс мінус кілька «сигм», тобто радіусів r, що дає складність алгоритму порядку $O(r^2)$ операцій на піксель. Для великих r і багатопіксельних зображень це занадто велике значення для того, щоб застосовувати подібний підхід. Подібна складність алгоритму призведе до того, що розрахунки вихідного зображення будуть проводитись досить тривалий проміжок процесорного часу.

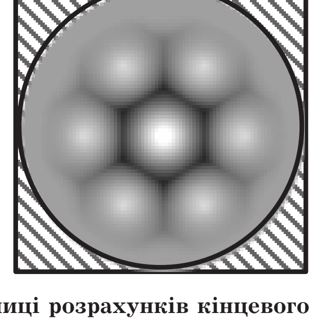

Рис. 2. Границі розрахунків кінцевого зображення графічного стимулу

Джерело: розроблено автором

Перше прискорення при обробці зображень за допомогою цього фільтра дає властивість сепарабельності розмиття за Гаусом. Тобто, можна провести фільтрацію по осі x для кожного рядка, отримане зображення відфільтрувати за y по кожному стовпцю і отримати той же результат зі складністю $O(r)$ операцій на піксель.

Друге прискорення при проведенні розмиття зображення графічного стимулу за Гаусом надає сама структура цього зображення. При побудові вихідного (кінцевого) зображення не потрібно проводити розрахунки у кутах початкового зображення (Рис. 2). На наведеному малюнку області, що не потребують обчислень зазначені штриховкою.

Межа, поза якою не потрібно проводити розрахунки, може бути описана як окружність вписана у квадрат. А саме: окружність, це кінцева границя помітного зображення, а квадрат – границя поля стимуляції. Можна розрахувати обмеження для кожного кроку розмиття для кожного пікселя $p(x, y)$:

$$\sqrt{x^2 + y^2} < \frac{S_0}{2}$$

де S_0 – довжина поля стимуляції, вона відповідає стороні квадрата, що зображений на рисунку 2. Вона обчислюється як частка між шириною поля стимуляції у сантиметрах та кутом огляду, який повинен становити 6 кутових градусів (при відстані до екрана у 2 метри, 6 кутових градусів укладаються у поле стимуляції шириною 18 сантиметрів).

Інформаційна технологія.

Розроблені математичні моделі, методи та алгоритми укладено до основи системи підтримки прийняття рішень. Інформаційну технологію доцільно представити у вигляді загальної функціональної схеми СППР (Рис. 3).

Розроблена інформаційна технологія у вигляді системи підтримки прийняття рішень дозволяє вирішити поставлені актуальні задачі, та цілком розкриває мету даної роботи.

Апробація ІТ. Перша апробація роботи розробленої ІТ здійснювалась у медичному офтальмологічному центрі «Corvis», м. Луганськ. Було досліджено невелику кількість пацієнтів у різних вікових групах. Дані які були отримані виявилися цілком прогнозованими. Всіх досліджуваних пацієнтів можна умовно розділити на три вікові групи:

1) Діти (від 8 до 17 років);
2) Дорослі (від 18 до 60 років);
3) Люди похилого віку (старші за 60 років).

Діагностика представників третьої групи не проводилась. У першій групі діагностика проводилась на 5 дітях, з них двоє були здорові, у трьох інших спостерігалися вікові відхилення від норми (спазм акомодації, близоокість). Серед дорослих було досліджено 18 осіб, з них дев'ять – здорові, інші мали різні захворювання та відхилення зору від норми, один пацієнт у минулому мав черепно-мозкову травму.

Порівняння двох кривих: кривої, що отримана з використанням класичних методів оцінки

ПКЧ та кривої отриманої за допомогою розробленої ІТ, надало можливості зробити висновок, що точність запропонованого метода оцінки ПЗЛ не відрізняється від класичних методів. Отже, подальше використання результатів проведеної роботи є цілком можливим.

Висновки і пропозиції. У представленій роботі вирішено актуальну науково-практичну задачу підвищення ефективності процесу діагностування очних захворювань за рахунок розробки інформаційної технології у вигляді системи підтримки прийняття рішень в умовах невизначеності для оцінки стану зору людини, що базується на моделі ідентифікації діагнозу в умовах невизначеності та методі формування питань експертної системи у вигляді графічних стимулів.

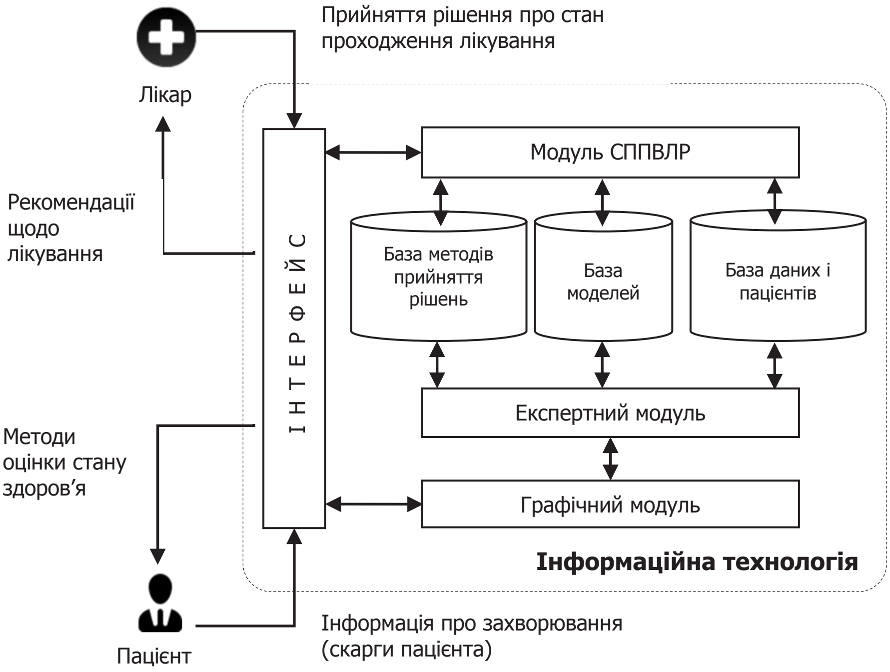

Рис. 3. Загальна функціональна схема СППР

Джерело: розроблено автором

Серед пропозицій щодо подальшого розвитку проведених досліджень можна навести наступні: спираючись на розроблену математичну модель, методи та інформаційну технологію у короткий термін можна автоматизувати процес проведення первинного огляду у лікаря офтальмолога, насамперед завдяки побудові модуля онлайн-діагностування; у разі використання віддаленого серверу СУБД, для збереження даних досліджень пацієнтів, та надання доступу до єдиної БД для всіх медичних установ, стає можливим отримання актуальної інформації щодо стану очних захворювань на загальнодержавному рівні – це відкриває нові можливості аналізу, розробки та своєчасного коректування програм державної підтримки заходів з профілактики захворювань зору людини.

Список літератури:

1. Grigory Panteleev, Sultan Ramazanov, Konstantin Krivosheev. Expert system, as component of diagnostics system of man's sight // TEKA Commission of Motorization and Power Industry in Agriculture. – Lublin-Rzeszyw, 2013. – Vol. 13, № 3. – Pp. 170-176.
2. Рамазанов С. К., Пантелеев Г. В., Кривошеев К. В. Інформаційна система діагностики просторової контрастної чутливості в офтальмології // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012 р. – № 2(173) – С. 368-373.
3. Рамазанов С. К., Пантелеев Г. В., Кривошеев К. В. Експертна система, як складова системи діагностики зору людини // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012 р. – № 10(181) – С. 128-133.
4. Grigory Panteleev, Sultan Ramazanov, Konstantin Krivosheev. Information system of spatial contrast sensitivity diagnostics in ophthalmology // TEKA Commission of Motorization and Power Industry in Agriculture. – Lublin, 2010. – Vol. XD – Pp. 220-226.
5. Белозеров А. Е. Пространственно-частотные характеристики стереопсиса при заболеваниях зрительной системы // Современные аспекты нейроофтальмологии: Мат. IV Московской научно-практич. нейроофтальмологической конф. – Москва: Изд-во НИИ нейрохирургии им. акад. Н. Н. Бурденко РАМН, 2000 г. – С. 8-10.
6. Ляшенко Т. В. Интеллектуальная система поддержки принятия врачебных решений для больных с диагнозом тиреотоксическое сердце // Штучний інтелект – Київ, 2002 р. – № 2002(4) – С. 28-36.
7. Шелепин Ю. Е., Волков В. В., Колесникова Л. Н., Макулов В. Б., Паук В. Н. // Измерение функциональных возможностей зрительной системы человека. – Москва, 1987 г. – С. 63-72.

Кривошеев К.В.
Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля

МОДЕЛИ, МЕТОДЫ И ИНФОРМАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ПРИ ДИАГНОСТИКИ ГЛАЗНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ

Аннотация
Проведен анализ существующих моделей, методов и информационных технологий диагностики пространственной контрастной чувствительности. Предложено новую компьютерную диагностику на основе физиологической структуры сетчатки глаза. Разработан метод отображения графических стимулов для диагностики. Усовершенствован алгоритм размытия по Гауссу для решаемой задачи. Дальнейшее развитие получила модель постановки диагноза в условиях неопределенности.
Ключевые слова: модель, информационная технология, пространственная контрастная чувствительность, диагностика зрения, система поддержки принятия решений.

Krivosheev K.V.
Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University

MODELS, METHODS AND INFORMATION TECHNOLOGY DECISION SUPPORT DIAGNOSING EYE DISEASES

Summary
The analysis of existing models, methods and information technologies of diagnostics of spatial contrast sensitivity. Proposed new computer diagnosis on the basis of the physiological structure of the retina. A method for displaying graphical incentives for diagnosis. Improved algorithm of Gaussian blur to the problem being solved. Further development of the model has received the diagnosis in conditions of uncertainty.
Keywords: model, information technology, spatial contrast sensitivity, diagnosis of, a decision support system.

УДК 004.75

ВИКОРИСТАННЯ РОЗПОДІЛЕНИХ БАЗ ДАНИХ ПРИ ПРОЕКТУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ РОБОТИ ПІДПРИЄМСТВ

Павлов Д.Ю., Сіциліцин Ю.О.
Таврійський державний агротехнологічний університет

У статті розкривається питання актуалізації використання сучасної технології розподілених баз даних при проектуванні інформаційних систем для роботи підприємств. Запропоновано математичну модель розподілу навантаження. Виділяються основні складові параметри пересилання даних які впливають на час доставки даних по мережі. Поставлено проблема про те, як фізично розподіляти базу даних по серверах. Зроблено висновок про те, як краще розподілити навантаження на сервера баз даних.
Ключові слова: інформаційна система, бази даних, проектування, ЕОМ, запит, автоматизація, математична модель.

Постановка проблеми. З появою електронних обчислювальних машин (ЕОМ) різко розширилися рамки можливостей людини управляти інформаційними потоками даних. У наш час на передній план виходить правильне і грамотне оволодіння інструментами і методами вирішення завдання накопичення, управління інформацією та швидкого доступу до неї. Виникає необхідність створення єдиного інформаційного простору. Обсяг інформації, що надходить до людини, безперервно зростає. Тому для кожної людини важливо володіти засобами доступу до даними. Для більш успішної роботи підприємства необхідно розглядати інструменти роботи з базою даних з використанням мережі Internet. Під інструментом мається на увазі спеціальне програмне забезпечення. Архітектура програми – клієнт-серверна. Бази даних розташовуються на виділених комп'ютерах іменовані серверами. Це служить джерелом розподіленої архітектури. Логічно зв'язану інформацію представлену у вигляді баз даних з таблицями необхідно децентралізувати. Це досягається шляхом поділу бази даних, або навіть однієї таблиці бази даних, на декілька серверів. У свою чергу сервера можуть бути децентралізовані географічно. Робиться це для того, що б рівномірно розподілити навантаження на таблиці баз даних. Постає проблема правильного розподілення таблиць між серверами.

© Павлов Д.Ю., Сіциліцин Ю.О., 2015

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні декілька років розподілені і паралельні СУБД стали реальністю. Вони надають функціональність централізованих СУБД, але у середовищі, де дані розподілені між комп'ютерами, пов'язаними мережею, або між вузлами багатопроцесорної системи. У паралельній системі баз даних правильне розміщення даних має вирішальне значення для забезпечення балансу завантаження. В ідеалі можна повністю уникнути протидії між одночасно виконуваними паралельними операціями, якщо кожна з них буде працювати з незалежною безліччю даних. Незалежні множини даних виходять шляхом декластеризації (горизонтальної фрагментації) відносин на основі функції (хеш-функції або індексації по діапазону) від одного або більше атрибутів і розміщення фрагментів на окремих серверах. Декластеризація може проводитися по одному або декільком атрибутам. В останньому випадку [5, с. 4] запит точного зіставлення з декількох атрибутів може виконуватися на одному вузлі без взаємодій з іншими вузлами. Вибір між хешуванням і індексацією по діапазону – це питання організації бази даних. Декластеризація, яка спочатку була запропонована для систем без поділу ресурсів, виявилася корисною і для систем з пам'яттю, що розділяється, оскільки вона сприяє зниженню конфліктності при доступі до пам'яті [6, с. 5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У порівнянні з локальними базами даних обробка розподілених запитів займає окрему не до кінця досліджену нішу в області баз даних. Відомо, що обробка запитів в розподіленій базі даних є більш складною у порівнянні з запитами до локальної бази даних. Складність полягає в тому, що б скоротити час обробки запитів до розподіленої базі даних за допомогою оптимального розміщення вузлів при найбільш оптимальному розміщенні таблиць по різних серверах. У розглянутих працях добре подана інформація про розподілені обчислення у мережі. Але не акцентовано увагу на правильному розподілі таблиць баз даних між вузлами.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виділення основних аспектів, на які слід звертати увагу при проектуванні розподілених баз даних. Скласти математичну модель розміщення таблиць розподілення бази даних по вузлах розподіленої мережі.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо загальну структурну схему роботи підприємства.

Перед початком проектування бази даних слід розробити схему роботи підприємства, і продумати які відділи підприємства будуть звертатися до тих чи інших таблиць бази даних. При розрахунку таблиць, на які буде проводитися найбільш часте звертання на зчитування, слід помістити на сервера з великим обсягом пам'яті, більш потужним процесором і більш широким каналом пропускною смуги трафіку. А менш завантажені таблиці виділити на сервера з менш потужними характеристиками. Це рішення допоможе заощадити витрати на оренду серверів.

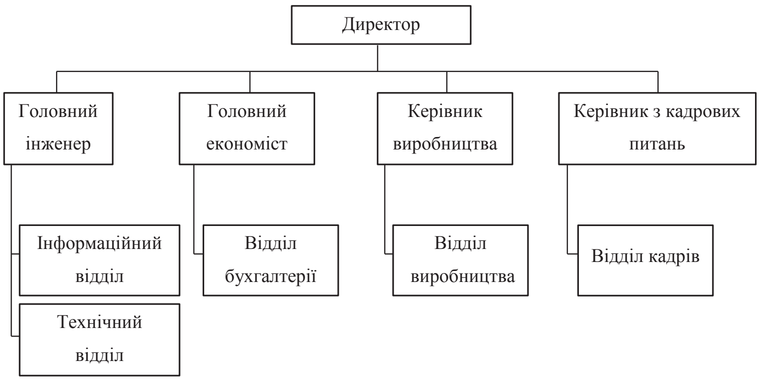

Рис. 1. Структурна схема роботи підприємства

Джерело: розробка автора статті

Переваги використання розподіленої бази даних полягає в тому, що в наш час цю технологію підтримує більшість сучасних систем управління базами даних (СКБД). Це знижує залежність від встановлених СКБД на орендованих серверах.

Припустимо що розподілена мережа складається з деякої кількості локальних мереж, що утворюють вузли, з'єднаних між собою мережею Internet. Запит, що надходить у базу даних будь-якого вузла, припускає доступ до певної таблиці РБД. Запит до РБД надходить до вхідної черги відповідного вузла мережі. Якщо необхідна для обробки запиту таблиця знаходиться в базі локального вузла, то запит обробляється і видається результат. Якщо таблиця знаходиться на віддаленому вузлі – запит пересилається в цей вузол, обробляється в ньому і результат відправляється у вузол, з якого стався запит.

В описаній схемі обробки запитів в системі випливає, що в процесі обслуговування протягом кожної одиниці часу по мережі пересилається деякий обсяг даних. Загальний обсяг запитів і результатів залежить від розподілу таблиць між вузлами. Чим менше середній обсяг даних, що пересилаються – тим вище буде швидкість обробки запитів.

Припустимо,

n – кількість вузлів мережі;

m – кількість таблиць РБД;

K_j – j-ий вузол мережі;

F_i – i-а таблиця РБД;

L_i – обсяг i-ої таблиці;

b_j – обсяг пам'яті вузла K_j, призначеної для розміщення таблиць;

l_{ij} – інтенсивність запитів до таблиці F_i, ініційованих у вузлі K_j;

a_i – обсяг запиту до таблиці F_i;

b_i – обсяг запитуваних даних при виконанні запиту до таблиці F_i;

Тоді обсяг даних, що надходять на термінал вузла, що містить i-у таблицю, при виконанні запиту до таблиці F_i, дорівнює $\alpha_i+\beta_i$. При цьому якщо x_{ij} ($i = 1,2,\ldots,m$; $j = 1,2,\ldots,n$) – величини, що визначаються за формулою

$$x_{ij} = \begin{cases} 1, \text{якщотаблиця} F_i \text{знаходитьсяувузлі} K_j; \\ 0, \text{якщотаблиця} F_i \text{незнаходитьсяувузлі} K_j, \end{cases}$$

то обсяг даних, що пересилаються при виконанні запиту до таблиці F_i, ініційованого у вузлі K_j, дорівнює $(\alpha_i+\beta_i)(1-x_{ij})$.

Оскільки λ_{ij} – інтенсивність запитів до таблиці F_i, ініційованих у вузлі K_j, то вона породжує об-

сяг даних λ_{ij} $(\alpha_i+\beta_i)(1-x_{ij})$, що потребують пересилання. Тому загальний обсяг даних, які необхідно переслати по каналах зв'язку між вузлами внаслідок функціонування системи в перебігу одиниці часу, визначається формулою

$$S=\sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{n}\lambda_{ij}(\alpha_i+\beta_i)(1-x_{ij})$$

якщо підставити

$$\lambda=\sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{n}\lambda_{ij}$$

то середній обсяг даних, необхідних для пересилання по лініях зв'язку при виконанні запиту в системі дорівнює

$$V=\frac{1}{\lambda}\sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{n}\lambda_{ij}(\alpha_i+\beta_i)(1-x_{ij}) \qquad (1)$$

Отже, чим менше значення V, тим вище швидкість обробки запитів. Оскільки кожна таблиця $F_i(i=1,2,\ldots,m)$ знаходиться на одному з вузлів мережі, то

$$\sum_{j=1}^{n}x_{ij}=1(i=1,2,\ldots,m) \qquad (2)$$

Крім того, обсяг локальної бази даних кожного вузла $K_j(i=1,2,\ldots,n)$ не повинен перевищувати обсяг пам'яті цього вузла, призначений для розміщення таблиць баз даних. Тому

$$\sum_{i=1}^{m}L_i x_{ij}\le b_j(j=1,2,\ldots,n) \qquad (3)$$

Таким чином, завдання оптимального розподілу таблиць по вузлах полягає в тому, щоб визначити значення змінних x_{ij}, де

$$x_{ij}=\{0\cup 1\}(i=1,2,\ldots,m;\ j=1,2,\ldots,n)$$

які задовольняють умовам (2), (3) і дають мінімум лінійної функції (1). Отримана математична модель є завданням цілочисельного лінійного програмування з булевими змінними.

Запити до однієї і тієї ж таблиці F_i, вступники на сервера різних вузлів, можуть бути різних типів. У цьому випадку обсяг запиту і обсяг запитуваних даних залежить від вузла, на який надійшов запит.

Припустимо, a_{ij} – обсяг запиту до таблиці F_i, ініційованого на сервері вузла K_j; b_{ij} – обсяг запитуваних даних при виконанні запиту до таблиці F_i, надійшов на сервер вузла K_j. Тоді цільова функція задачі оптимального розподілу файлів по вузлах обчислювальної мережі може бути представлена у вигляді

$$V=\frac{1}{\lambda}\sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{m}\lambda_{ij}(\alpha_i+\beta_i)(1-x_{ij})$$

Запишемо цільову функцію задачі оптимального розподілу таблиць по вузлах у випадку, коли запити з фіксованого вузла до однієї і тієї ж таблиці можуть бути різного типу.

Припустимо,

S – число типів запитів;

λ_{kij} – інтенсивність запитів k-го типу до таблиці Fi, ініційованих у вузлі K_j;

α_{kij} – обсяг запиту k-го типу до таблиці F_i, ініційованого на сервері вузла K_j;

β_{kij} – обсяг запитуваних даних при виконанні запиту k-го типу до таблиці F_i, надійшов на сервер вузла K_j;

Тоді обсяг даних, що пересилаються при виконанні запиту k-го типу до таблиці F_i, ініційованого у вузлі K_j, дорівнює $(\alpha_{kij}+\beta_{kij})(1-x_{ij})$. Оскільки інтенсивність λ_{kij} породжує обсяг даних λ_{kij} $(\alpha_{kij}+\beta_{kij})(1-x_{ij})$, потребують пересиланні, то загальний обсяг даних, які необхідно переслати по каналах зв'язку між вузлами унаслідок функціонування розподіленої системи протягом одиниці часу, визначається формулою

$$S=\sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{n}\sum_{k=1}^{s}\lambda_{ij}(\alpha_{kij}+\beta_{kij})(1-x_{ij})$$

Якщо підставити

$$\lambda=\sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{n}\sum_{k=1}^{s}\lambda_{kij}$$

то цільова функція задачі оптимального розподілу файлів по вузлах обчислювальної мережі прийме вигляд

$$V=\frac{1}{\lambda}\sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{m}\sum_{k=1}^{s}\lambda_{kij}(\alpha_{kij}+\beta_{kij})(1-x_{ij})$$

Всі повідомлення, що надходять у вхідні черги вузлів, розділимо на два типи: *тип 1* – повідомлення, складові запити, для обробки яких необхідні таблиці не містяться в базі даних вузла; *тип 2* – повідомлення, що складають запити, для обслуговування яких потрібні таблиці містяться в базі даних відповідного вузла. При цьому будемо вважати, що запит *типу 1*, прибувши-ший для свого обслуговування у віддалений вузол, перетворюється на запит *типу 2*.

Введемо величини:

W_{sk} – середній час обробки повідомлення k-го ($k=1,2$) типу у вузлі K_s;

U_{sk} – інтенсивність надходження повідомлень k-го ($k=1,2$) типу до вхідної черги вузла K_s.

Тоді, аналогічно замість обмеження (3) в математичній моделі можна використовувати наступне обмеження

$$U_{s1}W_{s1}+U_{s2}W_{s2}<1,$$

де

$$U_{s1}=2\sum_{i=1}^{m}\lambda_{is}(1-x_{is})(s=1,2,\ldots,n);$$

$$U_{s2}=\sum_{i=1}^{m}\lambda_i x_{is}(s=1,2,\ldots,n);$$

$$\lambda_i=\sum_{j=1}^{n}\lambda_{ij}$$

Розглянемо побудова моделі оптимального розподілу таблиць по вузлах обчислювальної мережі у випадку, коли в якості критерію оптимальності приймається загальна вартість трафіку, породженого функціонуванням обчислювальної системи протягом одиниці часу.

Припустимо,

n – число вузлів мережі;

m – число незалежних файлів РБД;

K_j – j-ий вузол мережі;

F_i – i-а таблиця РБД;

L_i – обсяг i-ої таблиці;

b_j – обсяг пам'яті вузла K_j, призначеної для розміщення таблиці;

λ_{ij} – інтенсивність запитів до таблиці F_i, ініційованих у вузлі K_j;

α_{ij} – обсяг запиту до таблиці F_i, ініційованого на сервері вузла K_j;

β_{ij} – обсяг запитуваних даних при виконанні запиту до таблиці F_i, що надійшов на сервер вузла K_j;

r_{sj} – вартість передачі одиниці інформації з вузла K_s у вузол K_j $(r_{ss}=0,\ s=1,2,\ldots,n)$;

Якщо x_{ij} $(i = 1,2,...m;\ j = 1,2,\ldots,n)$ – величини, що визначаються за формулою

$$x_{ij} = \begin{cases} 1, якщо таблиця F_i знаходиться у вузлі K_j; \\ 0, якщо таблиця F_i не знаходиться у вузлі K_j, \end{cases}$$

тоді обсяг даних, що пересилаються при виконанні запиту до таблиці F_i, ініційованого у вузлі K_j, дорівнює $(\alpha_{kij} + \beta_{kij})(1 - x_{ij})$. Оскільки інтенсивність λ_{ij} породжує обсяг даних $\lambda_{ij}(\alpha_{ij} + \beta_{ij})(1 - x_{ij})$, потребують пересиланні, то вартість пересилки цих даних дорівнює

$$C_{ij} = \sum_{s=1}^{n} \lambda_{ij} (\alpha_{ij} + \beta_{ij}) r_{sj} (1 - x_{ij}) x_{is},$$

а загальна вартість даних, які слід переслати по лініях зв'язку між вузлами внаслідок функціонування системи протягом одиниці часу, визначається формулою

$$C = \sum_{i=1}^{m} \sum_{j=1}^{n} \sum_{s=1}^{n} \lambda_{ij} (\alpha_{ij} + \beta_{ij}) r_{sj} (1 - x_{ij}) x_{is}$$

Таким чином, завдання полягає в тому, щоб знайти мінімум функції вартості C при обмеженнях (2), (3).

Висновки і пропозиції. Проведено огляд переваг використання розподілених баз даних при проектуванні інформаційних систем для підприємства. У даній статті розроблено математичну модель загальної вартості пересилання даних у мережі між вузлами. За допомогою цієї функції можна розподілити навантаження на сервера баз даних, тим самим зменшити очікування користувача. Слід акцентувати увагу на правильному розміщенні вузлів та таблиць бази даних. Вузли, до яких йде більш часте звернення потрібно виділяти на більш потужні сервера. Таблиці, між якими ведеться часте звернення, рекомендовано розміщати на одному вузлі. Чим менше буде вартість пересилання даних – тим менш часу потребується на виконання запиту.

Список літератури:

1. Глоба Л. С. Розробка інформаційних ресурсів та систем / Л. С. Глоба // Київ, 2013. – 433 с.
2. Избачков Ю. С., Петров В. Н. Информационные системы / Ю. С. Избачков. – СПб.: 2006. – 656 с.
3. Музылева И. В. Основы цифровой техники / И. В. Музылева // ИНТУИТ, 2011. – 354 с.
4. Таненбаум Э., Ван Стеен М. Распределенные системы. Принципы и парадигмы / Э. Таненбаум. – СПб.: Питер, 2003. – 877 с.

Павлов Д.Ю., Сицилицин Ю.А.
Таврический государственный агротехнологический университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАСПРЕДЕЛЕННЫХ БАЗ ДАННЫХ ПРИ ПРОЕКТИРОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦИИ РАБОТЫ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье раскрывается вопрос актуализации использования современной технологии распределенных баз данных при проектировании информационных систем для работы предприятий. Предложена математическая модель распределения нагрузки. Выделяются основные составляющие параметры пересылки данных которые влияют на время доставки данных по сети. Поставлена проблема о том, как физически распределять базу данных по серверам. Сделан вывод о том, как лучше распределить нагрузку на сервера баз данных.
Ключевые слова: информационная система, базы данных, проектирование, ЭВМ, запрос, автоматизация, математическая модель.

Pavlov D.Yu., Sitsilitsin Yu.A.
Tavria State Agrotechnological University

USING A DISTRIBUTED DATABASE IN DESIGNING OF INFORMATION SYSTEMS FOR THE AUTOMATION OF ENTERPRISES

Summary
In the article the question of updating the use of modern technology of distributed databases in the design of information systems for businesses. A mathematical model of load distribution. Highlighted the main components of the data transfer parameters which influence on-time delivery of data across the network. Posed the problem of how to physically distribute database servers. The conclusion about how best to distribute the load on the database server.
Keywords: information system, database, design, computers, request automation, mathematical model.

УДК 621.83.062.1

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОБОЧИХ ПРОЦЕСІВ У БЕЗСТУПІНЧАСТІЙ ГІДРООБ'ЄМНО-МЕХАНІЧНІЙ ТРАНСМІСІЇ В ПРОЦЕСІ ГАЛЬМУВАННЯ

Самородов В.Б., Мітцель М.О., Пелипенко Є.С.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

В роботі представлено результати експериментальних та теоретичних досліджень робочих процесів в двопотоковій гідрооб'ємно-механічній трансмісій ГОМТ-1С колісного трактору виробництва АТ «ХТЗ» в процесі гальмування. Побудовано математичну модель для опису динаміки ГОМТ в процесі гальмування трактора. Розглянуто процес експериментальних досліджень. Представлено принципову схему вимірювального комплексу, розміщеного на тракторі. Наведено порівняльний аналіз результатів математичного моделювання та натурних експериментів.

Ключові слова: трактор, трансмісія, математична модель, безступінчаста трансмісія, гідрооб'ємно-механічна трансмісія, експеримент.

Постановка проблеми. Потужний та економічний трактор з підвищеними техніко-економічними показниками є найгострішою потребою сільського господарства і затребуваний в аграрному секторі економіки України. Трактори світових виробників, оснащені безступінчастими гідрооб'ємно-механічними трансмісіями (ГОМТ), складають суттєву частку на ринку, тому сучасні трактори виробництва АТ «ХТЗ» з безступінчастою ГОМТ-1С, та подальші розробки прийдуть на зміну морально і технічно застарілим конструкціям і складуть конкуренцію закордонним тракторам. Крім того завдяки підвищеній потужності двигуна продуктивність таких тракторів у порівнянні з існуючими суттєво зросте на сільськогосподарських роботах загального призначення при відповідному підвищенні економічності завдяки роботі двигуна в економічному режимі в сукупності з ГОМТ. Використання таких тракторів підвищить ефективність сільськогосподарського виробництва, знизить собівартість продукції і покращить умови праці оператора. Саме тому роботи з дослідження робочих процесів в ГОМТ, їх математичне моделювання, розробка нових підходів до аналізу є пріоритетними задачами вітчизняної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В публікаціях [1-3] розглядаються питання пов'язані з дослідженням процесу гальмування на колісних тракторах з безступінчастою гідрооб'ємно-механічною трансмісією (ГОМТ). Зокрема, в роботі [3] наводиться методика експериментального дослідження гальмування колісного трактора.

Рис. 1. Трактор ХТЗ-21021з безступінчастою ГОМТ-1С

В якості об'єкта досліджень виступає колісний трактор ХТЗ-21021 (рис. 1), який оснащується безступінчастою гідрооб'ємно-механічною трансмісією ГОМТ-1С, що була розроблена НТУ «ХПІ» та АТ «ХТЗ», кінематична схема та 3-D зображення трансмісії наведені на рис. 2 [4]. На рис. 3 представлена структурна схема досліджуваної трансмісії ГОМТ-1С.

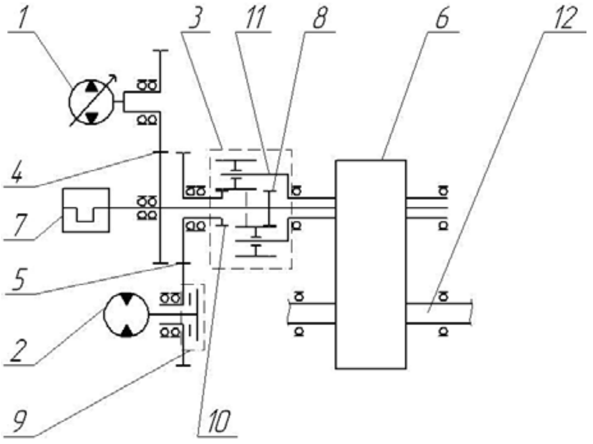

а

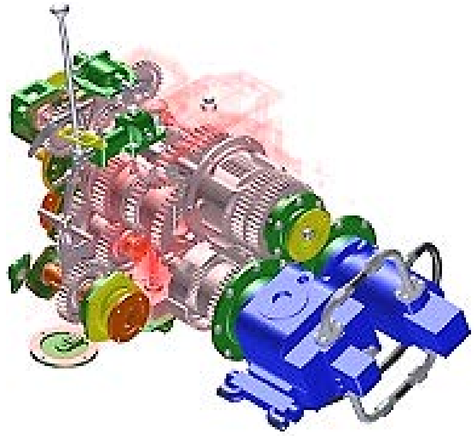

б

Рис. 2. Перспективна ГОМТ-1С для колісного трактора ХТЗ-21021, що розроблена НТУ «ХПІ» і АТ «ХТЗ»:

а – кінематична схема; б – 3-D зображення ГОМТ-1С; 1 – гідронасос; 2 – гідромотор; 3 – ПР; 4, 5 – зубчасті передачі; 6 – пристрій для перемикання діапазонів; 7 – двигун; 8, 10 – сонячні шестірні; 9 – фрикційна муфта; 11 – водило; 12 – вихідний вал

© Самородов В.Б., Мітцель М.О., Пелипенко Є.С., 2015

Моделювання процесу гальмування колісного трактора відбувалось на основі публікацій [5-8]. Зокрема, матеріали з роботи [5] будуть використовуватись для складання математичної моделі двигуна внутрішнього згорання, яка буде враховувати завантаження двигуна по крутному моменту, частоті обертання колінчастого валу, а також закон зміни коефіцієнту, котрий характеризує положення органу керування подачею палива. На основі робіт [6-8] буде моделюватись математична модель трансмісії, яка описуватиме динамічні процеси в ГОМТ та враховуватиме закони зміни параметрів регулювання гідромашин гідрооб'ємної передачі (ГОП). В даній роботі також використовуватимуться доволі розповсюджені математичні моделі, що наведені в публікаціях [6-8], які описують взаємодію коліс з опорною поверхнею.

Метою даної роботи є аналіз результатів експериментальних та теоретичних досліджень робочих процесів у безступінчастій ГОМТ, яка встановлюється на колісний трактор.

Для досягнення поставленої мети необхідно:

– розглянути та проаналізувати процес гальмування колісного трактора з ГОМТ;

– перевірити адекватність математичної моделі [5-8], котра описує робочі процеси в ГОМТ в процесі гальмування.

В ході експериментального дослідження фіксувались наступні показники: надлишковий тиск в магістралі високого та низького тиску ГОП; кутові швидкості колінчастого вала двигуна внутрішнього згорання та колеса; зміна параметру регулювання ГОП; температуру рідини в гідробаку та дренажі. На рис. 4 приведено структурну схему вимірювального комплексу змонтованого на тракторі з ГОМТ-1С.

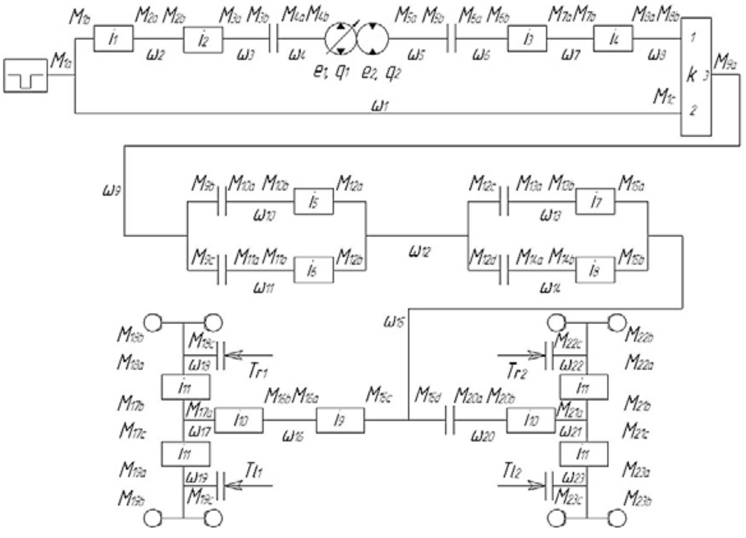

Рис. 3. Структурна схема трансмісії ГОМТ-1С

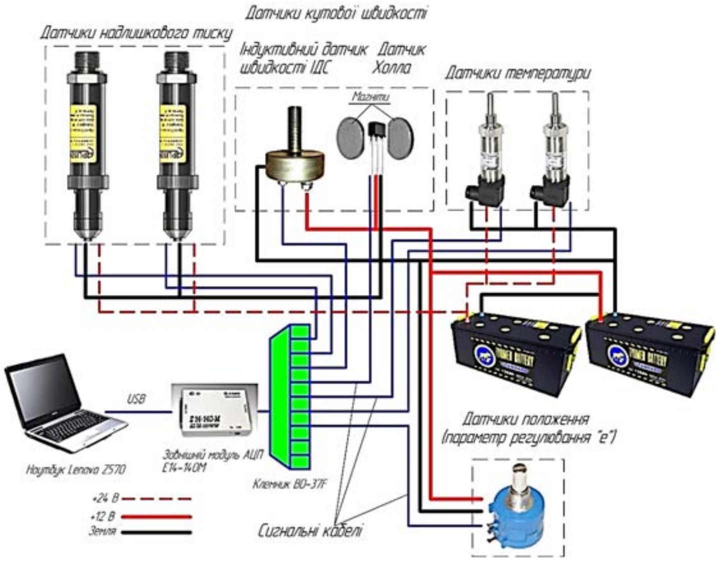

Рис. 4. Структурна схема вимірювального комплексу, розміщеного на тракторі ХТЗ з ГОМТ-1С

Теоретичне дослідження. На основі аналізу останніх досліджень було складено математичну модель процесу гальмування колісного трактора з ГОМТ в системі програмної реалізації Matlab за допомогою підсистеми моделювання динамічних процесів Simulink.

Слід зазначити, що в даній статі розглядатиметься варіант гальмування колісного трактора за допомогою зміни параметрів регулювання гідромашин ГОП ($e_1(t)$ та $e_2(t)$).

Математична модель для ГОМТ, які приведені на рис. 1-2, складається з наступної системи рівнянь:

– система рівнянь, що описує зміну кутових прискорень елементів ГОМТ:

$$\begin{cases}
\dot{\omega}_1 \cdot i_1 - \dot{\omega}_2 = 0; \dot{\omega}_2 \cdot i_2 - \dot{\omega}_3 = 0; \ \dot{\omega}_3 - \dot{\omega}_4 = 0; \\
e_1(t) \cdot q_1 \cdot \dot{\omega}_4 + q_1 \cdot \omega_4 \cdot \dot{e}_1(t) - e_2(t) \cdot q_2 \cdot \dot{\omega}_5 - q_2 \cdot \omega_5 \cdot \dot{e}_2(t) = \\
= \left(\frac{K_{1y}}{\mu} \cdot \left(1 + C_{1y} \cdot |\omega_4|\right) + \frac{K_{2y}}{\mu} \cdot \left(1 + C_{2y} \cdot |\omega_5|\right) \right) \cdot d\dot{P} + \left(\frac{K_{1y}}{\mu} \cdot C_{1y} \cdot \frac{|\omega_4|}{dt} + \frac{K_{2y}}{\mu} \cdot C_{2y} \cdot \frac{|\omega_5|}{dt} \right) \cdot dP; \\
\dot{\omega}_5 - \dot{\omega}_6 = 0; \dot{\omega}_6 \cdot i_3 - \dot{\omega}_7 = 0; \dot{\omega}_7 \cdot i_4 - \dot{\omega}_8 = 0; \ \dot{\omega}_8 - k \cdot \dot{\omega}_1 + (k-1) \cdot \dot{\omega}_9 = 0; \\
\dot{\omega}_{10} \cdot i_5 - \dot{\omega}_{12} = 0; \dot{\omega}_{11} \cdot i_6 - \dot{\omega}_{12} = 0; \dot{\omega}_{13} \cdot i_7 - \dot{\omega}_{15} = 0; \dot{\omega}_{14} \cdot i_8 - \dot{\omega}_{15} = 0; \\
\dot{\omega}_9 - \dot{\omega}_{10} = 0, \dot{\omega}_{12} - \dot{\omega}_{14} = 0 \ (I - d); \dot{\omega}_9 - \dot{\omega}_{11} = 0, \dot{\omega}_{12} - \dot{\omega}_{14} = 0 \ (II - d); \\
\dot{\omega}_9 - \dot{\omega}_{10} = 0, \dot{\omega}_{12} - \dot{\omega}_{13} = 0 \ (III - d); \dot{\omega}_9 - \dot{\omega}_{11} = 0, \dot{\omega}_{12} - \dot{\omega}_{13} = 0 \ (IV - d); \\
\dot{\omega}_{15} \cdot i_9 - \dot{\omega}_{16} = 0; \dot{\omega}_{16} \cdot i_{10} - \dot{\omega}_{17} = 0; \dot{\omega}_{17} \cdot i_{11} - \dot{\omega}_{18} = 0; \dot{\omega}_{17} \cdot i_{11} - \dot{\omega}_{19} = 0; \\
(\dot{\omega}_{15} - \dot{\omega}_{20}) \cdot Y = 0; \dot{\omega}_{20} \cdot i_{10} - \dot{\omega}_{21} = 0; \dot{\omega}_{21} \cdot i_{11} - \dot{\omega}_{22} = 0; \\
\dot{\omega}_{21} \cdot i_{11} - \dot{\omega}_{23} = 0,
\end{cases} \qquad (1)$$

де $\dot{\omega}_i$ – кутове прискорення ланки;

i_j – передавальне відношення редуктора;

q_1, q_2 – максимальна продуктивність гідромашин;

K_{iy}, C_{iy} – коефіцієнти втрат для гідронасоса ($i = 1$) і для гідромотора ($i = 2$);

μ – коефіцієнт динамічної в'язкості;

ω_4, ω_5 – кутова швидкість вала гідронасоса та гідромотора;

dP – перепад робочого тиску в ГОП;

k – внутрішнє передавальне відношення планетарного ряду;

Y – коефіцієнт, який характеризує діапазон руху (при $Y = 0$ транспортний, при $Y = 1$ – тяговий);

– силові параметри ГОМТ описуються системою наступних рівнянь:

$$
\begin{cases}
M_{1b}\cdot\eta_1^{\Theta\cdot sign(N_{1b})}+i_1\cdot M_{2a}=0;\ M_{2b}\cdot\eta_2^{\Theta\cdot sign(N_{2b})}+i_2\cdot M_{3a}=0;\ M_{3b}+M_{4a}=0; M_{4b}-e_1(t)\cdot q_1\cdot\Delta P=-\Delta M_1\cdot sign(\omega_4);\\
M_{5a}+e_2(t)\cdot q_2\cdot\Delta P=-\Delta M_2\cdot sign(\omega_5);\ \Delta M_1=\Delta M_1(\omega_4,\Delta P);\ \Delta M_2=\Delta M_2(\omega_5,\Delta P);\ M_{6b}\cdot\eta_3^{\Theta\cdot sign(N_{6b})}+i_3\cdot M_{7a}=0;\\
M_{7b}\cdot\eta_4^{\Theta\cdot sign(N_{7b})}+i_4\cdot M_{8a}=0;\ M_{5b}+M_{6a}=0;\ M_{8b}\cdot\eta_{13}^{\Theta\cdot sign(N_{8b})}+M_{1c}\cdot\eta_{23}^{\Theta\cdot sign(N_{1c})}+M_{9a}=0;\\
M_{8b}\cdot k\cdot\eta_{13}^{\Theta\cdot sign(N_{8b})}+M_{1c}\cdot\eta_{23}^{\Theta\cdot sign(N_{1c})}=0;\ M_{10b}\cdot\eta_5^{\Theta\cdot sign(N_{10b})}+i_5\cdot M_{12a}=0;\ M_{11b}\cdot\eta_6^{\Theta\cdot sign(N_{11b})}+i_6\cdot M_{12b}=0;\\
M_{13b}\cdot\eta_7^{\Theta\cdot sign(N_{13b})}+i_7\cdot M_{15a}=0;\ M_{14b}\cdot\eta_8^{\Theta\cdot sign(N_{14b})}+i_8\cdot M_{15b}=0;\ M_{9b}+M_{10a}=0,\ M_{12d}+M_{14a}=0,\\
M_{9c}=M_{11a}=M_{12c}=M_{13a}\ (I-d);\ M_{9c}+M_{11a}=0,\ M_{12d}+M_{14a}=0,\ M_{9b}=M_{10a}=M_{12c}=M_{13a}\ (II-d);\ M_{9b}+M_{10a}=0;\\
M_{12c}+M_{13a}=0;\ M_{9c}=M_{11a}=M_{12d}=M_{14a}\ (III-d);\ M_{9c}+M_{11a}=0,\ M_{12c}+M_{13a}=0, M_{9b}=M_{10a}=M_{12d}=M_{14a}\ (IV-d);\\
M_{15c}\cdot\eta_9^{\Theta\cdot sign(N_{15c})}+i_9\cdot M_{16a}=0;\ M_{17b}\cdot\eta_{11}^{\Theta\cdot sign(N_{17b})}+i_{11}\cdot M_{18a}=0;\ M_{17c}\cdot\eta_{11}^{\Theta\cdot sign(N_{17c})}+i_{11}\cdot M_{19a}=0;\ (M_{15d}+M_{20a})\cdot Y=0;\\
M_{15d}=0, Y=0;\ M_{20a}=0, Y=0;\ M_{20b}\cdot\eta_{10}^{\Theta\cdot sign(N_{20b})}+i_{10}\cdot M_{21a}=0;\ M_{21b}\cdot\eta_{11}^{\Theta\cdot sign(N_{21b})}+i_{10}\cdot M_{22a}=0;\ M_{21c}\cdot\eta_{11}^{\Theta\cdot sign(N_{21c})}+i_{11}\cdot M_{23a}=0;\\
M_{1a}+M_{1b}+M_{1c}=0;\ M_{2a}+M_{2b}=0;\ M_{3a}+M_{3b}=0;\ M_{4a}+M_{4b}=0;\ M_{5a}+M_{5b}=0;\ M_{6a}+M_{6b}=0;\ M_{7a}+M_{7b}=0;\\
M_{8a}+M_{8b}=0;\ M_{9a}+M_{9b}+M_{9c}=0;\ M_{10a}+M_{10b}=0;\ M_{11a}+M_{11b}=0;\ M_{12a}+M_{12b}+M_{12c}+M_{12d}=0;\ M_{13a}+M_{13b}=0;\\
M_{14a}+M_{14b}=0;\ M_{15a}+M_{15b}+M_{15c}+M_{15d}=0;\ M_{16a}+M_{16b}=0;\ M_{17a}+M_{17b}+M_{17c}=0;\ M_{18a}+M_{18b}+M_{18c}\cdot T_{r1}=0;\\
M_{19a}+M_{19b}+M_{19c}\cdot T_{l1}=0;\ M_{20a}+M_{20b}=0;\ M_{21a}+M_{21b}+M_{21c}=0;\ M_{22a}+M_{22b}+M_{22c}\cdot T_{r2}=0;\ M_{23a}+M_{23b}+M_{23c}\cdot T_{l2}=0,
\end{cases}
\quad (2)
$$

де $\underline{M_{nm}}$ – моменти на ланках ГОМТ; m – індекс-число співпадає з номером кутової швидкості ланки; n – індекси-букви відповідають моментам на кінцях ланок [6-7];

η_j – ККД редуктора;

Θ – коефіцієнт урахування втрат в зубчастих зачепленнях ($\Theta = 0$ – без урахування втрат, $\Theta = -1$ з урахуванням втрат в зубчастих зачепленнях);

$\underline{N_{nm}}$ – потужність, що передається ланками ГОМТ (добуток кутових швидкостей на відповідні моменти з урахуванням знаку дають величину і напрям потоків потужності на конкретних ланках і елементах ГОМТ) [6-7];

η_{13}, η_{23} – ККД в зубчастих зачепленнях сонцесателіт та епіцикл-сателіт при зупиненому водилі, що визначають втрати моментів;

ΔM_1, ΔM_2 – втрати моменту в гідромашинах, що обчислюються, наприклад, згідно математичної моделі втрат К.І. Городецького [6-7], як функції параметрів регулювання, кутової швидкості валів гідромашин, робочих об'ємів q_1, q_2 і перепаду тиску dP.

Системи кінематичних (1) і силових (2) рівнянь вирішуються спільно.

Результати досліджень. Вибір реєструючої та вимірювальної апаратури проводився з урахуванням вимог по точності вимірювання, швидкості протікання досліджуваних процесів, числу реєстрованих величин, способу збереження отриманої інформації. Отримані в процесі експериментального дослідження вольтові сигнали оброблювались за допомогою формул наведених в табл. 1.

Таблиця 1

Методика обробки файлів-звітів експерименту

№ канала на клемнику АЦП	Позн., од. вимір.	Рівняння для перерахунку
1 канал (швидкість вала РК, датчик ІДС)	$\omega_{РК}$ [c^{-1}]	$\omega_i^X = \dfrac{60}{\left(t_i^{\Phi} - t_i^{H}\right)\cdot z_X}\cdot\dfrac{\pi}{30}$ $z_{ДВЗ} = 1; z_{РК} = 16;$ t_i^{Φ} – кінець періоду «зуб-западина», с; t_i^{H} – початок періоду «зуб-западина», с; i – номер періоду.
2 канал (швидкість колінчастого валу ДВЗ, датчик Холла)	$\omega_{ДВЗ}$ [c^{-1}]	
3 канал (надлишковий тиск на вході в насос)	P_1 [МПа]	$P_{1i} = x_i \cdot 4{,}02$
4 канал (надлишковий тиск на виході з насосу)	P_2 [МПа]	$P_{1i} = x_i \cdot 4{,}04$
5 канал (температура рідини в гідробаку)	T_1 [°C]	$T_{1i} = x_i \cdot 13{,}07$
6 канал (температура рідини на вході в радіатор)	T_2 [°C]	$T_{2i} = x_i \cdot 13{,}07$
7 канал (параметр регулювання ГОП)	e	$e_i = \dfrac{x_i - 7{,}46}{0{,}789}$
* x_i – поточне значення вольтового сигналу в момент часу t		

На рис. 5 наведені показники частота обертів колінчастого валу двигуна внутрішнього згорання на різних діапазонах руху.

Отриманий в процесі експериментального дослідження закон зміни параметрів регулювання гідромашин ГОП $e_1(t)$ оброблювався за допомогою фільтру Баттерворта [9]. На рис. 6 наведені закони зміни параметрів регулювання гідромашин ГОП на різних діапазонах руху.

В ході моделювання процесу гальмування колісного трактора показники кутової швидкості колінчастого вала двигуна внутрішнього згорання ω_1 та закони зміни параметрів регулювання гідромашин ГОП ($e_1(t)$) підставлялись в математичну модуль, в результаті чого були отримані дані перепаду робочого тиску dP та швидкість руху колісного трактора V. На рис. 7 наведені експериментальні та теоретичні дані перепаду робочого тиску dP та швидкості руху колісного трактора V на різних діапазонах руху (на рис. 8).

Аналізуючи отримані дані теоретичного та експериментального дослідження ГОМТ-1С, найбільша похибка не перевищувала 9,67% при визначені максимального перепаду робочого тиску в ГОП $|dP|_{\max}$, 7,9% – для швидкості руху колісного трактора $|V|_{\max}$.

Висновки. Проаналізувавши результати експериментальних та теоретичних досліджень робочих процесів в ГОМТ-1С, було доведено доцільність використання підходів для опису ГОМТ, що наводяться в роботах [5-8] і дозволяють зробити висновок про адекватність моделі ГОМТ та можливість використання підходів з робіт [5-8] для опису динаміки ГОМТ в процесі гальмування трактора з ГОМТ.

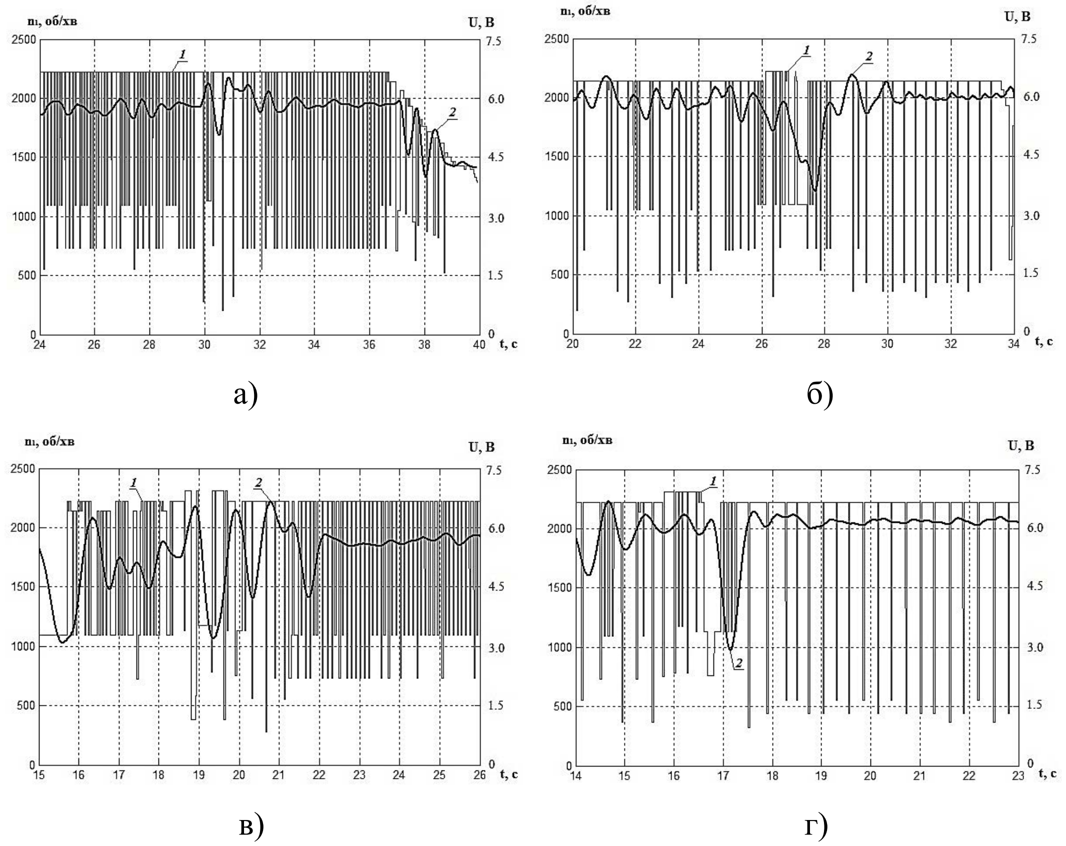

Рис. 5. Частота обертів колінчастого валу двигуна внутрішнього згорання $n_1(t)$:

а – перший діапазон; б – другий діапазон; в – третій діапазон; г – четвертий діапазон; 1 – сигнал отриманий в ході експериментального дослідження; 2 – оброблений сигнал

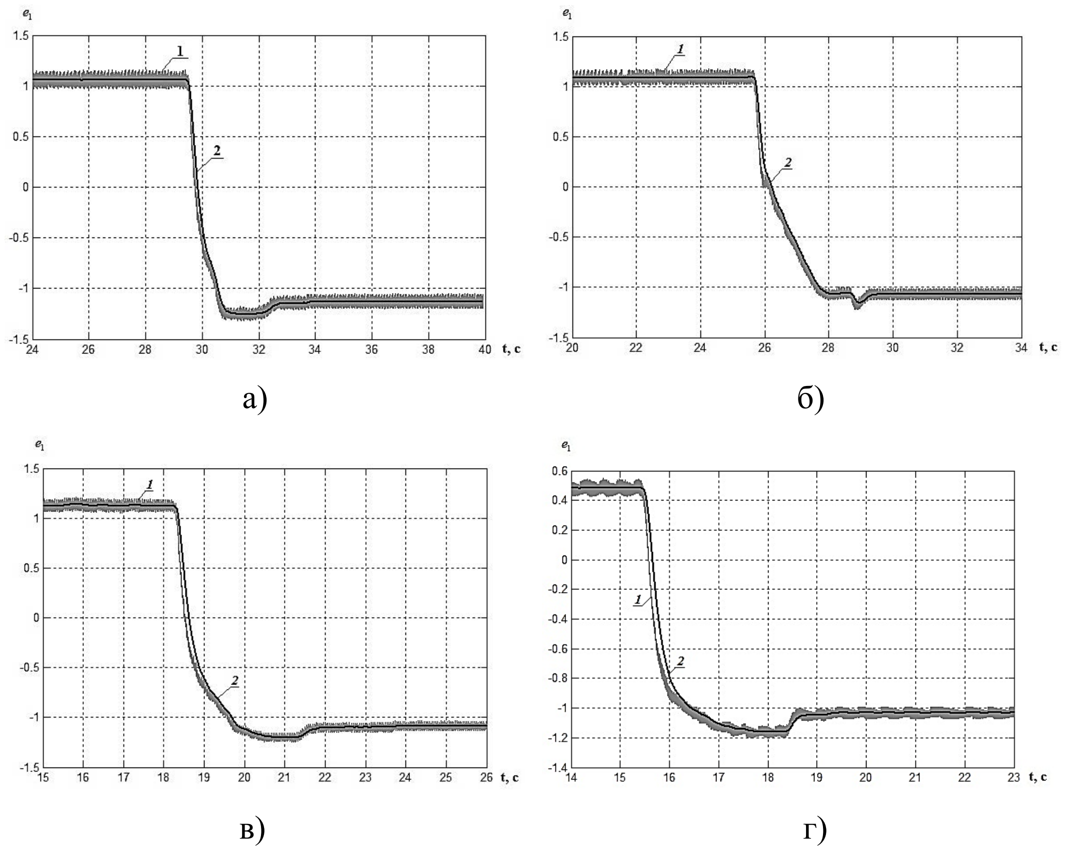

Рис. 6. Закон зміни параметрів регулювання гідромашин ГОП $e_1(t)$:

а – перший діапазон; б – другий діапазон; в – третій діапазон; г – четвертий діапазон; 1 – сигнал отриманий в ході експериментального дослідження; 2 – оброблений сигнал

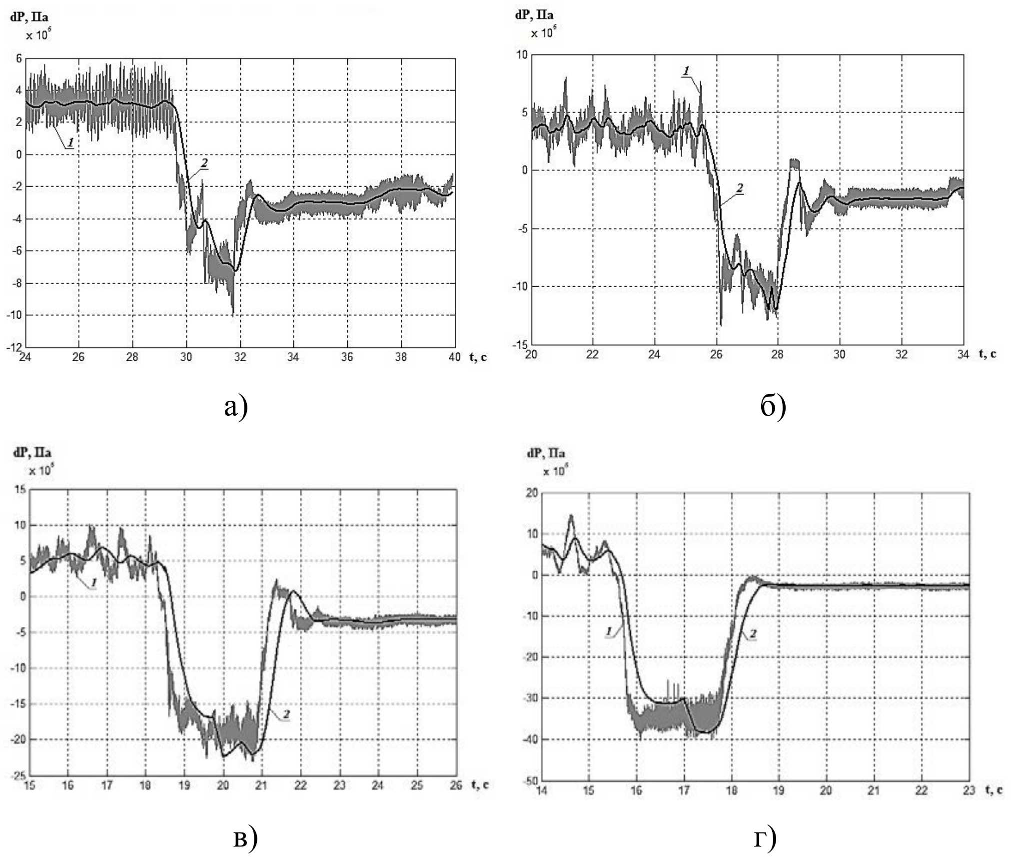

Рис. 7. Перепад робочого тиску в ГОП *dP(t)*:

а – перший діапазон; б – другий діапазон; в – третій діапазон; г – четвертий діапазон; 1 – сигнал отриманий в ході експериментального дослідження; 2 – сигнал в ході теоретичного дослідження

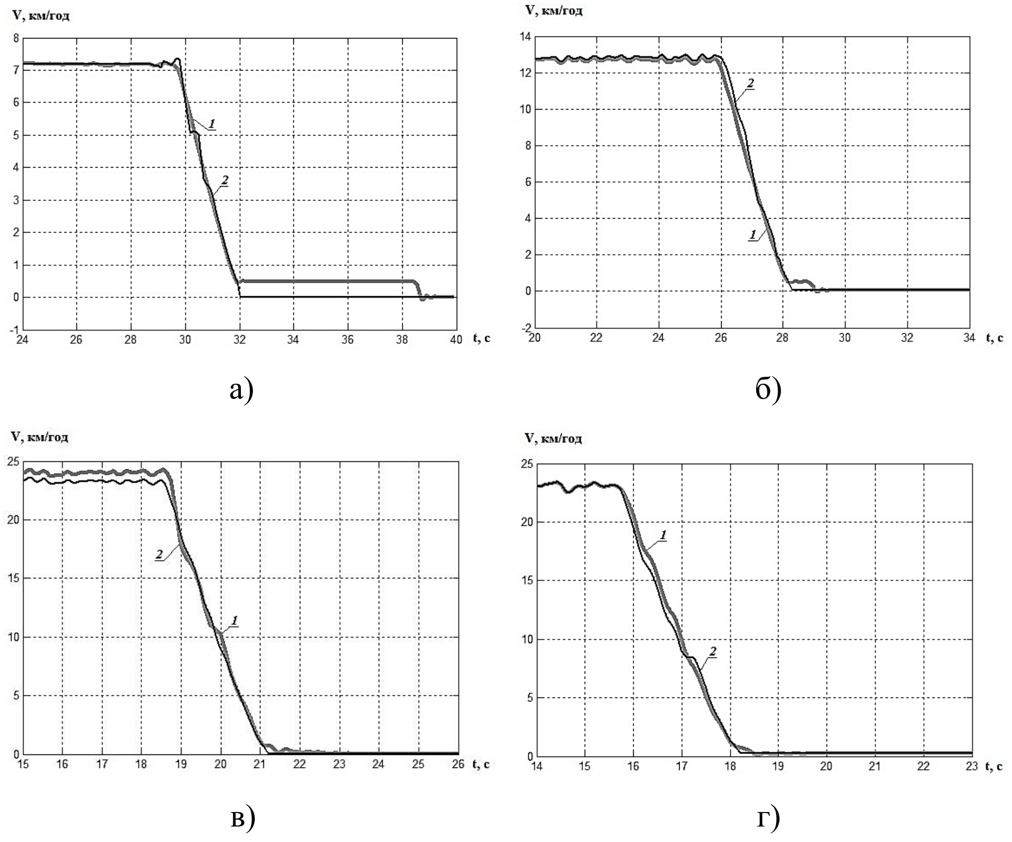

Рис. 8. Швидкість руху колісного трактора *V(t)*:

а – перший діапазон; б – другий діапазон; в – третій діапазон; г – четвертий діапазон; 1 – сигнал отриманий в ході експериментального дослідження; 2 – сигнал в ході теоретичного дослідження

Список літератури:

1. Бондаренко А. І. Експериментальне дослідження процесу гальмування колісного трактора Fendt 936 Vario / А. І. Бондаренко, Є. С. Пелипенко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Транспортне машинобудування. – 2014. – № 22(1065). – С. 22-29.
2. Самородов В. Б. Результати експериментального дослідження процесу гальмування колісного трактора «Fendt 936 Vario» / В. Б. Самородов, А. І. Бондаренко // Технологічний аудит та резерви виробництва. – 2014. – № 3/2(17). – С. 54-59.
3. Бондаренко А. И., Митцель Н. А., Пелипенко Е. С. Методика экспериментального исследования процесса торможения трактора Fendt 936 Vario // Материалы второй международной научно-практической конференции «Инновации и исследования в транспортном комплексе», 5 – 6 июня 2014 г., Курган / ЗАО «Курганстальмост». – Курган: ЗАО «Курганстальмост», 2014. – С. 6-10.
4. Самородов В. Б. Аналіз розвитку сучасних трансмісій колісних тракторів / В. Б. Самородов, А. П. Кожушко, Є. С. Пелипенко // Вісник національного технічного університету «ХПІ»: зб. наук. праць. Серія: «Автомобілета тракторобудування», 2015. – № 8(1117). – С. 26–32
5. Ребров А. Ю. Математическая модель дизельного двигателя в безразмерных величинах с учетом его загрузки и подачи топлива / А. Ю. Ребров, Т. А. Коробка, С. В. Лахман // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: «Транспортне машинобудування». – 2012. – № 19. – С. 31-36.
6. Самородов В. Б. Динаміка процесу гальмування колісних тракторів серії Fendt 900 Vario / В. Б. Самородов, А. І. Бондаренко // Східно-Європейський журнал передових технологій. Серія: Прикладна механіка. – 2013. – № 1/7(61). – С. 4-11.
7. Самородов В. Б. Динаміка процесу гальмування колісного трактора-аналога «Беларус 3022 ДВ» з гідрооб'ємномеханічною трансмісією / В. Б. Самородов, А. І. Бондаренко // Східно-Європейський журнал передових технологій. Серія: Системи керування. – 2013. – № 2/3(62). – С. 26-30.
8. Динаміка процесу гальмування колісних тракторів з безступінчастими гідрооб'ємно-механічними трансмісіями: Монографія / А. І. Бондаренко. – Харків: вид-во «Федорко», 2015. – 220 с.
9. Клец Д. М. Метод повышения точности обработки данных, полученных в ходе испытаний мобильных машин, с помощью фильтра Баттерворта / Д. М. Клец // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Транспортне машинобудування. – 2012. – № 60(966). – С. 98-104.

Самородов В.Б., Митцель Н.А., Пелипенко Е.С.
Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РАБОЧИХ ПРОЦЕССОВ В БЕССТУПЕНЧАТОЙ ГИДРООБЪЕМНО-МЕХАНИЧЕСКОЙ ТРАНСМИССИИ В ПРОЦЕССЕ ТОРМОЖЕНИЯ

Аннотация
В работе представлены результаты экспериментальных и теоретических исследований рабочих процессов в двухпоточной гидрообъемно-механической трансмиссии ГОМТ-1С колесного трактора производства АО «ХТЗ» в процессе торможения. Построена математическая модель для описания динамики ГОМТ в процессе торможения трактора. Рассмотрен процесс экспериментальных исследований. Представлено принципиальную схему измерительного комплекса, расположенного на тракторе. Приведен сравнительный анализ результатов математического моделирования и натурных экспериментов.
Ключевые слова: трактор, трансмиссия, математическая модель, бесступенчатая трансмиссия, гидрообъемно-механическая трансмиссия, эксперимент.

Samorodov V.B., Mittsel N.A., Pelipenko E.S.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE WORKING PROCESS IN A CONTINUOUSLY VARIABLE HYDROSTATIC-MECHANICAL TRANSMISSION DURING BRAKING

Summary
This paper presents the results of experimental and theoretical studies of working processes in double-split hydrostatic mechanical transmission HVMT-1C wheel tractor production of JSC «HTZ» during braking. A mathematical model to describe the dynamics HVMT during braking of the tractor. The process of experimental research. The basic scheme of measuring complex, located on the tractor. A comparative analysis of the results of mathematical modeling and field experiments.
Keywords: tractor, transmission, mathematical model, continuously variable transmission, hydrostatic-mechanical transmission experiment.

УДК 004.4

ДОСЛІДЖЕНЯ МОДЕЛЕЙ ЗБЕРІГАННЯ ІЄРАРХІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У РЕЛЯЦІЙНИХ БАЗАХ ДАНИХ

Соломенцев С.В.
Харківський національний університет радіоелектроніки

Об'єктом дослідження при написанні роботи послужив процес розробки архітектури програм, що передбачають зберігання ієрархічних структур в базі даних, а саме коментарів, організаційних відділів, дерев прийняття рішень та інш. Предметом дослідження роботи стали системи управління базами даних і швидкість їх роботи з тими чи іншими ієрархічними структурами. У роботі розкривається актуальність дослідження за обраним напрямом, ставиться проблема, мета дослідження, а також порівнюється ефективність використання таких ієрархічних структур, як: «Nested set», «Materialized path», «Adjacency list». У висновку описується значимість отриманих результатів.
Ключові слова: таблиця, дерево, ієрархія, структура, ключ.

Постановка проблеми. Сьогодні спостерігається великий інтерес до технологій класу BIG DATA. Постійне зростання об'ємів даних, якими доводиться оперувати великим компаніям вимагає все нових рішень в сфері програмного забезпечення. Накопичена інформація для багатьох організацій є важливим активом, однак обробляти її і витягати з неї користь з кожним днем стає все складніше і дорожче.

Одним з важливих аспектів накопичення та роботи з інформацією є початковий вибір архітектури. Правильно вибрана і складена архітектура програми дозволить досягти кращих результатів у її підтримці, що в свою чергу дозволить значно скоротити витрати компанії.

При правильному підході до складання архітектури програми необхідно врахувати безліч деталей: вибрати відповідну операційну систему, технології, системи управління базами даних, підібрати алгоритми і шаблони проектування. І кожна з цих деталей має ряд особливостей, характерних властивостей та обмежень.

Традиційно виділяються три головні напрями систем управління базами даних за різними моделями даних, на яких ці напрямки засновані – мережеві, ієрархічні, реляційні. Реляційна модель даних, нині найпопулярніша і просунута з усіх існуючих моделей, була спочатку розроблена в кінці 60-х років минулого століття британським вченим, співробітником компанії IBM, Едгаром Коддом. Дана модель заснована на складанні таблиць даних і відносин між ними, що дозволяє досить вільно представляти бізнес модель у вигляді інформаційних таблиць. Кожна таблиця являє собою сутність, її поля або стовпці – атрибути сутності, а записи в таблиці – інформацію. Зв'язки між сутностями представляються у вигляді додаткових полів у таблиці, які дозволяють позначити належність однієї сутності до іншої. Завдяки можливості побудови зв'язків між таблицями та подання відносини один до багатьох компанії мають можливість представляти і зберігати найпростіші бізнес-моделі у вигляді інформації.

З ростом бізнес-моделі ростуть і потреби в побудові більш складних структур даних. Однією з досить цікавих і нетривіальних структур даних для побудови, є ієрархічна структура даних. У першу чергу, це пов'язано з тим, що реляційні бази не пристосовані до зберігання ієрархічних структур (як, наприклад, XML-файли), структура реляційних таблиць представляє собою прості списки. Ієрархічні ж дані мають зв'язок «батько-спадкоємці», яка не реалізована в реляційній структурі.

За допомогою ієрархій можна спростити пошук інформації, управляти сортованими списками даних, робити синтаксичний аналіз виразів, оптимізувати програми. Ієрархії є дуже продуктивними в компонуванні цифрових зображень для отримання різних візуальних ефектів, а також в представленні форм прийняття багатоетапного рішення.

З розвитком моделей зберігання інформації, історично було виділено три моделі зберігання ієрархічної інформації: список суміжних вершин (Adjacency List), вкладені множини (Nested Set), матеріалізований шлях (Materialized Path). Кожна з моделей зберігання ієрархічної інформації має свої переваги, недоліки і спосіб побудови в реляційній базі даних.

Серед популярних моделей зберігання ієрархічної інформації можна виділити кілька критеріїв, що виділяють ці моделі і дозволяють вирішувати завдання різного характеру. Серед таких критеріїв: операції вибірки гілок дерева, піддерев цілком, операції перенесення, видалення і вставки гілок, а також окремих вершин. Іншими словами можна сказати, що дані критерії впливають на швидкодію і складність роботи зі структурами.

Правильно обрана модель зберігання ієрархічної інформації в реляційній базі даних, дозволить якісно скласти один з аспектів архітектури додатку, а значить і поліпшити надійність і продуктивність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед багатьох досліджень в цій області, одним з найбільш відомих та повних примірників, можна виділити книгу автора Joe Celko, «Trees and hierarchies in SQL for smarties» [1] яка дуже детально розглядає три основні структури зберігання даних: «Nested Sets», «Materialized path», «Adjacency list». Вона наглядно демонструє як поводить себе дерево при виконанні скрипта призначеного для його модифікації. Ця книга обговорює різні способи, якими б дизайнери баз даних могли вирішити поставлені проблеми зі зберігання ієрархій. Є багато способів для представлення ієрархічних даних в SQL, а кожна глава цієї книги присвячена деталям одного конкретного рішення. Необхідно виділити також цікаві

© Соломенцев С.В., 2015

питання, розглянуті в цій книзі, які виникають при виконанні скрипта з модифікації дерева, а саме: як повинні вести себе піддерева вершини, що видаляється, чи мають вони стати піддеревами родича цієї вершини, чи може ці піддерева повинні прийняти вид одного дерева та стати на місце вершини, що видаляється.

В статті про управління ієрархічними даними в системі управління базами даних MySQL [2], можна знайти ряд скриптів адаптованих під конкретно цю систему. В статті наглядно продемонстровано використання скриптів на тестовій базі даних, а також розглянуті питання: чи потрібно використовувати JOIN запити до бази, якщо так, то наскільки і коли це актуально, як ефективно використовувати GROUP BY та ORDER BY запити маючи ієрархічну структуру даних.

Вадим Тропашко – один з працівників компанії Oracle в свойому блозі дає теоретичне обгрунтування найбільш популярних моделей зберігання ієрархічних даних [3], та розглядає наступні питання: наскільки комплексною є реалізація кожної з моделей, наскільки простою є операція вибору всіх нащадків (піддерев), наскільки простою та ефективною є вибірка усіх предків для заданої вершини, а також наскільки важкою є реорганізація дерев.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Кожна стаття по-своєму розглядає основні моделі зберігання ієрархічної інформації. В одних примірниках це теоретичне обгрунтування скриптів та можливих рішень з їх вдосконалення, в інших це розгляд практичного їх використання у конкретній системі управління базами даних.

На даний момент існує багато думок з приводу того, які моделі треба використовувати для швидкого читання структури дерева з бази даних, а які для швидкої модифікації того ж дерева. Та на жаль ще не знайдено універсальної моделі яка могла б робити усі ці дії з максимально можливою швидкістю, таким чином щоб перевершити інші існуючі моделі, тож розробникам та архітекторам програмних рішень доводиться робити вибір з того, яка модель максимально відповідає конкретно поставленій задачі.

Якщо взяти всі відомі моделі зберігання даних, то можна помітити, що всі вони дуже непогано почувають себе на невеликих об'ємах даних. Проблема вибору конкретної структури стає в момент коли даних стає дуже багато. Під словом «багато», можна розуміти різні об'єми даних, від десятків записів до мільярдів.

Та чи має стояти вибір конкретної моделі зберігання ієрархічних структур у реляційній базі даних перед власником десяти записів у деревовидному форматі? Звісно ж він буде більш зацікавлений в тому щоб максимально спростити роботу над цими даними і вже в останню чергу буде думати про швидкість обробки дерева. То де знаходиться та сама межа, яка змусить задуматись власника записів про раціональну організацію дерева в базі даних? Саме це питання має виникнути при побудові архітектури програми, для того щоб в майбутньому вона відповідала потребам користувача.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення швидкості обробки записів, зберігаючих деревоподібні структури, за допомогою відомих нині моделей: «Adjacency List», «Nested Sets», «Materialized Path». Та виявити при якому об'ємі даних потрібно надати належну увагу до вибору моделі зберігання ієрархічних даних.

Виклад основного матеріалу. Отже згідно з основною метою треба було провести дослідження на предмет роботи трьох моделей зберігання даних. Для перевірки швидкості роботи було взято п'ять конфігурацій дерев: дерево, що складається зі ста вершин та має глибину у п'ять порядків; дерево, що складається з тисячі вершин та має глибину у десять порядків; дерево, що складається з десяти тисяч вершин та має глибину у двадцять порядків; дерево, що складається зі ста тисяч вершин та має глибину у двадцять п'ять порядків; та дерево, що складається з п'ятдесяти тисяч вершин та має глибину у тридцять порядків.

Для тестування роботи моделей, було виділено три віртуальні машини на облаці що надаються платформою Google Cloud. Кожна машина має наступні конфігурації: три гігабайти оперативної пам'яті, п'ятдесят гігабайт жорсткого диску, процесор Intel Sandy Bridge, операційна система Windows Server 2012. Для виконання скриптів було обрано три системи управління базами даних: MS SQL Server, Oracle DB, MySQL.

Для інтеграції з базами даних та автоматизації роботи було обрано програмну мову Python. Вона надає дуже широкий вибір бібліотек для роботи і є багатоплатформовою, тож у майбутньому можна буде перевірити роботу ще й на інших операційних системах.

В кожній системі управління базами даних була створена власна база даних для роботи з деревами, кожна з яких мала стандартні конфігурації, що надаються системою управління при її створенні.

В кожну базу даних було додано по три моделі баз даних: «Adjacency List», «Nested Sets», «Materialized Path», структури яких ми розглянемо трохи пізніше. Кожна з моделей представляє собою таблицю з відповідними полями.

Для дослідження було вибрано наступні операції над деревом:

```
-- Adjacency List Tree Structure
CREATE TABLE `al_tree` (
 `id` bigint(20) NOT NULL auto_increment,
 `parent_id` bigint(20) default NULL,
 `name` varchar(50) NOT NULL,
 PRIMARY KEY (`id`),
 KEY `fk_tree_tree` (`parent_id`),
 CONSTRAINT `fk tree tree` FOREIGN KEY (`parent id`)
 REFERENCES `al tree` (`id`) ON DELETE CASCADE ON UPDATE
CASCADE
)
```

```
-- Nested Set Tree Structure
CREATE TABLE `ns_tree` (
 `id` bigint(20) NOT NULL auto_increment,
 `name` varchar(50) NOT NULL,
 `lft` bigint(20) NOT NULL,
 `rgt` bigint(20) NOT NULL,
 `level` bigint(20) NOT NULL,
 PRIMARY KEY (`id`),
 KEY `nslrl_idx` (`lft`,`rgt`,`level`)
)
```

```
-- Materialized Path Tree Structure
CREATE TABLE `mp_tree` (
 `id` bigint(20) NOT NULL auto_increment,
 `name` varchar(50) NOT NULL,
 `path` varchar(100) NOT NULL,
 `level` int(11) NOT NULL,
 PRIMARY KEY (`id`),
 KEY `mpp_idx` (`path`)
)
```

Рис. 1. Скрипти для створення таблиць моделей баз даних

Джерело: розроблено автором за даними [2]

1) Вибір шляху до конкретного вузла;
2) Вибір піддерева;
3) Вставка нового вузла;
4) Переміщення піддерева;
5) Видалення піддерева.

Всі скрипти що виконувались до баз даних було автоматизовано, та виконано за допомогою програмної мови Python. На рисунку 1 зображено скрипти що використовувались для додавання таблиць у базу даних MySQL.

Висновки і пропозиції. Провівши дослідження роботи на трьох системах управління базами даних, ми отримали результати що показують скільки часу було витрачено на роботу кожного скрипта.

З результатів було сформовано таблицю 1, яка відображає середні дані швидкості з усіх протестованих систем управління базами даних. Дані впорядковані по операціям, що приведені вище, а також по моделям зберігання ієрархічних даних.

З таблиці можна побачити що усі моделі зберігання ієрархічних структур дуже впевнено почуваються з деревами до десяти тисяч вузлів. Коли ж до справи стають великі об'єми даних, ми бачимо дуже різку зміну у швидкості, для вибірки даних в моделі Adjacency List, для переміщення вузла в Materialize Path та Nested Sets, та для видалення та додання вузлів в моделі Nested Sets.

Зі скриптів можна зробити висновок що всі вони мають стандартний вигляд, що можна знайти в джерелах. Але кожна з узятих систем управління базами даних має свої розширення для зберігання ієрархічних систем. Наприклад в Microsoft SQL Server є поля типів: xml, hierarchyid, що представляють собою розширену реалізацію моделі Materialized Path. Тому одним з планів на майбутнє є також перевірення цих розширень на швидкість та розгляд їх у порівнянні зі стандартними реалізаціями.

Таблиця 1

Перелік часу виконання скриптів

Кількість вузлів	Шлях до вузла, сек	Вибір піддерева, сек	Вставка вузла, сек	Переміщення вузла, сек	Видалення вузла, сек
Adjacency List					
100	0,0002	0,004	0,0006	0,0004	0,0001
1000	0,0004	0,03	0,004	0,0004	0,0001
10000	0,0006	0,3	0,04	0,001	0,0001
100000	0,001	2,6	0,06	0,001	0,0003
500000	0,001	45	0,06	0,001	0,0004
Nested Set					
100	0,0003	0,0002	0,004	0,02	0,003
1000	0,0004	0,001	0,03	0,2	0,03
10000	0,004	0,008	0,4	1,4	0,4
100000	0,08	0,2	100	214	59
500000	0,4	0,6	1400	3613	1624
Materialized Path					
100	0,0001	0,0001	0,0008	0,03	0,0006
1000	0,0006	0,001	0,001	0,2	0,001
10000	0,006	0,01	0,007	1	0,01
100000	0,1	0,2	1	42	1
500000	0,6	0,6	2	2800	2

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Також планами на майбутнє є перевірення впливу таких факторів як: використання жорсткого диску типу SSD, використання операційної системи Linux, використання більшої кількості ядер процесору, оптимізації на рівні системи управління базами даних.

Список літератури:

1. Celko Joe. Joe Celko's Trees and Hierarchies in SQL for Smarties [Text] / Joe Celko. – Morgan Kaufmann, 2004. – 240 pages.
2. Mike Hillyer. Managing Hierarchical Data in MySQL [Electronic Resource]. – Mode of access: URL: http://mikehillyer.com/articles/managing-hierarchical-data-in-mysql/ Title from the screen.
3. Vadim Tropashko. One more Nested Intervals vs. Adjacency List comparison [Electronic Resource]. – Mode of access: URL: https://vadimtropashko.wordpress.com/2008/08/09/one-more-nested-intervals-vs-adjacency-list-comparison/ Title from the screen.

Соломенцев С.В.
Харьковский национальный университет радиоэлектроники

ИССЛЕДОВАНИЕ МОДЕЛЕЙ ХРАНЕНИЯ ИЕРАРХИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В РЕЛЯЦИОННЫХ БАЗАХ ДАННЫХ

Аннотация
Объектом исследования при написании работы послужил процесс разработки архитектуры приложений, предусматривающих хранения иерархических структур в базе данных, а именно, комментариев, организационных отделов, деревьев принятия решений и др. Предметом исследования стали популярные системы управления базами данных и скорость их работы с теми или иными иерархическими структурами. В работе раскрывается актуальность исследования по выбранному направлению, ставится проблема и цель исследования, а также сравнивается эффективность использования таких иерархических структур, как: «Nested set», «Materialized path», «Adjacency list». В выводе описывается значимость полученных результатов.
Ключевые слова: таблица, дерево, иерархия, структура, ключ.

Solomentsev S.V.
Kharkiv National University of Radioelectronics

RESEARCH MODELS OF HIERARCHICAL STORAGE OF INFORMATION IN RELATIONAL DATABASES

Summary
The object of research is the process of developing application architecture and providing storage for such hierarchies in the database as comments, organizational departments, decision trees. The subject of the research work is popular database management systems and how fast they works with variety of hierarchical structures. The work reveals the relevance of studies in the chosen direction, raises the problem and the purpose of the study, and it also outlines effectiveness of using such relational hierarchies as: «Nested set», «Materialized path», «Adjacency list». The conclusion describes the significance of the results.
Keywords: table, tree, hierarchy, structure, key.

УДК 664:144:641.1

CONFECTIONS WITH A LONG-TERM STORAGE

Shapovalova N.P.
National University of Food Technologies

The influence of additives and packaging methods for extending the shelf life guaranteed in stamped confectionery and changes their quality during storage. In the process of studies used generally recognized and modern methods. On the basis of these studies was demonstrated that the addition of churned confectionery algae increases the number and diameter of the pores, causing more adsorption properties. Porous samples should be longer soft, that are desirable consumer properties for finished products. Argued the possibility of extending the long-term of storage of the new products from 30 to 90 days by simultaneous use in Lamidan and Cycorlact.
Keywords: active water, adsorption-desorption of water, hydrocolloids, churned confectionery, Lamidan.

Introduction. The term of storage of confectionery is determined by two complex parameters of quality. The first complex indicator of quality can be differentiated on the organoleptic indicators (appearance, taste, smell, texture) products, physico-chemical (moisture content, forms of moisture bond) and indicators that characterize the biological value (content in the product of proteins, fats, carbohydrates, vitamins, minerals). These indicators should remain fairly constant throughout the guaranteed term storage.

The second group includes indicators of safety, especially – microbiological. In the case where at least one parameter of the second group reaches threshold, confectionery are unfit for consumption. To increase the term of storage is necessary to stabilize the indicators of the first group and to slow the changes of the second one.

In evaluating the quality and the term of fitting the food one of the key physical and chemical parameters is content of moisture, which primarily affects the growth of microorganisms. With decreasing the content of moisture decreases the intensity of proliferation of microorganisms and in reaching a certain moisture content stops. However, for microbial development are important not absolute humidity, and the availability of water for microbial development. This indicator is called water activity [1].

Water activity is determined by the value of the equilibrium relative humidity, and serves to quantify the energy of the moisture with the material:

$$a_w = (P.B.B.) / 100 = Pn / Ps \qquad (1)$$

where a_w – water activity in decimal fractions;

P.B.B. – equilibrium relative humidity at which the product absorbs moisture and doesn't give it to the environment.

The indicator aw for pure water without additives equal to 1, the stronger bond water in food, the lower the figure to the value [2].

«Water activity» can vary from 0 to 1. The different types of confectionery with water activity vary from 0.4 to 0.95. The control of water activity indicator allows predicting the processes that occur while storage of confectionery. For values of indicators of water activity all confectionary are divided into three groups:

I group – products with the indicators of water activity of 0.65 or less – low humidity 10-13% less. These include sweets with praline, marzipan shells and chocolate.

II group – intermediate moisture products (a_w from 0.65 to 0.95). Moisture products are between 13 and 35%. These include sweets from the churned, jelly, fruit and jelly shells.

III group – product with high humidity – over 35% and 0.9. They are a group of biscuits and sponge cakes.

In products with low humidity suppressed activity of microorganisms. They held the oxidation

© Shapovalova N.P., 2015

processes of fats. In products with intermediate humidity are possible oxidative processes and microbiological spoilage. Many fungi and yeasts develop already at water activity above 0.62. The water activity affects the processes of the oxidation. Maximum rate of oxidation of confectionery ranges a_w from 0.6 to 0.85.

Thus, the determination of the indicator of water activity of the individual components of such complex systems as confectionery mass will help to predict their behaviour in the formation process of structure of semi-finished confectionery and purposefully adjust their technological properties.

Recent Research Analysis. One of the components that can significantly change the value of water activity in dispersed systems is hydrocolloids. With the introduction of high-molecular compounds in the confectionery mass is bond free water, colloidal system loses its mobility and its consistency changes. This should be considered when modelling the structural properties of disperse systems in the formation of different structures of semi-finished confectionery.

The topicality of this study. Accordingly, the Department of merchandise and expertise food KNTEU developed the new pastyl products with the use of dietary supplement Lamidan and biologically valuable supplement cycorlact.

Dietary supplement Lamidan that used in the receipts of the new pastyl products contains in its composition algin acid. Salts of alginic acid, thanks its ability to bind water can affect water activity which is important from the standpoint of microbial development and increase term of storage of foods. Therefore, one of the main tasks of our work was to study the influence of dietary supplements Lamidan and cycorlact on the process of staling of the pastyl products [3].

The purpose of the article. In order to prolong the guaranteed term of storage and preserve the structural indicators and safety indicators of the churned confectionery, were held the studies of the influence of the duration and conditions of storage on the main indicators of quality at the Research Laboratory of the Ukrainian Institute of Physical Chemistry by L.V. Pisarzhevsky NAS of Ukraine.

Presenting main material. One of the methods that make it possible to determine the hydration ability of substances and their thermodynamic parameters is the analysis of sorption isotherms. The sorption characteristics of the pastyl products were defined on sorption-vacuum system by Mac-Ben.

The isotherms of adsorption-desorption of water by pastyl products are shown in Pic. 1. in coordinates in the amount of adsorbed water – its activity, which is directly linked to the relative equilibrium vapour pressure a_w = P/Ps [2].

It may be noted that the obtained isotherms of adsorption-desorption of water are S-shaped character and remind multimolecular adsorption isotherms with well-developed hysteresis. These isotherms are characteristic thin porous adsorbents with a rigid porous structure. However, in the case of water adsorption by pastyl products, their porous structure is labile; it means that it changes during swelling polysaccharides.

In a detailed analysis of the adsorption isotherm form according to Pic. 1, we can note the undulating nature of the adsorption curves in the range of activities a_w = 0,0:0,75.

This complex nature of the curves can be compared with the gradual development of lenhmiurovsky adsorption isotherm corresponding to the formation of the first and second hydration shells around the centre of the surface active hydrocolloids, which is part of the new pastyl products [4]. Thus, the adsorption isotherm can be divided into three zones, in which the mechanism of adsorption and the amount of the adsorbed water will depend on the structure of hydrocolloid consisting churned developed products.

The first zone I (a_w = 0–0,35) corresponds to the hydration of the most active adsorption centres, which include ethyl and carboxyl hydrophilic group -CH_2OH, -COOH. The interaction of water molecules with these groups will lead to the penetration of water into the spaces between the individual chains of polysaccharides and their partial extension. Consequently, it is possible the penetration of water molecules to the other active centres of pastyl products, such as hydroxyl groups of glucose rings. Thus, during the formation of a monomolecular layer (a_m) water is associated with hydrophilic groups' hydrocolloids due to hydrogen bonding and polar water-water and ion-dipole interactions. This most tightly bond water is characterized by physical and chemical properties that are different from the properties of bulk water. It has a different heat capacity, density, viscosity, thermal conductivity, ability to dissolve, lower temperature of the freezing point and so on [6].

The next stage of hydration of polymers, which is a part of the zone II of the pastyl products, similar to the second lenhmyurovsky adsorption, which is manifested in the rise of the adsorption curve in the range of activities a_w = 0,35–0,75.

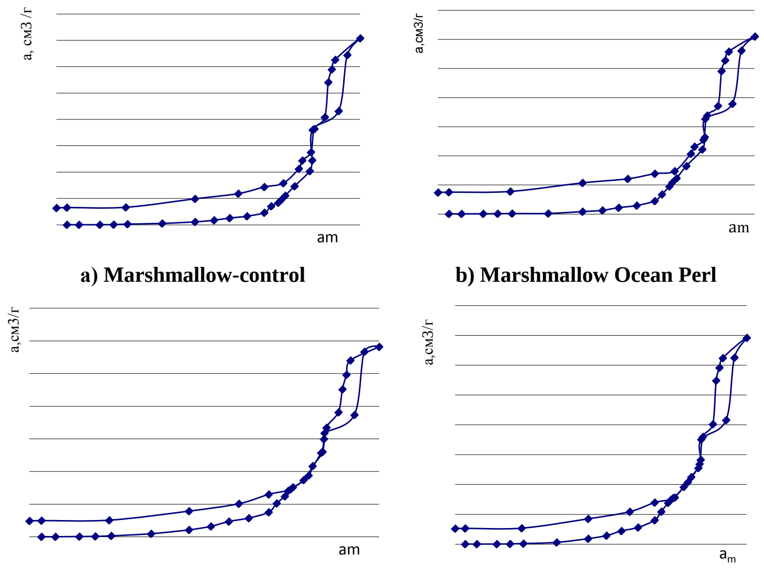

a) Marshmallow-control
b) Marshmallow Ocean Perl
c) Locum-control
d) Locum East Perl

Pic. 1. Isotherms of adsorption-desorption of water by pastyl products

The zone II – zone of multimolecular adsorption must be considered within the scope of a_w = 0,26–0,70, because the experiments were carried out in the summer period, when the relative humidity of air was 70%. According to our data, the equilibrium moisture marshmallows (control sample) is 14%, according to a recipe – 16%, indicating that at a_w = 0,70 is lost moisture to equilibrium, it means 14%, and the prototype is the equilibrium moisture 16% at a_w = 0,70 will not be lost and absorbed moisture to 17%. The same dependence is observed in the experimental and control samples of lucum (Turkish delight).

In the zone III is the diffusion of moisture in capillary-porous pastyl products which is accompanied by swelling and gelling, this zone corresponds to the water most mobile and least bonded. In gelling products it is physically bonded. The amount of water adsorbed in the third zone is 50-88% of water (at a_w = 1.00). This range of values of relative humidity is due to the fact that there are recommendations for storing most ready confectionary at a relative humidity of 70-75% [7]. However, there might be such storage conditions, the relative humidity is less than or more than the established standards as a range of values of relative humidity has been expanded from 65 to 80%.

The greatest ability to absorb moisture is delight-research as = 0.23 cm^3/g and delight-control as = 0.21 cm^3/g, the lowest – marshmallows control as = 0.14 cm^3/g. In table 1 are the numerical values of free and bonded moisture in the samples of pastyl products in different zones equilibrium. Free water has the enthalpy of vaporization and is almost the same as pure water, it freezes and a solvent.

Table 1

The amount of bound and free water

P ≥ 0.95, n = 5

Pastille products	The amount of bound and free water, cm^3/g		
	zone I and zone II, am+an	zone III, free water av	the total amount of sorption water as=am+an+av
Marshmallow-control	0,02	0,12	0,14
Marshmallow Ocean Perl	0,04	0,11	0,16
Locum-control	0,03	0,18	0,21
Locum East Perl	0,05	0,17	0,23

From the data presented in the table, we can conclude about the ability of hydrocolloids, which is part of pastyl products to bind moisture. The largest number of tightly bonded moisture is typical for the (Turkish delight) lucum with the supplement of Lamidan, compared with control samples. This is due to the presence of starch, which is part of the lucum and the action of alginic acid (consisting Lamidan).

Taking into account that the samples of the fresh-made marshmallow with moisture 16-17%, and the lucum – 22-24% found that the most intense moisture removal, will be observed in control samples marshmallow at a relative humidity of 75% and is 14%. In the prototype with the supplements of the equilibrium humidity φ = 75%, contains 22%, because the intensity of moisture removal is much lower than in the control sample. This leads to the phenomenon of absorption of moisture from samples of marshmallow environment that will lead to an increase in the proportion of the liquid phase of marshmallow and dissolution of crystals of the solid phase. Obviously, the process of moisture absorption effects on the supplement of cycorlact, which contains in its composition fructose. Because of marshmallows with cycorlact and Lamidan should definitely keep packing.

A dosage of cycorlact 7%, instead of sugar, makes it possible to increase the term of packaged pastyl products from 30 days to 90 days. Therefore, we can recommend and use cycorlact and Lamidan in the production of pastyl products of extended term storage.

The comparative analysis of the isotherms according to Pic. 1 indicates that the desorption of isotherm (drying) in all samples were placed above the sorption isotherms (hydration). The nature of the hysteresis loop indicates that the object, along with the typical process of adsorption and capillary condensation occurs swelling and gelling during moisture absorption. Hysteresis loop covers the entire span of the equilibrium vapor pressure. This leads to the fact that the process is completely irreversible. After desorption process in all samples is 0.01-0.03 cm^3/g of wet. These findings may indicate that some of the adsorbed moisture is associated with the sample very strong connection, most probably chemical. This moisture is released during desorption under these conditions. The largest amount of residual moisture contains in researched marshmallow with supplement of Lamidan.

To assess the capillary-porous structure of pastyl products determined their geometrical parameters: specific surface area, sorption pore volume, mean pore radius (Table 2).

Table 2

Geometric parameters of porous structure of pastyl products

P ≥ 0.95, n = 5

№ з\п	Назва зразка	S, $м^2$\г	Vs, $см^3$\г	d, A	R^2
1	Marshmallow-control	1	1,41	56400	0,5319
2	Marshmallow and Lamidan	2	1,22	24400	0,9869
3	Locum-control	2	1,16	23200	0,846
4	Locum and Lamidan	6	1,38	9200	0,4819

The sorption characteristics of the pastyl products were determined on sorption vacuum system by Mac-Ben, where previously dehydrated samples carried the sorption of water vapour until the hygroscopic moisture after desorption was held at steady state.

The sorption process of the studied pastyl products cannot be regarded as typical adsorption and capillary sorption processes. During sorption swelling occurs, which is accompanied by the fact of moving water vapour molecules penetrate into the bulk of the polymer, resulting in high-molecular compounds increased mobility. With increas-

ing amounts of moisture absorbed in the polymer chain of molecular mobility and the number of possible locations increases.

At first during the swelling are filled the large pores, then fine. During the swelling of minimum pore diameter changes their sizes in the diffusion of moisture dilate pores and their size increases. Due to the fact that the control is contained marshmallow mesopores with a large diameter is much larger than in other pastyl products, it has a greater ability to swell and increase in viscosity.

Based on these structural characteristics table 2, it is found that the pore diameter of samples is very high and the pores are almost impossible size, but the sample surface, which in formula decides the fate of pore size is very low, which results impossible pore diameter. The low specific surface of pastyl products we owe the fact that the surface of the samples is really smooth, no pores, the samples are very similar to the consistency of rubber, but porous, bonded sugars so that water will not squeeze back. Therefore, the complete absence of pores gives only surface wettability, which causes a very low surface area of samples. That is why; the informative data are data from the calculations pore distribution along the radius, which can be seen as examples of responding to increasing humidity (in our case – the humidity increases in a vacuum).

The data on the distribution of pore radius, it can be concluded that the addition of output samples as marshmallow and lucum, algae increases their pore diameter, and most importantly, increase their number, causing greater adsorption properties. However, the more porous samples should be longer soft, which have desirable consumer characteristics [5].

The number of microorganisms in all samples of the pastyl products, regardless of the method of packing, during the first 30 days of storage is gradually increased. With further storage their amount decreased. This can be explained by the fact that after 30 days of storage the products lose free water and some of its share passed in a bound state, inaccessible to microorganisms. The quantitative and qualitative composition of the micro flora, as a measure of safety of pastyl products during storage was within the norms established standards, allowing recommending the new pastyl products for safe consumption during 90 days of storage; term storage is increased by 3 times compared to the guarantee period set standard.

Conclusion. Thus, thanks to the addition of dietary supplements Lamidan was performed the stabilization of the structural and physicochemical properties of churned confectionery, which contributed to the increase of aggregative stability of finished products for a long time.

On the basis of these studies were developed the specifications for new types pastyl products with long term of the storage, developed and approved recipes technological instructions.

References:

1. Greg S. and Sing K. (1970) Adsorption, Surface, porosity: Per. from English. – M.: Mir. – P. 331.
2. Mank V. V. Adsorption of Water carbohydrate food / V. M Chemical Sciences. Collected papers. – K. National. ped. University. MPDragomanov. 1998. – Pp. 12-19.
3. Shapovalov N. P. «Effect of dietary supplements Lamidan on cherstvenie pastylnyh Products» Tovaru I runku 2012. – Vol. 1 – Pp. 123-131.
4. Raulend C. and Raulend S., Kunz I., Stillinger F. Voda v polymerach – New York: Wiley, 1984. – Pp. 555.
5. Lytvyn I. Y. «The stabilizing effect of adsorbed layers», Physical and chemical mechanics miofilnost disperse systems. – Kiev, 1974, Vol. 6. – Pp. 44-47.
6. Lurie I. S. Guide technochemical control in the confectionery industry. – M.: Food Industry, 1978. – Pp. 277.

Шаповалова Н.П.
Національний університет харчових технологій

ЗБИВНІ КОНДИТЕРСЬКІ ВИРОБИ З ПОДОВЖЕНИМ ТЕРМІНОМ ЗБЕРІГАННЯ

Анотація
Досліджено вплив внесених добавок та способів пакування на подовження гарантованого терміну зберігання збивних кондитерських виробів, а також зміни їх якості у процесі зберігання. У процесі досліджень використано загальноприйняті та сучасні методи. На підставі проведених досліджень доведено, що додавання у збивні кондитерські вироби водоростей збільшує кількість та діаметри пор, обумовлюючи більші адсорбційні властивості. Більш пористі зразки довше зберігають м'яку структуру, що є бажаними споживними властивостями готових виробів. Аргументовано можливість подовження терміну зберігання збивних кондитерських виробів з 30 до 90 діб шляхом одночасного використання у складі Ламідану і цикорлакту.
Ключові слова: активна вода, адсорбція-десорбція води, гідроколоїди, збивні кондитерські вироби, Ламідан.

Шаповалова Н.П.
Национальный университет пищевых технологий

СБИВНЫЕ КОНДИТЕРСКИЕ ИЗДЕЛИЯ С УВЕЛИЧЕННЫМ СРОКОМ ХРАНЕНИЯ

Аннотация
Исследовано влияние внесенных добавок и способов упаковки на увеличение гарантийного срока хранения сбивных кондитерских изделий, а также изменения их качества в процессе хранения. В процессе исследований использованы общепринятые и современные методы. На основании проведенных исследований доказано, что добавление в сбивные кондитерские изделия водорослей увеличивает количество и диаметры пор, обуславливая большие адсорбционные свойства. Новые изделия с более пористою структурою дольше сохраняют пышность и мягкость, что характеризует положительные потребительские свойства готовых изделий. Аргументировано возможность продления срока хранения сбиных кондитерских изделий с 30 до 90 суток путем одновременного использования в составе Ламидан и цикорлакт.
Ключевые слова: активная вода, адсорбция-десорбция воды, гидроколлоиды, сбивные кондитерские изделия, Ламидан.

УДК 690.9

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД З ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ

Шовкалюк М.М., Ахтирський Д.В.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Забезпечення ефективного, надійного й екологічно безпечного енергопостачання за ринковими цінами є одним з найважливіших факторів для всіх країн світу. Енергоефективність на міжнародному рівні визнано як основний пріоритет енергетичних стратегій. Головною метою даної статті буде огляд підходів різних країн щодо підвищення енергоефективності споживання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР).
Ключові слова: енергоспоживання, енергоефективність, енергетичні ресурси, економіка, країна.

Постановка проблеми. Сьогодні політика в галузі енергоефективності має три складові – економічний розвиток і конкурентоспроможність, енергетична безпека та попередження зміни клімату. Енергоресурси мають важливе значення для поліпшення якості життя та розширення можливостей для всіх країн. Національні концепції енергетичної безпеки розвинених країн мають такі цілі: прискорений розвиток традиційних внутрішніх джерел енергії (вугілля, нафти, газу) для послаблення залежності від імпорту; скорочення енергомісткості за рахунок підвищення енергоефективності, розвиток енергоощадних, екологічно чистих технологій та альтернативної енергетики; розумне співвідношення ринкових відносин з державним регулюванням, включаючи перспективне планування розвитку галузей; створення та підтримання відповідних обсягів стратегічних запасів ПЕР [1-5, 7]. Особливістю держав Західної Європи є обмеженість запасів первинних джерел енергії і нерівномірність їх розподілу по країнах. Станом на 2012 р. рівень імпортозалежності ЄС становив 53,4% [7]. Для багатьох країн (Данія, Ісландія, Канада, Німеччина, Норвегія) нетрадиційна енергетика сьогодні є важливим компонентом енергозабезпечення [2]. Енергоефективність – це ключовий пункт стратегії «Європа 2020», спрямованої на створення умов для стійкого зростання і розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз даних Міжнародного енергетичного агентства (МЕА) свідчить про швидке збільшення обсягів споживання енергетичних ресурсів країнами, а також на зростання їх залежності від імпорту (рис. 1). У дослідженні World Energy Outlook 2014 МЕА визначено енергоефективність як «важливий інструмент» для послаблення напруження в постачанні енергоносіїв.

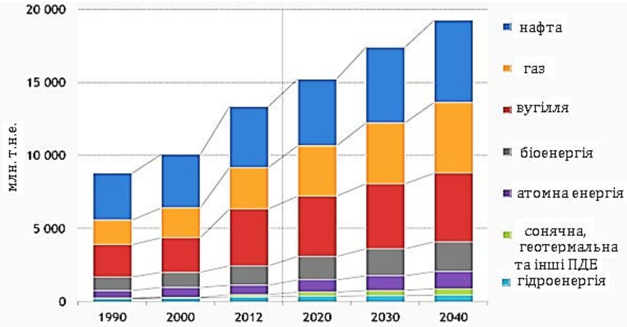

Рис. 1. Світове споживання первинної енергії

Джерело: World Energy Outlook (WEO) 2014

Основні енергоспоживаючі країни проголосили пріоритетні напрями енергоефективності: Китай поставив за мету скоротити енергомісткість на 16% до 2015 року; Сполучені Штати прийняли нові ефективні стандарти з економії енергетичних ресурсів [3]; Європейський Союз зобов'язався скоротити свій попит на енергоресурси у 2020

© Шовкалюк М.М., Ахтирський Д.В., 2015

році на 20%; Японія має намір скоротити споживання електроенергії на 10% до 2030 р. [4].

До засобів, які істотно впливають на підвищення ефективності використання ПЕР, входять як «жорсткі» засоби (регулювання цін і тарифів), так і більш гнучкі. Для розв'язання питань щодо підвищення енергоефективності використовуються практичні інструменти і механізми – від економічного стимулювання заходів із впровадження сучасних енергоощадних технологій до вдосконалення методологій ціно- і тарифоутворення на первинні енергетичні ресурси, у тому числі через відповідне регулювання обсягів їх виробництва та споживання.

У країнах ЄС прийнято і успішно реалізуються ряд Директив і законодавчих актів, метою яких є стимулювання ефективного використання енергоресурсів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми та мета статті. Важливим етапом у ЄС стало створення єдиної нормативно-правової бази з розвитку енергетики та підвищення енергоефективності. Починаючи з 2006 р. в ЄС реалізуються нова Європейська енергетична політика (Energy Policy for Europe), а також Стратегічний план з енергетичних технологій (Strategic Energy Technology Plan). Законодавчу базу ЄС засновано на директивах, які розробляються Єврокомісією і затверджуються Європейським парламентом і Радою Європи. Країни, які активно займаються науковими розробками і впровадженням технологій з енергоощадності, мають підвищений рівень конкурентоспроможності продукції і більш високий рівень життя населення. Узагальнення передового міжнародного досвіду у сфері стимулювання впровадження енергоощадних технологій та різних законодавчих ініціатив є надзвичайно актуальним питанням для України і є **метою** даної статті.

Європейський досвід законодавчого стимулювання енергоефективності та впровадження енергоощадних технологій. Європарламент прийняв ряд директив для конкретизації заходів щодо досягнення намічених цілей до 2020 року, які зобов'язують країни-члени ЄС домагатися конкретних результатів у сфері енергоспоживання, не обмежуючи шляхи і способи їхнього досягнення. Це відрізняє директиви від інших законодавчих актів, які мають пряму дію. Енергетична стратегія ЄС «Energy 2020» відображає пріоритет енергетики в політиці ЄС і визначає досягнення до 2020 р., таких цілей: зменшення споживання первинної енергії на 20%, скорочення викидів CO_2 на 20%, збільшення частки ПДЕ у виробництві енергії не менше ніж на 20%. Стратегія передбачає також подальше зниження енергомісткості внутрішнього валового продукту (ВВП). Розглянемо основні директиви ЄС, спрямовані на підвищення енергетичної ефективності.

1) Директива з енергоспоживання будівель Directive 2010/31/ЕС. Метою документу є забезпечення створення на національному рівні бази для поліпшення енергоефективності житлових і громадських будівель з установленням ряду кількісних показників енергоспоживання та енергоефективності для: нових і існуючих будівель; інженерних систем будівель; будівельних матеріалів і конструкцій. Директива передбачає необхідність отримання енергетичного паспорта будівлі і визначає вимоги до спорудження будівель з «нульовим» енергоспоживанням до 2020 року;

2) Директива 2009/125/ЕС з екологічних вимог до продукції, що споживає енергію або впливає на зміну обсягів споживання енергії;

3) Директива щодо маркування продукції класом енергетичної ефективності 2010/30/ЕС (Energy Labelling Directive, ELD);

4) Директива ЄС щодо схеми торгівлі квотами на викиди 2008/101/ЕС, яка визначає конкретні механізми реалізації вимог Кіотського протоколу щодо викидів парникових газів у атмосферу;

5) Директива з уловлювання та зберігання вуглецю 2009/31/ЕС;

6) Директива щодо збільшення частки використання поновлюваних джерел енергії 2009/28/ЕС;

7) Директива 2010/75/ЄС «Про промислові викиди (комплексне запобігання забрудненню і контролю над ним)».

Значна частина потенціалу підвищення енергоефективності країн-членів ЄС все ще залишається невикористаною. У розвинених країнах створено ряд компаній, які спеціалізуються на консультуванні в галузі енергоефективності, а на підприємствах обов'язково призначається енергоменеджер відповідно до стандарту ISO 50001:2011 [6], до обов'язків якого входять розроблення річних планів з підвищення енергоефективності та контроль за їх виконанням.

Заходи, які стимулюють енергоефективність у галузях економіки [4, 7, 8]:

– обов'язкові енергетичні аудити, які є необхідною умовою для надання урядових субсидій або іншої допомоги в здійсненні заходів з енергоощадності;

– формування планів організаційно-технічних заходів зі зниження обсягів споживання ПЕР і запровадження обов'язкових звітів щодо їх реалізації;

– введення стандартів на окремі види технологічного обладнання;

– запровадження сприятливого цінового режиму, дотацій;

– запровадження нормативів щодо енергоефективності будівель і споруд;

– економічна підтримка виробництва та купівлі електричної енергії від поновлюваних джерел енергії (ПДЕ);

– фінансові та податкові заходи для стимулювання раціонального використання енергії, тощо.

У більшості розвинених європейських країн запроваджено законодавчі стимули для підтримки когенерації. Зокрема, у Великобританії, Німеччині, Франції, Польщі та інших країнах запроваджено «зелені» тарифи, які поширюються і на когенерацію. У Великобританії, Іспанії, Італії, Нідерландах запроваджено податкові пільги для енергокомпаній, які виробляють електроенергію в комбінованому циклі, у Німеччині ТЕЦ не обкладаються екологічним податком [7].

Створена у 2014 р. Програма ЄС з досліджень та інноваційної діяльності «Горизонт 2020» має метою зміцнення конкурентоспроможності, економічне зростання та створення нових робочих місць. Пріоритет буде віддано високоефективним технологіям, зосередженим на вирішенні соціальних і глобальних проблем («зелена» енергетика, транспорт, зміна клімату тощо).

Фінансові механізми стимулювання енергоефективності.

У якості податкових механізмів зі стимулювання енергоефективності використовують податкові пільги та податки на споживання енергії. Як приклад можна вказати звільнення від сплати імпортного мита на ввезення енергоефективного обладнання, використання більш низької ставки ПДВ для енергоощадного обладнання (наприклад, у Чехії 5% замість 20% для терморегуляторів, приладів обліку, термоізоляційних матеріалів, енергоощадних ламп). Ще один ефективний спосіб – введення податків на енергоносії та викиди з одночасним заміщенням або зниженням податків на працю і капітал (податок на прибуток, страхові внески), що запровадили Голландія, Фінляндія, Норвегія, Німеччина, Великобританія, Швеція, Італія, Данія. Стимулювання енергоефективності поєднується зі стимулюванням розвитку альтернативної енергетики. Зокрема, у Чехії передбачається звільнення від сплати податків при впровадженні сонячної енергії в житловому і комерційному секторах.

Державна політика України стосовно підвищення ефективності використання енергоресурсів.

Країна має найвищий рівень енергоємності ВВП в ЄС (в 3,4 рази вищий від середньоєвропейської), але й високий потенціал енергозбереження [9, 10]. Питанням підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів в Україні приділяється особлива увага. Розроблено понад 250 нормативно-правових актів різного рівня, відповідними державними актами затверджено ряд заходів, у тому числі і з урахуванням досвіду європейських країн. Україна з 2011 р. долучилася до Договору про Енергетичне Співтовариство, де скорочення питомого споживання енергоресурсів є одним із найважливіших напрямів енергетичної політики.

Розроблено та прийнято велику кількість державних стандартів за різними напрямами (енергоощадність, нормування витрат і втрат, енергетичне маркування, енергоаудит, енергоменеджмент, вторинні енергоресурси тощо).

Розроблено нові законопроекти, які мають унормувати такі питання як стимулювання енергоефективності у житлових і громадських будівлях, бюджетних установах [11]; організацію енергоаудиту [12]; організацію енергосервісних послуг тощо. Реалізується програма державної підтримки проектів із заміщення природного газу іншими (альтернативними) видами палива для цілей теплопостачання та термомодернізації житлових і бюджетних будівель (Постанова КМУ № 1056 від 17.10.2011). Україна також розширює диверсифікацію постачань природного газу. У січні 2015 р. схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», що включає програми реформи енергетики, енергоефективності, енергонезалежності, збереження навколишнього середовища та ін.

Висновки. Проаналізувавши різні напрямки державної діяльності розвинених країн стосовно втілення програм з підвищення енергоефективності, можна зробити висновок, що для реалізації потенціалу енергозбереження в різних галузях народного господарства України доцільним є: стимулювання до зниження втрат енергії, належний рівень інвестицій, ефективна тарифна й цінова політику в енергетичному секторі економіки, а також виконання затверджених програм і нормативних вимог.

Список літератури:

1. Навстречу более энергоэффективному будущему, МЕА, 2011.
2. Ход выполнения политики энергоэффективности в странах «Большой восьмерки», МЕА, 2010.
3. Energy Efficiency: Is the United States improving? S. Hayes, N. Baum, G. Herndon. – 2013. – www.aceee.org
4. Слободяник С. В. Влияние государственной политики на процесс энергосбережения / Энергетическая политика. – Выпуск 4, 2014.
5. Organisation for Economic Co-operation and Development / Environmental expenditure and taxes: ttp://www.oecd.org/statistics/
6. ISO 50001 – глобальный стандарт в области энергоменеджмента / С. А. Хохлявин, С. В. Хоробрых, А. А. Воробьев //ЭнергоАудит. – 2010. – № 2(14). – С. 36-38.
7. Аналіз ефективності використання енергоресурсів у розвинених зарубіжних країнах і залежність від їх імпорту – К.: НТЦЕ «НЕК «Укренерго» – 2015. – 89 с.
8. www.abok.ru / Библиотека научных статей.
9. Короткий огляд законодавства щодо розвитку політики у сфері раціонального використання енергії в Україні / Європейсько-українське енергетичне агентство, 2014.
10. Енергоефективність у регіональному вимірі. Проблеми і перспективи / Філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Дніпропетровську / Аналітична доповідь, 2014.
11. Проект Закону України «Про енергоефективність будівель».
12. Проект Закону України «Про енергетичний аудит».

Шовкалюк М.М., Ахтырский Д.В.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭНЕРГОРЕСУРСОВ

Аннотация
Обеспечение эффективного, надежного и безопасного энергоснабжения по рыночным ценам является одним из важнейших факторов для всех стран мира. Энергоэффективность на международном уровне признано основным приоритетом энергетических стратегий. Главной целью данной статьи будет обзор подходов различных стран по повышению энергоэффективности потребления топливно-энергетических ресурсов (ТЭР).
Ключевые слова: энергопотребление, энергоэффективность, энергетические ресурсы, экономика, страна.

Shovkaliuk M.M., Ahtursky D.V.
National Technical University of Ukraine «Kiev Polytechnic Institute»

INTERNATIONAL EXPERIENCE TO IMPROVE ENERGY EFFICIENCY

Summary
Ensuring efficient, safe and secure energy supply at market prices is one of the most important factors for the global community. Energy efficiency internationally recognized main priority of energy strategies. The main purpose of this article is a review of approaches in different countries to improve the efficiency of fuel and energy resources.
Keywords: energy, energy efficiency, energy resources, the economy, the country.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 631.526.2:582.623:311.12

ВИКОРИСТАННЯ МІЖВИДОВИХ ФЕНОТИПОВИХ ДИСТАНЦІЙ ВЕРБ ЗА МОРФОМЕТРИЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ ЛИСТКА ДЛЯ ВИДОВОЇ ДІАГНОСТИКИ

Баликіна В.В.
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків
Національної академії аграрних наук України

В статті обґрунтовано доцільність використання морфологічних параметрів листків верб в якості діагностичних показників для групування фенотипово подібних видів з метою подальшої їхньої ідентифікації. Порівняно результати дискримінантного аналізу видів і гібридних форм верб за комплексом морфологічних параметрів та індексів листка. Показано можливість створення класифікаційно-діагностичних шкал за фенотиповими дистанціями, які виражено значеннями відстаней Махаланобіса. Вищий відсоток коректних класифікацій та найбільші фенотипові дистанції між видами отримані під час діагностики зразків за комплексом індексів. Найбільш диференційовану класифікаційно-діагностичну шкалу складено за комплексом показників листка.

Ключові слова: дискримінантний аналіз, відстань Махаланобіса, фенотипові дистанції, класифікаційно-діагностична шкала.

Постановка проблеми. Для верб характерне утворення природних гібридів, тому для підвищення якості селекційної роботи доцільно попередньо класифікувати колекційні зразки, розділивши їх на декілька відмінних груп. Зазвичай, для таксономічної діагностики видів рослин застосовують найбільш стійкі відмінні морфологічні ознаки. За результатами візуальної оцінки морфологічних ознак можна чітко виокремити певний вид чи сорт. Проте не завжди відмінності між видами та гібридними формами є чітко вирізненими, а комплекс показників для ідентифікації охоплює різні частини рослин за різних фаз вегетації. Крім того, деякі види рослин характеризуються значною мінливістю показників у межах виду, що ускладнює процес ідентифікації [1, 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливою діагностичною ознакою різних видів верб є форма листка, що варіює від округлої до лінійно-ланцетної і може бути відображена через комплекс кількісних ознак. Значна внутрішньовидова мінливість ознаки ускладнює використання її з метою ідентифікації видів. Тому актуальності набувають дослідження морфологічної мінливості показників за допомогою методів багатомірної статистики, започатковані Н. А. Гашевою [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Математичні методи дають можливість за комплексом кількісних параметрів визначити належність зразків до певних груп. В Україні дослідження за комплексом морфологічних параметрів та індексів листка видів і гібридних форм верб не публікувались. Нами проведено подібну роботу по вивченню 21 виду й гібридної форми верб.

Мета досліджень – за допомогою дискримінантного аналізу дослідити взаємозв'язки між представниками роду *Salix* L., ґрунтуючись на відмінностях морфологічних параметрів листків сформувати класифікаційно-діагностичні шкали видів і гібридних форм верб.

Виклад основного матеріалу. Аналіз здійснювали на основі результатів досліджень, проведених в Інституті біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН протягом 2011–2014 рр., згідно з ПНД 22 «Біоенергетичні ресурси» Підпрограма 5 «Тверді види палива». Колекція верби налічувала 21 вид і гібридну форму. Для дослідження використовували листки верби, відібрані у весняно-літній період (по 50 листків з п'яти рослин кожного зразка).

Для дослідження використано морфологічні параметри, які найповніше описують форму листка: довжина листкової пластинки *(Lл)*, ширина листкової пластинки *(Dmx)*, довжина черешка *(Lч)*, розміщення (в см) максимальної ширини від верхівки листка *(SDmxT)*, розміщення (в см) максимальної ширини від основи листка *(SDmxB)*, ширина листка на відстані 0,1*Dmx* від верхівки *(DmnT)*, ширина листка на відстані 0,1*Dmx* від основи *(DmnB)*, розміщення (в см) ширини листка, що відповідає довжині черешка, від верхівки *(SLчT)*, розміщення (в см) ширини листка, що відповідає довжині черешка, від основи *(SLчB)*. Крім того, за співвідношенням абсолютних показників складено такі індекси: *Lч/Lл, Dmx/Lл, SDmxT/Lл, SLчT/Lл, SLчB/Lл, DmnT/Lл, Lч/Dmx, SDmxT/Lч, SLчT/Lч, SLчB/Lч, DmnT/Lч, DmnT/Dmx, DmnB/Dmx, SDmxB/Dmx, DmnT/SDmxT, SLчB/SDmxT, SLчT/SDmxT, DmnT/SLчT, SLчB/SLчT, DmnT/SLчB, SDmxT/Dmx, SDmxB/Lл, SDmxB/Lч, SDmxB/SDmxT, SLчB/SDmxB, DmnT/DmnB* [4].

Незважаючи на те, що використанню форми листка для діагностики заважає висока її внутрішньовидова мінливість, дискримінантний аналіз дозволяє за незначними кількісними відмінностями, взятими в комплексі, визначити належність об'єкту до певної групи. В процесі дискримінантного аналізу вираховується відстань Махаланобіса між групами, яку в нашому випадку можна використати в якості фенотипової дистанції між видами і гібридними формами верб [5].

Дискримінантний аналіз проводили з використанням пакету Statistica 6.0 окремо за комплексом показників та комплексом індексів. В результаті визначено міжвидові та внутрішньовидові фенотипові дистанції між видами та гібридними формами, виражені квадратом відстані Махаланобіса. Результати представлені у вигляді класифікаційно-діагностичних шкал.

© Баликіна В.В., 2015

Форма листка досліджених зразків значно різниться: від лінійної до округлої залежно від виду. В табл. 1 наведено перелік досліджених видів і гібридних форм верб, диференційованих за показником співвідношення довжини і ширини листків.

Результати дискримінантного аналізу за комплексом значень показників достатньо надійні: показник лямбда Вілкса дорівнює 0,000015; апроксимація F (180, 1511) = 25,31005; p < 0,0000. В аналізі брали участь усі 9 вимірів. За даними класифікаційного матриксу загальний відсоток коректних класифікацій склав 83,19%. Максимально вірна ідентифікація листків характерна групам [(в. прутовидної × в. пурпурової) × (в. каспійської × в. козячої)] (100%), в. прутовидної (100%), в. прутовидної × в. гостролистої (100%) та в. повзучої (100%), мінімальна – в групі в. каспійської × в. пурпурової (39%) і у групі в. кангінської (58%). В групі в. тритичинкової, місцевої форми 15% листків віднесено до в. тритичинкової та 5% – до в. Матсуда; в групі в. тритичинкової 20% – до в. тритичинкової, місцевої форми і 5% – до В. Матсуда; в групі в. Матсуда 5% – до в. тритичинкової, місцевої форми і 5% – до в. тритичинкової; в групі в. попелястої 3% – до [(в. прутовидної × в. пурпурової) × (в. каспійської × в. козячої)]; в групі в. пурпурової × в. прутовидної 10% – до в. прутовидної × в. гостролистої, 7% – до в. гостролистої та 5% – до в. білої, форми сріблястої; у групі в. каспійської 5% – до в. пурпурової × в. прутовидної та 5% – в. гостролистої; у групі в. гостролистої 4% – до в. прутовидної × в. гостролистої; у групі в. білої 10% – до в. білої, форми сріблястої; у групі в. білої, місцевої форми 10% – до в. прутовидної × в. гостролистої, 7% – до в. каспійської та 12% – до в. козячої × в. пурпорової; у групі в. уральської 7% – до в. козячої × в. пурпорової; у групі в. білої, форми сріблястої 10% – до в. пурпурової × в. прутовидної, 16% – до в. білої, 11% – до в. повзучої та 10% – до в. кангінської; в групі в. каспійської × в. пурпурової 10% – до в. білої, місцевої форми, 20% – до в. козячої × в. пурпурової, 8% – до в. розмаринолистої та 23% – до в. прутовидної × в. козячої; у групі в. цілолистої × в. гостролистої по 4% – до в. козячої × в. пурпурової та в. розмаринолистої; у групі в. козячої × в. пурпурової 9% – до в. каспійської × в. пурпурової; у групі в. кангінської 25% – до в. білої та 17% – до в. білої, форми сріблястої; у групі в. розмаринолистої 5% – до в. уральської, 17% – до в. козячої × в. пурпурової та 6% – до в. прутовидної × в. козячої; у групі в. прутовидної × в. козячої 12% – до в. каспійської × в. пурпурової і 6% – до в. розмаринолистої. Найбільша фенотипова дистанція (D^2 = 354,44) відмічена між в. уральською та в. попелястою. Найменша фенотипова дистанція (D^2 = 4,86) – між в. козячою × в. пурпуровою і в. білою, місцевою формою.

Можна стверджувати, що результати дискримінатного аналізу вибірок за комплексом 23 індексів достатньо надійні, оскільки показник точності дискримінації лямбда Вілкса = 0,000000, апроксимація F (440, 2563) = 22,784; p < 0,0000. З загальної кількості індексів у дискримінації брали участь 13: *SDmxT/Dmx, SLчB/Lч, DmnB/Dmx, SLчB/SDmxT, SLчT/Lч, DmnT/SDmxT, SDmxB/Lл, SDmxB/Lч, DmnT/Dmx, DmnT/Lл, DmnT/Lч, DmnT/DmnB, SDmxT/Lч.* Інші індекси були виключені за комп'ютерного аналізу.

Таблиця 1

Перелік зразків верби за особливостями пропорції листків

№ з/п	Назва виду	*Lл/Dmx*
1.	В. гостролиста	11,94±0,02
2.	В. прутовидна	11,55±0,01
3.	В. прутовидна × В. козяча	10,94±0,15
4.	В. біла, місцева форма	9,78±0,03
5.	В. каспійська × В. пурпурова	9,51±0,01
6.	В. каспійська	9,40±0,01
7.	В. прутовидна × В. гостролиста	9,24±0,02
8.	В. розмаринолиста	8,49±0,04
9.	В. козяча × В. пурпорова	8,28±0,02
10.	В. пурпурова × В. прутовидна	7,90±0,03
11.	В. тритичинкова, місцева форма	7,55±0,02
12.	В. біла	6,30±0,03
13.	В. тритичинкова	5,99±0,02
14.	В. цілолиста × В. гостролиста	5,84±0,01
15.	В. кангінська	5,60±0,02
16.	В. уральська	5,25±0,02
17.	В. Матсуда	5,15±0,03
18.	В. біла, форма срібляста	3,99±0,01
19.	В. попеляста	3,45±0,15
20.	[(В. прутовидна × В. пурпурова) × (В. каспійська × В. козяча)]	3,13±0,02
21.	В. повзуча	1,47±0,03

Отримані результати класифікаційного матриксу свідчать, що загальний відсоток коректно класифікованих варіантів високий – 88,14%. Найвищий груповий відсоток (100%) коректно віднесених до певного виду зразків відмічено у [(в. прутовидної × в. пурпурової) × (в. каспійської × в. козячої)], в. прутовидної, в. тритичинкової, місцевої форми, в. попелястої, в. прутовидної × в. гостролистої і в. повзучої. Найнижчий – у в. кангінської (40%). В групі в. тритичинкової 14% листків віднесено до в. тритичинкової, місцевої форми та 7% – до в. Матсуда; у групі в. Матсуда по 5% – до в. тритичинкової та в. тритичинкової, місцевої форми; у групі в. пурпурової × в. прутовидної 12% – до в. прутовидної × в. гостролистої і 7% – до в. білої; у групі в. каспійської 8% – до в. пурпурової × в. прутовидної; у групі в. гостролистої 10% – до в. прутовидної × в. гостролистої; у групі в. білої 5% – до в. білої, форми сріблястої; у в. білої, місцевої форми 7% – до в. каспійської та 16% – до в. козячої × в. пурпурової; у групі в. уральської 10% – до в. каспійської; у групі в. білої, форми сріблястої 5% – до в. пурпурової × в. прутовидної; у групі в. каспійської × в. пурпурової 5% – до в. білої, місцевої форми, 15% – до в. козячої × в. пурпурової та 4% – до в. розмаринолистої; у групі в. цілолистої × в. гостролистої 8% – до в. козячої × в. пурпурової; у групі в. козячої × в. пурпурової 10% – до в. каспійської × в. пурпурової; у групі в. кангінської 60% – до в. білої; у групі в. розмаринолистої 20% – до в. козячої × в. пурпурової; у групі в. прутовидної × в. козячої 8% – до в. каспійської × в. пурпурової та 6% – до в. розмаринолистої. Найбільшу фенотипову дистанцію (D^2 = 2398,96) відзначено між в. повзучою і в. пру-

Таблиця 2

Порівняльна характеристика результатів дискримінантного аналізу а різними комплексами показників

Показник	За показниками	За індексами
Загальний відсоток коректних класифікацій	83,19	88,14
Найвищий груповий відсоток коректних класифікацій	100 [(в. прутовидна × в. пурпурова) × (в. каспійська × в. козяча)], в. прутовидна, в. прутовидна × в. гостролиста, в. повзуча	100 [(в. прутовидна × в. пурпурова) × (в. каспійська × в. козяча)], в. прутовидна, в. тритичинкова, місцева форма, в. попеляста, в. прутовидна × в. гостролиста, в. повзуча
Найнижчий груповий відсоток коректних класифікацій	39 в. каспійська × в. пурпурова 58 в. кангінська	40 в. кангінська
Найбільша фенотипова дистанція	354,44 в. уральська – в. попеляста	2398,96 в. повзуча – в. прутовидна
Найменша фенотипова дистанція	4,86 в. козяча × в. пурпурова – в. біла, місцева форма	7,72 в. козяча × в. пурпурова – в. біла, місцева форма

товидною, найменшу (D^2 = 7,72) – між в. козячою × в. пурпуровою і в. білою, місцевою формою.

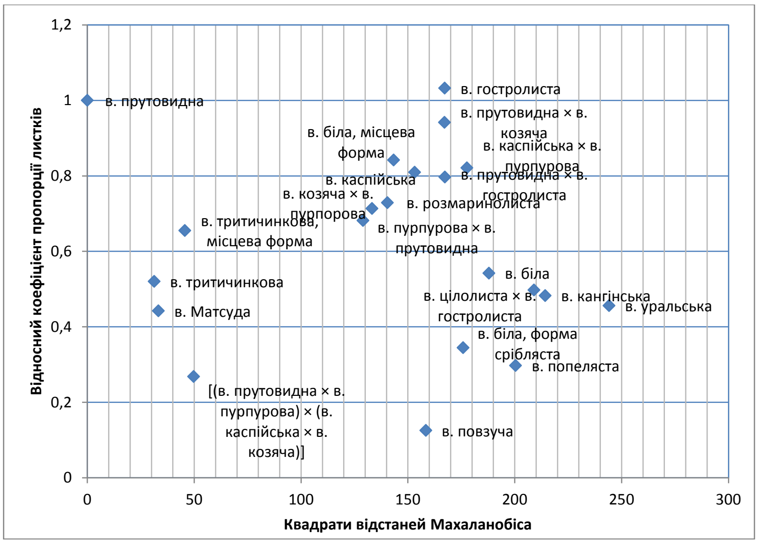

Рис. 1. Класифікаційно-діагностична шкала видів і гібридних форм верб за результатами дискримінантного аналізу комплексу показників листка

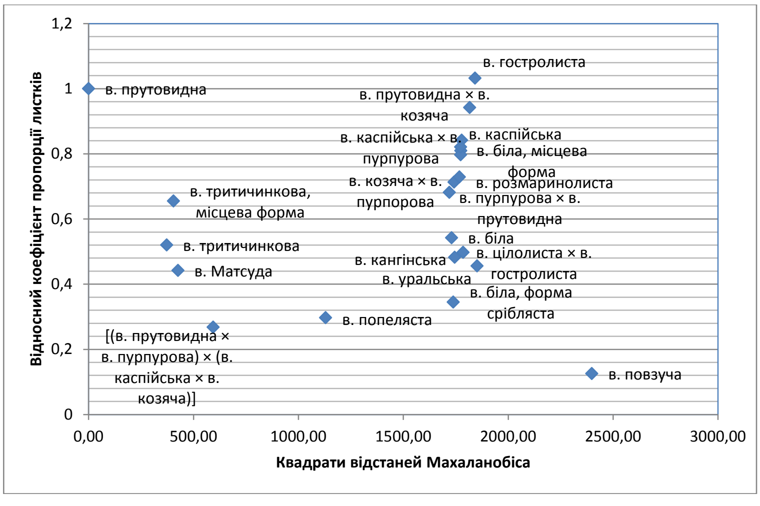

Рис. 2. Класифікаційно-діагностична шкала видів і гібридних форм верб за результатами дискримінантного аналізу комплексу індексів показників листка

Порівняльна характеристика результатів дискримінантного аналізу за різними комплексами показників (табл. 2) показує, що найменша фенотипова дистанція відмічена між одними й тими ж видами й формами верб – в. козячою × в. пурпуровою та в. білою, місцевою формою; найбільша – між різними формами. Загальний відсоток коректних класифікацій за показниками дещо нижчий, ніж за класифікації за індексами. Відмічено, що значення фенотипових дистанцій за індексами в кілька разів вищі за тотожні за показниками. А внутрішньовидові фенотипові дистанції в 2–3 рази нижчі, ніж міжвидові.

Оскільки матриця фенотипових дистанцій між видами й гібридними формами верб є доволі масивною, то для зручнішого використання зазначених вище значень пропонуємо використовувати класифікаційно-діагностичну шкалу з єдиною точкою відліку – в. прутовидною (вид обрано в якості вихідного зразка через значне його поширення на території України та широке використання, зокрема в біоенергетиці). Шкала представлена у вигляді графіка, по осі X відкладено значення фенотипових дистанцій, виражених квадратами відстаней Махаланобіса, по осі Y – відносні показники пропорції листків (відношення значення індексу *Dmx/Lл* в. прутовидної до значень цього ж індексу інших видів і форм). Відносний коефіцієнт пропорції дозволяє врахувати і продемонструвати на графіку, до якої з крайніх форм (круглої чи лінійної) ближче листки того чи іншого виду [6].

Розміщення видів на двох класифікаційно-діагностичних шкалах (рис. 1–2) дещо подібне. На моделі за показниками прослідковується чітка диференціація між видами, простір графіку заповнений рівномірно, точки,

що відповідають положенню видів розміщуються майже рівномірно, що пов'язано зі значною відмінністю у фенотипових дистанціях. На моделі за індексами показників порядок видів майже тотожний, але з менш вираженою диференціацією між видами загалом і між в. каспійською, в. прутовидною × в. гостролистою, в. білою, місцевою формою, в. каспійською × в. пурпуровою, а також між в. пурпуровою × в. прутовидною, в. козячою × в. пурпуровою, в. розмаринолистою та між в. білою, в. уральською, в. цілолистою × в. гостролистою, в. кангінською. Шкала, складена за комплексом індексів, виявилась більш диференційованою за віссю Y, оскільки відмінності між видами в цьому випадку помітніші за значеннями коефіцієнтів пропорції листків.

Висновки і пропозиції. Класифікаційно-діагностичні шкали, побудовані за результатами дискримінантного аналізу за комплексами морфометричних показників листка та їхніх індексів мають схожі й відмінні риси. Можна припустити, що ефективнішою є діагностика верб за комплексом індексів, оскільки для цієї моделі характерні найбільша кількість зразків з коректними класифікаціями та найбільші фенотипові дистанції між видами. Проте, найбільш диференційовану класифікаційно-діагностичну шкалу було складено за комплексом показників листка. Це свідчить про те, що питання оцінки фенотипових дистанцій між видами та гібридними формами верб необхідно ґрунтовно досліджувати й надалі до отримання чітких результатів.

Список літератури:

1. Попов П. П. Классификация деревьев по форме семенных чешуй в промежуточных популяциях ели европейской и сибирской с помощью дискриминантного анализа / П. П. Попов // Вестник экологии, лесоведения и ландшафтоведения. – 2009. – № 9. – С. 77–85.
2. Chao N. On the classification and distribution of the family Salicaceae / N. Chao, G. T. Gong, J. Liu // Journal of Sichuan Forestry Science and Technology. – 1998. – № 19. – P. 9–20.
3. Гашева Н. А. Опыт применения дискриминантного анализа для различия фенотипически сходных видов ив / Н. А. Гашева // Вестник экологии, лесоведения и ландшафтоведения. – 2005. – № 6. – С. 123–130.
4. Гашева Н. А. Межвидовые фенотипические дистанции ив по комплексам морфометрических признаков листа / Н. А. Гашева // Вестник экологии, лесоведения и ландшафтоведения. – 2008. – № 8. – С. 116–123.
5. Дронов С. В. Многомерный статистический анализ / С. В. Дронов. – Барнаул: Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2003. – 213 с.
6. Гашева Н. А. Классификационно-диагностическая шкала рода Salix как возможность мониторинговых и таксационных ЭВМ-тестирований / Н. А. Гашева // Вестн. Оренбург. ун-та. – 2006. – № 4. – С. 23–27.

Балыкина В.В.
Институт биоэнергетических культур и сахарной свеклы
Национальной академии аграрных наук Украины

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕЖВИДОВЫХ ФЕНОТИПИЧЕСКИХ ДИСТАНЦИЙ ИВ ПО МОРФОМЕТРИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЯХ ЛИСТА ДЛЯ ВИДОВОЙ ДИАГНОСТИКИ

Аннотация
В статье обоснована целесообразность использования морфологических параметров листьев ив в качестве диагностических показателей для группирования фенотипически подобных видов с целью дальнейшей их идентификации. Соотнесено результаты дискриминантного анализа видов и гибридных форм ив по комплексу морфологических параметров и индексов листа. Показана возможность создания классификационно-диагностических шкал видов и гибридных форм ив по фенотипических дистанциях, которые выражены значениями расстояний Махаланобиса. Высокий процент корректных классификаций и наибольшие фенотипические дистанции между видами получены во время диагностики образцов с комплексом индексов. Наиболее дифференцированная классификационно-диагностическая шкала составлена по комплексу показателей листа.
Ключевые слова: дискриминантный анализ, расстояние Махаланобиса, фенотипические дистанции, классификационно-диагностическая шкала.

Balykina V.V.
The Institute of Bioenergy Crops and Sugar Beet
of the Ukrainian Academy of Agrarian Sciences

THE USAGE OF INTERSPECIFIC PHENOTYPIC DISTANCES OF WILLOWS BY MORPHOMETRIC LEAF PARAMETERS FOR SPECIFIC DIAGNOSTICS

Summary
In the article is proved the usefulness of morphological parameters leaves of willows as diagnostic indicators for grouping phenotypically similar species to further identify them. The results of discriminant analysis types and forms of hybrid willows by the complex morphological parameters and indices are compared. The possibility of creating diagnostic classification scales species and hybrid forms of willows by phenotypic distances, that are expressed Mahalanobis distances, are shown. A higher percentage of correct classifications and major phenotypic distance between species obtained during diagnostic samples set of indices. The most differentiated diagnostic classification scale are compiled by the set of leaf parameters.
Keywords: discriminant analysis, Mahalanobis distance, phenotypic distance, classification and diagnostic scale.

УДК G31.95:504.33.06

ПРОБЛЕМИ ДЕГРАДАЦІЇ ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ ТА ШЛЯХ ПОЛІПШЕННЯ ЯКОСТІ ҐРУНТІВ

Гринь С.О., Кузнєцов П.В., Стаднік В.Ю.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Проаналізовано причини виникнення деградації ґрунтів в Україні. Вказано види деградації земельних ресурсів. Проаналізовано сучасний стан якості ґрунтів на території України. З'ясовано проблеми деградації ґрунтів в Європі. Запропоновано шляхи поліпшення якості ґрунтів.
Ключові слова: деградація, ґрунтовий покрив, землекористування, проблема, якість, природоохоронна діяльність, навколишнє середовище.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Постановка проблеми. Сучасна епоха у багатьох сферах є переламною, про що свідчать природні катаклізми різного характеру, низка бурхливих соціальних протистоянь, руйнування загальнолюдських цінностей, моральний, інтелектуальний та економічний хаоси, глибока криза суспільства, показниками якої є екологічна катастрофа, що наближається, на перший план виходить боротьба за природні ресурси, яких щороку стає менше. Важливими є продовольчі ресурси які повністю залежать від якості грунту, яка в свою чергу залежить від умов його використання. Тому головною проблемою на сьогодні є не тільки боротьба за земельні ресурси, але й їх якість, адже з кожним роком родючість зменшується, що призводить до багатьох негативних наслідків, в тому числі й економічного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості сучасної епохи зумовили появу низки не дуже оптимістичних версій відносного майбутнього. Нині постає питання на рівні вчених, керівників держав, освітян, що людство повинно змінити стратегію свого виживання та зрозуміти тактику своєї поведінки у взаємодії з природою. Розвитком цього усвідомлення та потужного стимулу її перспектив надала Конференція ООН з проблем навколишнього середовища, яка відбулась в червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро [1]. Деградація ґрунтів на цій конференції визначена як найважливіша загроза стійкому розвитку людства. Що стосується України, то питання якості ґрунтового покриву виходить на задній план, на перший плах виходять економічні чинники. Земля розкрадається, забруднюється, нераціонально використовується. Нажаль, спроби щось змінити науковців даної галузі просто ігноруються.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виділені такі пріоритетні процеси й чинники деградації ґрунтів, як: водна ерозія, дефляція, хімічне перетворення та фізичні процеси, надмірний випас худоби, надмірне використання землі, знищення лісів, аграрна діяльність, опустелювання. Зловживання пестицидами та гербіцидами не тільки забруднює ґрунт та ґрунтові води, але й знижує якість сільськогосподарської продукції, що призводить до погіршення здоров'я населення.

У великих містах та індустріальних центрах також є надмірне антропогенне навантаження на ґрунтовий покрив цих територій. Його спричинили з одного боку надто висока щільність населення і концентрація промислових, комунально-побутових та інших об'єктів(на одиницю земельної площі), а з іншого – те, що розвиток продуктивних сил на зазначених територіях досі здійснюється без всебічного врахування екологічних чинників, критеріїв, обмежень, та вимог ресурсо-екологічної безпеки.

© Гринь С.О., Кузнєцов П.В., Стаднік В.Ю., 2015

Забруднення ґрунту важкими металами, пестицидами, радіонуклідами, тощо є досить поширеним явищем і становить значну частину комплексу проблем пов'язаних с перспективою раціонального використання ґрунту. При розв'язанні проблем землекористування доводиться виходити з усвідомлення неможливості забезпечення повного виключення сьогодні та у близькому майбутньому антропогенного навантаження на земельні ресурси, ґрунтовий покрив.

Мета. Головною метою дослідження є з'ясувати сутність проблеми раціонального землекористування, визначити перспективи його розвитку та звернути увагу українського суспільства до актуальності цього аспекту.

Викладення основного матеріалу. Згідно Конституції України, земля – основне національне багатство. Сприятливі природні умови, зокрема високий потенціал ґрунтів, створюють передумови для розвитку України як провідної аграрної країни Європи [2]. Разом з тим, в останні роки спостерігається тенденція до зменшення сільськогосподарської продукції. Однією з основних причин цього є суттєве зниження родючості ґрунтів, погіршення їх агрономічних та екологічно важливих властивостей. Це означає що з'ясування даної проблеми, вирішення завдань для перспективи раціонального використання ґрунту, перегляду основних підходів до організації ґрунтоохоронної практики та її нормативно-правового забезпечення, впровадження новітніх досягнень науки у ґрунтозахисну галузь є значним аспектом для життя, вирощування хліба та одержання хоч умовно екологічно чистої продукції, використовуючи земельний фонд України.

Наше сьогодення – це початок третього тисячоліття, коли відоме питання «бути чи не бути» виходить за межі життя однієї людини і адресується всій людській цивілізації. На ранніх етапах розвитку суспільства, коли кількість людей на землі становила не більше мільярда, природні ресурси здавалися практично невичерпними, а способи їх освоєння були на стільки примітивними, що майже не позначалися на процесах саморегулювання. Нині в глобальному масштабі продовжується погіршення стану довкілля, виснажуються природні ресурси, що супроводжується деградацією всіх сфер суспільного життя, що невиняткове і для України.

Україна – молода держава, яка здобула незалежність і розвивається у напрямку побудови українського суспільства як згуртованої української нації [3]. За словами експертів, Україна стрімко розвиватиметься до рівня заможної держави зі своєю територіальною незалежністю. Земля, що належить будь-якій державі є її цінністю, її пріоритетом. Україна належить до числа країн, які мають багаті земельні ресурси, але тривале, нераціональне використання ґрунтів та екологічно незбалансоване землеробство призвели до значної деградації ґрунтового покриву. Деградація ґрунтів викликається або прискорюється внаслідок людської діяльності, такої як неадекватна сільськогосподарська та лісова практика, промислова діяльність, туризм, розширення міст та промислових об'єктів та будівництво. Ці види діяльності мають негативний вплив на ґрунти, заважаючи їм виконувати низку функцій та служити людині та екосистемам, призводить до втрати родючості та біорізноманіття, зниження водо утримуючої здатності та забруднення. Деградація ґрунтів України відбувається внаслідок низки причин іншого характеру – надмірної розораності земель, недостатньої захищеності агромеліоративними заходами, недосконалості технологій та техніки, які застосовуються; дефіциту органічних та мінеральних добрив, помилок, які були допущені під час земельної реформи в країні; стихійне формування нових типів землекористування в умовах незавершеної земельної реформи, відсутність державних, регіональних і місцевих програм охорони ґрунтів, відсутність дієвих механізмів економічного стимулювання захисту ґрунтів від ерозії, майже повна відсутність юридичної відповідальності за недбале землекористування і низький рівень фінансового забезпечення заходів охорони ґрунтів [4].

Для більшості нормативно правових актів України, що регламентують діяльність у сфері охорони ґрунтів, створено систему їх реалізації, відсутні або є у недостатній кількості необхідні нормативні документи і методики оцінки збитків нанесених земельним ресурсам внаслідок недбалого землекористування. Проведення заходів з охорони ґрунтів заважає здійсненню земельної реформи, яка поділила орні землі на паї, межі яких хоча й не винесені поки фактично, але юридично не дозволяють створювати контурну організації території, здійснювати відповідне розміщення лісомеліоративних та гідротехнічних заходів.

Ризик деградації ґрунтів також пов'язаний з небезпечними екзогенними геологічними процесами – зсуви, підтоплення та інші, активація яких відбувається в останні роки на значній частині України, а також і з глобальною зміною клімату.

Деградація ґрунтів має прямий вплив на якість вод, повітря, біорізноманіття.

Процеси деградації ґрунту в Україні за домінуючими ознаками поділяються на такі основні типи:

– механічна деградація ґрунтів, яку діагностують за порушенням цілісності ґрунтового покриву;

– фізична деградація, що характеризується порушенням структури ґрунтів;

– біологічна деградація, яку визначають за показниками фіто санітарними стану ґрунтів;

– гідромеліоративна деградація земель меліоративного фонду, яку діагностують за ознаками підтоплення, засолення, осолонцювання, спрацювання торфового шару;

– хімічна деградація ґрунтів, яка виявляється у зміні характерного для певного типу ґрунту якісного і кількісного складу хімічних речовин;

– фізико-хімічна деградація ґрунтів, що зумовлюється змінами в реакції ґрунтового середовища.

Ці найбільш розповсюджені види деградації земельних ресурсів впливають в Україні на ґрунтовий покрив, особливо гумусовий шар, який є найважливішим компонентом екологічних систем суші та біосфери в цілому. Якщо ця ланка буде зруйнована або знищена на великих просторах, загальний механізм біосфери буде глибоко й незворотньо порушений, що призведе до катастрофи. У ґрунтовій оболонці землі, міститься близько 2500 млрд. т. гумусу, в тому числі половина у фералітних і чорних тропічних ґрунтах, близько 200 млрд. т. – в чорноземах, 183 млрд. т. – в підзолистих [5].

Родючі землі України, на яких ведеться землеробство і рослинництво, знаходяться в критичному стані. Розораність сільськогосподарських угідь найбільш висока у світі і складає 79%. Для порівняння, в Росії розораність угідь значно менше і складає 61,8%, в Білорусії – 64,8%, в Німеччині – 66,9%, у Франції – 59,5%, в Італії – 53,6%, в Польщі – 76,5% [5].

У досить великому регіоні, що охоплює Вінницьку, Тернопільську, Черкаську, Хмельницьку, Кіровоградську, Херсонську, Полтавську, Одеську, Запорізьку та Миколаївську області розораність становить 85-96%, чому немає аналогів у світовому землеробстві, навіть у країнах з обмеженими земельними ресурсами.

Приватизація площі ріллі потребує, безумовно, розробки заходів, щоб не відбувалась її деградація, потребує підвищення родючості та кращого використання землі, забезпечення урожайності на тій площі, що залишається в обробітку, у зміні структури посівів з урахуванням внутрішніх потреб і попиту на ринку та особливостей ґрунтовокліматичних умов.

Деградація ґрунтів є серйозною проблемою і в Європі, становить загрозу продовольчій та кормовій безпеці, вона може також погіршувати здоров'я мешканців Європи.

Хоча перелік та інтенсивність ґрунтових де градаційних процесів істотно варіюють в різних країнах Євросоюзу, ґрунтова деградація є загальною проблемою для всього Євросоюзу і згідно з оцінками [6]:

– 115 млн. га або 12% загальної площі Європи зазнає водної ерозії, а 42% млн. га – вітрової ерозії;

– 45% європейських ґрунтів характеризуються низьким вмістом органічної речовини(особливо в межах Франції, Великої Британії та Німеччини);

– кількість потенційно забруднених ділянок в межах Євросоюзу оцінюється приблизно в 3,5 млн. одиниць.

Великі відмінності існують між країнами Євросоюзу та регіонами із співвідношенням забудованої території, зокрема значно зросла площа міських поселень. Погіршення стану ґрунтів, його деградація, на думку провідних фахівців, полягають і у збільшенні ймовірності аварій на виробництвах внаслідок зростання складності технологій і техніки та недостатнього контролю за нею; застосування застарілих систем протиаварійного захисту; у зростанні антропогенного навантаження на грунтовий покрив, яке приводить до порушення структури і умов функціонування ландшафтів; у незворотних процесах у них; відсутнє регулювання ступеню екологічного ризику деградації грунтового покриву в системі контролю стану навколишнього середовища на державному та регіональному рівнях; неповна та недосконала розробка нормативів та регламентів сталого землекористування [7].

Шляхи поліпшення якості грунтів, аналіз ризику деградації грунтового покриву території України має бути диференційований з урахуванням типу грунтів, їх цільового призначення та природно-агрокліматичного районування. Для поліпшення якості грунту та вирішення проблем його деградації необхідно:

– розробити нову стратегію сільського господарства, здійснити докорінну структурну перебудову, зміни застарілих методів господарювання, перехід на сучасні технології, розширення посівів головних суперкультур світового землеробства, освоєння сучасних систем в рослинництві та тваринництві;

– визичити підходи, принципи та методи реалізації методології екологічних ризиків, спрямованих на зупинку деградації грунтового покриву території країни;

– розробити нормативно-правові акти, спрямовані на вдосконалення земельного кадастру, на чітке визначення категорій і типів грунтів, найбільш уразливих до антропогенного навантаження;

– запровадити сучасну нормативну базу охорони грунтів та раціонального використання земельних ресурсів в Україні, які були б єдиною цілісною системою;

– проводити моніторинг грунтів і якості сільськогосподарської продукції, що є невід'ємною частиною глобальної системи моніторингу навколишнього середовища.

– необхідна інтеграція України у діяльність міжнародної організації з обробітку грунту, міжнародного союзу ґрунтознавців, міжнародного співтовариства з екологічного нормування, у галузі охорони довкілля та інше.

– фінансування усіх видів діяльності, пов'язаних з проблемами деградації грунтів та шляхів її усунення.

Висновки та пропозиції. Поліпшення грунтового покриву повинно будуватися на основі інтеграції екологічної, економічної і соціальної політики держави.

Природоохоронна діяльність у галузі землекористування повинна стати однією з найбільш важливих функцій законодавчої, виконавчої та адміністративної влади країни. Методологічні засади що до аналізу деградації грунтів необхідні для забезпечення досягнень високого рівня екологічної безпеки у галузі використання землі.

Запровадження шляхів поліпшення якості грунтів є оптимізацією управління у сфері охорони навколишнього середовища, забезпечення раціонального природокористування та екологобезпечного землекористування.

Список літератури:

1. Програма дій з подальшого впровадження «Порядку денного на XXI століття» («Rio+5»). – К., 2000.
2. Кримський С. Межа тисячоліть: зміна вимірів і сторін історії // Вісн. НААН України. – 1999. – № 7.
3. Україна на межі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи / Г. В. Щокін, М. В. Попович та ін; за ред. Г. В. Щокіна, М. В. Головатого. – К., 2000.
4. Куценко В. І. Особливості ресурсного потенціалу України // Проблемы управления в переходном обществе на пороге XXI века. Сб. науч. тр. / Прил. к журналу «Персонал». – 1999. – № 4.
5. Кириленко О. Л. Основи ведення сільського господарства і охорона земель. – Чернівці. Ратуша. – 2000. – С. 415.
6. Балюк С. А., Лісняк А. А. та ін. / Концепція екологічного ризику деградації грунту. – Харків. 2010.
7. Булигін С. Ю. Формування екологічно-сталих агроландшафтів / С. Ю. Булигін. – К.: Урожай. – 2005. – 300 с.

Гринь С.А., Кузнецов П.В., Стадник В.Ю.
Национальный технический университет « Харьковский политехнический институт»

ПРОБЛЕМЫ ДЕГРАДАЦИИ ПОЧВЕННОГО ПОКРОВА И ПУТЬ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПОЧВ

Аннотация
Проанализированы причины возникновения деградации почв в Украине. Указано виды деградации земельных ресурсов. Проанализировано современное состояние качества почв на территории Украины. Выяснено проблемы деградации почв в Европе. Предложены пути улучшения качества почв.
Ключевые слова: деградация, почвенный покров, землепользования, проблема, качество, природоохранная деятельность, окружающая среда.

Grin S.O., Kuznetsov P.V., Stadnik V.Y.
National Technical University «Kharkiv Politechnical Institute»

SOIL DEGRADATION AND WAYS OF IMPROVEMENT OF SOIL QUALITY

Summary
Analyzed the causes of land degradation in Ukraine. The examples of types of land degradation. The current state of the quality of soil in Ukraine. Find out the problem of soil degradation in Europe. The ways to improve soil quality.
Keywords: degradation, soil cover, the problem of quality, environmental management, environment.

УДК 636.2/38:535.68:636.082

ГЕНЕТИКА УСПАДКУВАННЯ ЗАБАРВЛЕННЯ ОВЕЦЬ

Каратєєва О.І.
Миколаївський національний аграрний університет

Забарвлення визначається комплексом факторів, які виражені в якісних та кількісних показниках. В основі яких полягає складне полігенне успадкування. Існує велика кількість варіантів генів які контролюють забарвлення овець. Але не всі з цих варіантів присутні у кожній породі. Тож в статті проаналізовано основні забарвлення овець та під дією яких факторів вони формуються.
Ключові слова: локус, агуті, ген, фенотип, забарвлення, пігмент, домінантний, рецесивний.

Постановка проблеми. Головною якісною ознакою овець є масть, а у смушкових порід (каракульська, сокольська) – забарвлення, форма та тип завитка. У переважній більшості порід овець чорне забарвлення є домінантним. Винятком цього є лише домінування сірого забарвлення ширазі і білого самаркандського типу над чорним [3, 4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Колір вовни, шкіри та очей залежить від присутності в них меланіну. Меланін знаходиться у тілі волосся у формі мікроскопічних гранул, що розрізняються за формою, розміром та кількістю, що і викликає відмінності в забарвленні. Доведено, що існує два різновиди хімічного меланіну: еумеланін і феомеланін. Гранули еумеланіна сферичні і поглинають майже всі кольори, даючи чорну пігментацію [1, 5]. Гранули феомеланіна довгасті (еліпсоїдної форми) і відбивають світло в червоно-жовто-помаранчевому діапазоні. Деякі гени можуть змінювати щільність гранул меланіну і таким чином, утворюються різні кольори. Найбільші відмінності спостерігаються в темних (заснованих на еумеланіні) забарвленнях [1, 2, 5].

Постановка завдання. На сьогоднішній день виявлено 9 основних локусів, які у своїй комбінації визначають забарвлення і його відтінки у овець. У кожному локусі існує від 2 до 12 варіантів гена. Але не всі з цих варіантів присутні у кожній породі. Тому виходячи із вище зазначено нами було поставлено за мету проаналізувати основні генетичні складові які формують забарвлення у овець.

Виклад основного матеріалу досліджень. Локус А – «агуті» (за назвою північноамериканського гризуна), серія множинних алелів, що визначає розподіл пігментів по волоссі і тілі. «Агуті» обумовлює розподіл зон еумеланіна і феомеланіна по довжині шерстинки. Даний локус містить 7 варіантів алелей, і в більшості випадків саме цей локус нас цікавить, коли ми говоримо про забарвлення вівці. Взаємовідношення між членами цієї серії можна записати, як $Awt > agm > ag > ab > abl > abbl > am > aa$. Перерахуємо алелі в порядку домінантності від найбільш домінантних до найбільш рецесивних.

Awt – білий – домінує над усіма іншими алелями локусу А. Фенотип: рівномірний розподіл

© Каратєєва О.І., 2015

білого кольору з, або без коричневих відмітин. Коричнюваті мітки зазвичай розташовані на голові і ногах, і зазвичай вони зникають з віком (рис. 1).

Рис. 1. Баран італійської породи Бергамаско, ягня дорсета – рогатої породи

agm – сірий муфлон – єдиний ген, який виробляє модель, яка виглядає як дві моделі сірий і муфлон в комбінації. Фенотип: голова ноги і хвіст кольорові, білі відмітини на грудях, животі, під хвостом, губи, брови, щоки, внутрішня сторона вух, корпус кольоровий (основного кольору) з білим підшерстям, що надає сірий колір шерсті. Цей ген існує тільки у ісландської породи овець (рис. 2).

А Б

Рис. 2. Коричнево-сірий муфлон вівця ісландської породи (А) чорно-сірий муфлон вівця ісландської породи (Б)

Генотип чорно-сірого муфлона *agm agm BB BB E+ E+ g g MM MM Ph Ph S S w w*. Генотип коричнево-сірого муфлона *agm agm Bb Bb E+ E+ g g MM MM Ph Ph S S w w*.

ag – сірий – ця модель виробляє формує тварини з забарвленням короткого волосся і шкіри основного кольору, а колір вовни більш світлий залежно від типу вовни – тонкорунні і напівтонкорунні вівці мають білий, сірий або кремовий колір, а грубововнові мають підшерсток білий і остьовий волос у тон основного кольору (рис. 3).

Рис. 3. Баран Гепшир даун

Чорно-сірий генотип *ag ag BB BB E+ E+ g g MM MM Ph Ph S S w w*.

ab – барсучі відмітини – характерні чорні відмітини нагадують забарвлення у борсука. Фенотип: корпус білого або коричневого кольору, чорні мітки у вигляді суцільної нижньої лінії починаючи з країв губ до кінчика хвоста, а також чорні відмітини на голові, вухах і ногах (рис. 4).

Рис. 4. Баран барбадоської чорнобрюхої породи, вівця Уельської гірської барсучо-мордої породи

Барсучі відмітини генотип *ab ab BB BB E+ E+ g MM MM Ph Ph S w*.

abl – темно-блакитний – ця модель надає шкірі темно-блакитний синюватий колір, але шерсть на корпусі біла. Фенотип: голова, ноги і хвіст темно-блакитного кольору, корпус білого кольору (рис. 5).

Рис. 5. Приклад на Шотландській породі трьо колірних варіацій борсучого малюнку. Блакитний, коричневий, чорний

abbl – блакитний борсук – ген, який виробляє модель, яка виглядає як дві моделі темно-блакитний і барсучі відмітини в комбінації. Фенотип: голова, ноги і хвіст темно-блакитного кольору, корпус в біло-синіх плямах, на голові білі барсучі відмітини. Даний ген зустрічається тільки у блакитних текселей. Блакитний Борсук, це ті ж самі барсучі відмітини, тільки в темно-синіх тонах. Генотип *abbl abbl BB BB E+ E+ g g Mm Mm Ph Ph S S w w*.

am – муфлон – ця модель є протилежною борсучим відмітинам або ще як чорно-підпале забарвлення. Фенотип: корпус основного кольору (чорного або коричневого), білі або жовті мітки у вигляді суцільної нижньої лінії починаючи з країв губ до кінчика хвоста, а також чорні відмітини на голові, вухах і ногах.

aa – суцільне забарвлення – рецесивний по відношенню до всіх інших алелей. Фенотип: суцільний колір без будь-яких відмітин і малюнків. Вівці зазвичай зберігають темний колір корпусу до 1-2 років, але з віком може відбуватися поступове посивіння вовни.

Локус *B* – структурний ген білкового матриксу меланосоми (клітини меланіну), викликає утворення чорного пігменту. Цей ген контролює

чорне забарвлення вовни і шкіри, носа, копит та інш. Всі вівці чорного або коричневого забарвлення у цьому локусі незалежно від того, який фенотип у овець насправді. Даний локус містить 2 варіанти алелей. Взаємовідношення між членами цієї серії можна записати, як *BB* > *Bb*.

BB – чорний – вівці мають чорне забарвлення шерсті і шкіри, носа, копит та інш. (рис. 6).

Рис. 6. Баран породи Санта-Інес, ягня породи коричневий бергсчаф

Bb – коричневий – вівці мають коричневе забарвлення вовни і шкіри, носа, копит та ін. (рис. 6). Чорний генотип *aa aa BB BB E+ E+ g g MM MM Ph Ph S S w w*, коричневий генотип *aa aa Bb Bb E+ E+ g g MM MM Ph Ph S S w w*.

Локус *C* – локус альбінізму, контролює інтенсивність забарвлення волосся, очей, шкіри, структурний ген тирозинази.

C – повний прояв забарвлення – відповідає за забарвленість, незалежно від кольору. Практично всі породи овець будь-якого забарвлення мають цей ген.

cmar – альбінос – повний альбінізм, меланін не відкладається на матриці внаслідок дефекту тирозинази. Вівця з білою вовною, рожевим носом, копитами, з червоними очима. Повний альбінізм вкрай рідкісний у овець, знайдений у ісландської породи і суффолька.

Локус *E* – відповідає за розподіл чорного і жовтого пігменту, тому схожий з роботою локусу агуті. Механізм дії пов'язаний зі збільшенням або зменшенням кількості еумеланіна у волосяному покриві. Локусу *E* властиве повне домінування. Даний локус містить 2 варіанти алелей. Взаємовідношення між членами цієї серії можна записати, як *E+* > *ed*.

E+ – дике забарвлення – алель дикого типу визначає нормальне поширення чорного пігменту, обумовлене дією інших локусів. Найбільш поширений ген у овець.

ed – жовтий – рецесивне жовте забарвлення, повне зникнення чорного пігменту у вовні. Цей ген приховує ефект локусу А й гальмує феомеланін. Білі плями не зачіпаються.

Локус *G* – прогресуюче посивіння (освітлення забарвлення). Ягнята народжуються чорними (або інтенсивно забарвленими), потім сіріють (світлішають) до блакитного. Даний локус зустрічається часто у каракульських овець і забарвлення називається сур. Даний локус містить 2 варіанти алелей. Взаємовідношення між членами цієї серії можна записати, як *G* > *g*.

G – посивіння – у віці 4-5 місяців настає посвітління волосся, а дорослі тварини стають світлокремового або білого кольору. На лицьовій частині голови і на ногах залишається забарвлення сур.

g – відсутність посивіння – ягнята народжуються чорними і залишаються чорними.

Локус *M* – ген освітлення забарвлення. Вплив даної серії генів залежить від того, які гени несе вівця в інших локусах. Чорний колір світлішає в світло-блакитний, коричневий в оленячий, рудий у кремовий.

Даний локус містить 2 варіанти алелей. Взаємовідношення між членами цієї серії можна записати, як *MM* > *Mm*.

MM – насичення забарвлення – визначає нормальне насичене забарвлення вівці.

Mm – освітлене забарвлення – ослабленим може вийти будь-який з основних кольорів (рис. 7).

Рис. 7. Баран породы Енгадинер счаф

Рис. 8. Рідкісні оригінальні варіанти плямистості, такі як чалість, крапчастість, білий пояс та ін.

Рис. 9. Фенотиповий прояв домінантного білого забарвлення

Локус *Ph* – пігментація голови на суцільному білому тілі. Ген являє собою чорну вівцю, чиє тіло вкрите великою білою плямою, крім шиї і голови. Даний локус містить 2 варіанти алелей. Взаємовідношення між членами цієї серії можна записати, як *Ph* > *php*.

Ph – відсутність пігментації голови – вівця повністю біла або плямиста.

php – пігментація голови на суцільному білому тлі.

Локус *S* – чалість, визначення характеру розподілу пофарбованих і нефарбованих ділянок, що виражається в плямистості покриву. Закономірність пов'язана з центрами пігментації – ділянка холки на спині, корінь хвоста, вуха, в альтернативі центри депігментації – груди, живіт, кінчики лап, хвіст. У тварин з характерною білою плямистістю спостерігається велика мінливість прояву цієї ознаки. Взаємовідношення між членами цієї серії можна записати, як *S* > *s*.

S – суцільне забарвлення – алель дикого типу визначає суцільне забарвлення без білих плям.

s – плямисте забарвлення – типова чалість з різними варіаціями співвідношення пофарбованих і нефарбованих ділянок (рис. 8).

Локус *W* – домінантне біле забарвлення (рис. 9), меланоцити не потрапляють у шкіряний покрив, але радужна оболонка ока і носове дзеркало пофарбовані.

Wgr – летальний ген, зародок гине на ранній стадії розвитку. Даний локус містить 3 варіанти алелей. Взаємовідношення між членами цієї серії можна записати, як *W* > *Wgr* > *w*.

W – білий з пофарбованими очима і носом – домінантне біле забарвлення.

Wgr – сірий – летальний ген, зародок гине на ранній стадії розвитку.

w – повний прояв забарвлення – вівці мають нормальне кольорове забарвлення.

Висновки. Таким чином, забарвлення овець – складна полігенна і поліфенна ознака, яка залежить від великої кількості генів і їх поєднань. Тому для ефективної організації селекційної роботи, при формуванні породного генофонду овець, необхідно враховувати полігенність успадкування забарвлення волосяного покриву.

Список літератури:

1. Васин Б. Н. Наследование окраски и пежин / Б. Н. Васин // Труды Центральной станции по генетике с.-х. животных. РСФСР «Генетика овец». – 1928. – Т. 2. – 87 с.
2. Гигинейшвили Н. С. Теория и практика создания новых расцветок каракуля: автореф. дисс. на соискание научной степени доктора с.-х. наук / Н. С. Гигинейшвили. – Московская обл.: Дубровицы, 1979. – 28 с.
3. Дьячков И. Н. Характер наследования некоторых окрасок каракульских овец / И. Н. Дьячков, А. С. Воробьевский // Сборник научных трудов: Проблемы генетики в каракулеводстве. – Алма-Ата, 1975. – С. 36–47.
4. Ралдугина Н. П. Формирование свойств шерстного покрова и шерстная продуктивность каракульских овец разных цветовых вариаций: автореф. дисс. на соискание научной степени доктора с.-х. наук / Н. П. Ралдугина. – Алматы, 1989. – 27 с.
5. Фищенко О. П. Исследование пигментов волосяного покрова каракульских ягнят в связи с наследованием окрасок / О. П. Фищенко, И. Н. Дьячков, М. А. Риш // В кн.: «Генетика». – 1968. – Т. 4.

Каратеева Е.И.
Николаевский национальный аграрный университет

ГЕНЕТИКА НАСЛЕДОВАНИЯ ОКРАСОВ ОВЕЦ

Аннотация
Окраска определяется комплексом факторов, которые выражены в качественных и количественных показателях. В основе которых состоит сложное полигенное наследования. Существует большое количество вариантов генов контролирующих окраску овец. Но не все из этих вариантов присутствуют в каждой породе. Поэтому в статье проанализированы основные окраски овец и под действием каких факторов они формируются.
Ключевые слова: локус, агути, ген, фенотип, окраска, пигмент, доминантный, рецессивный.

Karateeva E.I.
Mykolayiv State Agrarian University

GENETICS INHERITANCE COLOUR SHEEP

Summary
The color is determined by a complex of factors that are expressed in qualitative and quantitative terms. At the core of which is a complex polygenic inheritance. There are many variants of genes that control color sheep. But not all of these options are present in each breed. Therefore, the article analyzes the main color of sheep and factors under which they are formed.
Keywords: locus agouti gene, phenotype, color, pigment, dominant, recessive.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 342.3

НЕГАТИВНЕ ПРАВО НА АСОЦІАЦІЮ В ПРОФСПІЛКОВІЙ ПОЛІТИЦІ БРИТАНСЬКИХ УРЯДІВ 70-80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Єремєєва І.А.
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

На основі документів британських урядів, тред-юніонів, консервативної та лейбористської партій проаналізовані напрямки законодавчої політики щодо профспілок 70-80-х рр. ХХ ст. Визначений ступінь впливу «закритого цеху» на промислові відносини Великобританії. У статті розглянуті обмежувальні заходи держави щодо профспілок та проаналізовані їх наслідки. Виділені етапи державної регламентації системи «закритого цеху» за критерієм партійної належності британського уряду. Особлива увага приділяється нормам профспілкового законодавства кабінетів М. Тетчер, результатом яких стало суттєве обмеження «закритого цеху».
Ключові слова: «закритий цех», державна політика, Великобританія, консервативна партія, лейбористська партія, тред-юніони, промислові відносини.

Постановка проблеми. В умовах зростання політичної ролі британських профспілок у другій половині ХХ ст., їхні відносини з державою набули великого значення. З метою посилення свого впливу у сфері промислових відносин (industrial relations) тред-юніони приділяли увагу безперешкодній діяльності своїх організацій на місцевому рівні та збільшенню їх чисельності. У силу свого високого кількісного складу тред-юніони стали найбільш організованими групами тиску Великобританії, часто визначаючи для уряду спосіб управління економікою, що мало дестабілізуючий вплив на суспільно-політичні процеси в цілому. Протягом 70-80-х рр. ХХ ст. британські уряди вдавалися до спроб реформувати методи регулювання промислових відносин з метою обмеження ролі профспілок. Одним із об'єктів законодавчої політики у сфері промислових відносин стала практика «закритого цеху» (closed shop), як важливий чинник зростання профспілкового членства і за якою роботодавець зобов'язувався не забезпечувати зайнятість особам, що не є членами профспілки. Подібна практика порушувала негативне право на асоціації, яке передбачає свободу людини самостійно визначати своє членство у будь-якій організації (включаючи профспілки) і закріплене Загальною декларацією прав людини ООН 1948 р., конвенціями МОП та іншими міжнародними та національними юридичними документами. Регламентація системи «закритого цеху» частково визначала ефективність державної політики, як у сфері дотримання прав людини, так і щодо системи промислових відносин в цілому у 70-80-ті рр. ХХ ст.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливістю дослідницьких робіт, присвячених політиці британської держави у сфері промислових відносин, є міждисциплінарний підхід до його вивчення. Проблеми реформування промислових відносин у Великобританії 70-80-х рр. ХХ ст. стали об'єктом ґрунтовних досліджень таких авторів як Клегг Х. [2], Девис А. [4], Фредман С. [10] та ін. Практика «закритого цеху», як негативне право на організацію, досліджена в роботах Данна С., Райта М. [6;7]. В сучасній вітчизняній історіографії профспілкова політика британської держави представлена дисертаційними дослідженнями Горлянского С.П. і Головко С.Г. [14; 15], в яких аналізується політика консервативного уряду М. Тетчер щодо британських тред-юніонів у 80-ті рр. ХХ ст.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз історіографічного матеріалу дозволяє зробити висновок, про існування істотних розбіжностей в оцінці реформування промислових відносин в цілому та регламентації «закритого цеху» зокрема; питання залежності суспільно-політичного впливу профспілок від законодавчих змін щодо системи «закритого цеху» залишається малодослідженим.

Метою статті є комплексний аналіз основних підходів до проблем реформування практики «закритого цеху» та визначення ступеня впливу законодавчої політики британських урядів 70-х-80-х рр. на профспілковий рух.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положення про «закритий цех», на підприємство може бути прийнятий на роботу тільки член профспілки [5, p. 633]. Спочатку практика «закритого цеху» сприяла вирішенню таких виробничих проблем, як сильна плинність кадрів, конкуренція між профспілками, існування альтернативної робочої сили, що перешкоджала діяльності тред-юніонів. У таких випадках «закритий цех» сприяв збереженню профспілкового членства, підтримці дисципліни серед зайнятих на підприємстві, контролю над неорганізованими робітниками [10, p. 197]. Роботодавці підтримували угоди про обов'язкове профспілкове членство як основу упорядкованої системи виробничих відносин. Однак згодом практика «закритого цеху» набула форми профспілкової монополії у контролі над найманням робочої сили, що перешкоджало її мобільності. Більшість консерваторів були переконані в неправомірності й несумісності «обов'язкового юніонізму» із принципами партії про права й свободи людини. Проте, до 70-х рр. консервативна партія, критикуючи «закритий цех», визнавала за краще миритися з його існуванням, побоюючись, що скасування «закритого цеху» призведе до загострення протиріч із профспілками.

Спроба обмежити дію «закритого цеху» вперше була втілена у законі консервативного уряду

© Єремєєва І.А., 2015

Е. Хіта «Про відносини в промисловості» 1971 р. Декларуючи право працівника вступати чи не вступати в профспілку, закон підривав ефективність угод про «закритий цех». Закон не примушував сторони розривати вже укладені угоди про «закритий цех», однак, легітимність подібних угод обумовлювалася попередньою реєстрацією профспілок, голосуванням більшості працівників підприємства на користь обов'язкового профспілкового членства й схваленням положення про «закритий цех» Судом з промислових відносин. Ще однією стороною закону, що захищає права зайнятого, було надання працівнику правового захисту від несправедливого звільнення [2, p. 321].

Усі угоди про профспілкові гарантії повинні були укладатися за зразком «агентського» цеху, відповідно до якого працівник може не вступати в профспілку, а для збереження роботи й користування умовами колективного договору, вносити в профспілкову касу суму, дорівнюючу сумі членських внесків [11, p. 29]. Особливістю «агентського цеху» було надання індивідуальним працівникам, які не бажали приєднуватися до тред-юніону, можливості зберегти роботу, виплачуючи установлену суму не в профспілку, а на потреби добродійності.

Закон «Про відносини в промисловості» був спробою мінімізувати права і свободи тред-юніонів не тільки у сфері профспілкового членства, але і в правовому становищі британських профспілок взагалі. Успішне втілення закону залежало від ряду факторів: готовності тред-юніонів підтримати основні статті закону; реальних можливостей підприємців формувати свої відносини з тред-юніонами в рамках даного закону. На спеціальному з'їзді Британського конгресу тред-юніонів (БКТ), присвяченому закону «Про відносини в промисловості», профспілкові лідери констатували, що пропозиції консервативного уряду вносять кардинальні зміни в британську систему промислових відносин, особливо в статус тред-юніонів і заявили про свою повну опозиційність реформі [11, p. 3].

Настанови британського менеджменту припускали використання норм закону «Про відносини в промисловості» з метою дисциплінування профспілок, але загострення протиріч у процесі обговорення закону, показало підприємцям, що соціально-економічні витрати від зламу існуючої системи трудових відносин будуть значними. Це стало причиною того, що представники бізнесу майже не вдавалися до допомоги закону у своїх стосунках з тред-юніонами.

Спроба консерваторів обмежити дію правила «закритого цеху» мала незначний ефект. Дослідження Центра з вивчення промислових відносин при Уорікському університеті продемонструвало, що становище «закритих цехів» залишалося майже таким, як до прийняття закону. Більш половини з 77 досліджуваних компаній і 11 з 14 націоналізованих галузей зберегли на своїх підприємствах «закритий цех» [13, p. 42]. При цьому, менеджмент і тред-юніони досягли взаєморозуміння, що з цього питання повинен підтримуватися статус-кво.

Прихід до влади у 1974 р. лейбористського уряду Г. Вільсона знаменував зміну державної стратегії відносно профспілок. Лейбористи здійснювали політику, спрямовану на відновлення й розширення профспілкових прав та імунітетів. У рамках цієї стратегії закон «Про профспілки і трудові відносини» 1974 р. скасував обмеження щодо дії «закритого цеху». Звільнення працівника, який відмовляється вступити в профспілку, вважалося правомірним, якщо колективний договір містив положення про обов'язкове профспілкове членство на підприємстві. Але, поряд з цим, закон містив ряд норм, що перешкоджали в ряді випадків звільненню працівників відповідно до правил «закритого цеху». Так, визнавалося неправомірним звільнення працівника, який не бажав вступати в тред-юніон із релігійних міркувань [4, p. 24-25]. Подібні обмеження не мали значного впливу на розвиток «закритих цехів» у британській промисловості, кількість яких до кінця 70-х рр. збільшилася на 50% у порівнянні з початком 60-х рр. При цьому спостерігалася тенденція до поширення дії «закритого цеху» на раніше не охоплені ним галузі, наприклад, харчову промисловість [9, p. 198].

Найбільшої регламентації «закритий цех» зазнав у період правління консервативних урядів М. Тетчер (1979-1990 рр.), які ставили за мету обмеження ролі профспілок у системі промислових відносин та британському суспільстві в цілому. Ґрунтуючись на своїй концепції індивідуалізму, захисту прав особистості, неоконсерватори були переконані, що представлене в законодавстві право належати до профспілки повинне бути еквівалентне праву індивідуума не бути членом тред-юніону. Дана точка зору була посилена переконанням консерваторів про те, що принцип «закритого цеху» є невиправданим обмеженням свободи вибору, зайвим посиленням профспілкового контролю на виробництві і, як наслідок, перекручуванням принципів вільної ринкової економіки.

Одним з основних завдань консервативного уряду у сфері промислових відносин стало розширення права бути членом тред-юніону до ступеня оформлення на законодавчому рівні права індивідуума не входити до складу профспілки. У законі «Про зайнятість» 1980 р. були запроваджені нові правила укладення й дії угод про профспілкове членство: звільнення робітника у зв'язку з існуванням правила «закритого цеху» визнавалося несправедливим, якщо він «дійсно відмовляється бути членом профспілки взагалі чи конкретного, зокрема, за мотивами совісті або глибокої особистої переконаності» [3, p. 130]. Це означає, що робітник отримував право відмовитися від участі не тільки в профспілковому русі взагалі, але й у конкретній профспілці, що виступає стороною угоди про обов'язкове профспілкове членство. Таке положення збільшувало можливості працівників не належати до профспілки і, відповідно, частина звільнень, пов'язаних із «закритим цехом», визнавалася несправедливими.

Ст. 7 закону «Про зайнятість» 1980 р. містить уточнення поняття несправедливого звільнення.

Усяке звільнення кваліфікувалося як несправедливе у тому випадку, якщо робітник був прийнятий на роботу до введення в дію угоди про профспілкове членство і до цього не входив до складу даної профспілки відповідно до такої угоди [3, p. 130]. До цієї категорії можна віднести зайнятих, котрі не були членами профспілки і тих, які належали до профспілки на іншому підприємстві, де не практикувалося правило «закритого цеху» чи були членами профспілки недовго, у зв'язку з чим не брали участь в угоді про профспілкове членство. Це доповнення збільшувало кількість виключень із правила «закритого цеху» і тим самим знижувало ефективність його дії.

Формулювання «відмовляються бути членом профспілки» мало на увазі працівника, який бажає вийти з тред-юніону. Таким чином Закон 1980 р. дозволяв вільний вихід із тред-юніону взагалі, перехід до іншої профспілки, або навіть створення нового професійного об'єднання. Так, під час страйку залізничників у 1982 р., після того, як виконком профспілки повідомив про санкції відповідно до «закритого цеху» стосовно тих, хто продовжував виходити на роботу, частина членів профспілки вийшли зі складу своєї профспілки і створили нову − Федерацію залізничних робітників [8, p. 135-137].

Важливим нововведенням у законодавчому регулюванні питань, пов'язаних із профспілковим членством, стало встановлення Законом 1980 р. двох видів відмовлення в профспілковому членстві: відмова в прийомі до профспілки й відмова в продовженні профспілкового членства, тобто виключення з профспілки. Якщо той чи інший тред-юніон протягом визначеного періоду не виніс рішення за заявою про вступ у цю профспілку, то це розглядалося законом як відмова в прийомі до складу профспілки. Якщо робітник перестав бути членом тред-юніону на підставі профспілкового статуту, у якому передбачено, що певні дії члена профспілки ведуть до припинення його членства, то дана ситуація розглядається законом як виключення з профспілки. У ст. 4 Закону 1980 р. робітникам надане право оскаржити в промисловому трибуналі дії профспілки, що відмовила їм у профспілковому членстві. Промислові трибунали визначають, наскільки обґрунтоване те чи інше відмовлення, критерієм чого повинні бути «справедливість і сутність справи». При цьому підкреслювалося, що рішення трибуналу не може ґрунтуватися винятково на тому факті, що тред-юніон діяв у відповідності зі своїм статутом [8, p. 94-95].

Відповідальність профспілки перед робітником за необґрунтовану відмову в профспілковому членстві встановлена ст. 5 Закону «Про зайнятість» 1980 р. у формі виплати грошової компенсації, розмір якої залежить від того, чи було рішення профспілки скасоване після подання скарги. Якщо профспілкове рішення було скасовано і членство робітника в тред-юніоні відновлено, то закон залишав за ним право на компенсацію в розмірі до 8,2 тис. ф.ст., а якщо рішення профспілки не скасовувалося, то розмір компенсацій збільшувався до 13,400 ф.ст. Промислові трибунали отримали право скоротити розмір компенсації, якщо встановлено, що поведінка робітника частково сама є причиною мір, вжитих профспілкою [8, p. 96-97].

Закон «Про зайнятість» 1982 р. передбачав ускладнену процедуру реєстрації «закритих цехів». У ст. 3 цього закону встановлено, що угоди про профспілкове членство повинні періодично підтверджуватися шляхом проведення кожні п'ять років таємного голосування, а кількість голосів, поданих «за», повинна складати не менш 80% від тих, на кого буде поширюватися «закритий цех», або 35% від тих, хто голосував [9, p. 110]. Якщо голосування не проводилося, чи не набиралася необхідна кількість голосів, то звільнення кваліфікувалося як несправедливе, тобто справа не розглядалася в промисловому трибуналі.

Аналіз даного положення закону демонструє, що уряд підсилив наступ на «закритий цех» у порівнянні з попереднім законодавством. Закон 1980 р. вимагав проведення таємного голосування тільки для угод про профспілкове членство, що будуть укладені після його вступу в силу. Закон 1982 р. поширив подібну вимогу на всі угоди «закритого цеху». Однак у цьому випадку має місце значна поступка профспілкам, що було викликано частковим успіхом закону «Про зайнятість» 1980 р.: у період з 1980 до середини 1982 р. кількість робітників, охоплених «закритим цехом» зменшилася з 5,8 млн. чол. до 4,5 млн. [6, p. 147]. До того ж, уряд прагнув нейтралізувати протест із боку тред-юніонів, тому що тепер були порушені всі угоди про профспілкове членство.

Поступка профспілкам у Законі «Про зайнятість» 1982 р. полягала у встановленні двох квот: не менш 80% від тих, на кого поширюється угода про профспілкове членство, або 85% від тих, хто взяв участь у голосуванні. Друга квота означає, що якщо в голосуванні бере участь менша кількість осіб, ніж має право, то зменшиться і необхідна для прийняття позитивного рішення кількість голосів. Беручи до уваги порівняно низьку активність рядових членів профспілок, керівники тред-юніонів прагнули визначати результати голосування, з огляду на голоси тільки тих, хто прийняв у ньому участь. Так, усі голосування, що підтвердили угоди про «закритий цех» і були проведені з листопада 1984 р. по липень 1986 р., мали 85% квоту [10, p. 198].

Якщо угода про профспілкове членство не відповідала вищевикладеним вимогам, то звільнення у зв'язку з «закритим цехом» визнавалося несправедливим. У законі «Про зайнятість» 1982 р. розширене коло осіб, звільнення яких кваліфікується як несправедливе. Згідно зі ст. 3 закону «Про зайнятість» 1982 р. до них належать ті, хто через свою професію мають письмово зафіксовані службові правила поведінки і були виключені із профспілки або за «відмову брати участь у страйку, тому що ця участь виявилася би порушенням їхніх службових правил поведінки», або за «відмову вступити чи зберігати членство в профспілці з тієї причини, що це вимагає участі в страйках, що суперечить службовим правилам поведінки» [9, p. 110].

Закон 1982 р. передбачає збільшення розміру компенсацій звільненим. У відповідності із законом, суми компенсацій виплачуються роботодавцем на підприємстві якого відбулося несправедливе звільнення. Однак, за заявою підприємця або звільненого про те, що це звільнення стало результатом тиску з боку тред-юніону шляхом погрози оголошення страйку, промисловий трибунал отримав право притягти до судової відповідальності профспілку. У цьому випадку промисловий трибунал, виходячи зі справедливості в дійсних умовах, може частково або повністю присудити виплату компенсації несправедливо звільненому профспілці. Притягнення до суду як відповідача означає, що судові витрати повинні також частково сплачуватися тред-юніонами [9, p. 197].

Уряд консерваторів надав право одержання компенсації всім тим, хто був несправедливо звільнений у період з 1974 по 1980 р. відповідно до правила «закритого цеху» [9, p. 109]. З цією метою кабінетом Тетчер був створений спеціальний фонд у розмірі 2 млн. ф.ст. До липня 1983 р. 207 працівникам з 400, які подали заяву на компенсацію була виплачена сума в середньому більш 4 тис. ф.ст. кожному [6, p. 126]. Тим самим, консерватори відновили права працівників, які відчули прямий тиск із боку тред-юніонів, що, у свою чергу, сприяло зростанню популярності політичних і економічних заходів уряду Тетчер.

Подальші законодавчі акти консерваторів у сфері зайнятості внесли до законів 1980 і 1982 р. доповнення, що обмежили дію «закритого цеху». Закон «Про зайнятість» 1988 р. визнав незаконним звільнення за відмову вступити до тред-юніону, навіть, якщо голосування стосовно «закритого цеху» мало позитивний результат. У законі «Про зайнятість» 1990 р. відновлене право на працю неюніонізованих трудящих. Норми закону заборонили відмову у робочому місці у зв'язку з належністю або неналежністю особи до профспілки [3, p. 534].

Висновки. Система «закритого цеху» стала однією з найбільш суперечливих норм британського трудового законодавства другої половини XX ст., що обмежувала негативне право на асоціацію. Спроби регламентувати «закритий цех», з метою нейтралізації впливу профспілок на дії британських урядів у 70-ті рр., закінчилися провалом через спротив тред-юніонів в умовах економічної кризи. Метою кабінету Тетчер стала повна відмова від політики попередніх урядів у сфері промислових відносин і проведення курсу, спрямованого на атаку позицій тред-юніонів у британському суспільстві. Регламентація принципу «закритого цеху» відбувалася в межах реформування зовнішньої профспілкової активності та здійснювалося поступово – від внесення обмежень до процедури з узгодження питань щодо профспілкового членства до повної заборони звільнення робітника за відмову вступити до профспілки та встановлення права на неучасть у профспілці. У цілому, норми консервативного законодавства щодо несправедливих звільнень мали демократичний характер. Уряд Тетчер не заборонив принцип «закритого цеху», але були обмежені недоліки в організаційній структурі профспілкового руху. Посилення матеріальної відповідальності змусило профспілкову адміністрацію більш відповідально підходити до питань звільнення і звело до мінімуму їхній тиск на працівників і підприємців у зв'язку з принципом «закритого цеху», що сприяло зрівнянню в правах неюніонізованих працівників із членами профспілок. Звуження дії принципу «закритого цеху» сприяло захисту прав працівників, не охоплених профспілковим членством від зловживань тред-юніонами своїми правами в питаннях звільнення та наймання.

Список літератури:

1. Barnard C. EC Employment law. – Oxf.: Oxford Univ. press, 2006. – 936 p.
2. Clegg H. A. The Changing system of industrial relations in Great Britain. – Oxf.: Blackwell, 1979. – XI, 479 p.
3. Conservative century: The conservative party since 1900 / ed. by Seldon A., Ball S. – Oxf. etc. : Oxford Univ. press, 1994. – XIX, 842 p.
4. Davies A. C. L. Perspectives of Labour Law. – Cambridge: Published by Cambridge University Press, 2004. – 212 p.
5. Davies P. L., Freedlahd M. Labour relations: Text a. materials. – L.: Weidenfeld a. Nicolson, 1986. – XVII, 964 p.
6. Dunn S., Gennard J. The closed shop in British industry. – L.: Basingstoke, 1984. – 181 p.
7. Dunn S., Wright M. Managing without the closed shop. – L.: London School of economics, 1993. – 27 p.
8. Employment Act 1980 // Butterworth employment handbook / Ed. by Peter Wallington. – L., 1987. – P. 90-100.
9. Employment Act 1982 // Butterworth employment handbook / Ed. by Peter Wallington. – L., 1987. – P. 109-122.
10. Hepple B. A., Fredman S. Labour relations a. industrial low in Great Britain. – Deventer etc. : Kluwel law a. taxation Publishers, 1986. – 295 p.
11. Report of Special Trades Union Congress on the Industrial Relations Bill held in Fairfield Hall Craydon on the 18th March 1971. – L.: TUC, 1971. – 99 p.
12. Trade Union and Labour Relations Act 1974 // Butterworth employment handbook / Ed. by Peter Wallington. – L.: Butterworth, 1987. – P. 20-74.
13. Weeks B. et al. Industrial Relations and the limits of law: The industrial relations effect of the Industrial Relations Act 1971. – Oxf.: Blackwell, 1975. – XVIII, 344 p.
14. Головко С. Г. Політика «нових торі» щодо тред-юніонів (1980-1990 рр.): Автореф. дис...канд. іст. наук (07.00.02) / НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1999. – 18 с.
15. Горлянський С. П. Профспілковий рух у Великобританії (кінець 1970-х-початок 1990-х рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук (07.00.02) / Запорізький державний ун-т. – Запоріжжя, 1997. – 18 с.

Еремеева И.А.
Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

НЕГАТИВНОЕ ПРАВО НА АССОЦИАЦИЮ В ПРОФСОЮЗНОЙ ПОЛИТИКЕ БРИТАНСКИХ ПРАВИТЕЛЬСТВ 70-80-Х ГОДОВ XX ВЕКА

Аннотация
На основе документов британских правительств, тред-юнионов и лейбористской партии проанализированы направления законодательной политики по отношению к профсоюзам в 70-80-е гг. XX ст. Определена степень влияния «закрытого цеха» на промышленные отношения Великобритании. В статье рассмотрены ограничительные меры государства по отношению к тред-юнионом и проанализированы их последствия. Выделены этапы государственной регламентации системы «закрытого цеха» по критерию партийной принадлежности британского правительства. Особенное внимание уделено нормам профсоюзного законодательства кабинетов М. Тэтчер, результатом которых стало существенное ограничение «закрытого цеха».
Ключевые слова: «закрытый цех», государственная политика, Великобритания, консервативная партия, лейбористская партия, тред-юнионы, промышленные отношения.

Eremeyeva I.A.
Alfred Nobel University, Dnipropetrovsk

THE NEGATIVE RIGHT TO ASSOCIATION IN TRADE UNION POLICY OF BRITISH GOVERNMENTS IN 70-80-TH YEARS OF THE XX CENTURY

Summary
The article analyzes legislative policy on trade unions in 70-80-th years of the XX century based on the documents of the British government, trade unions, the Labour and Conservative parties. Determined the degree of impact of «closed shop» for industrial relations UK. In the article considered the restrictive measures on state unions and analyzed their consequences. Defined the stages of state regulation system of «closed shop». Particular attention is paid to the standards of the trade union law offices of Margaret Thatcher, which resulted in a significant restriction «closed shop».
Keywords: «closed shop» state policy, Britain, Conservative Party, Labour Party, trade unions, industrial relations.

УДК 002.1-028.27

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ДОКУМЕНТУ ТА ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ В ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТ

Калужинська Ю.В., Троценко Р.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглянуто історію становлення документа. Визначено передумови, що сприяли розвиткові нових форм організації документів на підприємствах та установах. Розкрито особливості розвитку електронного документу. Прослідковано тенденції сучасного документообігу та охарактеризовано впровадження систем автоматизованої реєстрації документів. Зроблений теоретичний аналіз тлумачення науковцями понять «електронний документ» та «цифровий підпис».
Ключові слова: документ, електронний документ, діловодство, документообіг, цифровий підпис.

Постановка проблеми. Організація діловодства є однією з форм управлінської діяльності, що здійснюється в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, а також на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності. Її нормативне та науково-методичне забезпечення завжди було в центрі уваги не лише документознавців і архівознавців, а і суспільства в цілому, оскільки від організації діловодних процесів залежить не тільки повнота репрезентації достовірних джерел історичної інформації в архівах, а й якість керування будь-якою установою. Особливою сутністю існування документа є його електронна форма. Актуальним постає питання функціонування електронного документа, адже на сучасному етапі електронний документообіг посідає провідну позицію в організації діловодства на підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню розвитку документа та документознавства в цілому приділяли увагу багато вчених, зокрема В. Бездрабко [1], С. Кулешов [6], Ю. Палеха [10].

Поняття «електронний документ», як інформацію, що зафіксована певним чином із можливістю її ідентифікації свого часу визначав М. Ларін [8]. Значної уваги функціонуванню електронного документа приділяли у своїх публікаціях В. Тихонов [11], А. Косовець [5], І. Корнєєв і В. Годін [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розуміння сучасного стану організації діловодства в Україні, його традиційних форм та можливостей впровадження у ньому інновацій має спиратися на науковий аналіз розвитку цієї сфери у попередній історичний період. Незважаючи на наявність значного масиву вітчизняних публікацій з історії діловодства, узагальнююче дослідження цих питань та розвиток нових його форм, зокрема електронного документообігу, на сьогодні в Україні відсутнє.

Формулювання цілей статті. Дана наукова розвідка має на меті відслідкувати етапи становлення та еволюцію документа від часів початку його створення до сучасних форм організації електронного документування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність у складанні документів виникає одночасно з появою писемності. Саме нагальна потреба в укладенні різноманітних документів (угод, договорів, тестаментів) і викликає появу писемності як засобу фіксації і збереження державної і приватної документації.

З розвитком писемності ділові папери стали засобом спілкування та передачі інформації.

Найпоширенішим матеріалом для виготовлення документів у давнину була глина. До нас дійшли сотні тисяч клинописних текстів, які повідомляють науковцям про побут, природу, історію, науку та культуру стародавніх народів. Так, серед руїн палацу царя Атурбаніпала в Ніневії археологи відкрили декілька кімнат, в яких, здавалося, хтось звалив тисячі клинописних табличок. Після підрахунку їх виявилося близько 30 тисяч. Ця бібліотека зберегла всю історію культури та соціальних стосунків населення Шумеру та Вавилону. Вавилонцям належить і слава першодруків. Один документ розмножувався в певній кількості і розсилався за призначенням [10, с. 200].

У Стародавньому Єгипті інформацію записували на папірусі. Найбільший відсоток інформації становили державне листування, облікові та статистичні дані величезного бюрократичного управлінського апарату – фараонів усіх династій.

З часом великої популярності і поширення набув і такий матеріал для виготовлення документів, як пергамент, Пергамент, призначений для письма (оброблена шкіра телят чи свиней). Пергаментні листи для запису інформації вперше стали використовувати у ІІ ст. до н.е.

На початку нашої ери в Китаї був винайдений папір. Китайці дуже довго тримали технологію виготовлення цього матеріалу в суворому секреті. Найпоширенішим матеріалом для виготовлення документів на Сході були тканини, зокрема шовк. По шовку писали чорною або червоною тушшю пензликами різної величини. Але зі збільшенням виробництва паперу шовк витіснився. Європа також поступово перейшла на папір як основний матеріал для виготовлення документів [6, с. 80].

З удосконаленням виробництва і розповсюдження по всьому світу паперу він став найголовнішим матеріалом для виготовлення документів.

В умовах формування класового суспільства виникла потреба у складанні заповітів, записах боргів, укладанні торговельних купецьких контрактів, у написах на речах про їхнє призначення, приналежність. Важливі документи давньоруські

© Калужинська Ю.В., Троценко Р.В., 2015

князі зберігали пильніше, ніж коштовності. Відомо, що за князювання Ярослава Мудрого зібрання найдавніших грамот і договорів Русі з іншими країнами розміщувалися у Михайлівському приділі Софіївського собору. Вчені припускають, що саме тут були зосереджені і документи доволодимирівського часу. Одним з найбільш відомих сховищ ділових паперів був також Києво-Печерський монастир.

У діяльності наказів XV-XVII ст. виробився сталий процес роботи з документами, який і дістав назву наказового діловодства. У практиці наказів затвердились певні формуляри складових документів, порядок їх оформлення та просування як у самих наказах, так і між ними.

Законодавчі та розпорядчі акти державної влади оформляли указами, регламентами, інструкціями, протоколами. Виникло безліч форм листування: листи, реляції, доноси, повідомлення, вимоги тощо. Для деяких документів, таких, як дипломи, патенти, були створені генеральні формуляри – зразки, за якими вони мали оформлятися. Позитивно розвинувши в цілому діловодну службу, колезьке діловодство залишило без змін його бюрократичну суть.

Також почали входити у практику діловедення і документи-голограми. Голограма – документ, який містить зображення, запис, відтворення якого здійснюється за допомогою лазерного променя без використання лінз. Голограма може бути пласкою та об'ємною. Голографічний документ можна зображати та відтворювати в трьох вимірах.

Різноманіття матеріалів для виготовлення документів дає змогу створювати їх для різних цілей і, відповідно, різного призначення.

Дослідження діловодства, як об'єкта нормативного та науково-методичного забезпечення в сучасному та історичному аспектах, має здійснюватися на основі аналізу теоретичних засад реалізації його технологічних процесів. Складовою таких засад є сукупність дефініцій сфери діловодства. Дослідження еволюції та сучасного стану понятійного апарату діловодства показує, що кількість та семантика змісту його лексичних одиниць змінювалися залежно від розвитку теорії та практики діловодства.

Зрушення в організації діловодства були зумовлені політичними, економічними та іншими соціально-правовими трансформаціями, що відбувалися в Україні та інших країнах, до складу яких у різні часи входили певні частини українських територій, а також змінами у нормативному регулюванні діловодства. Зазначені чинники впливали на організацію технологічних процесів діловодства, втім, технологія діловодства змінюється також і в результаті набутого емпіричного досвіду.

Сучасне діловодство – система життєвою важливих дій організації, пов'язаних, в першу чергу з діловою документацією, яка необхідна для функціонування сучасних закладів різних форм власності і засобів, які забезпечують її надійність в різних формах ділового спілкування, що мають документальне відображення [1, с 18].

Розбудова державності, власної нормативно-правової бази, нові економічні умови господарювання зумовили необхідність вирішення нових завдань та проблем щодо організації діловодства в незалежній Україні. Важливим недоліком є відсутність загальної координації організації діловодства в органах державної влади, що пов'язано, передусім, з недосконалістю нормативного та науково-методичного забезпечення цієї сфери діяльності.

Так, в Україні є нагальним прийняття закону, безпосередньо присвяченого правовим засадам організації діловодства, зокрема, у зв'язку з набуттям чинності законодавства щодо застосування електронних документів.

Впровадження комп'ютерних технологій для обробки, зберігання і використання інформації зумовило створення документів на нових носіях, що викликало появу такого поняття, як «електронний документ».

Електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною [2].

Форма і структура даних електронного документа, його обов'язкові реквізити, а також візуальна форма його відображення визначаються законодавством.

Сам термін «електронний документ» з'явився приблизно на початку 1990-х рр. у США, але у вітчизняному документознавстві він почав активно використовуватися лише у 2003 р., коли був ухвалений Закон України – «Про електронні документи та електронний документообіг» та – «Про електронний цифровий підпис», які на законодавчому рівні врегулювали можливість використання електронного документа з його обов'язковим реквізитом – електронним цифровим підписом, як офіційного документа, що дало початок становленню офіційного електронного діловодства в організаціях (установах та на підприємствах) України [7, с. 18].

Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис».

Електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, який використовується для ідентифікації автора та підписувача електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. Накладанням електронного підпису завершується утворення електронного документа [2].

У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа.

Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу.

Оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством; у визначених законодавством випадках може бути пред'явлений у візуальній формі відображення, в тому числі у паперовій копії.

Електронна копія електронного документа засвідчується у порядку, встановленому законом.

Копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством [4].

На сайті Міністерства юстиції України прописано, що закон також встановив певні обмеження на застосування електронного документа як оригіналу. Зокрема в електронній формі не може бути створено оригінал свідоцтва про право на спадщину; інший документ, який, згідно із законодавством, може бути створений лише в одному примірнику (поки не буде створено централізованого сховища оригіналів електронних документів).

Електронний цифровий підпис дає змогу підтвердити цілісність електронного документу, тобто його захищеність від несанкціонованого спотворення, руйнування або знищення в процесі руху від відправника до одержувача, та ідентифікувати підписувача.

Правочини здійснені за допомогою накладання на них електронного цифрового підпису та передані адресату в мережі передачі даних мають великий ступень захисту від несанкціонованого доступу, спотворення чи знищення змісту правочину, адже такий підпис отримується за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних.

Електронний цифровий підпис за правовим статусом прирівнюється до власноручного підпису (печатки), якщо: електронний цифровий підпис підтверджено з використанням посиленого сертифіката ключа за допомогою надійних засобів цифрового підпису; під час перевірки використовувався посилений сертифікат ключа, чинний на момент накладення електронного цифрового підпису; особистий ключ підписувача відповідає відкритому ключу, зазначеному у сертифікаті.

Таким чином, Головний спеціаліст Департаменту цивільного законодавства та підприємництва Чирський Юрій Вікторович вважає, що через деякий час Україна, за умови системної правової та практичної розбудови системи електронного документування, також буде характеризуватися неабиякими здобутками у цій сфері [9].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, визначення поняття «електронний документ» не можливе без усвідомлення історичних чинників формування документообігу в цілому. Перехід до нових форм організації документів на підприємстві залежить від історичних змін та передумов, що сталися в суспільстві, інтенсифікація якого зумовила появу електронного документу як однієї із найзручніших та найефективніших форм зберігання та обробки інформації.

Список літератури:

1. Бездрабко В. В. Становлення і розвиток документознавства в Україні (друга половина ХХ – початок XXI ст.): автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 27.00.02 «документознавство, архівознавство» / В. В. Бездрабко. – К., 2010. – 36 с.
2. Вільна енциклопедія Вікіпедія [Електронний ресурс]. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Електронний_документ
3. Годин В. В. Управление информационными ресурсами / В. В. Годин, И. Корнеев. – М: Инфра-М. – 1999. – 432 с.
4. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15
5. Косовец А. А. Правовое регулирование электронного документооборота / А. А. Косовец // вест ник Московского университета. – 1997. – № 4. – С. 46-60.
6. Кулешов С. Документознавство: Історія. Теоретичні основи / С. Кулешов. – К.: ДАКККіМ, 2005. – 163 с.
7. Лаба О. В. Основні етапи розвитку електронного діловодства / О. В. Лаба // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2011. – № 3. – С. 16-19.
8. Ларин М. В. Управление документацией в организациях / М. В. Ларин М: Научная книга. – 2002. – 286 с.
9. Міністерство юстиції України офіційний веб.сайт [Електронний ресурс] // «Держінформ'юст». – 2002. – Режим доступу до ресурсу: http://old.minjust.gov.ua/7546
10. Палеха Ю. Історія діловодства (документознавчий аспект): [навч. посібник] / Ю. Палеха, Н. Леміш. – К.: Вид-во Ліра, 2011. – 328 с.
11. Тихонов В. И. Нормативно-правовая база, электронный документооборот в Росии: законодательные инициативы и задачи на перспективу / В. И. Тихонов // Делопроизводство. – 2002. – № 3. – С. 43-49.

Калужинская Ю.В., Троценко Р.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ДОКУМЕНТА И ЕГО ЭВОЛЮЦИЯ В ЭЛЕКТРОННЫЙ ДОКУМЕНТ

Аннотация
В статье рассмотрена история становления документа. Определены предпосылки, которые способствовали развитию новых форм организации документов на предприятиях и учреждениях. Раскрыты особенности развития электронного документа. Прослежены тенденции современного документооборота и охарактеризованы внедрения систем автоматизированной регистрации документов. Сделанный теоретический анализ толкования учеными понятий «электронный документ» и «цифровая подпись».
Ключевые слова: документ, электронный документ, делопроизводство, документооборот, цифровая подпись.

Kaluzhynska Y.W., Trotsenko R.W.
Pereyeslav-Khmelnytskyi Grygoryi Skovoroda State Pedagogical University

THE HISTORY OF DOCUMENT FORMATION AND ITS EVOLUTION IN ELECTRONIC DOCUMENT

Summary
The article considers the history of the formation of the document. The conditions that favor the development of new forms of documents for companies and institutions are defined. The features of the development of electronic document are shown. The trends of modern documentation are traced and the application of automated registration documents system is characterized. The theoretical analysis of scientists interpret of the concepts of «electronic document» and a «digital signature» is made.
Keywords: document, electronic document, documentation, document circulation, digital signatures.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 130.1:316.012

КОРРУПЦИЯ КАК РЫЧАГ СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ В ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАНАХ

Иванов Е.В.
Одесская национальная академия пищевых технологий

Применив Общую теорию систем Ю. Урманцева автор проанализировал коррупцию как социальное явление. В статье описана корумпированная система, которая возникла в постсоветских странах, ее основные элементы и противоречия. Обосновано идею, что она в недемократических государствах является подсистемой социального управления. На основе изучения системных функций корумпированной системы автор пришел к выводу, что ее развитие может привести к острому кризису политического механизма, перманентному конфликту между обществом и государством, борьбе различных сил за влияние в политической сфере.
Ключевые слова: корупция, общая теория систем, постсоветские страны, противоречие.

Постановка проблемы. Одной из важных социально-философских и теоретико-прикладных проблем общественного развития в начале XXI века выступает проблема затянувшегося перехода большинства бывших республик СССР к демократии. К сожалению, большинство из них, кроме стран Прибалтики и Грузии, превратились в перманентно «транзитивные». Переход от плановой экономики к рыночной в этих государствах оказался неудачным, принес населению нищету и страдания. И без того тонкая прослойка среднего класса была размыта, а в противоположность нищему большинству возникла крайне небольшая группа очень богатых людей, которую в последние годы все чаще называют олигархами. Для большинства обществоведов, экономистов и представителей социальной философии ясно, что проблема корениться в политическом устройстве упомянутых стран. Меньше единодушия проявляют ученые в вопросе, почему произошло очередное отклонение от либеральной кальки общественного развития и падение тоталитарного режима не привело к установлению подлинно демократических устоев. Общественный строй Российской Федерации, Белоруссии, Украины, Казахстана и других стран постсоветского пространства значительно отличается от общественно-политической модели, существующей в Западном мире, хотя сами эти постсоветские государства называют себя демократическими. Одной из причин социального и экономического отставания данных государств традиционно называют коррупцию, которая детерменирует многие политические процессы в них. Ее роль и место в социальных практиках пристально изучается представителями различных наук: экономики, социологии, политологии. По нашему мнению, социальная философия должна осмыслить это явление с применением доступных ей подходов и методологических инструментов.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема коррупции как общественного явления освещена во многих публикациях украинских исследователей. Свои труды этому вопросу посвятили Серёгин С. М., Гюльназарян В. В., Шипуля Л. И., Чурсин В. П. Среди российских исследователей можно назвать Н. В. Бугаевскую, Н. А. Лопашенко, Ю. М. Антонян. Все они пытаются провести рефлексию коррупционных проявлений как официально признанного явления и реально существующего феномена общественных отношений. Разработанные ими концепции включают в себя многие новые понятия и концепты, однако во многом опираются на сложившееся еще в СССР понимание коррупции, как некоего перегиба, недостатка, нарушения законности на местном уровне. В Российской империи, с которой исторически связана судьба постсоветских стран, феномен коррупции осмысляли представители разных общественных наук: истории, криминологии, социологии. В социально-философской мысли проблема коррупции рассматривалась чаще всего как побочный продукт несправедливой социальной системы, а также в рамках критики царизма. Криминолог В. Н. Ширяев еще в начале XX века высказал мнение, что преступные деяния должностных лиц занимают среди преступлений исключительное положение. Они имеют сложную юридическую природу и оказывают особое влияние на психологию общества. Коррупционеры не только посягают на блага, которыми должно пользоваться все общество, но и имеют возможность действовать более изощренными и эффективными методами, недоступными для частных лиц. Ученый выделил важную особенность коррупционной составляющей, заключающуюся в том, что виновные носители власти находятся по отношению ко всему обществу в положении властвования, а общество по отношению к ним в положении подчиненности [1, с. 1].

Советские ученые, находившиеся в тисках марксистско-ленинской идеологии, до конца 80-х годов не признавали слово «коррупция», вместо него использовали понятия «взяточничество», «злоупотребление служебным положением». Отрицая понятие, отбрасывали и явление. В качестве причин неофициальных поборов, типа «взятки», приводили недостатки в работе партийных и государственных органов [2, 85].

Выделение ранее не изученных частей общей проблемы. Классическую точку зрения на сущность коррупции, как общественного феномена, высказал российский исследователь Б. Б. Токарев. Он выделил широкий и узкий смысл понятия коррупция. Первый, по его мнению, подразуме-

© Иванов Е.В., 2015

вает собственно коррупцию, то есть злоупотребление должностным положением с получением незаконной выгоды. В широком смысле коррупция интерпретируется, как устойчиво воспроизводимая в социальных взаимоотношениях система неформальных связей особого вида между должностными лицами и их контрагентами, дополняющих или заменяющих собой отношения, построенные на букве закона [3, с. 8]. Хотя во второй части определения присутствует термин «система», мы в дальнейшем покажем, что системное понимание коррупции гораздо шире.

Цель статьи. Исследование системной сущности коррупции как общественного явления, выделение ранее не изученных закономерностей ее фукционирования.

Изложение основного материала. В терминах ОТС можно описать любое общество в виде некоего единства, состоящего из множества объектов – отдельных индивидов. Для того чтобы из них возник социум, необходимо, чтобы они реализовали свои отношения единства путем взаимодействия. В результате возникает множество отношений единства (язык, культура, религия, общая психология, искусство и т.д.). Социальное управление выполняет в такой системе роль механизма, который на основе определенных законов композиции организует, «расставляет» индивидов, заставляет их выполнять определенные правила, способствующие укреплению и сохранению системы. Большое значение в ОТС имеет закон системности, который утверждает, что «любой объект есть объект-система и любая объект-система принадлежит хотя бы одной системе объектов одного и того же рода». При этом под объектом понимается любой объект как объективной, так и субъективной реальности. Любая объект-система представляет собой композицию или единство, построенное по отношениям (взаимодействиям) из определенного набора первичных элементов [4, с. 7]. Согласно этому закону, коррупцию можно также рассматривать как объект-систему, принадлежащую системе объектов определенного рода. Следовательно, существует система коррупционных объектов различных государств постсоветского пространства, а еще шире – общемировая система коррупционных объектов-систем. Их закономерное множество обладает общими родовыми признаками, строится в соответствии с законами коррупционной композиции.

Ю. А. Урманцев доказал, что большинство систем Вселенной представляют собой иерархонеиерархичные системы. В качестве примера он приводит биосферу, которая образована рядами «организм M популяция M ценоз M биогеоценоз». Она представляет собой систему неиерархических связей между иерархическими системами, которая развернута в пространстве, во времени, материально-энергетически, сигнально-информационно [4, с. 9]. Коррупционная объект-система (КОС) организовывается по общим системным законам и образована рядами «коррупционный агент M коррупционное сообщество M социально-экономический механизм M политико-экономическая система общества». М. В. Аверьянов характеризует эти подсистемы следующим образом: «Каждое поле включает совокупность позиций, определяющих характер взаимодействия внутри них, подразумевает свои правила, цели и механизмы их достижения и т.д. в ходе интеракций между индивидами и группами. В экономическом поле в качестве императива существует основной закон – извлечение прибыли, получение материальных благ» [5, с. 242-243].

Модель коррупционной объект-системы может быть построена с учетом пяти аксиоматических условий, выведенных в рамках ОТС: 1) существование (наличное бытие элементов объект-системы и самой системы, проявление в таких формах, как время, пространство и движение, либо их комбинаций); 2) наличие множества объектов, как входящих в систему, так и не включенных в нее; 3) единое – проявление композиционных свойств или признаков данной системы, которые позволяют строить объект-систему лишь из объектов, наделенных определенными признаками; 4) единство – существование такого отношения между определенными элементами системы, позволяющее ей приобретать новые свойства; 5) достаточность – наличие достаточного количества элементов для построения системы [6, с. 52-53].

Построим социально-политическую систему, включающую коррупционную подсистему. Анализ научной литературы приводит нас к выделению следующих элементов: 1) правительство (формируется оседлым бандитом или демократически избранным лидером и является публичным политическим институтом); 2) партия (в слаборазвитых государствах может представлять собой всего лишь совокупность сторонников правителя, в более развитых – публично-непубличный институт); 3) коррупционные агенты (лица получающие карт-бланш на организацию коррупционных схем от правителя; являются ограниченно публичными); 4) государственные менеджеры (лица, создающие и поддерживающие КОС в регионах, отраслях, сферах жизни общества); 5) население (лица, не вступившие в коррупционный сговор и прямо или косвенно страдающие от его последствий); 6) коррупционные клиенты (предприниматели).

В роли первичных элементов КОС можно рассматривать коррупционных агентов. Они действуют в противоречивых условиях и нуждаются в различных типах информации. С одной стороны, им необходимо донести до потенциальных партнеров убедительные сведения о собственных возможностях, чтобы закрепиться на рынке коррупционных услуг. С другой стороны, доступ к привилегированным каналам информации позволяет коррупционным агентам отбирать среди возможных партнеров, только тех, на кого можно положиться, способных хранить молчание о незаконной активности. Агенты, которые демонстрируют хорошую осведомленность о том, что происходит позади сцены публичного принятий решений, с меньшими усилиями преодолевают опасения будущих клиентов [7, с. 55]. Согласно

закону системной непротиворечивости «любой системе присуща система непротиворечий-систем» [4, с. 55]. Это означает, что в коррупционной объект-системе, как и в других феноменах общественной жизни существуют многочисленные и разнообразные взаимонепротивоположные элементы и реализующиеся посредством них отношения непротиворечия: конрелятивные (согласные), нонконтрадисрелятивные (разнонаправленные, но непротивоположные). В тоже время любой системе присуща подсистема противоречий-систем [8, с. 117-118].

Что же выкристаллизовывается в этом контексте? КОС наделена подсистемами противоречий и непротиворечий. Опишем их. Данную целостность связывают отношения единства, нацеленные на желание эксплуатировать население и коррупционных клиентов. Коррупционные агенты и их патроны едины в своем стремлении к выстраиванию себя в качестве правящего класса в обществе. Противоречия возникают на всех уровнях КОС, а также в местах взаимодействия ее различных уровней. Кроме этого, существуют также противоречия с внешнесистемной средой. Выделяется следующий комплекс противоречий: 1) коррупционная элита стремится увеличить поступления с уровня бенефициариев, а последние в свою очередь стремятся сократить «отчисления» наверх; 2) участники КОС жаждут получения всех преимуществ, которые дает им участие в ней, к наиболее полной реализации своих финансовых возможностей, как внутри, так и за пределами страны; реализация этого императива ведет к сокращению финансовых и иных возможностей рядовых граждан страны; 3) внутри правительства различные партии борются за возможность расставлять своих людей на стратегически важные посты; 4) коррупционные агенты стараются привлечь как можно более широкое количество клиентов, количество которых в экономической системе ограничено; 5) государственные менеджеры находятся в противоречивом положении, так как с одной стороны они обязаны соблюдать закон, а с другой – тяготеют к организации как можно большего количества коррупционных схем для обогащения и поддержки КОС; 6) правительство, зараженное коррупцией, не смотря на все его «усилия» по борьбе с экономическими злоупотреблениями не пользуется доверием народа, что в совокупности с дефицитом электоральной поддержки приводит страну к перманентному политическому кризису; 7) население вынуждено пользоваться услугами КОС и одновременно страдает от сужения своего экономического потенциала и невозможности решать свои проблемы через прозрачные и эффективные официальные каналы; 8) коррупционные клиенты (фирмы и предприниматели) не имеют возможности защитить свои интересы в законном порядке (с помощью судебной системы) и пытаются минимизировать коррупционные издержки, находясь в противоречии с коррупционными агентами, аппетиты которых все время возрастают. Элементы политико-экономической системы общества, которые находятся на различных уровнях, имеют различные возможности (потенциал) для удовлетворения своих потребностей. КОС работает таким образом, чтобы сократить возможности большинства элементов с целью создания дополнительных возможностей для тех, кто втянут в орбиту коррупционного сообщества.

Пользуясь принципом формализации взаимоотношений между различными элементами системы можно свести их к взаимодействию правительства (Пр) и населения (Нас) через промежуточное звено в виде государственных менеджеров. Рассмотрим две основные ситуации взаимодействия данных элементов. Первая возникает, когда правительство действует эффективно, то есть поддерживает процесс воспроизводства в стране на высоком уровне. При этом сумма коррупционных и налоговых издержек не только перекрывается общественным воспроизводством, но и позволяет населению воспроизводить рабочую силу, получать необходимые материальные и духовные блага. В такой ситуации население (по-крайней мере, его большинство) и правительство совершают двусторонние действия, которые можно определить как «сотрудничество» и обозначить их взаимодействие плюсами: +Пр+Нас. М. Олсон вполне определенно утверждал, что существует определенная точка, в которой выигрыш общества эквивалентен доле доходов правителя, которые он собирает с помощью налоговых сборов [9, с. 570]. Когда коррупционные и налоговые издержки слишком быстро растут, система проходит эту точку и нормальное воспроизводство нарушается. Таким образом, правительство приводит систему ко второй ситуации, в которой государственная машина и население находятся во взаимных отношениях антагонизма: -Пр-Нас. В этом случае массы не могут перекрыть коррупционные издержки, а коррумпированное правительство, не смотря на это, стремится увеличить доходы КОС. Обе ситуации системного взаимодействия в терминологии Ю. А. Урманцева определяются как одинаково-конрелятивные [4, с. 42]. Это означает, что элементы системы относятся друг к другу одинаково (либо положительно, либо отрицательно).

С точки зрения системной философии, глубинный смысл коррупции заключается в том, что несколько элементов системы, нагруженных определенными социально-экономическими функциями (в первую очередь, государственные менеджеры), консолидируют усилия для того, чтобы получить за определенный период времени больше ресурсов и благ, чем им положено по законам функционирования данной социально-экономической системы. Такое перераспределение наносит большой ущерб интересам социума, так как коррупционеры занимают высокие посты в государственной системе и их методы очень эффективно позволяют им создавать высокоорганизованные, полузакрытые сообщества, которые интегрируются в целостную КОС. Данное сообщество деформирует социально-экономический механизм и всю общественную систему.

Возникнув в какой-то одной отрасли экономики или отдельном регионе оно постепенно охватывает всю общественно-политическую систему. Коррупция – это явление, запускающее и поддерживающее деструктивный тип воспроизводства, что самым негативным образом влияет на экономическую эффективность общества и жизненный уровень населения. В свою орбиту КОС втягивает большое количество людей, которые принимают участие в саморазрушении общества. В то время, пока государственные служащие и нечестные предприниматели обогащаются, в социуме накапливается огромное количество нерешенных проблем, что ведет к росту социальной напряженности и даже открытым протестам. ОТС Ю. А. Урманцева позволяет сделать нам самый главный и парадоксальный вывод из нашего исследования: по таким показателям системной коррупции, как количество участников, влияние на общество, объем финансовых потоков, уровень организации и др. можно отнести данное общественное явление к рычагам социального управления в постсоветских странах.

Выводы и рекомендации. Таким образом, системная методология позволила нам с помощью формализации системных противоречий выделить ранее неизвестные закономерности в поведении такой общественной объект-системы, как КОС. С точки зрения ОТС, коррупция представляет собой гораздо более сложное явление, а не просто систему неформальных связей. Его можно описать как элемент подсистемы распределения материальных благ, которая является частью системы социального управления обществом постсоветского типа. Проведенный анализ показывает, что системная методология может быть использована в последующих исследованиях, направленных на применение других системных законов по отношению к проблеме развития различных типов КОС, например, закона системной симметрии. Перспективными направлениями также выступают исследования отношений единства и противоречий по линиям «государственный менеджер – политико-экономическая система общества», «личность – КОС», «коррупционный агент – правовая система».

Список литературы:

1. Ширяев В. Н. Взяточничество и лиходательство в связи с общим учением о должностных преступлениях (уголовно-юридическое исследование) / В. Н. Ширяев. – Ярославль: Типография губернского правления, 1916. – 577 с.
2. Карабанов А. Л., Мелькин С. К. Современные проблемы противодействия коррупции: уголовно-правовой и криминологический аспекты / А. Л. Карабанов, С. К. Мелькин. – Москва: Волтерс Клувер, 2010. – 200 с.
3. Токарев Б. Б. Социально-философское осмысление феномена коррупции. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук / Б. Б. Токарев. – Специальность 09.00.11 – Социальная философия. – Москва, 2011. – 23 с.
4. Урманцев Ю. А. Эволюционика, или общая теория развития систем природы, общества и мышления / Ю. А. Урманцев. – Пущино: ОНТИ НЦБИ АН СССР, 1988. – 79 с.
5. Аверьянов М. В. Методологические подходы в исследовании феномена коррупции: социокультурный аспект Вестник Адыгейского государственного университета / М. В. Аверьянов. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2011. – № 3. – С. 238-245.
6. Урманцев Ю. А. Симметрия природы и природа симметрии (Философские и естественно научные аспекты), Москва: Мысль 1974. – 229 с.
7. Della D. Porta, Vannucci A. Corrupt Exchanges: Actors, Resources, and Mechanisms of Political Corruption, New York: Aldine de Gruyter, 1999. – 316 p.
8. Урманцев Ю. А. Общая теория систем об отношениях взаимодействия, одностороннего действия и взаимонедействия // Проблема связей и отношений в материалистической диалектике: сб. науч. тр., Москва: Наука 1990. – С. 117-118.
9. Olson M. Dictatorship, Democracy, and Development // The American Political Science Review, Vol. 87, № 3 (Sep., 1993), pp. 567-576.

Іванов Є.В.
Одеська національна академія харчових технологій

КОРУПЦІЯ ЯК ВАЖІЛЬ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

Анотація
Застосувавши Загальну теорію систем Ю. Урманцева автор проаналізував корупцію як соціальне явище. В статті описано корупмовану систему, яка виникла в пострадянських країнах, її основні елементи та протиріччя. Обгрунтовано ідею, що вона в недемократичних державах є підсистемою соціального управління. На основі вивчення системних функцій корумпованої системи автор дійшов висновку, що її розвиток може призвести до гострої кризи політичного механізму, перманентного конфлікту між суспільством і державою, боротьбі різних сил за вплив у політичній сфері.
Ключові слова: корупція, Загальна теорія систем, пострадянські країни, протиріччя.

Ivanov Ye.V.
Odessa National Academy of Food Technologies

CORRUPTION AS A PINCH OF SOCIAL CONTROL IN POST-SOVIET COUNTRIES

Summary
With the application of Yu. Urmantsev's General System Theory author analyzed corruption as a social phenomenon. Author described the corrupt system that emerged in the post-Soviet countries, its main elements and contradictions. It substantiates the idea that a corrupt system in non-democratic states is a subsystem of social management. On the basis of systemic features corrupt system concluded that its development could lead to an acute crisis of the body politic, exacerbation of the conflict between society and state, the struggle of various forces for influence in politics.
Keywords: corruption, General System Theory, post-Soviet countries, contradiction.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821.161.2-34:398.87

ҐЕНЕЗА МОТИВУ МЕТЕМПСИХОЗУ В УКРАЇНСЬКІЙ БАЛАДІ

Бєлобородова Д.О.
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського
Національної академії наук України

Статтю присвячено питанню ґенези метемпсихозу як провідного мотиву українських балад, проблемі фантастичного як формі художнього втілення дійсності, завдяки чому підсилюється експресія баладного малюнка. Особлива увага приділяється анімістичним уявленням та вірі наших предків у магічну силу слова, що знаходить своє відображення у прокльонах та заклинаннях, реалізація яких спричиняє численні метаморфози як звільнення від проблем профанного життя. У дослідженні використано власні польові записи.
Ключові слова: балада, метемпсихоз, сансара, реінкарнація, метаморфоза, анімізм, фатальна година.

Постановка проблеми. З'ясування ґенези мотиву метемпсихозу у фольклорі, зокрема в жанрі народної балади, залишається актуальною проблемою за сучасних умов. Підтвердженням є зафіксовані польові матеріали на території Черкаської області, датовані 2009 р. Важливим у міфологічній картині світу є структурування часу й простору, що визначає особливості поетики баладного твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мотив метемпсихозу й жіночу символіку міфологізованих пташок, зокрема зозулі, розглядали П. Чубинський, І. Франко, Ч. Зібрт, Й. Горак, Ф. Колесса, Г. Нудьга, О. Дей, Н. Пастух та ін. вчені.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досі дослідники докладно не розглядали дефініції «сансара», «претьябхава», «палінгенесія» у контексті аналізу мотиву метемпсихозу на українському фольклорному ґрунті, не акцентували на особливостях структурування часу й простору в українській баладі (зокрема, «згубному часі» («фатальній годині»), міфологізмі межових локусів).

Головною метою роботи є з'ясування архаїчних коренів мотиву метемпсихозу в українському баладному континуумі із залученням польових записів на території Черкащини, що демонструють живучість баладної традиції за сучасних умов; розставлення акцентів на характеристиках темпоральної категорії (функціонування бінарних опозицій «свій-чужий», «сакральний-профанний», «денний-нічний»).

Виклад основного матеріалу дослідження. У народних баладах нереальні, на перший погляд, події сприймаються не як витвір людської уяви та фантазії, а як реальність, але іншого порядку, можлива «в далекому минулому або в якихось специфічних умовах» [1, с. 10]. У міфологічній свідомості мікрокосм і макрокосм взаємопов'язані та становлять єдину систему світобачення, де все, що оточує нас, пізнається через людину й навпаки. Як стверджував Ф. Колесса, весь фольклор виник із «прадавньої віри в магічну силу слова... Примітивна людина сполучає у причиновий зв'язок одночасну появу (або послідовність) двох різних явищ, вірить у неминучу появу другого» [цит. за: 8, с. 92]. О. Дей дотримувався думки, що це почуття обумовлювало персоніфікацію явищ та предметів навколишнього світу, «сприяло збереженню первісних вірувань про перехід душі людини та перетворення її в деякі види рослин і тварин, що теж засвоєно баладами і стало для них арсеналом умовної поетики» [1, с. 11]. Слід наголосити на тому, що чудесне й фантастичне стає в народних баладах не предметом зображення, а засобом, формою художнього втілення реальності, завдяки чому підсилюється експресія баладного малюнка.

Термін «метемпсихоз» як дефініцію на позначення переселення душі уперше вжив Діодор Сицилійський (I ст. до н. е.), згодом – Гален та Олександр Афродісійський. Він має давні зв'язки з палінгенесією (παλιγγενεσία, від πάλιν – знову і γένεσις – народження, тобто нове народження), яку давньогрецькі філософи тлумачили як відродження в новому тілі. Спираючись на вчення М. Ватсьяяна про претьябхаву (реінкарнацію), можемо трактувати метемпсихоз як поєднання суб'єкта з тілом, індріями, мисленням та світосприйняттям поруч із сансарою, що має на увазі відтворення «вузлів» народження і смерті, котре завершується звільненням.

У багатьох українських баладних текстах душа дівчини переселяється в зозулю, одну з найбільш міфологізованих пташок із яскраво вираженою жіночою символікою і тісним зв'язком із горем та розлукою. Ч. Зібрт вважав її символом смутку і плачу в народній поезії слов'ян; по-сербськи «кукати» означає «плакати». У своїй праці «Kukačka v národním podáni slovanském» (1887) учений зазначав, що бажання жінки-жалібниці перелетіти пташкою до милої серцю людини – дуже давній мотив [13, p. 28]. На думку Ф. Колесси, про старовинність цього мотиву на українському ґрунті свідчить плач Ярославни зі «Слова о полку Ігоревім», де вона хотіла до милого «зигзицею полетіти» [6].

Згідно зі слов'янськими легендами, на зозулю перетворюється також донька, яку прокляла мати. Ґенезу мотиву метемпсихозу в цьому баладному сюжеті можна простежити від індійського вчення про сансару та реінкарнацію, згідно з якими безтілесне начало індивіда після розпаду однієї тілесної оболонки поєднується з іншою, тобто відбувається повторне народження, але вже звільнене від турбот і негараздів профанного життя. Як стверджує О. Таланчук, «дівчина, яка виходила заміж, уже не належала до роду своїх батьків і не могла повернутися додому так само, як не може повернутися з іншого світу мрець... Немає вороття заміжній жінці до свого роду, тому й перетворюється вона в пісні на зозулю, й летить скаржитися матері на свою гірку долю» [12, с. 328]. Відвідини батьківської хати

© Бєлобородова Д.О., 2015

донькою-пташкою констатуються в білоруських баладах як завершений факт:

Оддала маты дочку на чужую стороночку,
Оддала, прыказвала, коб сэм літ нэ бувала.
А вона нэ стэрпіла, до году прылэтіла,
Сіла, пала у садочку, сіла, пала, заковала,
Заковала голоснэнько, заплакала жалоснэнько
[2, с. 42].

Існування цього мотиву в контексті слов'янських балад підтримує віра наших предків у метемпсихоз. Вважалося, що душа вмираючого вилітає з тіла в іпостасі птаха, із чим пов'язані уявлення про прихід померлих уві сні в орнітоморфній подобі (зокрема, у вигляді зозулі). Як констатував Ф. Колесса, «поява й кування зозулі толкується нераз, як заповідь нещастя, смерті в родині» [6, с. 141]. Цим, на нашу думку, можна пояснити вміщений у баладі фрагмент, коли брат дівчини-зозулі просить у матері дозволу застрелити її (щоб вона не кувала на смерть жителів хати).

Сидить матінка край віконечка,
Рушник вишиває,
А найменший брат, бодай не діждать,
Ружжо заряджає.
– Дозволь ти мені, моя матінко,
Ту зозулю вбити,
Бо вона кує, жалю завдає –
Тяжко в світі жити.
(Зап. Бєлобородова Д. О. 03.07.2009 р. в с. Васильків Шполянського р-ну Черкаської обл. від Устинської Зинаїди Степанівни, українки, 1940 р.н.; вища освіта, працювала хіміком-геологом).

Семантика зозулиного пророкування, головним чином, залежить від спатіального фактора. Так, наближення цього орнітосимволу до окультуреного простору, що має ознаки «свого» (в даному випадку – це хата), «на противагу звичному для пташки світу дикої природи (ліс, гай, гора і т. ін.), нічого доброго не віщує», як зазначає Н. Пастух [7, с. 111].

У баладному сюжеті про перетворення невістки на тополю через ненависть свекрухи відображено анімістичне вірування наших предків про можливість переселення людської душі в рослини, засноване на паралелізмі сприйняття світу природи (макрокосм) і світу людини (мікрокосм). Цим можна пояснити те, що рослини у фольклорній традиції сприймаються як живі істоти, споріднені з людиною. Із цим також пов'язані обряд клечання і давній звичай саджати на могилі дерево, шанувати його, як померлого. Серед аналогічних українських вірувань згадаймо обряд «водіння Куста» (на Волині та Рівненщині) або «водіння тополі» (в центрі України), що відбувався на Трійцю. У цих випадках дерево осмислюється як предок роду, а звичай обдарування Куста кожною родиною схожий на щедрування і сприймається як жертва пращурам. До наших днів у с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл. зберігся обряд «водіння Куста». Українські балади про метаморфозу дівчини в тополю перегукуються з російськими, де дівчина, перетворена злою свекрухою на березу, благає свого чоловіка: «Не руби ты отросточки – это мои косточки! Не руби ты веточки – это наши с тобой деточки». Бачимо тут символічну семантику антропоморфності дерева в дефініціях, що стосуються кровної спорідненості: гілки дерева сприймаються як діти.

Аналізуючи баладний сюжет, можна простежити віру давніх людей в магічну силу слова (прокльони, заклинання). Так, у деяких варіантах свекруха наказує невістці піти жати в поле, промовляючи услід: «Бодай же ти тополею стала!», що під вечір здійснюється. Відповідно до канонів народної культури, будь-який злочин обов'язково повинен покарати виконавця, обернувшись проти нього самого. Так, мати провокує відречення сина і повернення вербального коду (спрацьовує «закон бумерангу»). Вона прокляла невістку, забажавши її метаморфози в тополю, за що отримала побажання смерті від власного сина:

А бодай же мати на світі не жила,
Що мене з тобою з пари розлучила

або від невістки:

Бодай твоя мати старість не зносила,
Вона нас, молодих, з пари розлучила.
(Зап. Бєлобородова Д. О. 03.07.2009 р. в с. Васильків Шполянського р-ну Черкаської обл. від Устинської Зинаїди Степанівни).

Вважалося, що відправником тексту прокльону виступає сам мовець, однак «реалізація (здійснення) недоброго побажання, направленого на якусь особу чи об'єкт, залежить від вищих сил. Цим пояснюється часте використання молитовних виразів на зразок: рос. «Дай Бог», «Пошли ему, Боже», укр., біл. «Бодай…», «Дай, Боже», біл. «Каб яму Бог даў», пол. «Niech Pan Bóg da», сербс. «Да бог даде», болг. «Да даде Господь» і т. п. Мається на увазі, що проклинає свого кривдника людина, а карає винуватця Бог» [3, с. 287]. Наведені прокльони містять заперечення позитивного (в нашому випадку – побажання не мати спасіння й не жити на світі).

Здійснення свекрушиних слів пояснюємо тим, що найбільш небезпечним вважалося прокляття матері, а після ініціального весільного обряду свекруха набувала для дівчини статусу другої неньки: «Якщо чужа жінка, чи там хто, прокляне, то це не шкодить, а якщо мати – шкодить»; «батько не може так нашкодити, як мати»; «тільки мати може проклясти по-справжньому, у батька така сила відсутня» [3, с. 289].

За народними уявленнями, прокльони поділяються на «справжні», коли одна людина дійсно бажає смерті іншій, та «випадкові», вимовлені зопалу, в момент сварки. Однак вирішальним чинником тут стає темпоральність. Як стверджує Л. Виноградова, «сварити членів сім'ї <…> по-чорному <…> взагалі вважалось справою гріховною та засудженою в народі, але по-справжньому небезпечними ставали прокльони, вимовлені в фатальну хвилину <…> Згубний час міг бути опівночі чи опівдні; в «самые глухие полдни», тобто в момент переходу з 12-тої до першої години дня; удосвіта чи у присмерках; до світанку,

на зорях; в період з одинадцятої до дванадцятої годин ночі, тобто в «пухкий час», коли здійснюється зле слово. За одними повір'ями, впродовж усього дня є лише одна секунда «проклятого часу», але ніколи не відомо, яка саме» [3, с. 291].

Отже, приводом до реалізації метемпсихозу слугували прокльони свекрухи, що мали на меті перетворити невістку на тополю, і їхнє здійснення обумовлене накладанням вербального коду на темпоральний – фатальну хвилину. Їм передувало виряджання сина у солдати і наказ невістці піти жати в полі. Гіпотетично це було на світанні, яке в міфологічній картині світу наділене сакральними властивостями: у цей межовий час могли відбуватись небуденні речі.

Невипадково наказ свекрухи пов'язаний із такою злаковою культурою, як жито, про що є згадка в більшості варіантів даного сюжету, записаних у різних областях України, зокрема на Черкащині. Ця назва походить від праслов'янського слова «жити», а в традиційній картині світу період жнив мав асоціацію із стражданнями робітників на полі (згадаймо рос. «страда»). Отже, смерть і перетворення дівчини на тополю під час жнив можна тлумачити як імовірне продовження цих вірувань, втілення їх у життя як покарання за вбивство невісткою рослин. На думку О. Фрейденберг, мотив «життєвих мук і смерті» злакових рослин – «драма хліба» – становить паралель «страждання рослини – страждання людини» [9, с. 54].

Важливою є семантика поля як місця здійснення прокльону в баладному сюжеті, адже в міфології це локус, що наділений ознакою безкінечності і маркований як межа двох світів – «свого» й «чужого». О. Дей акцентував на відмінності інтерпретації цього образу в різних записаних варіантах: а) свекруха проганяє невістку в чисте поле (тобто вільне, неосвоєне, чуже); б) вона наказує піти працювати на «своє поле», засіяне льоном чи пшеницею [4, с. 118]. Взагалі, концепт «поле – місце життя, смерті і страждань» поширений у фольклорі та може втілюватись у грі, жниварській пісні, в календарній ліриці. Якщо провести паралель засіяного поля із полем життя і враховувати, що жнива в традиційній пісенності – це битва, то скошене поле по закінченню жнив має тісний зв'язок зі смертю. Як зазначає О. Чебанюк, «збір врожаю пов'язаний із метафорами боротьби, битви, вбивства та смерті на полі <...> Жнива як битва найширше представлені у жниварській пісенності українців і білорусів» [10, с. 68]. Отже, саме на полі як межовому локусі відбувається метемпсихоз – перехід душі дівчини зі світу живих до світу мертвих.

Щоб примножити драматичний ефект, посилити трагізм зображеного, народні співаки часом об'єднують два баладні сюжети: перетворення невістки на тополю і матір-отруйниця. Такі контамінації зафіксовані не лише на Черкащині, але й на Кіровоградщині та Івано-Франківщині, що свідчить про подібність їх сюжетно-емоційної парадигми. На противагу злій свекрусі, що порівнюється із «жалливою кропивою», постать невістки сповнена жіночності й ніжності, які випромінюються навіть із рослинної іпостасі.

Баладний сюжет про перетворення скупої братової, що пожаліла борошна для голодних дітей, на камінь унаслідок закляття її рідним братом теж пов'язаний із прокльонами і метемпсихозом. За архаїчними уявленнями, каміння спершу прирівнювали до живих істот. Походження скель, брил, валунів часто пояснювали скам'янінням людей чи тварин, які були прокляті чи покарані за гріховну роботу в святкові дні, убивства тощо. Мотив скам'яніння присутній, крім балад, у топонімах і легендах, пов'язаних з антропоморфним чи зооморфним камінням (наприклад, російська легенда, у якій хоровод дівчат перетворився на коло каміння як покарання за танці на Трійцю, чи польська – про перетворення дівчини на камінь, щоб не йти заміж за нелюба). Варто ще згадати прокльони на кшталт: «Щоб ти каминем став!» [11, с. 89]. Цей образ можна пов'язати ще й з уявленнями про нього «як замінник людини, де перебувають душі померлих. Тому, випадково вдарившись ногою в камінь, треба прочитати молитву на згадку про нього» [5, с. 85].

В українських баладах перевтілення людини на природний об'єкт відбувається після життєвого краху, що сприймається як фізична смерть, перехід в інобуття, який припинить земні страждання. Характерно, що в цих текстах метемпсихоз вінчає розв'язку і має незворотний характер. У народному світорозумінні склалися стереотипи перетворень: ластівкою чи зозулею стає нещасна мати, вербицею – закохана сестра; гріховна дівчина, ставши по смерті трояндою, примиряє двох закоханих у неї братів, які стали квітами (балада «Братчики»); на тополю чи калину перевтілюється дівчина, зазнавши нещасливого кохання.

Подекуди образи несуть подвійний семантико-генетичний код, як-от баладні герої, які, намагаючись уникнути інцесту, перетворюються на двоколірні жовто-блакитні квіти, що символізують першоелементи світобудови – вогонь і воду. В русальних і купальських піснях є тематична група балад про Марічку й Івашечка, які покохали один одного і, усвідомлюючи, що це гріх, втопилися, в результаті чого сестра перетворилась на руту-м'яту, а брат – на васильки. Можна провести паралелі з індоєвропейською міфологією, у якій є чимало згадок про пару божественних близнюків, з кісток яких утворилися трави, з очей – озера тощо. Тобто Івана й Марічку (а в інших варіантах українських балад – Василя і Галю) можна вважати прообразами перших людей, яких розрізали, а з частин їхніх тіл був утворений Всесвіт.

Висновки і перспективи. Отже, чимало баладних текстів у вигляді міфологем зберегли релікти світоглядних та релігійних уявлень наших предків про анімізм (одухотворення рослин, каміння), тотемізм (сприймання вовка як звіра-предка, шанування тополі), жертвоприношення (офіра духам та запорука щасливого життя у новій хаті), віру в магічну силу слова (реалізація прокльонів) та метемпсихоз (переселення душі, найчастіше, у птахів). Останній мотив сягає генетичним корінням індійського вчення про сансару та реінкарнацію, українських повір'їв про міфологізм межових локусів, що в контамінації може стати причиною метаморфози як переходу душі людини в «інший світ», тотожне звільненню від профанного життя з його негараздами. Українці вважали, що душа вмираючого виходить із тіла

у вигляді пташки, і померлі з'являються перед живими найчастіше у вигляді зозуль. Цим можна пояснити той факт, що поява й кування цього птаха трактується як заповідь нещастя. На території Черкащини поширений сюжет про перетворення невістки на тополю свекрухою через недотримання традиції. Прагматика полягає в тому, що порушення правової норми завжди тягне за собою покарання. Так, свекруха, котра у фольклорних текстах є носієм традиції, проклинає невістку та провокує її перетворення на тополю через те, що її син порушив заборону одружуватись із вдовою. Вважалося, що відправником тексту проклььону є сам мовець, однак реалізація недоброго побажання, спрямованого на якусь особу чи об'єкт, залежить лише від вищих сил.

Вивчення реліктів міфологічної картини світу в контексті баладного континууму є важливим способом інтерпретації світоглядного матеріалу наших предків, що завжди залишається нагальною проблемою. Структурування часу й простору, виокремлення їхніх бінарних опозицій сприяє кращому розумінню баладної поетики на міжжанровому й загальнофольклорному рівнях.

Список літератури:

1. Балади: кохання та дошлюбні взаємини [Текст] / Упор. О. Дей, А. Ясенчук, А. Іваницький. – К.: Наукова думка, 1987. – 528 с.
2. Балады. У 2-х кнігах / Уклад., сістэматызацыя, уступ, артыкул і камент. Л. М. Салавей; Уступ, артыкул, уклад, і сістэматызацыя напеваў Т. А. Дубковай; Рэд. К. П. Кабашнікаў, В. І. Ялатаў. – Мн., 1977. – Кн. І. – 784 с.
3. Виноградова Л. Н., Седакова И. А. Проклятие / Людмила Николаевна Виноградова, Ирина Александровна Седакова // Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Т. 4. – М., 2009. – С. 286-294.
4. Дей О. І. Українська народна балада. – К.: Наукова думка, 1986. – 263 с.
5. Демиденко Е. Л. Значение и функции общефольклорного образа камня // Русский фольклор. Т. XXIV. – Ленинград, 1987. – С. 85-98.
6. Колесса Ф. М. Фольклористичні праці. – Київ, 1970.
7. Пастух Н. Символіка тварин в українському фольклорі: зозуля. – Л.: Інститут народознавства НАН України, 2013. – 224 с.
8. Петров В. Український фольклор [Текст]: Заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклу / В. Петров // Берегиня. – 1996, № 4.
9. Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра. – 1936.
10. Чебанюк О. Ю. Сюжетотвірна функція концептів життя-страждання-смерть у жниварських піснях слов'ян // Слов'янський світ: Зб. наук. пр. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. – Вип. 6. – С. 66-71.
11. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. – Т. 5. – Спб, 1874. – 1239 с.
12. 100 найвідоміших образів української міфології / під ред. О. Таланчук. – Київ, 2002. – 420 с.
13. Zibrt. C. Kukačka v narodnim podani slovanskem, Časopis Musea Kralovstvi Českego, 1887, p. 26-38.

Белобородова Д.А.
Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии имени М.Т. Рыльского
Национальной академии наук Украины

ГЕНЕЗИС МОТИВА МЕТЕМПСИХОЗА В УКРАИНСКОЙ БАЛЛАДЕ

Аннотация
Статья посвящена вопросу генезиса метемпсихоза как основного мотива украинских баллад, проблеме фантастического как форме художественного воплощения действительности, благодаря чему усиливается экспрессия балладного рисунка. Особое внимание уделяется анимистическим представлениям и вере наших предков в магическую силу слова, что отображается в проклятиях и заклинаниях, реализация которых вызывает многочисленные метаморфозы как освобождение от проблем профанной жизни. В исследовании использованы собственные полевые записи.
Ключевые слова: баллада, метемпсихоз, сансара, реинкарнация, метаморфоза, анимизм, фатальный час.

Bieloborodova D.A.
Rylsky Institute of Art Studies, Folkloristic and Ethnology
National Academy of the Sciences of Ukraine

GENESIS OF THE METEMPSYCHOSIS' MOTIVE IN THE UKRAINIAN BALLAD

Summary
The article is devoted to the question of the origin of metempsychosis as a leading motive of Ukrainian ballads, to the problem of fantastic as a form of artistic embodiment of reality, thereby expression of a ballad drawing is increasing. It's important to pay careful attention to the animistic conceptions and to the belief of our ancestors in the magical power of words that is reflected in damnations and conjurations, realization of which causes a lot of metamorphoses as a liberation from the problems of profane life. Own field records of the Graduate student are used in the research.
Keywords: ballad, metempsychosis, sansara, reincarnation, metamorphosis, animism, fatal hour.

УДК 811.124'01

МАГІЯ VS РЕЛІГІЯ У КОНТЕКСТІ МЕНТАЛЬНОСТІ ДАВНІХ РИМЛЯН

Галамага О.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У даній статті розглянуто опозицію понять магія та релігія в давньоримській свідомості. З опертям на погляди релігієзнавців та міфологів проведено дистрибуцію цих понять. Виявлено особливості та опозиційні ознаки римської магії та релігії. На підставі опрацювання свідчень римських авторів та сакральних текстів як таких виявлено характерні риси римської ментальності та уявлення давніх римлян про магію та релігію.
Ключові слова: магія, релігія, ментальність, свідомість, культ, ритуал.

Постановка проблеми. Весь античний світ будується на вірі у надприродні сили. Відносини людини з такими силами, через об'єкт нераціонального пояснення – віру, хоч і є універсальними, різноманітними і глибокими, проте складними для наукової дескрипції. Для опису характеру спрямованості свідомості на надприродний об'єкт і якості спілкування з ним прийнято розрізняти поняття «магія» та «релігія». Дистрибуція цих понять вельми умовна, тому неможливо говорити про унікальність кожного явища: риси магізму складають численні аспекти релігії, і навпаки, багатьом магічним діям притаманні риси, які в рамках такого поділу варто відносити до релігійних.

Свідчення про магію та релігію античності базуються на письмових і матеріальних джерелах та частково збережених літературних пам'ятках. Однак навіть ці свідчення допомагають відтворити найголовніше – світ уявлень античної людини. Цікавим було б дослідження психологічних підстав магічних дій чи співіснування магії та релігії у свідомості римлянина. Актуальність даного дослідження зумовлена недостатньою вивченістю цієї сфери духовного життя римлян. Відношення давніх римлян до магії і релігії, у яких відображалися їхні вірування, допоможуть нам зрозуміти античну ментальність, спосіб мислення античної людини, напрямок її думок та сподівань.

Як релігія, так і магія, мають свою історію, що представлена характером її носіїв і сукупністю унікальних рис їхньої культури, способу життя, модусу мислення. Одним із найскладніших питань в історії античності є питання про розмежування понять «магії» та «релігії» у давніх римлян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтерес до вивчення магії та релігії пов'язаний з розвитком в XIX-XX ст. таких галузей наукового знання, як порівняльна міфологія (М. Мюллер), історія класичних релігій (А. Дітер, Р. Вюнш, К. Прайзенданц, Р. Райценштайн, Ф. Кюмон та ін.), етнографія і антропологія (Е. Тайлор, Дж. Фрезер, Б. Малиновський, Л. Леві-Брюль, Е.Е. Еванс-Прітчард). Окремо виділимо вчених, які досліджували магічні ритуали: Парацельс, Ф. Рібадо-Дюма, А. Морро, Ж.-К. Турпен, О. Мень, К. Зелігман, Ю. Семенов, Г.-К. Агріппа де Неттемейм, Франц Граф, М.-К. Тремуй, А.-М. Бюттен, Ж.-Н. Робер та інші.

Серед класичних підходів до вивчення релігії і магії умовно виділяються конкретно-історичний, антропологічний (еволюційний) і соціологічний. У рамках конкретно-історичного підходу феномени магії і релігії досліджуються окремо. Антропологічний підхід пов'язує в єдиний еволюційний ланцюг культуру людства; ланками цього ланцюга є магія, релігія, наука як аспекти людського світосприйняття. У межах соціологічного підходу стверджується розуміння магії як девіантного стосовно релігії явища, проводиться чітке розрізнення між магічним та релігійним світоглядом.

У деяких дослідженнях (Е. Тайлор, Дж. Фрезер, Б. Малиновський, Р. Маретт, А. Ван Геннеп, Е. Еванс-Прічард, К. Леві-Стросс, В.У. Тернер, М. Дуглас, С.А. Токарєв), присвячених первісним суспільствам, магія і релігія часто-густо не розмежовуються як самостійні явища, оскільки мають стосунок до загальних рис «первісної ментальності». Інші дослідники розглядають магію і релігію як окремі щаблі еволюційної драбини ірраціональних уявлень первісної людини, або як самостійні явища з власною історією і традицією.

Метою даної статті є висвітлення рис та ознак, що були притаманні магії, з одного боку, і релігії, з іншого, у римській свідомості. **Об'єктом** нашого дослідження виступають поняття «магії» і «релігії» у сприйнятті давніх римлян. **Предметом** дослідження є опозиції понять «магії» і «релігії», ті семантичні ознаки, за якими вони протиставлялися у ментальності давніх римлян.

Виклад основного матеріалу. Антична магія, як і релігія, є одним з аспектів людського життя, відображенням прагнень та бажань людини античності. Магія (лат. *magia*, грец. *μαγεία*) – поняття, що використовується для опису системи мислення, при якій людина звертається до таємних сил з метою впливу на події, а також реального чи уявного впливу на стан матерії; його зміст імплікує здатність управляти перебігом енергетичних процесів за допомогою власної розвиненої волі.

Слово «магія» в етимологічному аспекті сягає шумерського слова *imga* (emga – «мудрий»), що позначало прото-халдейських жерців. Лексема *magi* стала стандартним терміном для зороастрійських (перських) жерців, від яких східні окультні мистецтва стали відомі грекам, у яких слово *magos* (і споріднені μαγικος, μαγεια) вживалося для номінації людини, що володіла таємними знаннями і силою подібно перським *magus*. Римський письменник Пліній Старший (23-24–79 р.р. н.е.) взагалі вважав магію мистецтвом трьох наук: медицини, релігії та астрології (Plinius Major. De historia naturalis, XXX, 1). Згодом на позначення поняття «магія» почали використовувати вислів «Ars magica» – магічне мистецтво [1].

© Галамага О.В., 2015

Як зазначає А.П. Марков, магія – це символічна дія (обряд, ритуал) чи бездіяльність, спрямована на досягнення поставленої мети надприродним шляхом [7]. У Дж. Фрезера і Б. Малиновського ми знаходимо перші нариси загальної теорії магії. Дж. Фрезер, розглядаючи магію у своїх працях «Золота гілка: дослідження магії і релігії» (1890), «Завдання Психеї» (1909), вважає її найдавнішою формою пізнання, світогляду і впливу людини на світ [12, с. 21].

Досить часто у науковій літературі поняття «магія» або зовсім заперечується, або описується надто широко. Нам імпонує визначення магії антропологом Едмундом Лічем: «Терміном магія позначають сукупність вірувань та дій, на основі і за допомогою яких людина або група людей намагаються впливати на навколишній світ для досягнення власних цілей, причому ефективність досягнення цих цілей не може бути перевірена методами емпіричного наукового дослідження. Сутність магічної дії полягає в тому, що вона не піддається перевірці науковими методами і є спробою самостійно вплинути на хід подій. Перший аспект відрізняє магію від науки, а другий – від релігії» [3].

Визнаючи недосконалість будь-якого визначення, слід зазначити, що в сучасній науці поняття «магія» є досить умовним і так чи інакше пов'язаним з іншими поняттями: «релігія», «наука», «мистецтво» або «практика». Найбільш гостро ставиться питання про співвідношення магії й релігії, ймовірно тому, що між цими поняттями існує найтонша межа. Основні елементи магічної дії – матеріальний предмет (речовина), тобто інструмент, словесне закляття – прохання, вимога, з якою звертаються до надприродних сил, певні дії і рухи без слів – ритуали. В основі магії завжди лежить віра в надприродні сили та здатність людини за допомогою цих сил контролювати оточуючий світ.

У період первісного родо-племінного ладу відбувалося виділення особливої соціокультурної групи служителів культу (шаманів, жерців і чаклунів). Це призвело до перетворення магії із загальнодоступної практики в «елітарну дисципліну», що не заважало збереженню в народному середовищі величезної кількості простих магічних обрядів, доступних для виконання будь-якій людині. «Елітарна дисципліна» перетворилася в релігію, а простонародні ритуали залишилися на рівні магії.

І простонародні, і жрецькі магічні практики були тісно пов'язані з поклонінням богам. Розвиток жрецтва, у свою чергу, тісно пов'язаний з розвитком політеїзму та формуванням культів окремих божеств. У політеїстичний період, з відходом від шаманізму, магічні практики стають одним з основних занять жрецтва [5, с. 155].

Магію тривалий час розглядали як архаїчний світогляд, форму ірраціональної віри, позбавленої внутрішньої духовної значущості релігії чи раціональної логіки науки. Релігія, згідно з думкою відомого антрополога Е. Тайлора, включає безпосередні особисті відносини між людьми і духовними силами; в найвищій формі релігійності – це відносини з індивідуальною, самоусвідомленою всемогутньою духовною сутністю. Магія ж характеризується як зовнішня, безособова і механістична, заснована на технічних актах волевиявлення. Маг бажає маніпулювати надприродними силами, у той час як релігійна людина в молитві лише просить вищі сили; це розходження було досліджено Б. Малиновським. Учений-функціоналіст вважав, що «тільки вивчення магії в контексті всього життя суспільства, взятого як єдине ціле, надає можливість пояснити і її місце в ньому, і її походження» [6, с. 64].

Більше того, згідно з Е. Дюркгеймом, релігія – громадська, комунальна, оскільки її послідовники, пов'язані спільною вірою, формують релігійну організацію. Магія, навпаки, не створює постійних взаємин між своїми послідовниками, лише тимчасово пов'язуючи магів з людьми, яким вони надають свої послуги [2].

Релігієзнавець М.П. Новіков, вважає, що «магія є складовою частиною всіх сучасних релігій». Сучасні релігієзнавці використовують більш нейтральне формулювання, вказуючи, що «культова практика історичних релігій включила в себе в якості складового елемента традиції всіх типів магії, переосмисливши їх при цьому в дусі власного віровчення і підпорядкувавши їх своїм завданням» [9].

Перші згадки про магію зустрічаються в написі, що датується 515 р. до н.е. в Персії (сучасний Іран), де воно означало «знання, вченість та мудрість». Геракліт приблизно 500 р. до н.е. першим використав це слово, поряд з описами про вакханок, менад. Грецька магія, можливо, починається з Криту. Найголовніші документи з античної магії представлені на папірусах, чаклунських дошках та на амулетах, зокрема *Corpus Hermeticum*, переклади якого датовані XIX ст., у Римі – «Закони 12 таблиць» (450 р. до н.е.).

У класичну епоху магія виходить за межі офіційної релігії і набуває забороненого характеру. Епіграфічні знахідки вказують на те, що в пізньокласичний період та епоху еллінізму спостерігається розквіт магії і практики заклятть. У деяких дослідженнях, що використовують соціологічний підхід, магія вважається маргінальним явищем у римській релігії (де культура, політика й повсякденне життя були невіддільні від релігійного культу), до того ж в різний час магічні практики були заборонені державним законом. Незважаючи на це, численні епіграфічні знахідки свідчать про те, що магічні практики заклять були поширені практично скрізь.

Однією з найскладніших і ретельно розроблених систем політеїстичного світогляду була релігія Стародавніх Греції та Риму. Ієрархічна організація божественного пантеону людиноподібних богів і напівбогів (героїв) і розуміння того, що всі боги суть прояви єдиної синкретичної сутності, були характерними для релігії античного світу. Антропоморфізм богів припускав, що добитися їхньої прихильності можна матеріальними засобами, подарунками – жертвопринесеннями, домовленостями (зверненням до них з молитвою), або особливими вчинками [11, с. 217].

Римська релігія була надто політизованою, і кожному римлянину доводилося брати участь в релігійних ритуалах, виконуючи таким чином свій громадянський обов'язок. Релігія Риму, закріплена юридичними актами та законами, являла собою один з ефективних факторів стабільнос-

ті держави, чому й проіснувала так довго. Вона стала майже патріотичною силою, яка злилася з суспільним та політичним життям [11, с. 218].

А.В. Петров вважає, що розвиток магії в Римі розпочинається із запозичень магічних практик із близькосхідного регіону та їх адаптації під власні реалії. Важливим джерелом магії є так звані «дощечки проклять» (лат. Defixiones Tabellae), поширені на всій території імперії, – мабуть, це був загальнодоступний спосіб простонародної магії, що була тісно пов'язана з поклонінням богам і традиційно засуджувалася в Римі [10].

При дослідженні магічних ритуалів давніх римлян виникає питання про етичне підґрунтя кожного з них: чи мали вони позитивний характер, або навпаки – негативні наслідки. Віра наслідувала ціль об'єднання римського народу в одну державу, оскільки досить часто римляни стикалися з незрозумілими їм речами, явищами, що викликали страх, який міг зруйнувати все. Боги, міфи, чаклунство виникали як спроба пояснити все невідоме. Можливо, деякі з обрядів та ритуалів мають витоки в досвіді, який передавався з покоління в покоління.

Часто відсутність реальних засобів, які б гарантували постійні та надійні результати виробничої діяльності, була основною причиною того, що людина зверталася до пошуків ірраціональних засобів практичного впливу на природу, якими виявилися ритуали. Вступаючи в контакт з надприродними силами, римляни були впевнені, що це захистить їх [10].

У Римі поняття «релігія» вживалося на позначення обов'язків людини по відношенню до надприродних сил або істот; чи як культурно-психологічне явище, пов'язане зі страхом перед потойбічним світом. Найперша гіпотеза щодо походження терміна належить римському філософу та громадському діячеві Цицерону (106-43 рр. до н. е.), який вважав, що *religio* – «релігія» походить від дієслова relegere – «перечитувати», «передумувати», «згадувати», «переглядати», «повертатися», «йти назад», «споглядати», а також «відкладати в сторону», «відкладати для особливого вживання», «виділяти з числа звичайних речей», «ставитися до чого-небудь з особливою увагою і повагою». Лексема *relegere* у свою чергу – від дієслова *legere* – «читати», «розглядати», «проходити». Цицерон звернув особливу увагу на інтегральний характер терміна *religio*, відокремивши поняття «релігія» від суміжних термінів: «благочестя», «віра», «культ», та розрізнивши поняття «релігії» і «забобон» (M. Tullius Cicero. De natura deorum I, 3-4; II, 71) [13].

Не вдаючись у подробиці римських сакральних культів, відзначимо основне, що вирізняло релігійний світогляд римлян. Це, як і світогляд усього римського суспільства – прагматизм і порядок. Римляни намагалися завоювати поблажливість богів не за рахунок самої віри, а за рахунок суворого дотримання ритуалів. Їхній зв'язок з вищими силами був схожий на розважливий договір між хазяїном і клієнтом: небесна сторона піклується про державу і суспільство, а земна – чітко дотримує всіх її розпоряджень. Численні релігійні правила, незліченні табу і заборони переповнювали мислення римлян і не давали йому можливості розвиватися вільно. Жерці (понтифіки, авгури, весталки) поширенням віри не займалися, лише стежили за скрупульозним дотриманням формальної, позбавленої емоційності ритуальної сторони релігії.

Якщо елліни шукали проявів божественного в спостереженні за красою та думках про досконалість, римляни віднаходили його в основному в дотриманні наказів, у почутті обов'язку до інших людей і передусім у вчинках. Відсторонений характер сакральних текстів взаємопов'язаний із ментальністю. Римляни вважали себе особливо благочестивими, і благочестю приписували свої зовнішньополітичні успіхи [3].

Уважне ставлення до вияву волі богів і ретельне виконання всіх ритуалів давало можливість римлянам укріплювати свої стосунки з богами, підтримуючи таким чином *pax deorum* – мир з богами. Головним в античності було не вираження релігійного почуття, а отримання від богів гарантій щодо захисту та допомоги в обмін на жертвоприношення та молитви: *«Do ut des»* – «Я даю тобі, щоб ти дав», – говорили, зокрема, давні римляни, підкреслюючи власне прагматичне ставлення.

У III ст. до н.е. римляни перейняли в греків пантеон їхніх богів. Але паралельно, аж до VI ст. н.е., в імперії існувала безліч найрізноманітніших культів – Великої матері Кібели, Ісіди, Мітри, тощо. Вважалося, що божества різних віросповідань є, по суті, тими самими небесними силами, тільки імена в них різні. У діяльність сект держава втручалася лише тоді, коли вбачала в них небезпеку для порядку. Так, наприклад, в II ст. до н. е. була накладена заборона на культ одного із найшанованіших грецьких богів – Діоніса-Вакха.

Внесок римлян у загальноєвропейську спадщину добре відомий, оскільки вперше в історії саме вони заклали юридичний фундамент для єднання народів. У релігії римлян немає таких поетичних міфів, як у Давній Греції. Говорячи про божественне, латиняни були обережніші і скупіші на слова. У римлян довгий час не було антропоморфного зображення богів. Є глибокий сенс у тому, що греки, молячись у храмі, зверталися до неба, а римляни – покривали голову, смиренність пронизувала латинське благочестя. Але містики в релігії давніх римлян досить мало. В античні часи у римлян саме будинок, а не храм, був основним місцем для вшанування богів. Римляни були прив'язані до земних богів, їх вирізняв менший ступінь страху перед природою, порівняно з греками.

Римська релігія, на противагу грецькій, не тільки не сприяла розвитку художньої і філософської діяльності, а й придушувала їх. Боги не мали потреби в зображенні, що говорить про відсутність творчої фантазії, згодом це стало причиною занепаду розвитку філософії і поезії. Однак релігія була доступна і зрозуміла будь-якому римському громадянинові, і вона міцніше трималася завдяки своїй простоті і наївності [8, с. 54].

Ми неодноразово вже згадували, що магія в античності розглядалася як відгалуження релігії, що представляла сукупність ритуалів і заклять, які нібито мають чарівні властивості, здатні підкоряти собі надприродні сили та здійснюються з метою впливу на сили природи, тварин та людей.

Оскільки магія в житті античної людини займала чи не найважливіше місце, вона досить широко інтерпретована у творах античних авторів, що збереглися до наших днів. Звернімося ж до конкретних свідчень при римську магію.

Як зазначає А.В. Петров, часто філософські теорії пізньої античності асимілювали погляди стосовно магії. Перш за все, слід виділити дві впливові тенденції, що стосувалися питання магії та чаклунів. Перша з них не відрізняла магію від чаклунства (Ovid. Ars., 2, 99-104; Lucian. Alex., 5) і розглядала її як погане, але звичне для римської держави явище, покарання за яке передбачено вже в Законах XII таблиць (Apul. Apol., 47). Друга ж тенденція, навпаки, віднаходила витоки магії в Персії, відрізняючи її від чаклунства, і представляла у вигляді елітарної традиції давнини (Plinius Major. De hist.natur., XXX; Ammianus Marcellinus,XXIII, 6, 32-36; Diogenis Laertii I, 2; Appul. Apol., 27) [10].

Негативні погляди щодо магії найбільшого поширення набули в літературі (твори Цицерона, Плінія Старшого, Тацита, Курція Руфа, Діона Кассія) та судових звинуваченнях у заняттях магією, які прирівнювалися до образ честі чи подружньої зради (Tac. Ann., II, 27-28, 30, 32; VI, 29; XII, 22; XII, 59; XVI, 30-32).

Два найдавніших анти магічних закони розміщені в Законах XII таблиць: *Qui fruges excantassit*...(Tabl. VIII, 8a = Pliny. NH, XXVIII, 18; Apul. Apol., 47; Verg. Ecl., VIII, 99; Tibul., I, 8, 17-22) – «Хто зачарує посіви...» та *Qui malum carmen incantassit*... (Tabl. VIII, 1a = Pliny. NH, XXVIII, 17; Cic. De civ., IV, 10, 12) – «Хто злу пісню (закляття) співає...». Серед критиків магії часто зустрічаємо обвинувачення у користолюбстві, вбачання брехні у магічних діях (Cicero. De div., I, 132; Propertius IV, 81; Juvenalis.Sat., VI, 508-591).

Римський громадянин, в силу освіченості, піддавався впливу сучасної йому літератури, яка створювала стереотип відношення до магії, чи, як мінімум, задавала певний емоційний тон її оцінки. Домінуючою емоційною реакцією на магічні сюжети було почуття страху (Horat. Sat., I, 8; Petron. Satir., 62; Appul. Metamorph., II, 20; Ovid. Fast., VI, 131-148). Звинувачення проти магії належали більше до емоційно-моральної сфери, звертаючи увагу на нечестивість, нелюдяність, протиприродність магії. Чаклуни, зображені римськими авторами, не тільки ненадійні,а й злі, страшні та огидні (чаклунки Канідія та Сагана у Горація (Sat., I, 8, 17-22, 23-45; Ep., 5, 18-19; 17, 38-39), Медея у Овідія (Her., VI, 89-90) та Сенеки (Med., 799-800), Еріхто у Лукана (Phars., VI, 525-526, 533-537, 541-559)).

Негативне відношення до магії зумовлене також жорстокістю магічних ритуалів, яскраво описаних Горацієм (Epodon, V), Петронієм (Sat., 63), Овідієм (Fast., VI, 131-148) та Луканом (Phars., VI, 533-569). Часто римські автори зображають протиприродні магічні дії чаклунів (Hor. Ep., 17, 4-5, 78; Tibul., I, 5, 45-52; 8, 20; Propert., I, 1, 19, 23-24; Seneca. Med., 752-770; Lucan. Phars., VI, 461-491, 499-506).

Крім того, негативну оцінку магії створювали описи любовних ритуалів, як чогось еротичного чи непристойного (Tert. Ad nat., I, 7; Iust. Apol. I, 26). Паралель між любовною пристрастю та магією, на основі незбагненної сили, що заволодіває волею людини, була проведена Горацієм (Ep., 17), Тибулом (I, 8, 17-26) та Проперцієм (I, 1, 19-24).

Всі суперечливі думки щодо магії свідчать лише про її сильні позиції. При цьому всіх турбувала тільки приватна магічна практика, але ніхто не вважав за потрібне критикувати офіційний культ, всупереч тому факту, що державна релігія Римської імперії була фактично легалізованою магією.

Висновки та пропозиції. Отже, єдиної думки з приводу магії та релігії в Римі не існувало. Із свідчень античних авторів вдалося виявити політизований характер релігії та прагматизм римлян у дотриманні магічних ритуалів. Магія та релігія базувалися на вірі в надприродні сили, проте магія вважалася маргінальним, простонародним заняттям, а релігія – елітарним заняттям, що здатне об'єднати суспільство. У процесі дослідження було виявлено офіційний (легалізований) характер релігії та заборонений – магії. Звідси виникає ще одна опозиція – масовий характер для релігії, індивідуальний – для магії. Детальне розрізнення понять «магії» та «релігії» сприятиме адекватному розподілу всіх сакральних текстів на магічні (представлені табличками проклять, побутовими заговорами, амулетами) та релігійні (молитви, присвяти на полі бою).

Список літератури:

1. Arendzen J. Occult Art, Occultism // The Catholic Encyclopedia – New York: Robert Appleton Company, 1911.
2. John F. M. Middleton, Robert Andrew Gilbert, Karen Louise Jolly Magic // Encyclopжdia Britannica. Encyclopжdia Britannica Online. Encyclopжdia Britannica Inc. , 2012.
3. Leach Edmund. Culture and communication: the logic by which symbols are connected. – Cambridge University Press, 1976.
4. Михаэль фон Альбрехт. История римской литературы (3 т.). – М.: Греко-Латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2002-2005.
5. Бюттен, Анн-Мари. Классическая Греция: переводное; пер. с фр. Н. М. Забилоцкий. – М.: Вече, 2006.
6. Малиновский Б. Магия, наука и религия.: пер. с англ. – М.: рефл-бук. 1998. – 304 с.
7. Марков А. П. Отечественная культура как предмет культурологии. Учебное пособие студентов вузов по спец-ти Культурология СПб 1996 г. – 260 с.
8. Моммзен Теодор. История Рима. – СПб.; «НАУКА», «ЮВЕНТА», 1997.
9. Новиков М. П. (отв. ред.) История и теория атеизма. – М.: «Мысль», 1987. – 475 с.
10. Петров А. В. Феномен теургии. Взаимодействие языческой философии и религиозной практики в элинистическо-римский период. – СПб.: РХГИ, 2003.
11. Робер Ж.-Н. Рим; пер. с фр. Н. И. Озерской. – М.: Вече, 2006. – 382 с.
12. Фрезер Дж. Золотая ветвь; пер. с англ., 2-е изд. – М.: Политиздат, 1989. – 831 с.
13. Элбакян Е. С. Религия // Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 488 с.

Галамага Е.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

МАГИЯ VS РЕЛИГИЯ В КОНТЕКСТЕ МЕНТАЛЬНОСТИ ДРЕВНИХ РИМЛЯН

Аннотация
В данной статье рассмотрены оппозиции понятий «магия» и «религия» в сознании древних римлян. На основе обобщения мнений религиеведов и мифологов была проведена дистрибуция этих понятий. Выявлены особенности и оппозиционные семантичнские признаки римской магии и религии. Обобщение свидетельств римских авторов и материала сакральных текстов позволило выявить характерные особенности римской ментальности в области их представлений о магии и религии.
Ключевые слова: магия, религия, ментальность, сознание, культ, ритуал.

Galamaga H.V.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

MAGIC VS RELIGION IN THE CONTEXT OF ANCIENT ROMANS' MENTALITY

Summary
In the present article oppositions of the notions «magic» and «religion» in ancient Roman consciousness are being considered. On the basis of mythologists and specialists in the field of religion the distribution of these two concepts was carried out. Features and oppositional semantic semes of the Roman magic and religion were revealed. Indications of the Roman authors and those made in sacral texts gave an opportunity to outline the principle peculiarities of the Roman mentality and their idea of magic and religion.
Keywords: magic, religion, mentality, consciousness, cult, ritual.

УДК 821.161.-2-3.09'19

СОЦІОФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР СМІХУ ЯК ПАРАДИГМА ПІЗНАННЯ БУТТЄВОЇ ДОМІНАНТИ. СМІХ ЯК АТРИБУТ БУТТЯ ТА ПОЛІСЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА

Куриленко Д.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто феномен сміху як буттєвої домінанти та атрибут осягнення навколишньої дійсності індивіда, особи, особистості. Сміх виступає як вияв свідомості людини, інструмент домінуючих ціннісних атрибутів та самоідентифікаційних орієнтацій і процесів, суб'єктивних інтенцій. Сміх верифікується як метод гармонізації та соціокультурної інтегрованості в сугестивному процесі та творчій парадигмі. Сміх – вираження найглибших думок найпростішим способом.
Ключові слова: феномен сміху, культурний патерн, реалізація, соціокультурна репрезентація, сугестивний процес.

«Сміх покладено в душу нашу,
щоб душа наша відпочивала,
а не для того, щоб її розплескати»
Іоанн Златоуст [1, с. 274].

Постановка проблеми. Сміх є реальністю, відчутною для кожного, через що зацікавленість цим багатоплановим явищем у соціофілософському дискурсі існувала повсякчас та завжди. Різні історичні епохи привносять свої акценти в аналізовану проблему, виділяючи насамперед, що сміх є суто людською властивістю (зокрема, Гомер вважав сміх подарунком богів). Насправді багато видів життєвої активності людей можна аналогічно пов'язати та інтерпретувати на основі інформації про патерни поведінки інших живих істот або навіть неживих систем, однак сміх як фізіологічний і соціальний феномен належить саме людині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку науки проблема сміху є предметом міждисциплінарних досліджень. Серед авторів, які аналізують філософсько-культурологічні, соціальні проблеми сміху, слід назвати Л. Н. Столовича, С. С. Аверінцева, Г. О. Нодіа, М. Т. Рюміну та інших. Серед сучасних українських дослідників сміху необхідно відзначити О. О. Золотарьову, В. Л. Левченко, Л. О. Панкову, Н. А. Бєльську, О. В. Голозубова та інших, які вивчають соціокультурні параметри, семантику

© Куриленко Д.В., 2015

й герменевтику, філософські, культурологічні та лінгвістичні аспекти сміху.

Актуальність наукового дослідження вмотивована необхідністю потрактування явища сміху як соціально активного феномену в непересічній буденності відповідно до семантичних домінант та вербалізацією гумористичного коду.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сміху передбачає використання основ філософії, що синтезує здобутки гуманітарних дисциплін і виявляє найбільш загальні закони існування й розвитку суспільства і людини та світоглядні домінанти, у ряду яких розглядається і комічне. М. Фуко писав, що поява нових ідей у філософії і культурі породжується сміхом, який зрушує звичне мислення, зміщує координати й площини, котрими впорядковується вся розмаїтість сущого, внаслідок чого втрачається сталість і надійність тисячолітнього досвіду в осягненні Тотожного й Іншого. Сміх виступає знаковим явищем у переосмисленні традицій раціоналізму, відповідно культур, епох, соціальних нормативів. Сміх розширює межі освоєння людиною світу, розширює простір її практичної діяльності. Завдяки сміху світ стає більше осяжним за своїм смисловим наповненням [2].

Традиція теоретичного аналізу цього явища людської активності починається з Платона й Арістотеля. Проте якщо Платон лише торкнувся цієї проблеми, то Арістотелеві належить цілісна концепція інтерпретації комічного, з якої саме починається формування комічного як естетичної, філософської доктрини. Арістотель визначив смішне як частину потворного: «Комедія ж, як сказано, є наслідуванням (людьми) гіршим, проте й не в усій їх підлості: оскільки смішне є (лише) частиною бридкого, і справді, смішне є певною помилкою й потуранням, проте безболісним і нешкідливим» [3, с. 650]. Концепція комічного, розроблена Арістотелем, здійснила вагомий вплив на всю подальшу теорію сміху. Безперечно, найбільш значні теорії сміху з'явилися набагато пізніше Античності, оскільки лише з XIX століття цей феномен отримав справжнє теоретичне обґрунтування.

Як зазначає Р. Декарт, «сміх є природнім (пов'язаний з радістю), що йде від свідомості, відповідно, зло, яким ми обурені, не може нам зашкодити, сміх може бути і від здивування при несподіваності цього зла, відповідно, тут одночасно проявляється радість, ненависть та здивування» [4, с. 534]. Сміх може бути не тільки відповіддю на негативність, але й просто вираженням радості, чистого задоволення.

Саме так трактував сміх Р. Декарт в своєму трактаті «Пристрасті душі». В цьому ж контексті говорить про нього і Б. Спіноза. Т. Гоббс у своєму творі «Левіафан' віддає перевагу тому, хто сміється, так як сміх – це вираз раптового тріумфу від почуття переваги над будь-чим, або будь-ким. [5, с. 253].

В І. Канта можна зустріти таке визначення сміху: «Сміх є афектом від раптового перевтілення напруженого очікування в ніщо» [6, с. 352]. Як вважає І. Кант, приводом для сміху є гра думок, яка містить у собі щось химерне й оманливе, яке ховається за певною ілюзорністю, що може ввижатися навіть прекрасною. І. Кант термін «комічне» не використовує, однак, називає смішне «грою думки». Щодо цього справедливо відмічає М. Рюміна: «Контраст, суперечність, а також мотиви «гри» і прихованого за видимістю об'єкта смішного в кантівському тлумаченні комічного містяться імпліцитно і, відповідно, послугували вихідним пунктом для розробки теорії комічного в естетиці німецьких романтиків, а потім Гегеля» [7, с. 22]. І. Кант в «Критиці здатності судження» зазначав, що приводом до сміху, як і до музики є «два типи гри естетичними ідеями, за допомогою яких нічого не мислиться» [8, с. 351], однак, змінюючи один одного, вони експлікують «живе задоволення» [8, с. 351]. Тому, «сміх – це аффект, що виникає із раптового перетворення очікування в ніщо» [8, с. 352].

Як писав свого часу Гегель, «сміх викликається протиріччям, що безпосередньо виявляється внаслідок того, що щось відразу перетворюється на свою протилежність, отже, в безпосередньо саме себе знищуюче, при цьому передбачається, що ми в той же час не перебуваємо у владі цього нікчемного стану, не розглядаємо його як своє» [9, с. 123]. У сміхові втілюється суб'єктивність, що досягає насолоди самої себе – чиста самість.

Г. В. Ф. Гегель зазначив: «Смішним може бути будь-який контраст суттєвого та його явища, мети й засобів, протиріччя, завдяки якому явище знімає себе в собі самому, а мета у своїй реалізації упускає себе» [10, т. 3, с. 579]. Говорячи про сміх заради сміху, Гегель слушно стверджує, що в таких ситуаціях втрачається процес мислення та сам принцип мислення як особливе вираження естетичного характеру до об'єкта сміху. На думку німецького філософа, через свою внутрішню суб'єктивність людина об'єктивує сміх, реалізує діалектичну єдність загального й одиничного в безпосередній чуттєво-раціональній формі соціальної та естетичної цінності: «Гумор охоплює об'єкт і його формування в межах свого суб'єктивного відображення, проникає всередину предмета та стає саме тим ніби об'єктивованим гумором» [10, т. 2, с. 320].

А. Бергсон у праці «Сміх» (1900 р.) стверджує, що весь простір комічного може бути впізнаним за єдністю походження. Сміх автором трактату порівнюється з енергетикою руху думки поверхнею сенсів, лише завдяки чому й постає можливість розуміння: «Він [сміх] відразу примушує нас здаватися тим, чим ми мали б бути, тим, до чого ми прийдемо одного разу, ставши самими собою» [11, с. 1404]. Аналізуючи феномен сміху, А. Бергсон писав, що сміх подібний до морської піни на поверхні моря, яке хвилюється: «Він подає знак, з'являючись на поверхні суспільного життя, що існують поверхневі обурення. Він моментально змальовує мінливу форму цих потрясінь. Він – та сама піна, головною частиною якої є сіль» [11, с. 1404]. Філософ вважав, що той, хто сміється, починає розглядати іншу особу як маріонетку, нитки від якої тримає у своїй руці. Таким чином, сміх А. Бергсона радше нагадує сарказм, їдку, нищівну іронію – один із видів комічного.

Сміх повинен бути видом суспільного жесту, рятувати суспільство від механічної відсталості. А. Бергсон вказував: «Вихідне від нього (від сміху) побоювання придушує відцентрові тенденції, тримає в напрузі та взаємодії відомі види активності побічного характеру, що ризикують

відокремитися й стихнути, – словом, повідомляє гнучкість всьому тому, що може залишитися від механічної відсталості на поверхні соціального тіла» [11, с. 78].

Сміх виражає здатність людини до оцінки дійсності. На відміну від негативних емоцій сміх стає свідченням того, що зло безпечне, переборне. Сміх сприяє конституюванню світогляду. Д. Лихачов указував: «Функція сміху – оголювати, виявляти правду, знімати з реальності покрови етикету, церемоніальності, штучної нерівності, від всієї складної знакової системи певного суспільства» [12, с. 16].

Традицію психологічної інтерпретації досліджуваного нами феномена було закладено працями Г. Спенсера, Т. Ліппса, Ф. Т. Фішера, З. Фрейда та інших. З. Фрейд, аналізуючи дотепність і комічність як соціальний чинник, розкриває цю проблему з точки зору психогенезу й механізму отримання задоволення та катарсису від сміху: «Дотеп є найбільш соціальним з усіх душевних механізмів, що спрямовується на отримання задоволення» [13, с. 241]. Психодинамічний підхід З. Фрейда до вивчення гумору був найвпливовішою теорією у психологічних дослідженнях гумору у першій половині XX ст. Від Г. Спенсера Фрейд запозичив ідею про те, що метою сміху є позбавлення від зайвої психічної енергії. За Фрейдом, існує три категорії пов'язаних зі сміхом явищ: 1 – дотепність або жарти, 2 – гумор, 3 – комізм [13].

Розглядаючи когнітивні механізми об'єктивації структур комічного у теоретичній та практичній діяльності, автор виходить з положення, що комічне – це форма відображення об'єктивної дійсності, а процес пізнання на основі комічного протікає шляхом вирішення протиріч та опосередковується інтелектуальною активністю у поєднанні з афективним компонентом [14, с. 16].

Світоглядні й культурні патерни сміху розглядає в своїй біографії Б. Дземедюк [15]. Зокрема він стверджує, що сміх – власне людське явище. Йому притаманні найважливіші онтологічні характеристики: соціальна природа, діалогічна сутність, етичність. Споконвічно природа сміху корениться в соціальному просторі, поза суспільством, поза соціальною інтеракцією сміху немає. Сміх виникає разом із мовою й мисленням. Він виявляється як єдине цілісне утворення, яке у подальшому розвитку збагачується за своїм змістом, диференціюється за своїми формами і т. ін.

Сміх дозволяє досягати цілісності, гармонійності свідомості, що приводить до нівелювання абсурду, подолання суперечностей, невзгод. Сміх як органічний складник соціальної комунікації допускає оцінку сущого з позицій належного. Сміх виконує функцію санкціонування, яка дозволяє стверджувати найбільш досконалі норми, цінності соціальної парадигми, рецепції буттєвих домінант у сакральному сенсі. Польский науковець Б. Дземидюк зазначає: «Глузування й жарт стають санкцією, що примушує дотримуватися звичаїв і загальноприйнятих норм, а також свого роду репресією проти індивіда, який вчинив антигромадську дію. Сором, викликаний публічним осміянням, пробуджує бажання загладити провину, перебороти недоліки й здобути повагу одноплемінників» [16, с. 159-160].

Й. Гейзінга вважає, що коли людина сміється, то вона є більше ніж просто розумною істотою, оскільки сміх, як і гра, є чимось надрозумним [17, с. 13].

Через значну роль сміху, комічного в житті індивідів і різних спільнот явище сміху, як постає із зазначеного вище, викликає зацікавленість із моменту виникнення філософських систем щодо осягнення цього феномена людської життєдіяльності. Сміх відкриває полісемантичне бачення, дійсності, можливо, більш конструктивне, яке ми часто ігноруємо й не помічаємо, оскільки знаходимося під владою гри в серйозність і раціональність. Сміх має поліфункціональні характеристики. Зокрема, у сучасних умовах сміх і гумор постають засобами швидкої передачі спеціальної, особистої, публічної інформації та методами гармонізації соціального буття людини.

Висновки. Таким чином, онтологічна природа сміху сприяє трансформації системи цінностей у ході руху від одного ступеня соціального розвитку до іншого і є найважливішим фактором, що конституює аксіологічне підґрунтя соціального простору, виконує ідентифікаційну (процес самоусвідомлення), інтеграційну (об'єднання спільноти на основі спільних цінностей), культурну (визначення змістової адекватності і критика неадекватності) функції. Сміх є настільки всеосяжною культурною універсалією (відомі спроби навіть вивести математичну «формулу сміху»), що рефлексія цього феномену не знає меж.

Список літератури:

1. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев. – М.: Наука, 1977. – 320 с.
2. Фуко М. Воля к истине / М. Фуко. – М., 1996., – 114 с.
3. Аристотель. Поэтика / Аристотель // Аристотель. Сочинения: в 4 т. / Аристотель; пер. с древне-греч. и ред. З. Н. Микеладзе. – М.: Мысль, 1976–1983. – Т. 4. – 1983. – 700 с.
4. Декарт Р. Сочинения в 2 т.: пер. с лат. и франц. / Р. Декарт. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – 534 с.
5. Родный О. В. Смех в философской рефлексии / О. В. Родный // Гілея: Науковий вісник. – Випуск 54. – № 11. – 2011. – 254 с.
6. Кант И. Сочинения: в 6 т. / И. Кант; под общ. ред. В.С. Асмуса и др. – М.: Мысль, 1963–1966. – Т. 5. – 1966. – 564 с.
7. Рюмина М. Т. Естетика смеха. Смех как виртуальная реальность / М. Т. Рюмина. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 314 с.
8. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант // Собр. соч.: в 6 т. – М.: Мысль, 1966. – Т. 5. – 462 с.
9. Гегель Г. Философия духа / Г. Гегель // Энциклопедия философских наук [Отв. ред. Е. П. Ситковский. Ред. коллегия: Б. М. Кедров и др.]. – М.: Мысль, 1977. – Т. 3. – 471 с. (АН СССР. Ин-т философии. Филос. наследие).
10. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: в 4 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Искусство, 1968–1973. – Т. 1. – 1968. – 312 с.; Гегель Г. В. Ф. Эстетика: в 4 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Искусство, 1968–1973. – Т. 2. – 1969. – 328 с.; Гегель Г. В. Ф.

Эстетика: в 4 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Искусство, 1968–1973. – Т. 3. – 1971. – 624 с.; Гегель Г. В. Ф. Эстетика: в 4 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Искусство, 1968–1973. – Т. 4. – 1973. – 676 с.

11. Бергсон А. Смех / А. Бергсон // Бергсон А. Творческая эволюция: материя и память / А. Бергсон. – пер. с фр. – Минск: Харвест, 1999. – 1404 с.
12. Древнерусский смех / М. М. Бахтин: pro et contra: личность и творчество М. М. Бахтина в оценке русской и мировой гуманитарной мысли: антология. Т. I / отв. ред. тома Д. К. Бурлака. – СПб.: Издательство РХГИ, 2001. – 467 с.
13. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному / З. Фрейд. – М., 1925. – 318 с.
14. Мусийчук М. В. Когнитивные механизмы структур комического: философско-методологические аспекты. – Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора психологических наук. – Новосибирск, 2011. – 34 с.
15. Дземидюк Б. О комическом / Б. Дземидюк. – М., 1974. – 295 с.
16. Барт Р. Смерть автора // Р. Барт. Избранные произведения. – М., 1994. – 145 с.
17. Хейзинга Й. Homo ludens: в тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга. – М.: Прогресс, 1992. – 464 с.

Куриленко Д.В.
Институт филологии
Киевского национального имени Тараса Шевченко

СОЦИОФИЛОСОФСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ СМЕХА КАК ПАРАДИГМА ПОЗНАНИЯ БЫТИЕВОЙ ДОМИНАНТЫ. СМЕХ КАК АТРИБУТ БЫТИЯ И ПОЛИСЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА

Аннотация
В статье рассмотрено феномен смеха как бытиевой доминанты и атрибута постижения окружающей действительности индивида, лица, личности. Смех выступает как проявление и атрибут сознания человека, инструмент доминирующих ценностных атрибутов и самоидентификационных ориентаций и процессов, субъективных интенций. Смех верифицируется как метод гармонизации и социокультурной интегрированности в суггестивном процессе и творческой парадигме. Смех – выражение самых глубоких мыслей самым простым способом.
Ключевые слова: феномен смеха, культурный патерн, реализация, социокультурная репрезентация, суггестивный процесс.

Kurylenko D.V.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE SOCIAL-PHYLOSOPHICAL ASPECT OF HUMOUR AS A PARADIGM OF COGNITION OF THE DOMINANCE OF BEING. THE HUMOUR AS OUR ATRIBUTE OF BEING AND POLYSEMANTIC STRUCTURE

Summary
The phenomenon of humour is viewed in the article as a dominance of being and the attribute of the conception of the other reality of the individual and the person and personality. The humour is expressed through the mind of a man, an instrument of the dominant-evaluative attributes and self-evident orients and process and subjuctive intentions. The humour laughter varies as a method of harmonization an social-cultural integration into suggestive process and cultural paradigm. The laughter is the share expression of deep senses in the simplest possible way.
Keywords: a phenomenon of laughter, cultural pattern, realization, social-cultural representation, suggestive process.

УДК 821.161.2

ГОГОЛІВСЬКИЙ ТЕКСТ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ КІНЦЯ XX СТОЛІТТЯ

Кушнєрьова М.О.
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті аналізується гоголівський текст у художньому осмисленні вітчизняних поетів, творчість яких припала на 90-ті роки XX ст. У творах В. Неборака, Ю. Андруховича, І. Андрусяка, Ю. Ґудзя, В. Кордуна відображено особливості постмодерного сприйняття гоголівського тексту з огляду на його співзвучність авторському світобаченню. Відзначено, що упізнаваність гоголівських мотивів і образів розширює межі їх поетичної інтерпретації, допомагає творити нову художню реальність. Визначено, що поєднання традиційного і новаторського підходів до тлумачення ключових образів Гоголевої творчості відіграє важливу роль у відтворенні, художньому осмисленні й інтерпретації явищ і подій дійсності. На матеріалі літературної творчості представників літературного гурту «Бу–Ба–Бу» доведено, що гоголівський текст окреслює простір думок вітчизняних письменників не лише у межах поетичного дискурсу.
Ключові слова: гоголівський текст, постмодерний дискурс, образ, мотив, міфема.

Постановка проблеми. Гоголівські образи широко представлені у вітчизняному постмодерному дискурсі. Діапазон їх використання вражає сміливістю авторської уяви сучасних письменників і спростовує усі припущення щодо неактуальності гоголівського тексту в українському літературному процесі. Маємо чимало науково підтверджених аргументів на адресу значущості гоголівських образів. Зокрема, Т. Пудова впевнена, що створені Гоголем образи приваблюють сучасних авторів своєю архетипністю і позачасовим характером, а завдяки рецепції Гоголя попередніми поколіннями письменників сформувались певні стереотипи їх сприйняття. Відтак, гоголівські персонажі, міцно увійшовши у свідомість читачів, набули знакового, символічного характеру, і тим самим значно розширили, наповнили новим змістом текстовий потенціал творів сучасних авторів, залишивши незмінною головну ідею образа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню особливостей репрезентації художнього світу М. Гоголя у контексті української культурної традиції присвятила своє дисертаційне дослідження О. Скобельська. Окрему увагу окресленню специфіки гоголівської присутності у літературному дискурсі українського вістниківства і рецепції гоголівських образів в українській літературі 20–30-х років XX ст. приділили у своїх наукових дослідженнях відповідно і О. Омельчук і О. Гальчук. Ряд актуальних перспектив у напрямі поглибленого дослідження гоголівського інтертексту української посмодерної прози порушенні у студіях Н. Бедзір.

Ступінь розробленості цієї теми продовжує залишатися низьким. Гоголівські мотиви і образи в українському поетичному дискурсі кінця XX століття залишаються поза увагою науковців.

Актуальність дослідження вмотивована необхідністю дослідження особливостей сприйняття гоголівського тексту українськими письменниками з огляду на резонансну природу його витлумачення і водночас співзвучність авторській манері світобачення, характерній для літератури постмодерну.

Тому **мета** даної статті розглянути тексти, у яких присутній гоголівський слід, як літературні конструкти, створені художнім мисленням, і проаналізувати роль та елементи трансформації мотивів і образів творчості М. Гоголя у літературному доробку письменників-постмодерністів.

Виклад основного матеріалу. В українській літературі мистецьке осмислення образів, витворених уявою М. Гоголя, здійснювалося головним чином під впливом історичних обставин та факторів національного розвитку. Очевидним є те, що на зламі віків, у період буремних випробувань, що випадали на долю нашого народу й окремих постатей, що потрапляли у вир політичних і національних випробувань, спостерігалася хвиля зацікавлень гоголівським текстом як одним із авторитетних джерел нового формату мислення. Н. Бедзір переконана, що в українському постмодернізмі гоголівський інтертекст визначає не лише фольклорно-міфологічні й готичні формальні й змістові риси, а й актуалізує духовно-визвольні мотиви.

Власну традицію використання окремих гоголівських образів і мотивів у поетичному дискурсі мала література першої половини XX століття. Алюзії до Гоголевого «Тараса Бульби» і Шевченкових «Гайдамаків» відтворили новий виток національного і родинного розбрату серед українства у поезії Є. Маланюка «Скарга». Персонажів повісті «Тарас Бульба» «оживив» і переніс до епохи другої світової війни Л. Первомайський у поезії «Спис Тараса». «Містику «Вія» у романі І. Костецького «Дійство про велику людину» побачив авторитетний дослідник Ю. Ковалів. Крім того, гоголівські ремінісценції дослідники неодноразово визначали у творчості Ю. Яновського, а самого письменника за роздвоєний характер його письма наділяли «комплексом Гоголя» (Н. Коробкова).

Трансформований образ Вія стає предметом уваги представників вітчизняного поетичного дискурсу. Слідом за Є. Маланюком, який, за словами О. Гальчук, надав Вію чітких обрисів «інваріанта міфічного Едіпа» і таким чином долучив гоголівський інтертекст до парадигми античних міфем з чітко вираженими ознаками образу-концепту, до іншого літературного контексту вводить гоголівського персонажа Іван Андрусяк [4, с. 272]. Представник поетичної групи «Нова деґенерація» у однойменній поезії пов'язує в єдине

© Кушнєрьова М.О., 2015

ціле гоголівський міф і гоголівський образ і ототожнює Вія із Гоголем. Такий факт об'єднання творця із витвором, зокрема Гоголя з його Вієм, уже мав місце у літературному дискурсі попередніх поколінь. І. Андрусяку вдалося за рахунок вдало використаних алюзій наблизитися до створення апокаліптичної картини світу, яка у свідомості ліричного героя та його однодумців набула обрисів *«Великого Царства Диявола»*. Перед очима представників *«нової деґенерації»* розгортається моторошна картина найближчої у часі української дійсності, уособленням якої стануть *«дівки на мітлі»*, Михайло Булгаков з *«надламаним сміхом»*, Вій, який *«в божевільній труні долілиць повертається»* і ремиґання *«зашумленої Хортиці»* [15, с. 226–227].

На особливу увагу заслуговує і контекст, до якого введений образ гоголівського Вія: І. Андрусяк, як і незадовго перед тим англійський драматург-постмодерніст Т. Стоппард, звертається до шекспірівського тексту, але залучає до співпраці і відводить головну роль не провідним, а другорядним, навіть епізодичним персонажам найвідомішої п'єси Шекспіра – підступним друзям Гамлета Розенкранцу і Гільденстерну.

На поєднанні двох інтертекстів (біблійного і гоголівського) будує свою поезію «Ex oriente lux» Ю. Іздрик. Обираючи за назву – «Світло зі Сходу» – парафраз євангельської оповіді про народження Ісуса Христа, поет вдається до художнього осмислення нового часу, в якому *«поки вся нечисть не перебіситься – // то й день не рвоне з низького старту», а «відьми і чортовиння», «гоголі і булгакови» «сичать віщують із трясовини // що це вони авраами і якови»* [7, с. 383].

О. Гальчук у своїх міркуваннях щодо присутності гоголівського тексту у Маланюкових поезіях, приходить до висновку: Вій уособлює Зло, яким у розумінні поета постає насамперед зрада принципів, відмова від боротьби [4, с. 273]. Водночас у ліриці українських постмодерністів присутність Вія є визначальним маркером апокаліптичної дійсності, у якій відсутні будь-які моральні принципи, панує хаос, втрачені життєві орієнтири.

Дослідження поезій із виразними ознаками постмодерністського світовідчуття дозволяє простежити характерну видозміну в осмисленні ключових рівнів інтерпретації гоголівського персонажа і відзначити, що в українському літературному дискурсі має місце тенденція до трансформації гоголівських образів зі зміною його основного ідейного навантаження. Приміром, у переродження Вія вірить ліричний герой поезії Галі Мазуренко: *«залізнобровий кривавий»* Вій, *«бровища, мов крила круків»*, зустрічає на стежці *«край Гімалаїв»* не простого козака, а *«батька Бабая»* і склавши руку просить його бути його учнем [11, с. 136]. Авторка зберігає характерні, упізнавані риси гоголівського образу, які у фіналі поезії остаточно поривають зі світом зла. У іншому своєму творі поетеса вводить цей образ до контексту роздумів ліричного героя з приводу пошуку бажаного спокою в умовах тривожного й драматичного емігрантського життя: *«У царстві залізного Вія, / Затоптана в полі синім, / Далеко синіє смуга: Слід Істини, Віри й Надії»* [10, с. 193].

Володарем урбаністичного простору Вій постає у поемі Юрка Ґудзя «Барикади на Хресті», останній у творчому доробку поета і виданій уже посмертно. Н. Зборовська окреслювала її тему як «історію про божевільного поета, який пристрасно закликає Київ на повстання Любові» [6, с. 5]. Поет одним із перших у постмодерній літературі порушує мотив повстання і конкретизує його невідворотність через посилання на відому гоголівську міфему – *«поднимите мне веки!»*, чим актуалізує виразну картину людської байдужості, здичавілості, ницості: *«Повстаньте, мешканці штанів! Повстаньте, жителі змертвілих Воскресенок! Повстаньте, поки ще живі! Хоч раз отут, усі разом, / на цім затоптанім Хресті, / упоперек всієї Курваштрассе, / у цій задовбаній столиці / спорудимо / весняну / барикаду! / – з громів, димів, / миттєвих спалахів принизливого щастя, / коли навиліт куля б'є / крізь дощ простягнуту / долоню…/ Не бійтеся загинуть / молодими / Страшніше – прижиттєво вмерти / У місті, де володар Вій / Вже сотню літ не опускає вії…»* [5, с. 236].

Для порівняння відзначимо, що образ Вія стає репрезентантом української тематики у творчості російських митців срібного століття. Образ Києва, представлений в алегоричному образі Вія як уособлення «нечистої сили» влади, постає у поезії «На улицах Киева-Вия» О. Мандельштама.

Інтертекстуальні запозичення, у тому числі і вкраплення гоголівського інтертексту, надали особливого колориту поезії із виразними рисами міфологізму. Переорієнтацію у бік міфологічного мислення спостерігаємо у поетичних творах В. Кордуна. Присутність гоголівського тексту виразно окреслена у збірці, створеній в останній період, – «Трава над травою».

Урбаністичні мотиви виводять В. Кордуна на шлях Гоголя. У результаті виразно гоголівський характер мають дві поезії збірки. Прямою алюзією на повість Гоголя «Портрет» стає твір із однойменною назвою. Ключові гоголівські міфеми, зміст яких концентрує основні мотиви «Невського проспекту» і «Мертвих душ», поет актуалізує у художній візії «віднедавна у санкт-петербурзі». Поява на Невському проспекті химерної голови у різних варіаціях форми не дивувала «байдужий натовп»; голова лише «блаженно всміхалася чи понуро насуплювалася, але завжди мовчала», – таку картину створює в своїй уяві ліричний герой поезії. Ситуацію розгойдує повідомлення химерної голови, звернене до «непримітного перехожого»: *«добро пожаловать прелюбезнейший господин чичиков // много мертвых душ набралось с тех пор / как вы перестали с купчею / объезжать на тройке империю»*. Метафоричне осмислення дійсності через посмішку *«бронзового Гоголя»*, роз'єднання персони і барельєфа, збудованого на її честь, додає абсурдності і багатозначності ситуації і підсилює очікування несподіваної розв'язки, яка має наступити *«ще до кінця цього дня / цього незвично холодного літа / чи цього безлюдного перенаселеного тисячоліття»* [7; с. 79]. У поезії спостерігається тенденція «позбавлення права великої літери». До неї також неодноразово звертався І. Римарук, таким чином декларуючи перехід власних світоглядних цінностей в іншу площину.

Відлуння гоголівських мотивів помітні у «віршованому шоу» В. Неборака «Гене-

зис Літаючої Голови», який увійшов до першої «по-справжньому бубабістської» збірки із промовистою назвою «Літаюча голова» [1, с. 275]. Присутність гоголівського тексту у «Літаючій голові» нетрадиційна для українського літературного простору, однак цілком прийнятна для постмодерного дискурсу і може бути визначена словами Патріарха Бу–Ба–Бу: «Це тягло за собою не стільки занурення у традицію, скільки гру з нею. Тому «Літаюча голова» – це *летюче бароко*, це необароко, це небароко» [1, с. 281]. На відміну від безмовної літаючої химерної голови у поезії В. Кордуна, літаюча голова у творі В. Неборака *«летить урочисто»* і *«губи її тяжко рухаються: я-лі-та-ю-ча-го-ло-ва»*, а часовий простір, у якому вона рухається, окреслений у поезії В. Кордуна як епоха *«безлюдно перенаселеного тисячоліття»*, осмислюється ліричним героєм Прокуратора Бу-Ба-Бу як *«епоха пік»*. Одну із знакових міфем гоголівського «Вія» поет актуалізує у фантасмагоричній візії зрощення тіла зі своєю тінню, названій «Фантазія метро. Відображення»: *«Перед собою він бачить себе / він бачить себе прозорого / він бачить прозору забарвлену тінь / рухливу тінь у повітрі / вона промовляє слова <...> / він крок ступає назустріч / обличчя в обличчя очі / співпадають проходять наскрізь / гусне свічадо скла / повіки мені підніміть / ОСЬ ВІН / тінь моя у мені <...>»*. У іншій візії, вміщеній у «віршованому шоу», ліричний герой осмислює дійсність і категорію часу через образ вагону метро. Одним із ключових мікрообразів поезії постає міфема Вія, якою ліричний герой позначає невідворотність долі *«своїх сучасників миттєвих, випадкових подорожніх»*, ніхто з яких *«в час руху зали не покине»*, але навпроти яких *«розпечені вуста» «кличуть Вія»*. У залі вагону, де «всі глядачі – актори», лише один режисер – той, кому під силу правильно визначити кут зору (*«кут зору лиш тобі відомий, пане режисере»*), зафіксувати *«мить ери»*, осмислити: *«цей поїзд – безконечний»*, *«вагон – це час»*; усвідомити, що *«твоя земля тобі найменш відома»*, хоч і *«мчиш крізь неї. Ти у ній без тями»* і розкрити таємницю *«наступного вагону»* [14, с. 25], [14, с. 27], [14, с. 28], [14, с. 29–30].

Культовий український поет-постмодерніст і Патріарх «Бу-Ба-Бу» Ю. Андрухович також актуалізує у своїй творчості гоголівські образи. У циклі «Листи в Україну» ліричний герой, перебуваючи в осерді російського цивілізованого світу, почуває себе невпевнено і незатишно в основному через особливість *«тутешньої культури»*, існуванню якої у такому вигляді не останнім часом сприяють *«розкішні типи, переважно з Півдня, із малоросів»*, яких *«тут мають за ескімосів, // папуасів тобто, за ідіотів»*. Серед таких «розкішних типів» поетичний суб'єкт виокремлює значно вагоміші фігури і зараховує до них Гоголя, Феофана Прокоповича, Розумовського-старшого, Гребінку і Катерину Другу, а своє різко негативне ставлення до них підкреслює добором стилістично маркованих епітетів [2, с. 190].

Зауважимо, що представники літгурту «Бу-Ба-Бу» відводили особливу роль образам, впізнати які не складало жодних труднощів. При чому найчастіше упізнавані мотиви і образи поставали у бу-ба-бістів у незвичайному, нетрадиційному, грайливому, а часом і просто абсурдному контексті. Упізнання, за філософією бу-ба-бістів, це «порятунок» людини у «полоні нагадувань». Переконання в тому, що головним Сюжетом є Повернення, що і сам Шлях є Поверненням, а повернутися можливо лише через перевтілення налаштовувало бу-ба-бістів на те, що впізнання відбудеться, хоча й не відразу, як у випадку із наближеним до афористичного висловом із міцним гоголівським підґрунтям: *«...Спудейські громади поглинає рекреаційний час, і тільки троє бурсаків усе ще шукають, де б їм прихилити голови на ніч...»* [12, с. 30, 31].

Н. Бедзір, окреслюючи розбіжності між українським і російським постмодернізмом, відзначає, що українській версії постмодерного світовідчуття близькі іронія, еклектика, пародія, часом оповиті ореолом суму. *«Меланхолический, травестирующий, барочный пафос иронии – характерная черта украинского «апокалиптического постмодернизма»* [3, с. 133].

У поетичному циклі В. Неборака «Ноктюрн із таємничими рослинами» ліричний герой схиляє читача до упізнавання варіацій з гоголівського «Вія». Поет вдається до складного інтелектуального експерименту – він не вживає жодних розділових знаків, ігнорує використання великих літер. Неборак посилається на гоголівський текст і творить «обернену» реальність, адже складному інтертекстуальному плетиву передує фантасмагорична візія: *«Поки в небо труну опускають, // йде на землі пролісковий дощ»*. Варіації на тему «Вія» (поезія має саме таку назву «Вій. Варіація») складають заключний акорд блукань ліричного героя просторами нетрів власної, обпеченої почуттями болю і розпуки душі. Гоголівський текст увиразнює душевний стан ліричного героя, приголомшеного апокаліптичними видіннями (*«всевидюще око струхлявіле»*, *«чортячі хори»*, *«безмежжя чорне»*), від яких єдиним порятунком стає звернення до Бога. Хаотичне нагромадження алюзійних образів створює ефект розгубленості і відчаю [14, 154]. Симптоматиці місячної ночі з її дивацтвами відповідає і жанрове окреслення циклу, адже ноктюрном у літературі називають невеликий за обсягом поетичний твір, у якому особливу роль відведено ночі – «цілительці від денних клопотів і турбот», «осмислюються проблеми минущості життя і нетривалості щастя» [9].

Гоголівські образи окреслюють простір думок Прокуратора бу-ба-бістів (В. Неборака) не лише у межах поетичного дискурсу. Хронопис «Введення у Бу-Ба-Бу» сповнений алюзій і ремінісценцій на гоголівський текст, які, зважаючи на оригінальність світобачення означеної літературної групи, будучи поставлені у цілком несподіваний контекст, увиразнюють і концептуалізують авторську думку. Сам В. Неборак так пояснює «виринання» у його критичних текстах постаті Гоголя, його своєрідної «інтелектуальної спокуси»: *«Пригадую, колись у розмові з Василем Ґабором я міркував про те, чому російська післягоголівська література стала великою. Як видається, вона просто не побоялася наблизитися до тієї прірви, до якої підійшов Гоголь. Натомість українська література постійно ставила собі питання: наш він чи не наш? Тому*

прийнятими – і сприйнятими – виявилися насамперед «Вечори на хуторі біля Диканьки» через їхній етнографізм. Оці всі вертепні образи – чорт, відьма, місяць – то «наше». А от уже «Мертві душі» чи «Невський проспект» – це щось інше. А що ж насправді є цим іншим? Гоголь був насамперед глибоко релігійною людиною, але ця релігійність була швидше пов'язана з відчуттям світу як царства сил, які воюють за людину. У цій боротьбі ти або програєш свою безсмертну душу, або рятуєш» [13, с. 50].

Зацікавлення Неборака гоголівським текстом можна пояснити оригінальним підходом постмодерніста до трактування постаті Гоголя (*«мудрий і хитрий, утаємничений Гоголь»*) і осмислення його основних літературних здобутків (*«Проза Гоголя – це не так література, як видобуті з темряви формули світобудови»*). Відносно вибору Гоголем мови своїх творів, Неборак певен, що цей вибір був продиктований *«бажанням ввійти в уже сформоване літературне коло»*, а відносно основного тематичного спрямування Гоголевих текстів Прокуратор теж має свою думку, у якій намагається довести, що, на відміну від *«рівня заявлених тем»* – спочатку – Україна, потім – Великоросія (російські чиновники, столичні і провінційні, мертві душі тощо), існувала тема, яка поступово і остаточно поглинула письменника: *«Насправді ж він <...> пише про те, чим сам користується і що його щоразу більше поглинає – про демонічну силу викривлення, про вихор Зла, у якому його самого закручено з головою»* [12, с. 225, 224]. За посередництвом Ю. Жигуна, який свого часу (1998) долучив В. Неборака до роботи над проектом з інсценізації «Тараса Бульби» – музично-поетичну інтерпретацію із чітко вираженим «закликом до порозуміння» під назвою «Бульба-бу. Син Андрій», зміненої на «Бульба. Син Андрій», у письменника виникає задум написати власну версію гоголівського тексту і представити її сюжет у двох взаємопов'язаних п'єсах: «Син Андрій» і «Син Остап». Письменник мав намір переконати українського читача у іншому трактуванні тексту «Тараса Бульби», аніж виключно як «ностальгію за козацькими походами», однак, через невдалу прем'єру проекту, у якому Неборак виступив як перекладач текстів Гоголя з російської на українську мову, невідомо, чи буде реалізовано цей задум [12, с. 212, 231].

Висновки. Отже, образи, створені уявою Гоголя, є вагомими елементами у формуванні й розгортанні авторської картини світу у поетичному дискурсі українського постмодернізму. Вони відображають проблематику творчості поетів і окреслюють параметри міжтекстового діалогу. Гоголівські мотиви і образи, трансформовані вітчизняними поетами шляхом ідейно-смислового коригування, відповідають авторським переконанням і уявленням про світ, стають у нагоді під час творення в алегоричних формах ситуацій, співзвучних сучасності. Страх і невідворотність у коді образу гоголівського Вія, сила гоголівського гротеску і резонансність постаті Гоголя при їх включенні до іншого тексту посилюють драматизм ситуації, конкретизують душевний стан ліричного героя.

Список літератури:

1. Андрухович Ю. Голова, що літала / Ю. Андрухович // Неборак В. Літаюча голова. Вибрані вірші / В. Неборак. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 288 с.: серія «Українська Поетична Антологія».
2. Андрухович Ю. Листи в Україну. Вибрані вірші / Ю. Андрухович. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 240 с.: серія «Українська Поетична Антологія».
3. Бедзир Н. П. Русская постмодернистская проза в восточно- и западнославянском литературном контексте: монография / Н. П. Бедзир. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2007. – 472 с.
4. Гальчук О. Ідейно-художній потенціал античних міфем як ключових мікрообразів лірики Євгена Маланюка / О. Гальчук // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2014. – Вип. 60. Ч. 2. – С. 267–275.
5. Ґудзь Юрко Барикади на Хресті. Поема. Не-ми. Книга видінь і щезнень. Ісихія. Книга щастя. – Тернопіль: Джура, 2009. – 248 с.
6. Зборовська Н. Неадекватне прочитання [Про фальсифікацію образу Юрка Ґудзя в книжці Володимира Даниленка «Лісоруб у пустелі»] / Ніла Зборовська // Літературна Україна. – 2008. – 23 жовтня. – С. 5.
7. Іздрик Ю. Календар любові / Ю. Іздрик. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. – 431 с.
8. Кордун В. Трава над травою: Поезії / В. Кордун. – К.: Неопалима купина, 2005. – 176 с.
9. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці, 2001. – 636 с.
10. Мазуренко Г. Північ на вулиці / Галя Мазуренко. – Лондон: Українська Видавнича Спілка в Лондоні, 1980. – 248 с.
11. Мазуренко Г. Три місяці в літері життя / Галя Мазуренко. – Лондон: Українська Видавнича Спілка в Лондоні, 1973. – 179 с.
12. Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу: (Хронопис кінця тисячоліття). Вид. 3-тє, доповнене / Віктор Неборак. – Львів: ЛА «Піраміда», 2015. – 308 с.
13. Неборак В. «До слему я ставлюся, як до свята Валентина» / В. Неборак // Український журнал. – 2008 – № 6 – С. 48–51.
14. Неборак Літаюча голова. Вибрані вірші / В. Неборак. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 288 с.: серія «Українська Поетична Антологія».
15. Повернення деміургів / Плерома 3'98. Мала українська енциклопедія української літератури. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 288 с.

Кушнерёва М.А.
Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

ГОГОЛЕВСКИЙ ТЕКСТ В УКРАИНСКОМ ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ КОНЦА ХХ ВЕКА

Аннотация
В статье проанализирован гоголевский текст в художественном осмыслении отечественных поэтов, творчество которых совпало с 90-ми годами ХХ века. В произведениях Виктора Неборака, Юрия Андруховича, Ивана Андрусяка, Юрка Гудзя, Виктора Кордуна отображены особенности постмодернистского восприятия гоголевского текста в соответствии его созвучности авторскому мироощущению. Отмечено, что узнаваемость гоголевских мотивов и образов значительно расширяет грани их поэтической интерпретации, существенно помогает в продуцировании новой художественной реальности. Определено, что соединение традиционного и новаторского подходов в толковании ключевых образов творчества Николая Гоголя играет важную роль в изображении, художественном осмыслении и интерпретации явлений и событий действительности. Кроме того, исследование творчества представителей литературного объединения «Бу–Ба–Бу» доказывает, что гоголевский текст обрамляет пространство мысли отечественных писателей не только в пределах поэтического дискурса.
Ключевые слова: гоголевский текст, постмодернисткий дискурс, образ, мотив, мифема.

Kushneriova M.O.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

HOHOL'S TEXT IN UKRAINIAN POETIC DISCOURSE AT THE END OF THE XX CENTURY

Summary
The article analyzes the Hohol's text in literary interpretation of Ukrainian poets of the end of the 20th century. The works of Viktor Neborak, Yuriy Andrukhovych, Ivan Andrusyak, Yurko Gudz, Viktor Kordun illustrate the features of postmodern perception of Hohol's motives considering their consonance to author's outlook. It is noted that Hohol's images recognition extends the ways of their poetic interpretation, creates new literary reality. It is defined that the combination of traditional and innovative approaches to the interpretation of main images in Hohol's works helps to reproduce, comprehend and interpret the phenomena and events of reality. On the material of the works of literary group «Bu-Ba-Bu» representatives it is proved that Hohol's text outlines the thoughts of Ukrainian writers not only within poetic discourse.
Keywords: Hohol's text, postmodern discourse, image, motive, mytheme.

УДК 378.147:82(1-87)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ДО САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ляшов Н.М.
Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено теоретичному аналізу категорії самопрезентації та аспектам формування готовності студентів-філологів до самопрезентації в процесі навчання зарубіжної літератури. Приділено увагу етапам підготовки самопрезентації та її формам.
Ключові слова: самопрезентація, студенти-філологи, зарубіжна література.

Постановка проблеми. Важливим аспектом етапу професійної освіти студентів-філологів та їхньої підготовки до подальшої самостійної викладацької діяльності в школі в умовах ринкової конкуренції є сформованість умінь презентувати себе, готовність використовувати конструктивні методи та прийоми власної професійної компетентності, знання та навички практичної самореалізації в галузі зарубіжної літератури. Освіта є могутнім фактором у зміні особистості студента, яка забезпечує його високу мобільність і, разом з тим, інтеграцію в соціумі. Розв'язання таких завдань сприятиме більшій вірогідності працевлаштування майбутніх фахівців у відповідності з отриманою освітою. Але останнім часом науковці звертають увагу на те, що під час працевлаштування молодих спеціалістів з'ясовується той факт, що у них, з одного

© Ляшов Н.М., 2015

боку, кар'єрна стратегія на низькому рівні, тобто низькі вміння та навички показати себе як спеціаліста, а з іншого – мета та завдання кар'єрної стратегії ними уявляються абстрактно.

Зокрема, у дослідженні Д. Шестакової про умови успішного працевлаштування випускників вузів відмічається, що молоді спеціалісти під час влаштування на роботу нерідко не можуть скласти резюме. Дослідниця зазначає, що із 100 прийнятих резюме 80 складені некоректно, чи з недостатньою або несуттєвою інформації про себе [11].

У дослідженні Е. Глотової також зазначається, що молоді спеціалісти під час працевлаштування часто не вміють грамотно, об'єктивно, правильно виконати самопрезентацію, тобто акцентувати увагу керівників на сильних сторонах своєї особистості, на професійних уміннях та навичках, і, як правило, програють у конкурентному змаганні менш талановитому, але досвідченому в презентації себе, претенденту. Автор наводяться думки роботодавців про самопрезентацію молодих спеціалістів: «Гарна самопрезентація це важлива частина під час співбесіди на відбірковому етапі при працевлаштуванні»;. «Повна самопрезентація надає шанс пройти співбесіду і отримати бажану роботу»; «Самопрезентація дає перше уявлення про спеціаліста»; «Самопрезентація дуже важлива. Якщо спеціаліст може грамотно викласти інформацію про себе, то це вже великий плюс. Достоїнством, також,, вважається, якщо будучи ще студентом, претендент вже має невеликий досвід у виконанні самопрезентації та вміє цю інформацію довести до керівника відповідним чином» [3].

Що ж собою уявляє самопрезентація? Термін «самопрезентація» з'явився в науці в XX ст. і є калькою з англійської self-divsentation. Він, як правило, використовується в якості синоніму поняття «управління враженнями», щодо позначення технік, які особистість застосовує під час складання враження про себе, що демонструє оточуючим.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукової та довідкової літератури показав, що термін «самопрезентація» має багато визначень. В основному вони містяться в психологічних словниках та спеціалізованій літературі з іміджелогії та профорієнтології. Ця специфічна категорія в енциклопедичному словнику з психології спілкування визначається як акт самовираження і поведінки, спрямований на те, щоб створити сприятливе враження, яке відповідає певним ідеалам [9].

Е. Михайлова, досліджуючи категорію самопрезентації, розуміє її як комунікативне уміння, що має операційно-технічний рівень у рамках власної комунікативної компетентності. Навчання самопрезентації, як вважає автор, ефективне через навчання виконанню особистістю певної ролі. Успішність самопрезентації підвищується, якщо під час навчання її вибір певного образу відбувається свідомо та цілеспрямовано. У рамках наукового напрямку іміджелогії вивчаються прикладні аспекти самопрезентації. Зокрема, Е. Михайловою та К. Бреннер розроблено процедуру тренінга самопрезентації, що розрахована на широке коло осіб, які бажають оптимізувати свій імідж у діловій сфері [7].

Самопрезентацію як процес подання або співставлення себе з соціально і культурно прийнятими способами дії та поведінки розглядає М. Котлярова. Досліджуючи дану категорію вона акцентує увагу на тому, що цей процес ґрунтується на використанні певних стратегій, розроблених для формування думок інших про себе [5]. Г. Бороздіна вважає самопрезентацію процесом управління сприйняттям реципієнта шляхом цілеспрямованого залучення його уваги до особливостей свого зовнішнього вигляду, своєї поведінки, ситуацій, які запускають механізми соціального сприйняття. Процес самопрезентації Ю. Жуков розглядає в рамках ділового спілкування. Автор формулює правила спілкування як засіб регулювання комунікативної поведінки, що працюють як на зовнішню, так і на внутрішню аудиторію. Техніка спілкування виходить на рівень практичного застосування, охоплює всіх учасників комунікативного процесу і комунікатора, і реципієнта [6].

В. Агєєв досліджує самопрезентацію як вербальну та невербальну демонстрацію власної особистості в системі зовнішніх комунікацій [1]. Продовжують цей напрямок досліджень і Д. Смислов та Є. Соколова-Бауш. Зокрема, Д. Смислов розглядає самопрезентацію з точки зору психологічних зв'язків між вербальними і невербальними характеристиками в комунікативному процесі, а Є. Соколова-Бауш з акцентувала увагу на самопрезентації як на факторі формування враження про комунікатора і реципієнта. Так чи інакше, але всі дослідники, як правило, доводять, що кожна особистість намагається управляти враженнями оточуючих про себе, використовуючи при цьому різноманітні форми, тактики та стратегії.

Щодо форм самопрезентації, то на думку Г. Андрєєвої існують дві основні форми самопрезентації: природна і штучна. Природна самопрезентація властива виключно всім людям і дістається вона з самого народження. Це є природним процесом призначення людини в структурі суспільної свідомості. Але вона не може контролювати і коректувати процес у рамках саме цієї презентації. Основною метою штучної самопрезентації є завоювання лояльності до своєї персони з боку інших людей, тобто вибудовування алгоритму комунікативного процесу з, так би мовити, «потенційною аудиторією» [2].

У наукових джерелах представлені різноманітні стратегії. Зокрема, А. Жичкіна та Е. Белінська вивчали стратегії самопрезентації в Інтернет мережах та їх зв'язок з реальним життям. Авторами зазначено, що аналізуючи Інтернет самопрезентацію з різних боків можна зрозуміти який вплив реального життя та соціальних мереж справляє інформація, про яку намагається розповісти Інтернет сторінка [4]. Особливості самопрезентації в Інтернет мережах досліджено також і в працях І. Уманської та Е. Тезікової, а Е. Крилов розглядає один із варіантів навчання самопрезентації при спілкуванні в Інтернеті.

Серед наукових праць, також, зустрічаються дослідження, які присвячено самопрезентації викладачів, магістрів та бакалаврів. Так, А. Панфілова розглядає розвиток позитивного іміджу магістра в контексті навчання його самопрезентації. Автор не розкриває у статті механізмів навчання самопрезентації, але говорить про технології та загальні навички, які треба розвивати магістран-

там. Дослідниця А. Кононенко на основі аналізу теоретичних підходів до проблеми самопрезентації особистості в психології розробила програму тренінгу самопрезентації викладачів соціогуманітарних дисциплін. С. Карасева з акцентувала увагу на формуванні готовності майбутніх бакалаврів до самопрезентаційної діяльності.

Представляє для нас особливий інтерес розгляд самопрезентації як певної технології [10]. Суть такої технології С. Костроміна вбачає в тому, що майбутній спеціаліст за допомогою певних методик та прийомів може донести до свідомості слухачів важливу та необхідну інформацію, аргументовано представити свою позицію, думку, точку зору. Дана технологія має на меті активувати мотивацію ефективного професійного навчання та постійного особистого розвитку студентів. Під час освоєння технології в майбутніх учителів-філологів формуються уявлення про завдання, які необхідно вирішити в процесі розвитку впевненості та особистісної готовності до самореалізації себе як спеціаліста після закінчення вузу.

Аналіз ступеня дослідження категорії самопрезентації дає підстави констатувати, що вона достатньо докладно вивчена в психологічному та соціологічному аспекті. Сучасними вченими розроблена ґрунтовна теоретична база. Але феномен самопрезентації в рамках літератури на сьогодні не вивчений і є актуальним, тому що самопрезентація тісно пов'язана з рішенням проблем професійного та особистісного становлення майбутніх вчителів-філологів в сучасних сферах життя.

Мета статті. Тож, зважаючи на наявні проблеми, ми поставили на меті висвітлити теоретичні аспекти особливостей формування готовності студентів-філологів до самопрезентації в процесі навчання зарубіжної літератури.

Виклад основного матеріалу. Беручи до уваги специфіку нашого дослідження та положення, що представлені в працях А. Агєєва, К. Бреннер, А. Бригаднової, Г. Бороздіної, Г. Глейтман, Е. Глотової, Ю. Жукова, М. Котлярової, С. Костроміної, Е. Михайлової, Д. Смислова та багатьох інших, ми розглядаємо готовність майбутнього вчителя-філолога до самопрезентації як інтегративне утворення особистісних якостей, що має системну організацію, складну багаторівневу структуру як сукупність і взаємодію мотиваційного, когнітивного та діяльнісного компонентів, ступінь сформованості яких дозволяє майбутньому вчителю-філологу продуктивно використовувати можливості самопрезентації у формуванні свого іміджу, удосконаленні свого досвіду щодо впровадження та розширення професійної компетентності.

Тож, самопрезентація – це не просто поняття, термін, а перш за все, активна діяльність студентів-філологів над собою, розуміння ними необхідності й актуальності формування готовності до такого виду роботи. На нашу думку, формування готовності до самопрезентації краще відбувається на практичних заняттях, де студенти розробляють, готують та апробують різноманітні елементи самопарезентації на літературному матеріалі. Така діяльність сприяє оволодінню ними комплексом певних умінь і навичок. Тож, готовність майбутнього спеціаліста філолога до самопрезентації є важливим аспектом його професійної компетентності і являє собою комплексну систему, складовими якої є мотиваційний, комунікативний, когнітивний та діяльнісний компоненти. Аналіз різних точок зору дослідників у галузі технології самопрезентації дозволив уточнити це поняття та спроектувати його на підготовку студентів-філологів із зарубіжної літератури.

На основі проведеного теоретичного аналізу досліджень та представлених публікацій науковців можна виділити та змістовно розкрити зазначені вище компоненти готовності майбутнього спеціаліста філолога до самопрезентації на заняттях із зарубіжної літератури таким чином: а) мотиваційний компонент виявляє стимулюючу функцію формування готовності студентів до самопрезентації. До його структури входять мотиви, інтереси та потреби, сукупність яких відображає готовність майбутнього вчителя-філолога розробляти та впроваджувати самопрезентацію на заняттях із зарубіжної літератури; б) когнітивний компонент виконує інформаційну та комунікативну функції, які дозволяють задовольнити й розвинути потреби, інтереси та мотиви майбутніх учителів-філологів. Цей компонент являє собою єдність теоретичних, методичних та технологічних знань та умінь, що інтегрують як загальні, так і спеціальні знання у сфері зарубіжної літератури. Ступінь їх сформованості відображає теоретичну готовність студента до використання розробленої самопрезентації при ознайомленні та аналізі творів із зарубіжної літератури; в) діяльнісний компонент виконує трансляційну та регулятивну функції, відображає практичну готовність майбутнього вчителя-філолога до використання самопрезентації на заняттях із зарубіжної літератури. Такий цілісний процес акцентує увагу на формуванні кожного компоненту готовності студентів до самопрезентації і може реалізуватися через комплекс практичних занять із зарубіжної літератури.

Як показує практика, залежність між наявністю знань студентів із зарубіжної літератури та їхніми уміннями презентувати свої знання, не завжди співпадають. У цьому допомагає продуктивна діяльність, що базується на безпосередній роботі з літературним матеріалом різного рівня, вивченням творів, кваліфікованого їх аналізу та створення банку методичних рішень з якими найчастіше зустрічаються майбутні вчителі-філологи. А це здійснюється за умов наближення процесу вивчення зарубіжної літератури до життя з урахуванням сучасних соціальних та соціокультурних процесів; свідомої настанови студентів на інноваційність із застосуванням інформаційних технологій у своїй практичній діяльності; розширення інформаційного простору за рахунок міжпредметної інтеграції та застосування електронних джерел тощо. Так як студенти є заручниками протистояння двох культур сьогодення – книжкової та комп'ютерної, то і спрямування роботи на практичних заняттях із зарубіжної літератури відбувається на відновлення єдності культурного і освітнього простору кожної особистості майбутнього фахівця у створенні самопрезентації. Багатогранність цієї категорії припускає різноманіття форм у її створенні. Ми пропонуємо й акцентуємо увагу на таких формах, які можна застосовувати на практичних заняттях із зарубіжної літератури, це:

монодрама; захист власного проекту; створення портфоліо; публічний виступ; відкритий урок; аналітичний звіт; рольова гра; складання резюме; створення віртуального музею тощо.

Під час підготовки до занять студенти вибирають одну із запропонованих форм і складають самопрезентацію по темі заняття. Наприклад, під час опрацювання матеріалу розділу «Література Відродження» можна запропонувати створити самопрезентацію віртуального музею Монтеня, французького письменника, творчість якого є яскравим прикладом філософсько-моралістичної прози.

Працюючи над темою, студент демонструє особистий підхід та власну модель віртуального музею. Логіка його роботи дуже важлива тому, що саме вона робить самопрезентацію переконливою, ексклюзивною і цікавою. У створенні музею студенти відводять технічному устаткуванню роль допоміжного засобу кожний по-своєму, що допоможе візуалізувати основні моменти презентації. Але при цьому намагаються не загубити художній текст, з яким працюють та діалогічність із слухачами. Ще одним із основних моментів є створення ситуації інтелектуального та емоційного подиву, впровадження прийомів провокації для спонукання товаришів до висловлення своєї думки.

Впровадження самопрезентації в структуру занять із зарубіжної літератури у формі віртуального музею ми пропонуємо за наступними етапами: підготовчий етап – акумулює в собі важливі питання теми де треба відобразити цілі, мету, уточнити структуру і підібрати необхідну інформацію, використовуючи першоджерела, а також довідкову літературу (енциклопедії, словники тощо). На даному етапі студент ретельно осмислює завдання теми та вибирає пріоритетні напрямки у підготовці самопрезентації. Вони можуть бути такими: епоха Ренесансу; життя та творчість Монтеня; новаторство Монтеня; особливості твору «Проби» («Essais»), аналіз структури твору тощо [8]. Потім знаходить відповідний матеріал та систематизує його у вигляді конспекту, схеми, таблиці. Звертає увагу на варіанти перекладу єдиного твору Монтеня українською та російською мовами. Розширює літературне термінологічне поле завдяки складанню словника термінів та понять на основі довідкової літератури. Основними термінами, з якими студент знайомиться докладно, можуть бути такі: ренесанс, гуманізм, філософсько-моралістична проза, видатні письменники світу про творчість Монтеня, гротеск, есе.

Другий етап – процес самопрезентації. Цей етап має початок, основну частину та висновки. Його можна представити віртуальною екскурсією по залах музею. Доречним буде використання комп'ютерної презентації, інфографіки, наочності. Перевагою даного етапу є те, що поряд з повідомленням основного матеріалу теми, студент налагоджує персональний контакт з аудиторією. Включення в процес діалогу особистих акцентів та почуттів, перетворює виступ у процес взаємодії зі слухачами. Розв'язуючи поставлене завдання, студент моделює самопрезентацією через процес формування певних знань та переконань. Практика показує, що в процесі самопрезентації студент долає хвилювання, розгубленість, вчиться не губитися в основних думках своєї доповіді, вчиться відповідати на запитання своїх товаришів, відстоювати свою точку зору, погоджуватися з іншою, безпосередньо брати участь у дебатах з проблемного питання тощо.

Третій етап – результат самопрезентації. Разом з аудиторією студент оцінює свій рівень досягнення поставленої мети. Індикатором уваги студентів групи до виступу є зовнішні характеристики поведінки аудиторії, а також власне відчуття від виступу. Під час обговорення пропонуємо оцінити розуміння суті питання, системність та послідовність його викладу, культуру мовлення, використання засобів візуалізації, емоційність, свідоме використання наукової термінології, уміння узагальнювати.

Висновки та пропозиції. Таким чином, теоретичний аспект формування готовності студентів-філологів до самопрезентації в процесі навчання зарубіжної літератури показав, що свідоме її застосування впливає на якісне та зосереджене засвоєння матеріалу, а також змістовну, процесуальну та емоційну готовність до створення власного інноваційного продукту. Тож, перспективним продовженням роботи над висвітленням проблеми є практичний етап.

Список літератури:

1. Агеев В. С. Стереотипизация как механизм социального восприятия // Общение и оптимизация совместной деятельности / Под ред. Г. М. Андреевой и Я. Яноушек. – М.: Издательство МГУ, 1987. – 302 с.
2. Андреева Г. М. Психология социального познания: учебное пособие / Г. М. Андреева. – М.: Аспект-пресс, 2004. – 288 с.
3. Глотова Е. Требования работодателей к выпускникам вузов: компетентностный подход / Е. Глотова // Человек и образование. – 2014. – № 4(41). – С. 185-187.
4. Жичкина А. Е., Белинская Е. П. Стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://flogiston.ru/articles/netpsy/strategy
5. Котлярова М. Теории самопрезентации / М. Котлярова. – СПб.: Питер, 2002. – С. 163.
6. Луговская М. Ю. Теоретический анализ разработки проблемы обучения самопрезентации в исследованиях отечественных ученых / М. Ю. Луговская // Молодой ученый. – 2015. – № 11. – С. 1752-1755.
7. Михайлова Е. В. Обучение самопрезентации: учебное пособие / Е. В. Михайлова. – М.: Изд. дом ГУВШЭ, 2007. – 166 с.
8. Монтень М. Проби / Michel Eyquemde de Montaigne. Essais / Перекл. з фр. Анатоль Перепадя. У 3 кн. – К.: Дух і літера, 2005.
9. Психология общения. Энциклопедический словарь / Под общей редакцией А. Бодалева. – М.: Когито-Центр, 2011. – 600 с.
10. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Под ред. Н. В. Бордовской. – М.: КНОРУС, 2011. – 432 с.

11. Шестакова Д. Конкурентоспособное портфолио как условие успешного трудоустройства / Д. Шестакова // Высшее образование в России. – 2012. – № 6. – С. 91-95.

Ляшов Н.Н.
Донбасский государственный педагогический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ К САМОПРЕЗЕНТАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация
Статья посвящена теоретическому анализу категории самопрезентации и аспектам формирования готовности студентов-филологов к самопрезентации в процессе изучения зарубежной литературы. Акцентировано внимание на этапах подготовки самопрезентации и ее формах.
Ключевые слова: самопрезентация, студенты-филологи, зарубежная литература.

Lyashov N.M.
Donbass State Pedagogical University

THE THEORETICAL ASPECT OF FORMATION OF READINESS OF STUDENTS-PHILOLOGISTS TO THE SELF-PRESENTATION IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LITERATURE

Summary
The Article is devoted to the theoretical analysis of categories of self-presentation and aspects of formation of readiness of students-philologists to the self-presentation in the process of teaching foreign literature. Attention is paid at the preparatory stages of self-presentation and its forms.
Keywords: self-presentation, students-philologists, foreign literature.

УДК 821.111(94)

СТАНОВЛЕННЯ ВОКЕРА ПЕРСІ ЯК РОМАНІСТА

Навроцька В.В.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті описано шлях трансформації Вокера Персі як потенційного лікаря у романіста екзистенціального напрямку. Досліджено, що письменник черпав наснагу в європейських колег та мислителів-екзистенціалістів. Уточнено окремі моменти його творчої біографії. З'ясовано, що автор зображував людину, що потрапила у нелегке становище в житті і повинна віднайти себе. Подано перспективи щодо подальших досліджень теми.
Ключові слова: екзистенціальний, скрутне становище, відчуженість, криза, науковий метод.

Постановка проблеми. Проблема духовного становлення особистості є центральною в літературі XX століття. Несприятливі зовнішні чинники часто призводять до духовного розлому, який є сприятливим ґрунтом для проявів страху, відчаю, самотності, страждання та роздумів про абсурдність буття, смерть, віру. Ці категорії знайшли відображення у творчості цілої плеяди письменників та мислителів екзистенціального напрямку Європи, однак неабияке зацікавлення цим світоглядом проявилося на теренах Сполучених Штатів Америки після Другої світової війни. Це потрясіння, яке пережило людство, стало переломним періодом та загострило значну кількість питань, пов'язаних з буттям людини. Екзистенційна проблематика є актуальною для усіх часів, але особливо виразного звучання вона набуває під час кризи, коли буття опиняється на межі. Одним з письменників США, який глибоко пройнявся цією проблематикою, зокрема через нелегкі обставини власного життя, був Вокер Персі (1916–1990). Однією з цілей письменника було «американізувати» екзистенціалізм та через роман висвітлити проблеми буття людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Вокера Персі, як і творчість багатьох американських письменників кінця XX ст., ще мало досліджена в українському літературознавстві й практично не відома широкому читацькому загалу. Існує одне дисертаційне дослідже-

© Навроцька В.В., 2015

ня «Готична традиція у літературі США та її трансформація у творчості Вокера Персі» Ольги Білоус. Проте в Сполучених Штатах Америки до вивчення творчого доробку письменника долучилася ціла плеяда дослідників, серед яких особливо вагомими є праці Мартіна Лушея, Джона Едварда Гарді, Роберта Коулза, Майкла Блоуіна та Джея Толсона. Тому,

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Постать і творчість Вокера Персі – помітне явище в американському літературознавчому процесі 1950–1990-х років і потребує подальших розвідок вітчизняних дослідників з метою популяризації ідей письменника на теренах України та заповнення лакун у сучасному науково-дослідницькому дискурсі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати шлях становлення Вокера Персі як романіста, який був натхнений ідеями письменників екзистенціального напрямку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вокер Персі народився 28 травня 1916 року в Бірмінгемі, штат Алабама. Він – нащадок заможного та знаного роду американського Півдня. Однак, впливовий статус родини не вберіг його прадіда і батька від самогубства. У 1931 році, через два роки після смерті батька, в автомобільній катастрофі загинула мати Вокера, а його та двох молодших братів усиновив двоюрідний брат батька Вільям Александр Персі, який працював адвокатом, був власником плантації, однак вважав себе поетом, хоча до цього часу залишається відомим його прозовий твір «Ліхтарі на набережній: сповідь сина плантатора» («Lanterns on the Levee: Confessions of a Planter's Son»). Дядько, який не мав власної сім'ї, з усією відповідальністю підійшов до виховання усиновлених племінників. Атмосфера у домі Вільяма Персі, де часто гостювали відомі тогочасні письменники, включаючи Вільяма Фолкнера, сприяла інтелектуальному та мистецькому розвитку Вокера.

Коли Персі виповнилося двадцять п'ять років, молодий чоловік зустрівся з глибокою кризою, на початку якої він був студентом-медиком та мав намір працювати у галузі психіатрії, однак відбулася трансформація його особистості, у результаті якої він почав займатися літературною діяльністю. Проте пройшло понад десять років перед тим, як у світ з'явилися його перші друковані праці, а майже два десятиліття – перед публікацією першого роману «Кіноглядач» (1961 р.).

Криза, з якою довелося боротися Вокеру Персі, торкнулася фізичної, особистісної та філософської граней життя. Вирішальним ударом був туберкульоз легень, що змусив його залишити кар'єру медика та провести два роки у санаторії у горах Адірондак на північному сході штату Нью-Йорк, у той час як його два брата пішли на війну. Незадовго до несподіваної хвороби, за умов чергового світового хаосу, пов'язаного із початком Другої світової війни, Персі також пережив смерть дядька Вільяма. Перед смертю дядька майбутній письменник упродовж трьох років вивчав психоаналіз Фройда, намагаючись знайти пояснення самогубству батька та інших родичів по його лінії і зрозуміти, як можна покласти край цим безглуздим смертям, які принесли так багато болю йому та близьким людям.

До особистих переживань Персі додалася також філософська криза, яка безпосередньо вплинула на його бачення роману. Оскільки освіта письменника була пов'язана з природничими науками – у 1937 році Вокер Персі закінчив університет Північної Кароліни, у якому вивчав хімію, а у 1941 році здобув диплом магістра медицини у Колумбійському університеті, – науковий метод був домінуючим для нього. Саме під час хвороби, яка спричинила фізичну бездіяльність, Персі усвідомив обмеженість наукового методу.

Ситуацію, в якій опинився майбутній письменник, можна описати словами головного героя його першого роману, Бінкса: «До недавніх років я читав лише серйозні книги, тобто основні книги на головні теми... Впродовж тих років я був поза Всесвітом, прагнучи його збагнути. Я жив у своїй кімнаті наче Ніхто, який жив Ніде та читав фундаментальні книги, а заради розваги виходив на прогулянки у своїй околиці й іноді дивився фільм. Звісно, мені було байдуже, де я, коли читав «Всесвіт, що розширюється». Найбільший успіх у цій справі, яку називаю вертикальним пошуком, трапився одного вечора, коли я сидів у готелі Бірмінгема та читав книгу «Хімія життя». Коли завершив її, мені здалося, що основні цілі мого пошуку досягнуті, чи їх можна досягти теоретично, після чого я вийшов та подивився фільм «Це трапилося одного вечора», який був чудовим. Незабутній вечір. Єдина проблема полягала в тому, що із Всесвітом все зрозуміло, а от я сам залишився десь там. Я лежав у номері готелю, мій вертикальний пошук уже закінчився, проте мені далі треба було вдихати ще раз, і ще раз» [10, с. 60]. Як і Бінкс, Персі усвідомлював, що завершився його «вертикальний пошук», і що «треба вдихати ще раз, і ще раз». Це усвідомлення змусило молодого чоловіка вибрати інший курс свого життя.

Маючи багато вільного часу, він зацікавився творчістю Достоєвського, Камю, Сартра, Марселя, Гайдеґґера, а особливо – К'єркегора, який переконав його у певній неспроможності наукового методу, «дивовижній обмеженості, яка полягає в тому, що цей метод може розповісти наскільки індивід схожий на іншого індивіда, але нездатний жодним словом описати індивіда як індивіда» [5, с. 8].

Після дванадцятирічного вивчення природничих наук Персі почувався як почувався К'єркегор, коли закінчив вивчати праці Геґеля: «Геґель пояснив усе, що відбувається під сонцем, окрім однієї незначної деталі: що означає бути людиною, яка живе у світі та має померти» [5, с. 6].

Свої сумніви щодо здатності науки пояснити основні таємниці людського буття Вокер Персі виклав у статті «Роман як засіб діагностики» («The Diagnostic Novel»), у якій він зауважує: «Вивчаючи медицину, я несподівано збагнув, що у науковому погляді на світ існує колосальна прогалина. Наука не може дати відповіді на запитання: що означає бути особистістю, котра живе у США у ХХ столітті?» [9, с. 42]. Якщо ця відповідь не лежить у площині науки, то хтось має її віднайти і це, на думку автора, місія письменника: «Якщо не вчений, то хто ж тоді здатний співвіднести себе із цією реальністю? І я зрозумів, що лише письменник, а зокрема романіст, у змозі це здійснити. Як не дивно, але саме твори

К'єркегора та Достоєвського, що жили у XIX столітті, переконали мене у тому, що лише письменник, філософ-екзистенціаліст або романіст може дослідити цю сферу з усією пристрастю, серйозністю та надією, яку можна прирівняти до тієї, що живила геній Ейнштейна в його відкриттях, які показали непереконливість ньютонівської фізики» [9, с. 43].

В інтерв'ю із Джоном Карром «Ротація та повернення» Вокер Персі зауважив, що людина, розуміння світу якої сконструйоване виключно на основі наукового методу, «бачить, що світ регулюється науковими конструкціями, однак вона сама є великою лакуною, величезним вакуумом» [2, с. 39]. Персі потрапив у скрутне становище, з якого його не могли вивести наукові знання, здобуті впродовж навчання.

Намагаючись знайти вихід із цього становища, Персі вдається до філософії та релігії, порівнюючи їх із соломинками віри, які може знайти людина, що тоне. Але якщо навіть вони допоможуть їй дістатися до берега, цій людині доведеться почати спочатку, що й означає віднайти себе. Не дивно, що Персі часто згодом змальовував скрутне становище особи, використовуючи образ Робінзона Крузо, однак не відважного, витривалого та прагматичного Крузо, але самотнього та пригніченого, яким був би будь-хто після пережитої корабельної аварії.

У своїх романах Вокер Персі зображує життя людини як подорож, а саму людину називає homo viator (мандрівник, блукач), запозичуючи цей термін у Фоми Аквінського. Автор стверджує, що екзистенціальна категорія алієнації (відчуженості) є давньою християнською доктриною, адже християнство вбачало у житті людини мандрівку у світі, що гине.

У цей кризовий період життя Персі був надзвичайно сприйнятливим до ідей К'єркегора, які виявилися певним проясненням та почали потрохи трансформували його світ. Європейські автори, літературні та наукові твори яких він вивчав, майже цілковито заполонили життя майбутнього письменника на деякий час. Слід відзначити особливе захоплення Персі зацікавленням європейських романістів метафізичними питаннями та їхньою здатністю розкривати філософські теми у художніх творах. Як письменник він найбільше завдячує саме європейським авторам. У Достоєвського Вокер Персі навчився змальовувати персонажі, які одержимі ідеями та знаходяться у дуже скрутному становищі. Альбер Камю став взірцем лаконічної стислості та чіткості побудови речень, а Жан-Поль Сартр показав автору цінність аутсайдерства у XX столітті. Особливий вплив на Персі справили «Записки з мертвого дому» Ф. Достоєвського та «Нудота» Ж.-П. Сартра.

Вокер Персі не відкинув науковий метод взагалі, але побачив, що ті сфери, які йому непідвладні, може заповнити мистецтво, а зокрема – роман, який, на думку автора, є цінним та може доповнити цей метод у дослідженні лакун, про які йшлося вище. Автор зацікавився антропологією «в європейському сенсі цього слова, поглядом на людину як таку, людину як людину» [2, с. 38], і цей інтерес, ймовірно, призвів до прийняття ним католицького віровчення. Тогочасні європейські мислителі-екзистенціалісти мали для нього неабияку цінність, підходили його темпераменту та обставинам, адже ця філософська думка зосереджувала увагу на «конкретних життєвих ситуаціях, радше ніж абстрактних поняттях, скрутному становищі сучасної людини, яку непокоять почуття відчуженості, тривоги, відірваності від свого коріння та інші» [2, с. 45]. Тому Персі вважав цілком природнім, що мислителі екзистенціального напрямку також писали п'єси і романи.

Саме інтерес до філософії став поштовхом до написання його першого роману «Кіноглядач», який отримав Національну книжкову премію у 1962 році та був спробою змалювати бунт двох молодих людей, Кейт та Бінкса, проти поверхневості та одноманітності сучасного життя. Популярність цього роману письменник пояснює тим фактом, що він перший американський романіст, який примкнув до своїх європейських колег, що вже впродовж тривалого періоду «говорили про відчуженість, говорили про людину, молоду людину, усі матеріальні потреби якої забезпечені, яка має благородне сімейне коріння, проте почувається чужою» [5, с. 298].

З-посеред усіх інших інтенцій Вокера Персі щодо написання романів та філософських есе найвиразнішою була здійснити антропологічне дослідження людини у тогочасному європейському вимірі та «американізувати» екзистенціалізм. «Не зважаючи на те, що філософію у нашій країні зазвичай вважають сухим та абстрактним предметом, однією з особливостей сучасної європейської філософської думки є те, що у центрі її уваги знаходяться конкретні життєві ситуації, аніж абстрактні категорії. Зокрема, звичайно, вона здебільшого цікавиться скрутним становищем сучасної людини, яка заразилася відірваністю від власного коріння, відчуженням, тривогою та схожими недугами» [5, с. 3], – зазначає Персі.

Цікавим є співставлення Персі покликання лікаря і письменника, яке він здійснює на прикладі власного життя та життя А.П. Чехова (1860–1904), котрий також був лікарем і письменником. Він помічає одну спільну рису між цими професіями – діагностування недуги з метою вилікувати хворого. «...Великий геній Чехова привніс із медицини у літературу певний склад мислення, який значно послужив йому, а у моєму випадку він виявився просто незамінним. Я маю на увазі природну для лікаря установку діагностувати, а у кінцевому результаті, хочеться вірити, виліковувати. ... Я думаю про ... Чехова як літературного клініциста, патолога, котрий виявляє важку недугу своєї епохи» [9, с. 39], – зауважує Персі. Автор розуміє, що література та мистецтво найперше виконують пізнавальну функцію, але також вважає, що в його час «такий літературно-діагностуючий метод повинен ще більше відповідати художньому процесу. ... Адже у цьому випадку хворий – це сама наша культура» [9, с. 40]. Отже, це співставлення лікаря та письменника допомогло Персі чітко окреслити одне із головних завдань романіста, яке, на його думку, полягає в тому, щоб «назвати недугу, у весь голос оголосити про неї» [9, с. 40].

У своєму дослідженні творчості Вокера Персі Роберт Коулз зазначив, що «дехто, кому відома його творчість, вважають його чимось більше,

ніж романістом чи есеїстом, радше філософом, людиною з особливим розумінням та гумором, людиною, котра допомагає читачеві зовсім по-іншому задуматися над життям» [4, с. 25].

Висновки і пропозиції. Отже, нелегким та тривалим був час становлення Вокера Персі як романіста, який був натхнений ідеями європейських письменників і філософів-екзистенціалістів, та зображував у романах людину, що потрапила у скрутне становище, яке гостро пережив і сам автор. Дані дослідження знайдуть своє застосування в науково-педагогічній практиці та можуть стати поштовхом для подальшого вивчення творчої спадщини Вокера Персі.

Список літератури:

1. Білоус О. Ю. Готична традиція у літературі США та її трансформація у творчості Вокера Персі дис. кандидата філол. наук: 10.01.04 «література зарубіжних країн» / Ольга Юріївна Білоус. – Київ, 2009. – 204 с.
2. Carr J. Kite-Flying and Other Irrational Acts: Conversations with Twelve Southern Writers / John Carr. – Louisiana State University Press, 1972. – 300 p.
3. Clark W. B. Pathologies of Modernism / William Bedford Clark // The Sewanee Review. – 1991. – Vol. 99. Issue 3. – P. 499-503.
4. Coles R. Walker Percy: an American Search / Robert Coles. – Boston: Atlantic Monthly Press, 1979. – 250 p.
5. Conversations with Walker Percy: [ed. by Lewis. A. Lawson and Victor A. Kramer]. – Mississippi: University of Mississippi Press, 1985. – 325 p.
6. Lauder R. E. Walker Percy: Prophetic, Existentialist, Catholic Storyteller / Robert E. Lauder. – Peter Lang, 1996. – 127 p.
7. Lawson L. A. Walker Percy's Southern Stoic / Lewis A. Lawson // The Southern Literary Journal. – 1970. – Vol. 3. Issue 1. – P. 5-31. University of North Carolina Press
8. Luschei M. The sovereign wayfarer: Walker Percy's diagnosis of the malaise / Martin Luschei. – Louisiana State University Press, 1972. – 262 p.
9. Percy W. The Diagnostic Novel / Walker Percy // Harper's Magazine. – 1986. – Issue 6. – P. 39-45.
10. Percy W. The Moviegoer / Walker Percy. – New York: Avon Books, 1982. – 191 p.
11. More Conversations with Walker Percy: [ed. by Lewis. A. Lawson and Victor A. Kramer]. – Mississippi: University Press of Mississippi, 1993. – 248 p.

Навроцкая В.В.
Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

СТАНОВЛЕНИЕ ВОКЕРА ПЕРСИ КАК РОМАНИСТА

Аннотация
В статье описан путь трансформации Вокера Перси как потенциального врача в романиста экзистенциального направления. Исследовано, что писатель черпал воодушевление в европейских коллег и мыслителей-экзистенциалистов. Уточнено некоторые моменты его творческой биографии. Выяснено, что автор изображал человека, попавшего в нелегкое положение в жизни и ему нужно найти себя. Подано перспективы относительно дальнейших исследований темы.
Ключевые слова: экзистенциальный, трудное положение, отчужденность, кризис, научный метод.

Navrotska V.V.
Drohobych Ivan Franko Pedagogical University

THE MAKING OF WALKER PERCY AS A NOVELIST

Summary
The article describes the way of transformation of Walker Percy as a potential doctor into a novelist of existential school. It has been researched that the writer drew inspiration from his European colleagues and philosophers-existentialists. Certain points of the author's literary biography have been specified. It has been clarified that Walker Percy depicted man in a serious predicament feeling the need to find their selves. The prospects concerning the possibility of further research have been presented.
Keywords: existential, predicament, alienation, crisis, scientific method.

УДК 811.111.'373.612.2:070

НЕВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ТРОПІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ РЕКЛАМІ

Остапчук І.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті подано короткий огляд невербального вираження переносного значення рекламних оголошень. Визначено когнітивні та мовленнєві характеристики реклами. Серед найактуальніших тактик моделювання реклами є використання тропів (метафора, метонімія, евфемізм/дисфемізм, перифраз). Увагу приділено невербальному фігуративному значенню політичної, соціальної та комерційної реклами. Представлено аналіз метафоричного процесу у рекламній статті, оголошенні та короткій рекламі.
Ключові слова: реклама, тропи, невербальна метафора, метонімія, перифраз, евфемізм.

У сучасному глобалізованому світі існує багато торгових марок, брендів, компаній, що прагнуть бути успішними, пропонуючи свої товари та послуги. Серед множинності вибору простий споживач повинен обрати найоптимальніший для себе варіант із запропонованих. Щоб продукція зайняла позицію у топовому листі життєво необхідних речей для споживача потрібна хороша реклама.

Реклама повинна володіти переконливістю, доступністю, розповсюдженістю аби вирізнити продукт з-поміж інших та здійснити приховані маніпуляції впливу на цільову аудиторію, заохотити купити даний товар чи долучитися до певної події. Для цього існують певні техніки та мовні і позамовні засоби [2; 8; 14].

Постановка проблеми. Дослідження рекламних технологій та лінгвістичних прийомів функціонування реклами є актуальним питанням, оскільки все більше товарів та послуг з'являються на споживацькому ринку, які в першу чергу підлягають рекламуванню з використанням образних значень, символів та яскравості порівнянь з простими, звичними предметами середовища. Кореляція семантичних та стилістичних засобів потребують комплексного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія лінгвістичного дослідження реклами стосується жанрів та підвидів рекламного тексту (І. Мойсеєнко, О. Анопіна, А. Кромптон, С. Кудис, І. Шестакова). Вона також висвітлюється в аспектах теорії аргументації (А. Белова), лексичних особливостей (Д. Огілві, Дж. Н. Ліч), структурно-семантичних, комунікативно-прагматичних характеристик (С. Волосожар, О. Ткачук-Мірошниченко, Н. Волкогон, О. Боса, В. Зірка, Ч. Сендідж, Ч. Едвардс, Р. Браун), оцінного компоненту (Л. Киричук) та ін. Заслуговують уваги дисертаційні дослідження та різноаспектні наукові блоги О. М. Назайкіна та Т. В. Крутько.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Отже, лексико-семантичний аналіз рекламних текстів досліджений у великій мірі, проте дуже мало присвячено уваги невербальним способам передачі значення та смислу, що вкладаються в рекламу, зокрема образності, що досягається за допомогою тропів.

Формулювання цілей статті. Таким чином, **об'єктом** нашого дослідження є рекламні оголошення у сучасному англійському медіа дискурсі, а **предметом** виступають тропи та їх невербальна імплікація в ілюстраціях реклам. **Метою** є аналіз візуалізації на основі процесу метафоризації із **завданнями** окреслення рис сучасної реклами, жанрів та її підвидів, огляду тропів як засобу передачі імпліцитного значення та аналізу прикладів рекламного тропеїзованого контексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна реклама організовується різноманітністю форм, проте беззаперечною функцією є вплив на адресата та заохочення купівлі певного товару/послуги.

Для досягнення маніпулювання смаками та перевагами споживчої аудиторії реклама характеризується наступними основними рисами кодування/декодування повідомлення [9, с. 7; 13, с. 12]:

– *Переконливість.* В першу чергу реклама покликана переконати купити, довести, що певний товар – найкращий із варіантів, тому актуальним є використання візуальних компонентів, які є самодостатніми для розкриття певного змісту, швидше сприймаються як цілісний образ, виступають ядром комунікації, створюють відповідний настрій, передають інформацію влучно, посилюють вплив вербальної аргументації та ін.

– *Конкретність.* Конкретні об'єкти важать більше, ніж абстрактні поняття, оскільки вони доступні для безпосереднього сприйняття, а абстрактні потребують більше мисленнєвих зусиль для декодування та характеризуються множинністю інтерпретацій.

З мовленнєвої точки зору реклама відзначається пріоритетними характеристиками:

– *Принцип мовної економії.* Щоб інформація сприймалася цільовою аудиторією, вона повинна бути влучною і стисло викладеною. Так краще запам'ятовується і несе імпліцитний зміст, що і виконує функцію впливу. Мовна економія в рекламі проявляється наявністю ключових слів та еліптичних конструкцій, візуальних чи аудіо-візуальних ефектів.

– *Домінування дієслів.* Саме дієслова спонукають до дії (імперативи, звернення), заохочують відповісти (питання, пропозиції), спрямовують на діалог (пряма мова) і т.д.

– *Креативність.* Для просування товару потрібні оригінальні ідеї, потужна образність, «обмануте очікування», ефект нового, що дуже швидко впадає в око, що досягається використанням тропів на основі заміни прямого значення експресивнішим та влучнішим.

Тропи – втілення образного вживання слів, словосполучень та фонем, що об'єднують метафору, (гіперболу, літоту, іронію), метонімію, евфемізм, та перифраз) [1, с. 61]. *Метафора* – перенесення найменування із одного поняття на

© Остапчук І.І., 2015

інше на основі схожості, подібності певних ознак. Пошук подібності предметів здійснюється на основі схожості форми, функції, позиції, поведінки, антропоморфних показників (частин тіла, рис характеру) [12, с. 34]. При метонімії не порівнюються два якісно відмінні концепти, а ті, що існують у зв'язку суміжності характеристик одного явища. Види суміжних трансферів значення також включають називання наслідку/результату за причиною, контейнера за вмістом, предмета за матеріалом/знаряддям, процесом і результатом, дією/функцією і інструментом, часом і простором/подією, місця і предмета/події і т.д. [1, с. 63]. *Евфемізми* – емоційно нейтральні слова або вирази, що замінюють лексеми із негативним конотативним значенням. Політкоректні, ввічливі лексичні одиниці пом'якшують у мовленнєвому контексті вікову, майнову, расову, етнічну, фізичну/розумову, соціальну, військово-політичну дискримінацію та ін. [10]. Протилежним значенням до евфемізмів є *дисфемізми* – псевдокоректні лексичні одиниці, що виражають звичні поняття у більш грубій формі, щоб наголосити на пейоративному значенні, щоб виразити негативне, критичне, зневажливе ставлення до предмету чи явища [11]. *Перифраз* базується на основі заміни назви предмета описовою конструкцією, іноді у формі вільного словосполучення чи складної синтаксичної структури [3].

Таким чином, усі тропи несуть в собі перенесення значення одного поняття на позначення іншого явища/предмета на основі заміни нейтрального слова, яскравішим, виразнішим, емоційнішим, що здатне запам'ятатися та вплинути.

Вираження тропів у рекламі досягає максимального ефекту у візуальних засобах, що певною мірою присутні у більшості реклам. Вони дозволяють не затрачаючи мовних зусиль на пояснення ідеальних характеристик товару, а представити їх у контрастних, яскравих картинках.

В залежності від типів представленого товару/послуги реклама поділяється на політичну, соціальну, комерційну [4]. Наше дослідження акцентує увагу саме на невербальному вираженні тропів, що зумовлює відповідний аспект аналізу прикладів реклами.

Політична реклама в найменшій кількості використовує невербальну метафоризацію, оскільки проектує конкретного політичного лідера та його кампанію. Інколи відомі діячі представлені у пропаганді коміксного характеру, проте найбільше використана вербальна та невербальна іронія в даних випадках.

Розмова політиків про кризу мігрантів у Європі (рис. 1):

– *Куди ж ви пропонуєте мені розмістити біженців?*

– *Як щодо Сирії?*

Очевидно, що політик іронізує, оскільки не знає що запропонувати, адже країни Європи не готові до такого повороту подій.

Соціальна реклама покликана привернути увагу до актуальних небезпек соціально-екологічного характеру та поведінки людей в суспільстві. Найбільше такий тип застосовує дисфемізми, гіперболічні перенесення, щоб представити картину антиутопії, до якої призводить людський фактор та загрози майбутнього.

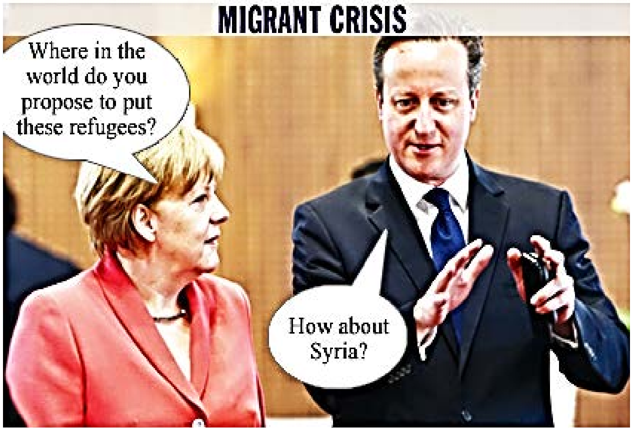

Рис. 1.

Соціальна реклама попередження ДТП на дорозі (рис. 2).

Удар чоловічого кулака на іншому обличчі з емоцією болю метафорично передає загрозу, аналогічну тим, що зображають малюнки машин на частинах тіла із слоганом:

«Припини насильство. Не сідай за кермо п'яним».

Рис. 2.

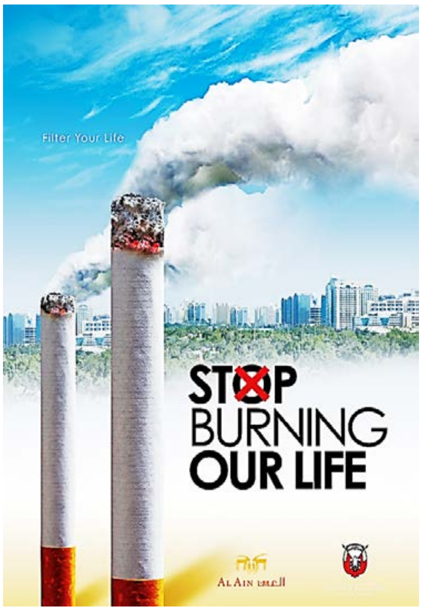

Рис. 3.

Антитютюнова кампанія (рис. 3).

У даній рекламі використана метафоризація концепту «забруднення». Сигарети у вигляді димоходів електростанцій забруднюють організм так само як і станції забруднюють середовище.

Слоган-імператив «Припини спалювати наше життя» підтверджує важливість невербальної інформації.

Комерційна реклама пропонує товари та послуги певних торгових марок (машини, косметика, продукти, спортивний інвентар, мобільний зв'язок, заклади харчування і т.д.). Такий тип найбільше використовує метафоричні та метонімічні перенесення для досягнення максимального ефекту впливу та переконання з витрачанням мінімальних зусиль для пояснення переваг.

Рис. 4.

Рис. 5.

Реклама продукції Хейнс (рис. 4).

Гострота кетчупу метафорично передана у вигляді запальнички, що також пече вогнем. Яскраво багряний колір і пакування і фону картинки додає «гостроти» до сприйняття.

В додаток використано влучний слоган «Нічий кетчуп чилі не такий як Хейнс».

Реклама компанії мобільного зв'язку (Рис. 5).

Телефон із даною мережею «підтримується» руками, розмальованими зображенням слонів, що є символом Індії. Метонімічне перенесення пояснює, що «Мережа працює у більш ніж 200 країнах, навіть в Індії».

Отже, найчастішими є рекламні оголошення комерційного характеру, відповідно, рекламні агенції пропонують яскраві PR-ідеї (образність тропів у візуальних засобах) для того, щоб продукт вирізнявся з-поміж ряду таких же конкурентних товарів.

Рекламу також поділяють на малий, середній та великий жанр в залежності від об'єму вербального навантаження та наявності невербальних засобів асоціативного характеру [7, с. 11].

Рекламна стаття (великий жанр), що описує новинки у сфері технологій, туризму, автомобілів, подій, тощо, яким присвячені цілі статті. Цей тип рідко застосовує креативні метафоричні зображення, радше автори ставлять акцент на достовірності та точності інформації про новинку.

Наприклад, стаття під заголовком *«New «spider car» offers disabled access»* (Нові автопавуки (метафора) пропонують доступність для обмежених можливостей) (EuroNews.com) рекламує цю техніку для людей із особливими потребами. Короткий зміст передає ключові зручності, що підтримує ця модель, зокрема можливість рухатись під нахилом 70% на поверхні, що асоціюється із особливостями павуків.

«A new electric car equipped with four arms that move independently allowing it to tackle the toughest off-road terrain is set to hit the market… Its makers say it can navigate slopes with an inclination of up to 70%... that have combustion engines – so there is no air or noise pollution with the Swincar… Swincar's agility is made possible by each wheel having independent motors and suspension… The vehicle, which can reach a maximum speed of 30 to 40 km/h, can be assembled easily and adapted to the driver's size… This means people with reduced mobility can access the vehicle because the arms on either side, which the wheels are attached to, can open up to allow wheelchair access…».

Рекламне оголошення (середній жанр). В сучасних дослідженнях у структурі такого рекламного тексту виділяють: слоган; заголовок; основний рекламний текст; ехо-фраза [6]. У рекламних текстах параграфічно маркуються найбільш важливі за змістом елементи, зокрема зі значенням характеристики ефекту дії товару та його властивостей, опосередковано доводячи до адресата важливість цих характеристик.

New IMac with Retina 4-5 K display – More than just a display, it's a vision (Рис. 6).

Рис. 6.

Accuracy. Brightness. Clarity.

Regardless of how you measure the quality of a display, Retina is in a class by itself.

The pixel density is so high that you won't detect a single one while using iMac.

Text is so sharp, you'll feel like you're reading email and documents on a printed page.

And with a new, wider color gamut, the Retina display is able to deliver even more available colors – 25 percent more.

So every photo and video you see appears even more true to life (apple.com).

Реклама розповідає, що Retina дисплей – це не просто екран, це бачення (марево): чіткість, яскравість, це сам по собі вищий клас, великий показник пікселів, точність тексту, як на роздрукованому листі паперу. Отже, рекламне оголошення використовує вербальну метафору, в даному випадку – «Retina дисплей – це точність».

Коротка реклама (малий жанр) виглядає як постер і містить лише основні компоненти: назва бренду, слоган та картинку. В одному з досліджень реклами виокремлено найбільш вживані зображення: товару без людей; товару з людьми; людей без товару; живих істот, але не людей; неживих предметів, але не самого товару; символів [5].

Реклама авто ряду Лексуса (рис. 7).

Слоган «привітайтеся з найтихішою дитиною» пояснює метафору дитячої соски у вигляді покришки колеса машини. Така образність переконує, що Лексус є насправді тихим, що викликає комфорт і задоволення.

Рис. 7.

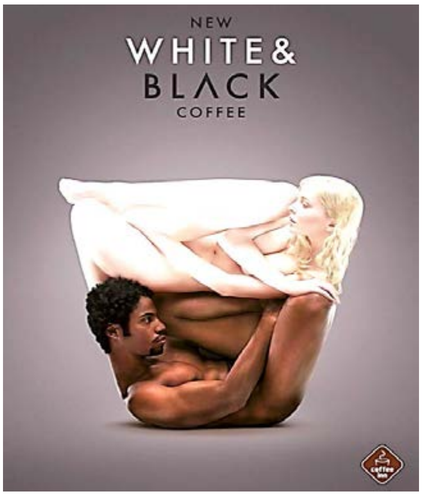

Рис. 8.

Реклама кави бренду Coffee inn (рис. 8).

Кава з молоком передається концепцією пари: двох людей – темношкірого для позначення кави та білої для молока. Очевидно, врахований і гендерний аспект, оскільки чоловік і жінка поєднуються у формі склянки; це означає, що кава цього бренду смакуватиме усім.

Рис. 9.

Рис. 10.

Реклама Емемдемс (рис. 9).

Розкладені драже бренду у вигляді клавіатури, що символізує сучасне спілкування, підкріплюється слоганом «розмова стає солодшою», тобто Емемдемс буде хорошим доповненням будь-якої розмови.

Реклама канцелярських приладів Фейбер Кесл (рис. 10).

З одної сторони олівець, з іншої – собака, що передає реально коричневий колір. Слоган «справжні кольори» як особливість даного бренду.

Реклама піцерії Піца Хат (рис. 11).

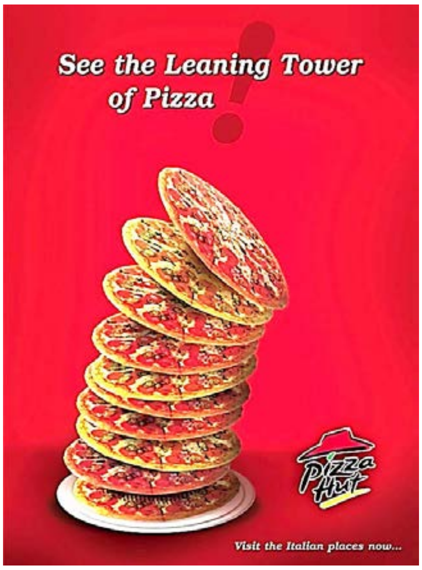

Рис. 11.

Символ пізанської вежі, що зафіксований і в нахиленій стопці піц і в слогані «Побачиш падаючу вежу піц» та коментар «Відвідай італійські місцини зараз» натякає на різноманіття вибору рецептів італійської піци, які готують в даному кафе.

Рис. 12.

Реклама гранатового соку (рис. 12).

Пляшка соку із обірваним зашморгом та слоганом «Обмани смерть» переконує, що гранатовий сік – найкращий для підтримання хорошої життєдіяльності організму із коментарем «Антиоксидантна сила гранатового соку».

Отже, коротка реклама найбільш активно використовує метафоризацію візуальних елементів, що сприяє її «швидкому» впливу на цільову аудиторію.

Висновки з дослідження та перспективи. У споживацькій призмі аналізу реклами кожному товару потрібно зайняти своє місце серед конкурентів та знайти свого покупця. Фігури мови та візуальні засоби служать основним цілям реклами: заохотити та здобути прихильність. Мета досягається за допомогою конкретності та переконливості процесів кодування та інтерпретації тексту і мовленнєвих принципів економії зусиль та переважання дієслівних форм. Тропи несуть в собі перенесення значення, позначення необхідного об'єкта/явища звичним, проте яскравим концептом-субститутом як на вербальному та і на невербальному рівні. Політична, соціальна та комерційна реклама в різній мірі використовують тропи у текстах та супроводжуючих зображеннях. Рекламні статті та оголошення застосовують концептуальні моделі метафор та інші засоби емоційно-оцінного характеру. Коротка реклама максимально влучно передає задум за допомогою невербальних образних значень. Подальше вивчення сучасних рекламних жанрів та їх семантично-когнітивних і позамовних факторів може слугувати перспективою дослідження.

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – 295 с., ил. – на англ. яз.
2. Белова А. Д. Стратегия соблазнения в современной рекламе роскошных товаров / А. Д. Белова // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – К., 2007. – С. 56-67.
3. Битєва Т. І. Перифрастичність як функціонально-семантична категорія комунікативного рівня мови [Електронний ресурс] / Т. І. Битєва // Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. – 2014. – № 22. Режим доступу: http://www.mova.onu.edu.ua/article/view/50741
4. Боса О. Форми і жанри української реклами як презентація сучасності [Електронний ресурс] / О. Боса // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Режим доступу: http:// www.linguistics.kspu.edu/webfm_send/1641
5. Веренько М. М. Рекламний текст в англомовній картині світу / М. М. Веренько // Наукові записки національного університету Острозька академія. Серія «Філологічна». – 2012. – Випуск 29. – С. 257-259.
6. Волосожар С. Особливості побудови рекламного тексту / С. Волосожар // Теле- та Радіожурналістика. – 2010. – Випуск 9. – Ч. 1. – С. 299-305.
7. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: автореф дис. канд. філол. наук: 10.02.02 / В. В. Зірка. – Київ: НАН України Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2005. – 32 с.
8. Колесник Д., Тьопенко В. Сучасні засоби конструювання англомовної реклами: лінгвістичний аспект / Д. Колесник, В. Тьопенко // «Humanities & Social Sciences 2009»: LVIV, UKRAINE (16 May). – С. 88-89.
9. Крутько Т. В. Англомовна реклама у віртуальному просторі: автореф дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Т. В. Крутько. – Рівне, 2006. – 20 с.
10. Москвин В. П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В. П. Москвин // Вопроси языкознания. – 2001. – № 3. – С. 58-70.
11. Серажим К. Евфемінізація у політичному дискурсі [Електронний ресурс] / К. Серажим. – Режим доступу до ресурсу: http://www.journlib.univ.kiev.ua
12. Скляревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Скляревская. – СПб.: Наука, 1993. – 256 с.
13. Ткачук-Мірошниченко О. Є. Імплікація в рекламному дискурсі (на мат. англомовної реклами): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / О. Є. Ткачук-Мірошниченко. – Київ, 2001. – 28 с.
14. Ясинецька О. А. Англомовна неометафорика концепту «Реклама-Нестримна стихія» у перекладі українською мовою / О. А. Ясинецька // Вісник СумДУ: Серія філологія. – 2007. – № 1. – Том 2. – С. 175-180.

Остапчук И.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

НЕВЕРБАЛЬНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ТРОПОВ В АНГЛИЙСКОЙ РЕКЛАМЕ

Аннотация
В статье представлен краткий обзор невербального выражения переносного значения рекламных объявлений. Определены когнитивные и речевые характеристики рекламы. Среди актуальных тактик моделирования рекламы является использование тропов (метафора, метонимия, эвфемизм/дисфемизм, перифраз). Внимание уделено невербальному фигуративному значению политической, социальной и коммерческой рекламы. Представлен анализ метафорического процесса в рекламной статьи, объявлении и короткой рекламе.
Ключевые слова: реклама, тропы, невербальная метафора, метонимия, перифраз, эвфемизм.

Ostapchuk I.I.
Ivan Franko National University of Lviv

NON VERBAL EXPRESSION OF THE TROPES IN ENGLISH ADVERTISEMENT

Summary
The article provides a brief overview of nonverbal expression of figurative meaning of the advertisements. Cognitive and linguistic characteristics of advertising are defined. Among the most actual tactics of advert modeling is the use of tropes (metaphor, metonymy, euphemism/dysphemism, paraphrase). The attention is paid to nonverbal figurative meaning of political, social and commercial advertising. The analysis of metaphoric process in the advertising articles, announcements and brief advertising is given.
Keywords: advertising, tropes, nonverbal metaphor, metonymy, paraphrase, euphemism.

УДК 431.65

КОНСТИТУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Рожков Ю.Г.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Визначено, що в поняття «науково-технічний текст» це сукупність текстів, об'єднаних на основі таких змістовних ознак як *1) передача наукових і теоретичних положень, 2) наукова і технічна інформація, 3) навчальний матеріал та інше.* На погляд авторів далеко не всі з цих ознак можна вважати визначальними для наукового дискурсу. Автором зроблено висновок, що діалогічність наукового викладу забезпечується присутністю в ньому предмету судження – наукової проблеми або технічної задачі, яка дозволяє продукувати в ній пряму референцію і задавати участь адресату в її «переміні» – розвитку і прогресії судження.
Ключові слова: дискурс, науковий текст, технічна інформація.

Актуальність дослідження виражається в тому, що в наші дні не існує однозначного дослідження конститутивних характеристик наукового дискурсу, в нашій роботі ми намагатимемось проаналізувати всі аспекти цього питання.

Мета дослідження – виявити особливості конститутивних характеристик наукового дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості конститутивних характеристик наукового дискурсу в останні десятиліття інтенсивно розроблялися на матеріалі різних мов як вітчизняними мовознавцями (Е. Г. Різель, М. П. Кульгав, С. Д. Береснєв, Є. С. Троянська, Н. М. Разінкіна, М. М. Кожина, О. Д. Митрофанова, О. О. Лаптєва та ін), так і зарубіжними лінгвістами (Р. Глейзер, Л. Фляйшер).

Виклад основного матеріалу. Оскільки ми намагаємось побудувати модель тексту в процесі його реалізації, наукового дискурсу, характерні ознаки наукових текстів необхідно виявляти з дискурсивних позицій, тобто з урахуванням характеристик учасників спілкування і комунікативної ситуації. Виходячи з положення системності дискурсу в цілому, можна уявити що науковий тип дискурсу являється структурним елементом загальної системи і має свої конститутивні, сестемотворні ознаки, які відрізняють його від інших типів дискурсу.

В відповідності з класифікацією наведеною вище на першому етапі в залежності від відношень між учасниками комунікації, дискурс ділиться на дві основні групи: інституціональну і особистісну. Науковий дискурс вважається одним з видів інституціонального спілкування. На відміну від особистісно-орієнтованого тексту, який проявляється на скороченій дистанції, інституці-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Рожков Ю.Г., 2015

ональне спілкування взагалі і наукове здійснюється в соціально-фіксованій сфері, в суспільних інститутах. Однак слід визнати, що на практиці важко зустріти інституціональний дискурс або особистісний дискурс в «чистому» вигляді. Реальне живе спілкування являється складним і «поліфонічним» явищем, тому подібне розгалуження доволі умовне. Науковий дискурс займає особливе місце між скороченою і фіксованою дистанціями спілкування. Навіть якщо, більшість наукових текстів створюється і втілюється в соціально-фіксованій ситуації, легко можна уявити собі двох вчених, які обговорюють наукову проблему в неформальній обстановці. Зниження дистанції спілкування не заважає тексту який виникає в подібній ситуації залишатися науковим.

Наша позиція в даному випадку така: ми визнаємо за науковим дискурсом інституціональний статус, однак опозиція формальність\особистість в наукових текстах виражена не так явно, як в інших типах дискурсу. Науковий дискурс має інші категоріальні ознаки, які виділяють його з загальної системи. Такими конститутивними ознаками можна вважати особливу ціль (проблематику), визначені характеристики типових учасників і спосіб реалізації.

Ціль – вирішення наукової проблеми.

Традиційно прийнято включати в поняття «науково-технічний текст» сукупність текстів, об'єднаних на основі таких змістовних ознак як *1) передача наукових і теоретичних положень, 2) наукова і технічна інформація, 3) навчальний матеріал та інше* [1, с. 8-9]. Але на наш погляд далеко не всі з цих ознак можна вважати визначальними для наукового дискурсу. Так, передача інформації є задачею іншого типу дискурсу, масс медіа, навіть якщо ця інформація носить науковий характер. А такі матеріали як навчальний посібник, методична розробка тісно пов'язані з виконанням дискурсу педагогічного. Лекція яку зазвичай прийнято розглядати як ситуацію наукового спілкування, відрізняється від уроку тільки тим що її зміст носить більш глибокий характер наукового типу, однак і учасники спілкування (професор-студенти), і його місце аудиторія, і обставини в яких лекція проходить, аналогічне цим же ознакам педагогічного дискурсу.

Подібна плутанина свідчить про відсутність чіткого визначення цілей, прагнучи до досягнення яких автор створює науковий текст. Не викликає сумніву, що ціллю створення дискурсу даного типу являється пізнання об'єктивної природи навколишнього світу, не залежного від дослідника. Виходячи з цієї цілі формується проблематика наукового дискурсу: вирішення наукової проблеми. Саме так можна сформулювати одну із конститутивних ознак дискурсу даного типу. Наукові проблеми діляться на *1) теоретичні і 2) прикладні*, але і те і інше зберігають свій науковий характер. Очевидно, що на шляху досягнення даної цілі в різних текстах будуть різноманітними, так як безкінечно різноманітними можуть бути конкретні задачі, які ставить перед собою автор,, але сама наявність даної перспективної цілі в будь яких проявах науково-технічного дискурсу зберігається.

З цих позицій легко відділити від власне наукового дискурсу тексти іншого типу які мають деякі загальні властивості, так як вони мають іншу проблематику. Наприклад, якщо ціллю створення тексту являється навчити (лекція), зацікавити (науково-популярна стаття) адресата або зареєструвати патент, винахід, то текст, створений з цією ціллю, не може вважатися повністю науковим, він з може бути віднесений відповідно до педагогічного, рекламного або ділового дискурсу. Ці тексти можна було б назвати «пограничними» так як вони володіють ознаками дискурсу різних типів завдяки тому, що границі між останніми доволі умовні і взаємопроникні. Такі тексти безумовно представляють більший інтерес для дослідження, але підхід до їх вивчення повинен відрізнятися від підходу до розгляду текстів наукового або технічного змісту.

Таким чином, виходячи з особливої проблематики наукових тексті, можна стверджувати, що до наукового дискурсу відносяться тільки тексти ціллю створення яких являється вирішення проблеми наукової як практичної так і теоретичної.

Форма існування – діалог

Діалогічність наукового викладу забезпечується присутністю в ньому предмету судження – наукової проблеми або технічної задачі, яка дозволяє продукувати в ній пряму референцію і задавати участь адресату в її «переміні» – розвитку і прогресії судження. Тому автор апелює до ментального світу адресата, до його уяви, спонукає до миттєвих операцій, і втягує в логічну дію.

Діалогічність мови в науковому дискурсі проявляється найбільш яскраво, тому формою існування наукового дискурсу ми вважаємо діалог, але діалог особливого роду, діалог розширеного трактування. Наукова проблема в будь--якій галузі знання може формалізуватися тільки в творчій взаємодії різноманітних шкіл, підходів концепцій, звісно, іншим виявиться часовий масштаб, розширеним – зміст поняття «учасник діалогу», стає вкрай різноманітним, але його функції і характер протікання зберігаються.

Повністю розділяючи бачення Л.В. Славгородської [2, с. 16-33] ми вважаємо, що в різних умовах реалізації наукового дискурсу науковий діалог буде мати свої особливі характеристики і пропонуємо виділити: *1) пізнавальний(творчий діалог), який включає офіційну і неофіційну різноманітності; 2) наукова дискусія.*

1. А. Неофіційний, пізнавальний (творчий) діалог в чистому вигляді зустрічається доволі рідко. Частіше всього він має місце в особистісному спілкуванні вчених які вирішують загальні проблеми. Тому такий діалог здається практично недоступним для дослідника-лінгвіста. Приклад такого діалогу приводить в своїй роботі М.С. Глазман: «Бору завжди потрібна була людина з якою він міг би обговорювати проблеми. Ця свого роду жива дека була необхідною перед посилкою для роботи, була засобом перевірки сили аргументів» [3, с. 99]. Характерно, що саме в ході бесіди Бору вдалося знайти найбільш вдале формулювання власної думки.

Характер творчого діалогу в значній мірі носить і ділове спілкування в ході сумісної роботи того чи іншого колективу.

1. Офіційне наукове спілкування зазвичай відрізняється від неофіційного тим що на публічний осуд виноситься не початкові данні, не

припускання і гіпотези, а готові результати дослідження. Проблемна ситуація виникає, як правило, за рахунок їх неспівпадання – повного або часткового. Це робить діалогічну ситуацію ще складнішою, для якої кінцеві результати наукової роботи являються відправною точкою діалогу, а її результатом – в усякому разі – створення єдиного внутрішнього тексту.

В офіційному різновиді творчого (пізнавального) діалогу за репліками кожного з учасників стоїть ціла низка положень та даних. Таким чином кожен з них вступає в діалог, маючи свій власний готовий текст, так що діалог в даному випадку стає діалогом текстів, часто не озвучених.

2. Науковий спір як різновидність наукового діалогу проявляється тоді коли його учасники прагнуть не стільки до створення загального тексту, скільки до верифікації власного, створеного заздалегідь. Спір це «боротьба двох протиставлених одна одній думок з ціллю встановлення помилковості одного з них в істинності (або переконливості) іншого». Під терміном науковий спір, ми розуміємо полемічно направлений діалог, який прагне до створення єдиного тексту. Саме такий спір мав на увазі А.А. Любищев, коли писав: «Я… для продуктивного і цікавого спору вважаю необхідним, крім загальної культурності наступні умови: 1) спільні інтереси; 2) важливі спірні проблеми в сфері цих спільних інтересів; 3) різноманітність поглядів диспутантів до цих проблем; 4) наявність «шуканості» в області даних проблем, інакше кажучи, щоб не було твердої впевненості в правильності і закінченості намічених рішень» [4, с. 168].

Завершенням даної форми наукового діалогу стає вже не аби-яке позитивне рішення, як в випадку пізнавального діалогу, а в виявленні тієї різниці, котра існує в поглядах усіх диспутантів. Частіше всього в проблемному науковому спорі жодна з сторін не визнає себе поверженою, переконаною, кожна продовжує відстоювати дорогі для неї ідеї. Але в виграші часто залишається «третя сторона» – наукова спілка в цілому. Люди які приймають участь в дискурсі не володіють такою творчою свободою як зацікавлений слухач.,тому він може повніше використовувати для отримання інформації контекст самого діалогу, скриті в ньому змістові взаємозв'язки. Частіше всього саме третій «пасивний учасник» спору, вступаючий в нього «зі сторони», може побачити можливості суміщення різних точок зору на проблему, зробити необхідний висновок з не співпадаючих суджень.

Звісно, що обидві форми наукового діалогу навряд чи існують ізольовано одне від одного. Структура сучасного наукового дискурсу, як правило, поєднує в собі дві моделі: спору та пізнавального діалогу, – більше або менше наближаючись до одного з них. Абсолютної протилежності між цими двома формами не існує. Але якщо діалог повністю втрачає свій пізнавальний, творчий характер, перевтілюючись в «спір заради перемоги», він тим самим перестає виконувати і свої комунікативні функції в сфері науки, тобто перестає бути науковим діалогом, а значить, більше не являється частиною наукового дискурсу. Те ж саме трапляється і в випадку, коли науковий текст повністю втрачає свої полемічні властивості. Якщо немає спору,а є лише пояснення або простий виклад фактів, це говорить про проникнення в науковий текст елементів відповідно педагогічного дискурсу або дискурсу мас медіа.

Підбиваючи підсумок сказаному, відмітимо, що одним з конститутивних ознак і основним способом втілення наукового дискурсу ми вважаємо полемічний діалог вчених, які відстоюють свою точку зору на наукову проблему. Спілкування такого роду може реалізовуватися в різних жанрах, здійснюватись в усній або писемній формі, можливо бути розтягнутими в часі або протікати одномоментно, його обставини можуть бути різними, однак полемічне начало обов'язково повинне бути присутнім в усіх наукових текстах. При відсутності елементу полеміки текст не буде відповідати вимогам пред'явленим до наукового дискурсу, так як саме в процесі обговорення проблеми народжується істина, а максимальне наближення до істини являться ціллю будь-якої науки.

Статусна рівність учасників.

Вивчаючи учасників наукового дискурсу, їх можна традиційно протиставити по особистісним або соціально-рольовим характеристикам. Однак, подібне протиставлення не являється визначальною, необхідною умовою виникнення наукових тексті. Більше того саме відсутність статусних розрізнень слідує вважати конститутивною ознакою наукового дискурсу. Оскільки ціль наукового дискурсу – внести вклад в наукову (дисциплінарну) картину світу, звісно, що адресат – не просто читач, слухач спостерігач, але і партнер, і однодумець. Науковому спілкуванню не менше, ніж будь-якому іншому, потрібне взаєморозуміння. Але поміж постулатів мовного спілкування науковий виклад, підпорядковується ще і своїм власним, зміст яких – говорити з адресатом на рівних. Тому третьою конститутивною категорією дискурсу ми вважаємо рівноправ'я його учасників.

Якщо прийняти точку зору, що змістовим ядром наукового спілкування є творчий діалог, то доведеться визнати і те що його учасники не можуть залежати один від одного, адже подібний діалог можливий тільки між рівними. В науковому дискурсі немає агента або клієнта, вчителя або учня, начальника і підопічного, тут є особистості, які володіють певним рівнем фонових знань, які мають індивідуальний набір особистісних характеристик, які виконують різні функції ситуативного характеру, але їх статус повинен бути рівним або приблизно рівним. Не випадково в академічній традиції прижилось звертання « колего» (від лат. Col legre – разом читаючий), адже під час обговорення наукової проблеми зникає різниця статусів комунікантів яка безумовно проявляється в інших комунікативних ситуаціях з тими ж учасниками.

Принцип статусного рівноправ'я учасників повинен обов'язково бути в усіх проявах наукового дискурсу. Як тільки виникає відхилення від такого принципу, виникає накладення на науковий дискурс характеристик дискурсу іншого виду, що зразу ставить під сумнів питання приналежності даного тексту до наукового дискурсу. Скажімо, якщо при спілкуванні двох вчених виникає протиставлення начальник- підопічний, це свідчить про прояв в даній ситуації ознак ділового дискурсу.

Висновки з проведеного дослідження та подальші перспективи. Таким чином можна дистверджувати, що науковим вважається дискурс, який задовольняє три основні критерії: його проблематикою повинне бути вивчення навколишнього світу, статус його учасників повинен бути рівним, а спосіб його реалізації повинен бути творчим діалогом в самому широкому сенсі слова. Саме ці ознаки дають можливість виділити науковий дискурс з загальної системи і відрізнити його від інших типів дискурсу. Будь – яке ухилення від цих основних ознак свідчить про утворення в тексті характеристик дискурсу іншого типу і, відповідно, про відхилення даного твору від ідеальної моделі наукового тексту, від центра в сторону периферії або про утворення перехідних проміжних форм дискурсу.

Список літератури:

1. Разинкина Н. М. О преломлении эмоциональных явлений в стиле научной прозы // Особенности языка научной литературы. – М., «Наука», 1965, с. 38-52.
2. Славгородская Л. В. Взаимодействие устной и письменной речи в сфере научного знания // Научная литература. Язык, стиль, жанры, с. 16-33.
3. Глазман М. С. Научное и художественное мышление. – М., 1973. с. 99.
4. Логика. Под ред. В. И. Кириллова. – М., 1966. – С. 168.

Рожков Ю.Г.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

КОНСТИТУТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАУЧНОГО ДИСКУРСА

Аннотация
Определено, что понятие «научно-технический текст» это совокупность текстов, объединённых на основе таких содержательных признаков как: *1) передача научных и теоретических положений, 2) научная и техническая информация, 3) научный материал и т.д.* С точки зрения авторов далеко не все с этих признаков можно считать определительными для научного дискурса. Автором было сделано вывод, что диалогичность научного изложения обеспечивается присутствием в нем предмета суждения – научной проблемы или технической задачи, которая даёт возможность продуцировать в ней прямую референцию и задавать адресату в её «перемене» – развитии и прогрессии суждения.
Ключевые слова: дискурс, научный текст, техническая информация.

Rozhkov Yu.G.
National University of Life and Environmental Sciences

CONSTITUTIVE CHARACTERISTICS OF SCIENTIFIC DISCOURSE

Summary
It was established that the term «scientific and technical text» is a combination of texts combined on basis of such attributes as: *1) transition of scientific and theoretical regulations, 2) scientific and technical information, 3) scientific material etc.* From the author's point of view only few of these attributes may be considered distinctive for scientific discourse. Author made a conclusion that dialogueness of scientific narration is provided by the presence of subject of judgment (scientific problem or technical task which gives the possibility to produce direct reference) in it.
Keywords: discourse, scientific text, technical information.

УДК 811.111'42

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ DEADLY VIRUS У МЕДІА-ДИСКУРСІ

Савватєєва В.Д.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Дана стаття присвячена вивченню концепту DEADLY VIRUS. У даній статті аналізуються способи вербалізації даного концепту на матеріалі газетних статей. У ході дослідження було виявлено особливості структури концепту DEADLY VIRUS. Також було встановлено характер зв'язку між медіа-дискурсом та концептом. Дане дослідження встановило роль концептуальної метафори при формуванні структури концепту.
Ключові слова: медіа-дискурс, концепт, концептуальна метафора, вербалізація концепту, структура концепту.

У даній роботі концепт DEADLY VIRUS розглядався з точки зору когнітивної лінгвістики, яка займається дослідженням ролі мови в категоризації та концептуалізації світу. Дана наука займається особливостями використання мови в різних видах дискурсу. У цій роботі концепт DEADLY VIRUS розглядався в його взаємозв'язку з мас-медійним дискурсом.

Актуальність даної праці визначається тим, що це дослідження входить до числа найбільш затребуваних напрямків лінгвістики, а також важливістю визначення характеру зв'язку між дискурсом і концептом. Не менш значущим є встановлення залежності змісту та засобів вербалізації даного концепту в інституційному, в нашому випадку, мас-медійному дискурсі.

Теоретико-методологічну основу роботи становлять дослідження, які присвячені вивченню когнітивної лінгвістики та мас-медійного дискурсу. Шевлякова Ю.О. [7], Никитина К.В. [6] та Федотова Н.Г. [3] присвятили свої праці проблемам дискурсу ЗМІ. У наукових працях Є. Кожем'якіна [2] та Дубскіх А.І. [1] обговорюються актуальні проблеми теорії дискурсу, також. У «Антології концептів» під редакцією В.І. Карасика та Й.А. Стерніна [4] розглядаються культурні концепти. Таджибаєва О.О. [5] присвятила свою наукову працю вивченню концептуальної метафори. Велика праця Дж. Лакоффа, М. Джонсона [8] послужила потужним поштовхом для розробки нового когнітивного бачення метафоричної проблематики та багатьох інших питань. На ці праці ми спиралися при написанні даної статті.

Об'єктом дослідження є засоби вербалізації концепту DEADLY VIRUS в англомовному мас-медійному дискурсі.

Предмет дослідження – особливості лексико-семантичної вербалізації концепту DEADLY VIRUS в англомовних газетних статтях.

Метою дослідження є встановлення особливостей вербалізації концепту DEADLY VIRUS в мас-медійному дискурсі, визначення структури даного концепту, а також виявлення закономірностей взаємодії концепту і дискурсу.

Для досягнення поставленої мети в даній статті висуваються такі завдання:

1. Розглянути лінгвістичні підходи до вивчення концепту і мас-медійного дискурсу.
2. Проаналізувати основні способи і засоби вербалізації концепту DEADLY VIRUS в мас-медійному дискурсі.
3. Дати опис структури концепту DEADLY VIRUS в текстовому просторі англійських ЗМІ.
4. Визначити роль концептуальної метафори при формуванні структури концепту.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ході дослідження було виявлено, що обидва поняття, «мас-медійний дискурс» і «концепт», мають ряд свої специфічних особливостей.

Мас-медійний дискурс є складним комунікативним явищем, з яким ми зустрічаємося щодня. Вперше термін «мас-медійний дискурс» був ужитий американським вченим З. Харрісом в теорії лінгвістики тексту в 1952 році [7, с. 2]. Важливість дослідження даного типу дискурсу полягає в тому, що його вивчення дозволяє визначити особливості мислення окремих людей і груп людей, які є користувачами тих чи інших медіа-продуктів, а також методи впливу на аудиторію. Сьогодні є багато визначень даного поняття. На думку Є.А. Кожем'якіна, на сьогоднішній день існує два основних підходи до визначення поняття «мас-медійний дискурс». Відповідно до першого, мас-медійний дискурс – це специфічний тип мовленнєво-розумової діяльності, характерний виключно для інформаційного поля мас-медіа [2, с. 2]. Відповідно до другого підходу, мас-медійний дискурс мислиться як будь-який вид дискурсу, реалізований в полі масової комунікації, що продукується ЗМІ [Там само, с. 3]. На наш погляд, другий підхід є більш точним, так як він представляє мас-медійний дискурс як діяльність, яка головним чином відбувається в мас-медійному просторі. Мас-медійний дискурс як сукупність процесів і продуктів мовленнєвої діяльності у сфері масової комунікації має ряд особливостей. Існує декілька видів мас-медійного дискурсу, які відрізняються за кількома ознаками, серед яких такі, як виконування комунікативної функції та канал реалізації [3, с. 3]. Функції цього виду дискурсу різні. Серед них найголовнішими є інформативна і маніпулююча. Даний тип дискурсу не тільки інформує свого масового читача, а й формує його думку.

Так само як і поняття «мас-медійний дискурс», поняття «концепт» є не менш складним та суперечливим. Протягом багатьох десятиріч вивченням даного поняття займаються багато вчених. Але досі єдиної думки з приводу даного питання не існує. У когнітивнії лінгвістиці концепт розглядається як оперативна змістовна одиниця пам'яті, квант знання, який вербалізується мовними засобами. Концепт має складну багатокомпонентну структуру [4, с. 3], і концепт DEADLY VIRUS не є винятком. До складу структури концепту входить увесь зміст поняття, етимологія, асоціативний ряд. В кожній з верств структури

© Савватєєва В.Д., 2015

концепту репрезентован той чи інший тип інформації (образної, фактуальної або ціннісної). Традиційним також є подання структури концепту у вигляді кола, в центрі якого лежить основне поняття – ядро, а на периферії знаходиться все те, що привнесено культурою, традиціями і особистим досвідом людини.

Серед лексичних засобів, які репрезентують концепти тієї чи іншої мови, представляється найбільш цікавим виділити метафори. Традиційно під метафорою розуміється троп або механізм мови, що складається у вживанні слова, що позначає певний клас предметів, явищ тощо, для характеризації або найменування об'єкта, що входить в інший клас, або найменування іншого класу об'єктів, анологічного даному в будь-якому відношенні [5, с. 1]. Дослідження метафори є найважливішим з усіх напрямків когнітивної лінгвістики. Американський вчений-лінгвіст Джордж Лакофф в книзі «Метафори, якими ми живемо» підкреслює, що метафора пронизує все наше повсякденне життя і проявляється не тільки в мові, а й у мисленні і дії людей [8, с. 41]. Спираючись на лінгвістичні дані, ми прийшли до висновку, що наша буденна понятійна система, в рамках якої ми мислимо і діємо, метафорична за самою своєю суттю. Деякі дослідники включають концептуальну метафору в перелік обов'язкових ступенів дослідження структури концепту [1, с. 134]. Адже за своєю структурою однією з головних складових структури концепту є образний компонент, який за своєю суттю неоднорідний та утворюється двома складовими:

1) перцептивними когнітивними ознаками, 2) образними ознаками, які формувались метафоричним осмисленням відповідного предмета або явища. Цей образ можна назвати метафоричним або когнітивним.

Когнітивний образ відсилає абстрактний концепт до матеріального світу. Концептуальна метафора породжує нові значення слова, в цьому і полягає одне з її головних завдань, тим самим збагачуючи образну складову концепту. Концептуальні метафори, що входять в структуру концепту, дозволяють йому стати частиною свідомості не тільки однієї людини, а й цілої групи людей.

Комунікативна значущість концепту DEADLY VIRUS у англомовному медійному дискурсі не є випадковою. Вивчення особливостей вербалізації цього концепту є актуальним, оскільки в 2014 році декілька летальних вірусів викликали паніку не тільки в Африці, але і в усьому світі, забравши життя більше ніж 9 тисяч людей, а число тих, хто заразився на березень 2015 становить 23569.

З лінгвістичної точки зору цей феномен є цікавим для дослідження, оскільки способи його репрезентації є досить незвичайними. Крім того досліджень на дану тематику існує не дуже багато, що також робить дане дослідження актуальним.

Назва досліджуваного концепту відображає основні компоненти ядра, і крім імені концепту, в номінативне поле ядра входять всі семантично пов'язані ним лексеми. Деякі з цих лексем є повними синонімами з іменем концепту DEADLY VIRUS, а інші дають окрему характеристику, яка тим не менш безпосередньо відноситься до даного концепту. Ім'я розглянутого нами концепту складається з двох лексем – *deadly* і *virus*. Для початку слід дати визначення кожної з лексем, почнемо з першої: *deadly – causing or likely to cause* ***death***. Це центральне значення цього слова, і саме воно цікавить нас у цій роботі. У свою чергу лексема *virus* має наступне значення: *a living thing, too small to be seen without a special instrument (microscope)*. З вище наведених визначень становиться зрозумілим, що даний концепт в науковому (медичному) аспекті позбавлений підвищеного ступеня емоціогенності. Однак, метою ЗМІ є не тільки інформування, але й маніпулювання, тому відносно нейтральний модус концепту не задовольнив би адресанта, який прагне визвати необхідну реакцію у аудиторії, тому він вдається до використання емоційно забарвленої лексики для досягнення своєї мети. А мета наступна – нагнітання почуття жаху, паніки та страху. Адресант змушує читача повірити в те, що даний вірус – це найгірше що коли-небудь могло статися на нашій планеті. З буденного поняття адресант створює справжню катастрофу світового масштабу.

Навевші визначення обох слів, складаючих ім’я концепту DEADLY VIRUS, нам здається, що почати дослідження доцільно з наведення варіантів лексем, які репрезентують другий компонент концепту, тобто *virus*.

Лексема *virus* в англійському мас-медійному дискурсі може бути представлена за допомогою наступних синонімічних номінацій: *disease, illness, epidemic, outbreak*.

Всі представлені вище слова, що беруть участь у вербалізації концепту є синонімами. Хоча в їх значеннях є невеликі відмінності, всі вони об'єднані між собою двома спільними семами, що свідчить про те, що ці слова синонімічні між собою – *disease* та *illness*.

Наступним етапом є розгляд засобів, за допомогою яких вербалізується перший компонент – *deadly*. В результаті суцільної вибірки з газетних статей були виділені такі синонімічні номінації як: *horrific, frightening, gruesome fatal, lethal* та *infectious*.

Всі зазначені вище слова по-різному характеризують даний вірус. Наприклад, лексема *infectious* не вказує на можливу летальність при зараженні цією хворобою. Вона характеризує цей вірус як заразний. У той час, як такі синонімічні лексеми як – *lethal* та *fatal*, об'єднані однією семою *death*, прямо вказують на можливий летальний результат. Такі синонімічні слова як: *frightening, horrific, gruesome* об'єднані семою *fear*. Дані лексеми не вказують на можливий смертельний результат, але вони показують, яку реакцію ця хвороба викликає в людей, при одній тільки згадці. Усі розглянуті вище компоненти формують ядерну зону структури концепту DEADLY VIRUS.

Концепт DEADLY VIRUS в англійському масмедійному дискурсі найчастіше вербалізується за допомогою 15 наступних слів та словосполучень: *an illness, an epidemic, a virus, a horrific disease, a deadly disease, the Ebola outbreak, a frightening epidemic, an infectious disease, the Ebola virus, a fatal disease, a gruesome disease, an unordinary disease, a lethal virus, an illness that kills, the deadly Ebola epidemic*.

Наступну групу слів і словосполучень складають слова, які називають конкретний вид досліджуваного вірусу: *Ebola, the Ebola virus, the Ebola outbreak, the deadly Ebola epidemic*. Потрібно додати, що найчастіше концепт DEADLY VIRUS в англійському мас-медійному дискурсі репрезентується саме за допомогою цих слів та словосполучень.

Група словосполучень, наведена нижче, об'єднана ознакою емоціогенності, тобто тим, яку реакцію у людей викликає вірус Ебола – *horrific disease, frightening epidemic, gruesome disease.*

Вивчивши лексеми-вербалізатори даного концепту, були виділені наступні ядерні ознаки: лексема *virus* в англійській мові може бути представлена за допомогою цілого ряду синонімів: хвороба, захворювання, епідемія, лихоманка, спалах (епідемії). Також і друга лексема *deadly*, що характеризує високу летальність вірусу, може бути цікаво представлена в мові. Такі слова як: *horrific, frightening, gruesome* додають емоційне забарвлення, тим самим сприяючи створенню необхідного емоційного ефекту у читача.

До приядерної зони концепту належать такі ознаки як: симптоми захворювання, розповсюдження та заразність. Дані ознаки складають медичний аспект.

Ознаки, які складають медичний аспект, вербалізуються лексемами, які виділені в наведених нижче прикладах:

1) *It causes* ***profuse bleeding and organ failure*** *and has a high mortality rate* (15);

2) *Sarah Crowe, crisis communications chief for the United Nations Children's Fund (UNICEF), returned to New York last week after spending more than a month in Liberia where she said* ***the hemorrhagic fever*** *has hijacked every aspect of life* (19, p. 2).

В цих прикладах бачимо, що основні симптоми – це кровотеча (внутрішня та зовнішня).

Здатність вірусу розповсюджуватися ілюструє наступний приклад:

It is ***not an airborne disease****, and as such* ***can not be transmitted through infected people coughing or breathing*** *in open spaces* (23, p. 1).

Одна з найважливіших ознак, яка відноситься до медичного аспекту вивчає мого концепту – це здатність передаватися від людини людині:

The outbreak has killed some 5,000 people and ***threatens to infect tens of thousands*** *more in the coming weeks* (20, p. 1).

Даний приклад підтверджує, що Ебола дуже заразна хвороба. Це видно з кількості померлих і тих, хто заразився.

Але крім того, що Ебола вкрай заразна, вона ще й здатна до мутації, що може призвести до того, що вона стане ще більш небезпечною:

The Ebola virus is MUTATING, and ***'could become more contagious*** (23, p. 1).

У даному випадку ми бачимо використання графічного прийому капіталізації, що у газетнії статті підкреслює факт здатності вірусу до мутації, що допомагає редактору створити додаткове емоційне напруження у читача.

Розглянувши симптоми хвороби, способи розповсюдження, здатність до мутації і ступінь заразності, стає очевидним, що даний вид вірусу є вкрай небезпечним, що і пояснює причину загальної паніки і страху перед ним. Всі ці ознаки були віднесені до приядерної зони концепту DEADLY VIRUS.

Наступний компонент структури досліджуваного концепту – ближня периферія. До неї відносяться такі ознаки як: летальність, та концептуальна метафора, яка переосмислює вірус як вбивцю.

Для досягнення потрібного емоційного ефекту, а саме ефекту залякування, адресант вдається до використання численних персоніфікації, зображуючи вірус як вбивцю. Наведемо декілька прикладів:

It will swamp our hospitals, lay millions low *and by this time next year between 250,000 and 500,000 worldwide will be dead, thousands of them in the US and Britain* (11, p. 1).

Крім того, Ебола ще й пред'являє права на життя людей, він руйнує і спустошує:

It *almost* ***destroyed my family and my life*** (24, p. 1).

Наступна ознака – летальність. В цілому кількість жертв цього небезпечного вірусу лякає, оскільки вона перевищила позначку в 6000.

Всі вище наведені приклади доводять, що вірус Ебола – вірус летальний, який найчастіше зображується за допомогою персоніфікації як вбивця. Вірусу приписується здатність руйнувати, вбивати, спустошувати.

Одну з головних ролей у створенні образної складової концепту відіграє концептуальна метафора, яка породжує нові, а головне незвичайні ознаки того чи іншого концепту. Концептуальна метафора дозволяє концепту стати частиною національної концептосфери.

Першим компонентом, що входить до складу дальньої периферії є концептуальна метафора, яка представляє смертельний вірус в образі військового супротивника. По-перше, Африка зображується як лінія фронту, це може бути проілюстровано таким прикладом:

Life ***on the Ebola frontline****: Hope is fading, but we will keep on fighting* (12, p. 1).

У наступному прикладі редактором використовується військова термінологія. Наприклад, місце, де спалахнула лихоманка зображується як гаряча точка, як і на війні, гаряча точка – місце найзапекліших військових дій:

Sierra Leone locks down new Ebola ***hotspot*** *in the east* (12, p. 1).

У наведеному нижче прикладі редактор також використовує військовий термін, говорячи про те, що вірус Ебола не зможе зміцнити свої стратегічні позиції:

Ebola will not ***gain a foothold*** *in Europe or America* (24, p. 1).

Образ Ебола як головного ворога проілюстрован в наступному прикладі:

The enemy is Ebola*, not people, not countries, not communities – a virus* (10, p. 1).

Так само як і для ведення війни, для боротьби з вірусом потрібні великі матеріальні витрати:

U.N. agencies need a final $ 1 billion *to fight the deadly Ebola epidemic* (16, p. 1).

Як і під час війни, в суспільстві панує атмосфера жаху і паніки, лихоманка Ебола викликає такі ж емоції:

The virus has killed ***many but many also have died because of trauma, worries, fear of what is***

going to happen, or what has happened to their loved ones (13, p. 2)

Дуже цікаво зображуються лікарі і всі, хто намагається допомогти в лікуванні цієї хвороби. За допомогою метафори вони зображуються як працівники фронт-лінії або ж військові.

Ebola «warriors» *step forward for training in Sierra Leone* (20, p. 1).

Такі дієслова як: *to battle* – битися, *to beat* – бити(ся), *to fight* – битися, воювати, *to fight off* – відбити, вигнати, *to weaponise* – використовувати у військових цілях, *to combat* – вести бій синонімічні між собою, і вони асоціюються з війною або боєм. Вони використовуються для того, щоб показати боротьбу жертв з вірусом. Для того, щоб перемогти, потрібно боротися:

In his capacity as head of state, Abdel Aziz signed an agreement with Johnson Sirleaf for Mauritania to donate 37 million Liberian dollars (336,000 euros, $ 400,000) to Liberia to help ***combat*** *the virus* (9, p. 1).

Другою концептуальною метафорою, що характеризує концепт DEADLY VIRUS є концептуальна метафора ВІРУС ЯК ЖИВА ІСТОТА.

Взагалі, якщо розглядати вірус з точки зору біології, то вірус – це і є жива істота, але в даному випадку вірус зображується не просто як жива істота, але як антропоморфна істота. По-перше, за допомогою персоніфікації, як вже згадувалося вище, вірус зображується як вбивця, готовий завдати удару:

The Ebola virus is real, the ebola virus kills (13, p. 1).

Ще одним доказом того, що вірус зображується як істота, є той факт, що у вірусу є руки:

Unlike this woman, who was lucky, many are not having that opportunity, many have died, especially children, perishing ***at the hands of this virus*** (Ibid, p. 1).

У прикладі, який наведен нижче, використовується стилістичний прийом евфемізму, який показує, що вірус не вбиває, а забирає людей, і, звичайно ж, вони вже не повертаються:

My story just like many has been a terrible experience. ***I have seen friends and loved ones taken away and never returned*** (24, p. 1).

У наступному прикладі створюється образ Еболи як руйнівника, який знищив багато прекрасних мрій:

This is how ***this virus has destroyed so many beautiful dreams*** (13, p. 1)

Третім компонентом дальньої периферії є ознака маргіналізації. Людям, яким вдалося залишитися в живих, все одно доводиться дуже важко. Існує цілий ряд причин, які роблять їх життя нестерпним. По-перше, на всіх тих, що вижили інші люди бачать клеймо ганьби, і тому вони бояться і уникають їх. Люди жорстокі по відношенню до жертв Еболи. Вони не тільки не співчувають їм і не хочуть допомогти, але і роблять їхнє життя ще більш важким, ніж воно є:

And the harsh irony of being an Ebola survivor is that, ***instead of being treated as a victim who needs care and support at the time of familial devastation, he has been shunned by neighbours and parents 'friends*** *who believe that he still carries the virus* (22, p. 1).

Люди стають ізольованими від суспільства:

The stigma and lack of support for Ebola victims widens the crisis *beyond a medical emergency* (22, p. 2).

Для тих, хто вижив, люди вигадують різні образливі імена, як наприклад:

Surviving Ebola was not the end of our personal struggles. ***Stigma – name – calling****, like* ***«Ebola Pikin Dem» («Ebola child»)*** *– had made life intolerable* (24, p. 1).

Авжеж, це тільки посилює їх положення. Проблема полягає і в тому, що не тільки чужі люди уникають виживших, а й навіть власна родина.

Останнім компонентом дальньої периферії є сакральна ознака. За допомогою прийому метафоризації вірус зображується як:

1) Прокляття:

But back in the community the fact that she was ever touched by the disease became ***a curse*** (26, p. 1).

2) Нічний кошмар:

Ebola has become the stuff hypochondriac's ***nightmares*** *across the world* (50, p. 1).

3) Невидимий ворог:

They are afraid of the ever-present ***invisible enemy*** (14, p. 1).

4) Темна сила:

Every ambulance is now an Ebola ambulance in Sierra Leone's capital where ***an invisible malevolent force*** *has taken hold, causing fear and untold grief as the dying and the dead infect families and friends in their wake* (10, p. 1).

Проаналізувавши дальню периферію концепту DEADLY VIRUS, було встановлено, що до її складу входять такі ознаки як: концептуальна метафора ВІРУС – ВІЙСЬКОВИЙ СУПРОТИВНИК, ВІРУС ЯК ЖИВА ІСТОТА, концептуальна ознака «МАРГІНАЛІЗАЦІЯ» та САКРАЛЬНА ознака.

Отже, ми розглянули основні елементи структури даного концепту, вивчили, які лексичні і стилістичні засоби використовуються для його вербалізації в англомовному мас-медійному дискурсі, і тепер можна зробити загальні **висновки**.

На основі аналізу англомовних газетних статей ми виявили, що даний концепт, будучи вербалізованим в мас-медійному дискурсі, отримує нові асоціативні зв'язки, яких він позбавлений в науковій (медичній) картині світу.

В ході даного дослідження, було встановлено, що багатошарова структура концепту DEADLY VIRUS містить не тільки такі основні ознаки як летальність і симптоматика, а й формується завдяки ряду різноманітних концептуальних метафор, які створюють абсолютно різні образи, що характеризують концепт з різних сторін. Ми можемо зробити висновок, що все це дозволяє ЗМІ створити потрібний емоційний ефект у аудиторії, а саме нагнітати хвилювання, підсилювати відчуття страху, занепокоєння та паніки. **Перспективами** подальшого дослідження вважаємо можливість використання методів концептуального аналізу медіадискурсу та концептуального модулювання для вивчення вербалізації інших концептів у медіа дискурсі.

Список літератури:

1. Дубских А. И. Масс-медиальный дискурс: Определение, характеристики, признаки / А. И. Дубских / Вестник ЮурГУ. Серия «Лингвистика». – 2014. – Т. 11. – Вып. № 1. – С. 131–136.
2. Кожемякин Е. А. Массовая коммуникация и медиадискурс: к методологии исследования [Електронний ресурс] / Е. А. Кожемякин. – Белгород: Изд-во БелГу, 2010. – С. 13–21.
3. Никитина К. В. Дискурс СМИ: возможности манипулирования общественным мнением [Електронний ресурс] / К. В. Никитина. – Уфа: Башкировский ГУ, 2006. – 7 с. – Режим доступу: http://journ.igni.urfu.ru/index.php/component/content/article/424
4. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: ВГУ, 2001. – 191 с.
5. Таджибаева А. А. Понятие концептуальной метафоры [Електронний ресурс] / А. А. Таджибаева. – С. 1–2. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_DNI_2010/Philologia/69429.doc. htm
6. Федотова Н. Г. Масс-медийный дискурс в контексте формирования социальных репрезентаций / Н. Г. Федотова // Бренное и вечное: социальные ритуалы в мифологизированном пространстве современного мира: Материалы Всерос. науч. конф. 21–22 октября 2008 г. / редкол. А. П. Донченко, А. Кузьмин, А. Г. Некита, С. А. Маленко; предисл. А. Г. Некита, С. А. Маленко; НовГУ им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2008. – С. 349-353.
7. Шевлякова Ю. О. Особливості дискурсу Інтернет ЗМІ (на матеріалі англомовних онлайн-журналів для підлітків) [Електронний ресурс] / Ю. О. Шевлякова. – Луцьк: СУ ім. Л. Українки, 2013. – 6 с. – Режим доступу: http://naub.oa.edu.ua/2013/osoblyvosti-dyskursu-internet-zmi-na-materiali-anhlomovnyh-on-lajn-zhurnaliv-dlya-pidlitkiv/
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – London.: The University of Chicago Press, 2003. – 193 p.
9. Oxford Student's Dictionary. – O.: Oxford University Press, 2012. – 822 p.
10. AFP Ebola 'challenge' will promote unity in west Africa: AU chief [Електронний ресурс] / AFP // Daily Mail, the 1st of June. – 2015. – Режим доступу: http://www.dailymail.co.uk/liberia/articles/ebola-challenge-will-promote-unity-west-africa-au-chief
11. AFP Ebola crisis leaves Dallas a city on edge [Електронний ресурс] / AFP // Daily Mail, the 8th of October. – 2014. – Режим доступу: http://www.dailymail.co.uk/wires/ap/article-2784572/Ebola-crisis-leaves-Dallas-city-edge.html#ixzz3ObPchr4A
12. Ball J. If You're Concerned About Ebola, You Are Worrying About The Wrong Disease [Електронний ресурс] / J. Ball // The Guardian, the 5th of August. – 2014. – Режим доступу: http://www.the guardian.com/ebola-concern-2014-8#ixzz3We4s7jZV
13. Bayoh I. Life on the Ebola frontline: 'Survivors are left alone to carry their pain' [Електронний ресурс] / I. Bayoh // The Guardian, the 26th of November. – 2014. – Режим доступу: http://www.theguardian.com/global-development/2014/nov/26/ebola-survivors-sierra-leone-community-worker
14. Bayoh I. Life on the Ebola frontline: 'The virus has destroyed so many beautiful dreams' [Електронний ресурс]: The Guardian, the 15th of December. – 2014. – Режим доступу: http://www.theguardian.com/global-development/2014/dec/15/life-on-the-ebola-frontline-the-virus-has-destroyed-so-many-beautiful-dreams
15. Deahl M. 'Confronting Ebola for the first time generates strong emotions' [Електронний ресурс] / M. Deahl // The Guardian, the 24th of December – 2014. – Режим доступу: http://www.theguardian.com/global-development/2014/dec/18/ebola-port-loko-sierra-leone-martin-deahl-goal
16. Grimes D. R. Ebola is scary, but antibiotic resistance should scare us more [Електронний ресурс] / D. R. Grimes // The Guardian, the 24th of November. – 2014. – Режим доступу: http://www.theguardian.com/science/blog/2014/nov/24/ebola-is-scary-but antibiotic-resistance-should-scare-us-more
17. Nebehay S. Ebola ebbing in West Africa but vigilance needed -WHO [Електронний ресурс] / S. Nebehay // Daily Mail, the 29th of Januar. – 2015. – Режим доступу: http://www.dailymail.co.uk/wires/reuters/article-2921455/Ebola-ebbing-West-Africa-vigilance-needed-WHO.html#ixzz3PjCZa6hl
18. Nichols M. Ebola upsets, puzzles children in Liberia, Sierra Leone, Guinea [Електронний ресурс] / M. Nichols // Daily Mail, the 30th of September. – 2014. – Режим доступу: http://www.dailymail.co.uk/wires/reuters/article-2797701/Ebola-upsets-puzzles-children-Liberia-Sierra-Leone-Guinea.html#ixzz3OXGcfIGn
19. Nichols M. Ebola «warriors» step forward for training in Sierra Leone [Електронний ресурс] / M. Nichols // Daily Mail,the 28th of October. – 2014. – Режим доступу: http://www.dailymail.co.uk/wires/reuters/article-2811356/Ebola-warriors-step-forward-training-Sierra-Leone.html#ixzz3OXCuylAb
20. O'Carroll L. Ebola takes mental health toll where 'life has frozen' in Sierra Leone [Електронний ресурс] / L. O'Carroll // The Guardian, the 12th of Januar. – 2015. – Режим доступу: http://www.theguardian.com/global-development/2015/jan/12/ebola-mental-health-sierra-leone-depression
21. O'Carroll L. The terrible burden faced by young survivors of Ebola [Електронний ресурс]. – L.: The Guardian, the 10th of November. – 2014. – Режим доступу: http://www.theguardian.com/world/2014/nov/02/you-can-survive-ebola-but-you-cannot-win
22. Sannoh B. After Ebola: the darkest days of terror are over [Електронний ресурс] / B. Sannoh // The Guardian, the 11th of Januar. – 2015. – Режим доступу: http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jan/11/ebola-gone-from-my-town-in-sierra-leone-but-quarantine-poverty-hunger
23. Sannoh B. Ebola – as seen through the eyes of a 13-year-old from Sierra Leone [Електронний ресурс] / B. Sannoh // The Guardian, the 11th of October. – 2014. – Режим доступу: http://www.theguardian.com/world/2014/oct/11/bintu-sannoh-ebola-sierra-leone-eyewitness
24. Sannoh B. We have survived Ebola – and its stigma. But life is hard [Електронний ресурс] / B. Sannoh // The Guardian, the 23rd of December. – 2014. – Режим доступу: http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/nov/16/life-after-surviving-ebola-stigma

Савватеева В.Д.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА DEADLY VIRUS В МЕДИА-ДИСКУРСЕ

Аннотация
Данная статья посвящена изучению концепта DEADLY VIRUS. В данной статье анализируются способы вербализации данного концепта на материале газетных статей. В ходе исследования были выявлены особенности структуры концепта DEADLY VIRUS. Также был установлен характер связи между медиа-дискурсом и концептом. Данное исследование установило роль концептуальной метафоры при формировании структуры концепта.
Ключевые слова: медиа-дискурс, концепт, концептуальная метафора, вербализация концепта, структура концепта.

Savvatieieva V.D.
Odessa National University named after I.I. Mechnikov

THE LEXICALIZATION OF CONCEPT DEADLY VIRUS IN MEDIA-DISCOURSE

Summary
This article is dedicated to the study of concept DEADLY VIRUS. This study analyzes the means of lexicalization of the investigated concept on the basis of newspaper articles. The research reveals the peculiarities of the structure of the concept under consideration. The given research illustrates the characteristic features of connection between media-discourse and concept. In course of the investigation the role of conceptual metaphor in shaping the structure of concept was established.
Keywords: media-discourse, concept, conceptual metaphor, lexicalization of concept, structure of concept.

УДК 81'367.625

ОСОБЛИВОСТІ СПОЛУЧУВАНОСТІ ВЕРБАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ МОВЛЕННЯ З ПРЕФІКСАМИ

Чубань Т.В., Левченко Т.М., Кубарська О.А.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті виділено основні аспекти дослідження перфективації дієслів у сучасній українській мові, досліджено питання про значення спостереження над дієсловом при вивченні української мови. Описано параметри перфективації дієслів, які називають дії, що виражають процеси мовлення. Виділено та охарактеризовано лексико-семантичну групу вербальних дієслів української мови зі значенням мовлення, що мають свої особливості у сполучуваності з префіксами як реалізаторами словотвірно-граматичної та граматичної функції. Обґрунтування підтверджено прикладами.
Ключові слова: дієслово, вид, вербальні дієслова, вербальні дієслова мовлення, перфективація.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми статті полягає у висвітленні особливостей морфологічної структури дієслова, вираження видових значень вербальних дієслів мовлення, адже вони (видові значення) охоплюють усі без винятку форми дієслова, тобто мають універсальний характер, у аналізі вираження власне дієслівних та похідних категорій дієслова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичних працях уже є багато тлумачень про категорійні особливості дієслова: Русанівський В. М. [4; 5], Городенська К. Г., Кравченко М. В. [1], Овчіннікова І. І. [2] та ін. У працях «Словотвірна структура слова» (автори: Городенська К. Г., Кравченко М. В.) [1], «Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці» (автор: Загнітко А. П.) [4], та статтях Городенської К. Г. «Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення» [2] і «Видові протиставлення в системі сучасних дієслів» [3] описано особливості українського дієслова, видову структуру вербальних дієслів та видові кореляції відіменних дієслів, вияв похідних граматичних категорій дієслів.

Серед вербальних дієслів у сучасній українській мові меншу за обсягом групу становлять вербальні дієслова мовлення, мислення, інтелектуальної діяльності людини, пор.: *говорити, казати, балакати, гомоніти, базікати, белькотати, лепетати, верзти, бовкати, мимрити, бурмотіти, гундосити, гугнявити, джеркотати, варнякати, міркувати, метикувати, гадати, петрати, вчити й под.*

© Чубань Т.В., Левченко Т.М., Кубарська О.А., 2015

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми:

1) виявити особливості дієслів мовлення у сучасній українській літературній мові;

2) установити видові особливості дієслів лексико-семантичної групи із значенням мовлення;

3) схарактеризувати семантико-словотвірний потенціал дієслів зі значенням мовлення.

Мета статті – встановити і описати особливості перфективації дієслів лексико-семантичної групи із значенням мовлення у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Загал дієслів мовлення виражає неграничні дії, що зумовлює їх сполучуваність з префіксами, які мають обмежувально-темпоральну семантику. Але дієслова підгрупи мовлення неоднотипні за своїми семантико-стилістичними характеристиками, що надає процесам перфективації з участю цих префіксів певної специфіки.

Невелика частина дієслів мовлення, що виражають значення «усно обмінюватися, вести розмову з ким-небудь», означає взаємні дії, тобто такі дії, в яких бере участь діяч і один або кілька співдіячів. До них належать вербальні дієслова *говорити, балакати, гуторити* та відіменні дієслова *бесідувати, розмовляти, гомоніти* й под., напр.: Всі кухарі і скороход, Побравшись за руки, ходили І все о плутнях *говорили* (І. Котляревський); В хаті старі *балакали* про свої справи (І. Нечуй-Левицький); Поки дорослі *гуторили* між собою, Леся й Михайлик прощалися з дітворою (М. Олійник).

Кілька дієслів мовлення спеціалізується на вираженні значення «усно повідомляти комусь про свої думки, почуття, волевиявлення тощо». Характерно, що дію цих дієслів чинить один, адресуючи її конкретно комусь одному або багатьом. Саме тому вона може сягати своєї внутрішньої межі, тобто мати граничний характер. Таку дію означають дієслова *казати, говорити, ректи* й под., напр.: *Каже* мати: – Ну, сідайте, – ой які ж ви молодці! (П. Тичина); Товариш *говорив* щось нервово (М. Коцюбинський); І плаче, плаче Ярославна в Путивлі городі. Й *рече*: – Вітриловітре, господине. Нащо ти вієш..? (Т. Шевченко).

Велику групу становлять дієслова мовлення, які подають дії в стилістично зниженому плані, надаючи їм фамільярного або іронічного забарвлення. Вони представляють чиєсь мовлення як необдуману, недоречну, пусту балаканину. Основною сферою їх вживання є розмовне мовлення, де вони використовуються як засоби створення експресивності. Крім виразної стилістичної маркованості, ці дієслова розрізняються ще й деякими відтінками свого лексичного значення, пор.: *базікати, бовкати, варнякати, верзякати, верзти, патякати, плести, плескати, ляпати, молоти, клепати* й под., напр.: Та держи невід, бісів сину! *Базікаєш*, а риба низом тікає (З. Тулуб); Піддавшись інтимній щирості його голосу, *бовкає* (Ганна) й таке, чого вона комусь іншому, може, й віком б не сказала (П. Козланюк); – *Варнякаєте* ви таке, що воно зовсім не до діла (С. Васильченко); Пізно вночі він притягся додому і п'яно реготався та *верзякав* (П. Тичина); Він так багато *патякав* про всяку всячину, а того, що мав сказати в першу чергу, так і не сказав (О. Гуреїв).

В окрему, немалу за обсягом групу об'єднуються стилістично забарвлені дієслова мовлення, що вказують на характерну, здебільшого вроджену особливість мовлення людини, насамперед на швидкий темп мовлення та нерозбірливу, нечітку артикуляцію звуків тощо, пор.: *мимрити, белькотати, белькотіти, бурмотати, бурмотіти, бормотати, бормотіти, мурмотати, мурмотіти, лепетати, жебоніти, джерготати, джерготіти, джеркотати, джеркотіти, гугнявити, гундосити* й под. Вони вживаються в розмовному та художньому стилях мови як емоційно-експресивні еквіваленти стилістично нейтрального дієслова говорити в його різних значеннях, напр.: – Бач! Плачуть, а лихо роблять! – *мимрила* Онися (І. Нечуй-Левицький); «Тату! *Белькотали* (діти), Тату, тату... ми не ляхи! Ми...» (Т. Шевченко); Гнат провинливо щось *мурмотів*, топтався коло жінки, не знав, що порадити і як вгамувати її (К. Гордієнко); Харитон крутився біля них дзигою і *джерготів* Данилові в вухо (Ю. Смолич); – Ага, ага, – *гугнявить* старий Лука (І. Багмут).

Значення «володіти якою-небудь мовою» виражають насамперед стилістично нейтральні дієслова *говорити, розмовляти*, а також деякі стилістично марковані типу *балакати, белькотати, мимрити, джеркотати* й под., напр.: – А як я поїду за границю – там же всі *говорять* або по-французьки, або по-німецьки, то я ж би нічого не розуміла там (Леся Українка); Все тямлять (пани), *джеркотять*, як гуси, по-німецьки (Є. Гребінка).

Саме ці п'ять основних лексичних значень дієслів мовлення визначають їх сполучуваність з різними обмежувально-темпоральними префіксами. Так, зокрема, з префіксом *за-*, що визначає початкову стадію у розгортанні дії, поєднуються ті вербальні дієслова мовлення, які виражають значення «усно обмінюватися думками, вести розмову, бесіду з ким-небудь», «володіти певною мовою» та «говорити швидко, нерозбірливо або тихо, нечітко чи в ніс», пор.: *заговорити, забалакати, забурмотіти, замурмотіти, забелькотіти, залепетати, зажебоніти, загугнявити* і т.д., напр.: Коли він зайде, то все щось *заговорить* до тітки, зажартує (Н. Кобринська); – Хто то? – спитала Марина. – *Заговорила*! Слава богу, *заговорила*! – почула вона чийсь голос (Панас Мирний); Поранений ще раз блимнув затуманеними очима, ворухнувся й щось *забурмотів* (І. Ле); Десятник *забелькотав* щось так скоро, що Гнат не зразу второпав (М. Коцюбинський); Дівчинка, поклавши голівку на плече матері, міцно обхопила її шию своїми рученятами й *залепетала*: – Моя мама, моя мама (Г. Коцюба).

З префіксом *по-*, що обмежує дії коротким проміжком часу, сполучаються майже всі дієслова мовлення, за винятком тих небагатьох, які виражають значення «усно повідомляти комусь про свої думки, почуття тощо», та деяких негативно забарвлених дієслів типу *плести, плескати, ляпати, молоти, клепати* й под., для яких значення мовлення є переносним, пор. *поговорити, побалакати, погуторити, пошушукатися, побазікати, поварнякати, побелькотати, побурчати, пожебоніти, погугнявити* й под., напр.: Вуйко Дорко *поговорив* кілька хвиль то з рід-

нею, то зі знайомими і пішов із панною Манею (О. Маковей); Таткові заграла (Юзя) мазура, з мамою *поговорила* по-французьки (Леся Українка); − Ну що ж ... *побалакали* трохи − пора додому (Г. Тютюнник); Дівчата вже давно пересіли од бузку до огради, *пошушукалися*, почмихотіли, всяк даючи Ладкові знати, що то вони з нього... (Г. Тютюнник); − Чи, може, нема бажання слухати? − похопився Верига. − Ми тут як вовгурі (вовки), живемо, то раді з причини *поварнякати* (П. Панч).

Від дієслів мовлення, на відміну від дієслів звучання, обмежено утворюються пердуративні дієслова з префіксом *про-*. Річ у тому, що значення цього префікса сумісне із значеннями тих дієслів, які виражають тривалі дії. Серед вербальних дієслів мовлення такими є ті, що вказують на усний обмін думками мовця або мовців з ким-небудь та на усне висловлення, виголошення думок мовцем, яке не звернене ні до кого, пор.: проговорити, *пробалакати, прогуторити, пробазікати, проварнякати* й под., напр.: Вантажники, моряки й рибалки. Скільки прекрасних вечорів *проговорили* вони зі мною (Ю. Яновський); Раз увечері затягла його до себе весела компанія. Випили по чарці, *пробалакали* цілий вечір (І. Нечуй-Левицький); Чималу годину *прогуторили* (Одарка й Карпо) (Панас Мирний). Крім префікса *про-* цю словотвірну функцію іноді виконує префікс *від-*, напр.: *відговорити* дві години (майже годину, понад годину, близько години тощо).

Вербальні дієслова мовлення відрізняються від вербальних дієслів звучання і за своєю сполучуваністю з фінітивними префіксами. Вони зовсім не поєднуються з префіксом *від-*, який вказує на завершення дії, що вичерпала себе. Фінітивні префікси *пере-* і *до-*, як свідчать матеріали тлумачного словника української мови, приєднуються лише до деяких найуживаніших дієслів мовлення. Так, *пере-* означає припинення дій, виражених вербальним дієсловом говорити та відіменним гомоніти, а *до-* вказує на доведення до кінця дій, які передають дієслова *говорити, балакати* та *казати*, пор.: *переговорити, перегомоніти, договорити, добалакати, доказати*, напр.: На селі стало тихо. *Переговорили* люди... вирішили − схаменулась дівчина, за розум береться (С. Васильченко); Всі, недослухавши розмову, *недоговоривши* слів, попливли до гурту (С. Васильченко); Біля воза Зінька ніяк не *добалакає* з дівчатами; уже й Степан гукає, щоб іти (А. Головко); Звичайно, його дуже цікавило те, що почала і не *доказала* дочка (А. Головко). За нашими спостереженнями, у розмовному мовленні вживається значно більше вербальних дієслів мовлення з фінітивними префіксами *пере-* і *до-*. Це дієслова *перебалакати* (Люди *перебалакали* про цю подію та й забули про неї), *перебазікати* (Недруги *перебазікали* й залишили їх у спокої), *переварнякати* (П'яниці *переварнякали* та й заснули), *перепатякати* (Господар стояв на подвір'ї і чекав, поки зайда *перепатякає*), *добазікати* (Він чекав, доки той балакун *добазікає*), *допатякати* (Всі з нетерпінням чекали, доки цей оратор *допатякає*) і под.

З фінітивним префіксом *про-* поєднуються лише ті вербальні дієслова мовлення, які означають невиразне, нерозбірливе говоріння. Цим вони зближуються з вербальними дієсловами звучання, що відтворюють звуковий вияв птахів. Подібно до них, ці дієслова мовлення з префіксом *про-* виражають завершення нерозбірливого говоріння, що являє собою суцільний потік невиразних звуків людини, пор.: *промимрити, пробелькотати, пробелькотіти, пролепетати, прогугнявити, прожебоніти* й под., напр.: Черкашин *промимрив* щось незрозуміле, мабуть, це була подяка (Л. Дмитерко); − Ви, − *пробелькотала* (Ольга), вся червона з досади, − ви, я вас зневажаю! (І. Вільде); Лазаревський розгубився, зашарівся, *пробелькотів* щось невиразне і, впустивши кашкет, вилетів з кабінету (З. Тулуб); − Нащо було так?.. Нехай би собі... − несміливо *прожебоніла* Юзя (Леся Українка).

Обмеженіше, ніж у вербальних дієслів звучання, виявляється перфективація вербальних дієслів мовлення за допомогою кількісних префіксів. Виразником кількісно-темпорального значення так само виступає редуплікований префікс *попо-*, який вказує на багато разів здійснювану, повторювану дію. Словник української мови подає лише одно дієслово з цим префіксом, а саме дієслово *попоговорити*, напр.: − Ви, Прокоповичу, його мало знали, а я то чималенько з ним *попоговорив* (А. Іщук). Значно більше дієслів з префіксом *попо-* вживається в розмовному мовленні, оскільки і сам префікс, і більшість дієслів мовлення є стилістично маркованими, закріпленими насамперед за розмовним стилем мови. Цілком природним у розмовному мовлення є використання дієслів *попобалакати* (Ох і *попобалакали* в селі про них), *попогуторити* (*Попогуторили* того дня ми з гостем), *попобазікати* (*Попобазікала* ти сьогодні), *поповарнякати* (*Поповарнякали* п'яниці того вечора), *попопатякати* (*Попопатякала* вона з жінками біля магазину), *попобелькотати* (*Попобелькотав* він по телефону) та інших.

Кількісно-дистрибутивного значення деяким вербальним дієсловам мовлення надає префікс *пере-*. Він вказує на поширення дії на багато об'єктів, пор.: *переговорити, перебалакати* (про багато чого-небудь або про все), напр.: Того вечора Глущук і Артьомов багато чого *переговорили* про життя людей на світі (С. Чорнобривець); На довгім шляху про все довелось *перебалакати* (М. Шеремет).

Значно частіше у вербальних дієслів мовлення кількісне значення поєднується з результативним, а точніше кількісне значення спричиняється до результативного. Саме цими синкретичними словотвірними значеннями префіксів перфективація вербальних дієслів мовлення відрізняється від перфективації вербальних дієслів звучання. На їх основі виділено групу спеціально-результативних способів дієслівної дії, що об'єднує дієслова доконаного виду, в яких значення досягнення результату дії ускладнюється додатковими значеннями.

Результативного значення вербальним дієсловам мовлення надає багато префіксів, але в кожного з них воно невіддільне від якогось іншого − кількісного, фінітивного, ітеративного, дистрибутивного, кумулятивного тощо. Найчастіше досягнення результату вони представляють як наслідок повного завершення дії. Сам результат

префікси дієслів мовлення конкретизують порізному. Так, зокрема, префікси *в-*, *на-*, *під-* визначають його як «переконати когось у чому-небудь, схилити його до чого-небудь, підбурити», пор. вербальні дієслова *вговорити, наговорити, підговорити* й відіменні дієслова *вмовити, намовити, підмовити*, напр.: Ну, ні, він зумів її *вговорити*, вона теж поїде (О. Донченко); Староста підбурив студентів, *наговорив* проти викладача; До Тараса вже підходили дехто з тих, що раніше тільки відмовчувались. Тепер вони питали, чи воно ж правду казала дівчина, чи, може, її *підговорили* (І. Микитенко). Префікс *від-* вказує на цілком протилежний результат дії, вираженої дієсловом мовлення, «переконати когось не робити чого-небудь, відрадити його від чогось», пор. вербальне дієслово *відговорити* й відіменне дієслово *відмовити*, напр.: Ще в Києві він обстоював те, що їхати до Харкова всім з їхньої делегації ніяк не слід. Гайовий не поділяв його побоювань, Гайового підтримав Савчук. І таки *одговорили* (А. Головко). Префікс *за-* результативне значення дієслів мовлення представляє як «відвернути увагу співрозмовника від того, що його раніше цікавило», пор.: *заговорити, забалакати*, напр.: Доктор Івановський *заговорить* пацієнтку, тим часом професор Трембовський напише записку до психіатрії і пошле її з таксі (Ю. Смолич); Помітивши, що йому загрожує неприємність, доклала (Надія) чимало зусиль, щоб *забалакати* розгніваного Страшка (Я. Баш). Префікси *на-*, *об-*, *о-* виражають спільне результативне значення – «звести на кого-небудь наклеп, звинуватити його в чомусь», пор. вербальні дієслова *наговорити, обговорити, оговорити* й відіменне дієслово *обмовити*, напр.: Чого то вже вони (вороги) на Бруса не наговорили? Хоч голову йому зараз знімай (Г. Квітка-Основ'яненко); Ще поки Мася молодша була, то хоч вередлива була, та не осудлива; а як стукнуло вже за двадцять, то ту осудила, ту очорнила, ту обговорила (А. Свидницький); Жінку безпідставно оговорили. Префікс об- передає ще одне результативне значення – «обмінявшись думками, враженнями, детально проаналізувати кого-, що-небудь», напр.: обговорити. Пор. у реченнях: На зборах обговорили кандидатуру на посаду директора інституту; Обговорили справу докладно, і цар згодився на Каркайлову раду (І. Франко). Префікс о- надає дієсловам мовлення результативного значення – «попередньо домовитися про що-небудь», напр.: оговорити (У документі оговорили всі умови вивезення товарів). Результативне значення префікса пере- конкретизується як «домовитися про що-небудь, з'ясувати щось під час розмови з ким-небудь«, пор.: переговорити, перебалакати. Напр.: Максюта переговорив з бетонницями, щось показав їм рукою в протилежний кінець майданчика (О. Гуреїв); (Захарко) – Іди стань ось сюди, доки я з Василем перебалакаю (М. Кропивницький). Префікс роз- надає дієсловам мовлення результативного значення «розважити, вивести із стану задуми», напр.: *розговорити*. Пор. у реченні: Зітхнула Настя важко, обтерла сльози дрібні та й каже: – Сядьте ближченько, мамо. Погомоніть, тіточко, *розговоріть* мене (Марко Вовчок).

Як бачимо, у контексті лише двох дієслів мовлення – *говорити* і *балакати* – велика кількість дієслівних префіксів реалізувала широкий спектр результативних значень, тісно пов'язаних із значенням повноти вияву дії. Перфективні дієслова мовлення, що виражають повноту результату дії, становлять одну з підгруп інтенсивно-результативного способу дієслівної дії.

Кількісно-результативного значення, яке передає велику кількість результатів дії, вербальним дієсловам мовлення надає префікс *на-*, пор.: *наговорити, набалакати, набазікати, напатякати, намолоти, наплести* й под. Напр.: – Моя Олена була особливо привітна та балакуча. За сніданком *наговорила* стільки всякої всячини, що іншій на тиждень вистачило б (Я. Гримайло); Щоб не *набалакав* Вадик у запалі зайвого, Друзь перебив його (Ю. Шовкопляс); Може, де переборщу. А де не дотну, може, такого *набазікаю*, що і в шапку не забрати – дарма. (Марко Вовчок); Чого й справді сунутися було (хазяйці) до штабу? Ще *напатякає* чого зайвого (Ю. Бедзик); – Я відчуваю знов, що в захопленні, мабуть, дурниць *наплів*... (І. Ле). У дієслів мовлення з префіксом *на-* кумулятивне значення виявляється дещо слабкіше, ніж у дієслів конкретної фізичної дії (пор.: *напекти* пиріжків, *наварити* страв, *нарізати* хліба й под.), але, незважаючи на це, їх також зараховують до нагромаджувального способу дієслівної дії.

Кількісно-результативне значення префікса *пере-* вказує на те, що досягнення результату стало можливим внаслідок значного вияву дії, пор.: *переговорити, перебалакати* (говорячи, балакаючи більше за кого-небудь, примусити його замовкнути). Напр.: *Переговорити* її було неможливо. Вона сипала по тисячі слів за хвилину (І. Рябокляч).

Деякі префікси можуть надавати дієсловам мовлення дистрибутивно-результативного значення, коли вони вказують на почергове поширення дії на кілька об'єктів, напр.: *обговорити* (Виборці *обговорили* кожну кандидатуру в порядку надходження), *вговорити* (Директор зустрівся з кожним наодинці і *вговорив* усіх не залишати роботу). З цим значенням вживаються відіменні дієслова *обмовити* (За тиждень вона *обмовила* всіх своїх сусідок), *вмовити* (Матері вдалося *вмовити* всіх своїх дітей не йти на річку). Дієслова мовлення з префіксами *об-* та *в-* посідають периферійне місце в межах дистрибутивно-результативного способу дієслівної дії, тому що його ядро. як відомо, формують дієслова конкретної фізичної дії з префіксами *по-*, *пере-*, *ви-*.

Нарешті, результативне значення може бути похідним від ітеративного. Йдеться про досягнення результату внаслідок тривалої, повторюваної багато разів дії. Виразником цього синкретичного значення, подібно до дієслів різноспрямованого руху, є префікс *ви-*, пор.: *виговорити, вибалакати* і *виходити, вибігати, виїздити* й под. Напр.: Свати говорили, поки не *виговорили* зайву сотню карбованців, ще одну корову, третю пару волів (І. Нечуй-Левицький); У цьому словесному двобої вона *вибалакала* собі допомогу. У стилістично маркованих дієслів мовлення з префіксом *ви-* типу *вибалакати, вибазікати, випатякати* й под. результативне значення має негативний характер, бо вони означають «довго говорячи, розказати щось таємне, те, чого не слід розголо-

шувати», напр.: Він *вибалакав* те, що мати казала (Б. Грінченко).

Висновки і пропозиції. Отже, у сучасній українській мові результативного значення вербальним дієсловам мовлення надає багато префіксів, що зумовлено домінантним становищем перфективних дієслів із спеціально-результативними та результативними значеннями. У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: простеження засобів видотворення у системі багатозначних дієслів та доведення видової неоднорідності вербальних багатозначних дієслів.

Список літератури:

1. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова / К. Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1981. – 199 с.
2. Овчіннікова І. І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1993. – 23 с.
3. Прокопович Е. Н. Глагол в предложении: семантика и стилистика видо-временных форм / Прокопович Е. Н. – М.: Наука, 1982. – 286 с.
4. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Радянська школа, 1977. – 55 с.
5. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Наук. думка, 1971. – 315 с.

Чубань Т.В., Левченко Т.Н., Кубарская Е.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ СОЕДИНЕНИЯ ВЕРБАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ РЕЧИ С ПРИСТАВКАМИ

Аннотация
В статье исследован вопрос о значении наблюдения над глаголом при изучении украинского языка, выделены основные аспекты исследования перфективации глаголов в современном украинском языке. Описано параметры перфективации глаголов, которые называют действия, которые выражают речь. Выделено и охарактеризовано лексико-семантическую группу вербальных глаголов украинского языка со значением речевой деятельности, которые имеют свои особенности в соединении с приставками как реализаторами словообразовательно-грамматической и грамматической функции. Выводы подтверждены примерами.

Ключевые слова: глагол, вид, глаголы лексико-семантической группы со значением речевой деятельности, вербальные глаголы, видовые особенности.

Chuban T.V., Levchenko T.M., Kubarska O.A.
Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University of Pereiaslav-Khmelnytskyi

PECULIARITIES OF VERBAL VERBS COMPATIBILITY WITH PREFIXES

Summary
The article is about the main aspects of the study of the formation of verbs of perfective aspect from imperfective aspect in modern Ukrainian language, studied question of the importance of observing the verb in the study of Ukrainian language. Describes the formation of verbs of perfective aspect from imperfective aspect, that called action, expressing spontaneous actively created by someone or something sounds. Distinguished and characterized lexical-semantic group of verbs Ukrainian verbal language with the value of sound expression with its own characteristics compatibility with prefixes as derivational-grammatical and grammatical functions. Justification confirmed by the examples.

Keywords: verb, type, lexical-semantic group of the verbs with a value of sound, lexical-semantic group of the verbs with a value of sound expression, verbal verbs, specific features.

УДК 821.135.1

СТРУКТУРНО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ НОВЕЛІСТИКИ ГІ ДЕ МОПАССАНА

Яцків Н.Я.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті досліджено жанрові особливості новелістики Гі де Мопассана, зокрема композицію, новелістичну концентрацію, психологізм, лапідарність, глибину, роль художньої деталі. Серед стильових домінант прози французького автора особливе значення займає використання натуралістичних вкраплень та імпресіоністичних портретних й пейзажних замальовок для увиразнення психологічних мотивацій внутрішнього життя персонажів.
Ключові слова: новела, жанр, кульмінаційний пуант, стиль, художня деталь.

Новелістика Гі де Мопассана завжди привертала увагу широкої читацької та наукової спільноти оригінальністю тематики й актуальністю проблематики, а також новелістичною концентрацією зображуваного. **Аналіз основних досліджень** [2; 10] свідчить про ґрунтовність висвітлення тематичного діапазону малої прози французького автора, поєднання біографічно-хронологічного підходу дає можливість простежити еволюцію поглядів письменника на тлі культурно-мистецьких пошуків доби. Рецепція творчості Мопассана в українському літературознавстві, яка розпочалася ще наприкінці XIX століття перекладами його новел у західноукраїнській періодиці представлена у наукових розвідках М Гресько [1] та В. Матвіішина [6]. Однак дослідники не ставили перед собою завдання визначити жанрові ознаки й принципи конструювання мопассанівської новели, як і стильове новаторство автора, розглядаючи його доробок у руслі реалістичного дискурсу. Частково питання новаторських пошуків Мопассана на рівні жанру й стилю порушувалось у попередніх розвідках [12] у порівняльно-типологічному зіставленні малої прози французького автора з новелістикою В. Стефаника. Тому **метою** даної розвідки є встановлення структурно-стильових домінант мопассанівської новели, зокрема, жанрово-композиційних та стильових, які не завжди вписувалися у реалістичний контекст, а демонстрували обізнаність митця з культурно-мистецькою атмосферою епохи, його прагнення використовувати всі можливості слова для вираження лексико-семантичних значень та асоціативно-сугестивних відтінків, що розширюють горизонти дійсності й апелюють до ірраціонального, підсвідомого, уявного.

Виклад основного матеріалу. Російський дослідник творчості Мопассана Ю. Данілін [2] вважає його засновником психологічної новели і водночас бездоганним творцем зразків цього жанру. Проте психологічна новела присутня вже у творчості Меріме (хоч і з елементами романтизму), психологічних проблем торкаються у прозі малого жанру Стендаль, Бальзак, Флобер, але їх твори більше тяжіють до великих оповідань чи навіть повістей. У другій половині XIX століття новела все більше використовується для відтворення навколишньої дійсності в її типових аспектах і, разом з тим, особливо у Бальзака, звертається до розробки різних соціальних тем та мотивів, здатних відображати «все обличчя суспільства», поведінку і характер людини як соціальної особи. Поворот до зображення правди життя і її конфліктів був головним напрямом майстрів реалізму, і їх новела все більше починає звільнятися від обов'язкової умови зовнішньої загостреної сюжетної інтриги, властивій розповіді про цікаву історію або незвичайну пригоду.

Коротка новела утверджується у французькому літературному вжитку й у зв'язку з розвитком газетної журналістики, яка охоче публікувала на своїх сторінках і новелістику. Але деякі автори широко розвинутої в 60-70 р. газетної новели (Альфонс Доде, Теодор де Банвіль, Катюль Мендес та ін.) не присвячували себе виключно новелі, а тому не задумувались серйозно над цим жанром, і за окремими вдалими спробами, особливо притаманними А. Доде, не змогли створити лаконічну форму жанру. Їх новела переважно служила для розваги читача, вона лірично або іронічно розповідала про анекдотичні події, любовні інтриги, не містила чітко окреслених і психологічно вмотивованих характерів та вчинків героїв, строгої композиції та відповідності форми і змісту.

«Принципово новий крок в історії новели як жанру, – відзначає російський дослідник Є. Мелетинський, – здійснюється на етапі пізнього реалізму, саме тоді, коли реалізм остаточно пориває з романтичними пережитками і зупиняється на порозі натуралізму, імпресіонізму, неоромантизму» [7, с. 258]. Наприкінці XIX ст. новела втрачає не тільки романтичні, але й романічні риси, різко відділяється від роману і повісті, охоче використовує анекдотичні прийоми, хоч на зовсім нетрадиційному матеріалі, ширше допускає гумор і сатиру.

Заслуга Гі де Мопассана полягає в тому, що він повернувся від роману до новели, створив класичні зразки цього жанру і з винятковою майстерністю використав можливості цієї розповідної форми. Учень Флобера, неперевершеного стиліста, Мопассан особливо вимогливо ставився до слова, домагався чіткості, лапідарності стилю, ясності і точності думок. Це дало йому змогу створити струнку, лаконічну новелу, глибоко психологічну, актуальну і правдиву. Серед характерних рис прози малого жанру французького автора Ю. Данілін виділяє «змістовність, динамічність і глибину» [2, с. 225]. Мопассан демонструє, як «нечувані пригоди» і дивні випадки, що становлять ядро новели, виростають із найбуденнішої, найбанальнішої, але достатньо жорстокої прози життя, із масового міщанського побуту. У його новелах крізь різноманітність випадків проступає широка реалістична картина життя французької міської буржуазії й пронизa-

© Яцків Н.Я., 2015

ного дрібновласницькими інтересами селянства і, крім того, картина Франції, окупованої німецькими загарбниками під час франко-пруської війни. На противагу Меріме, Мопассану зовсім не властива романтична ідеалізація своїх героїв, що з патріотичних переконань протистоять окупантам, скромних і обездолених людей з народу, чиї драми і благородні жертви залишилися ніким не поміченими. І позитивні, і негативні персонажі не виступають за рамки побутового сірого тла, прозаїчної буденності, і тим сильніший контраст між цим тлом і окремими подіями, що вступають у протиріччя з ним і водночас його висвітлюють. Письменник не ідеалізує своїх героїв, правдиво зображуючи, як нестерпні умови життя часто призводять до моральної деградації, до жорстокості у людських стосунках. Бідні й обездолені завжди фігурують як жертви власницького суспільства з його егоїзмом, жадібністю, жорстокістю. Такими є герої Мопассанових новел «Повернення», «Порт», «Розалі Прюдан».

Генезу проникнення та рецепції творчості Мопассана в Україні грунтовно висвітлено у кандидатській дисертації М. Греська [1]. Зокрема, характеризуючи Мопассана як письменника, що має «гостре око спостерігача і охоплював одночасно окреме і ціле, форми і кольори, що вмів відгадувати таємний смисл жестів і поступків та оцінювати рівночасно їх зовнішню вимогливість» [1, с. 93], автор дослідження стверджує, що такий письменник став близьким тодішнім українським художникам слова. Значення творчості Гі де Мопассана полягає у новаторському характері його новелістики, що прокладала нові шляхи в літературі і сприяла жанровому урізноманітненню.

Французькі літературознавці у визначенні жанру творчості Мопассана, «короля новели», використовують термін «contes et nouvelles» (казки та оповідання). Деякою мірою це пояснюється тим, що одним із джерел французької новели були народні оповіді на зразок середньовічних фаблью, а також казки з їх фантастичною і моралізаторською тенденцією. Та якщо деякий фантастичний елемент і присутній у новелах Мопассана (наприклад, «Рука», «Хто знає?», «Орля»), то все ж таки це не стільки фантастика, як зображення ірреального, містичного і намагання проникнути у глибини людської психіки. Відсутність чіткої жанрової диференціації новелістики Мопассана І. Денисюк пояснює плутаниною в жанровій теорії, що панує у Франції, яка розрізняє два класичні підвиди роману: contes et nouvelles, вважаючи їх романами в мініатюрі [3, с. 47]. Що ж до таких термінів, як повість, оповідання, образок, ескіз, етюд, які широко використовувалися в українській прозі кінця XIX – поч. XX ст., то французька теорія літератури їх просто не розрізняє.

Якщо розглядати новели Мопассана з точки зору вітчизняних дослідників літератури, беручи до уваги сучасне визначення новели, яке подає Літературознавчий словник-довідник [5, с. 510], то можемо вважати французького автора класичним майстром цього жанру. Адже і новелістична тенденція, і невеликий обсяг, і перевага сюжетної однолінійності, зумовлена зведенням до мінімуму кількості персонажів, – усе це притаманне малій прозі Мопассана. Та найбільш характерною особливістю є чітко сформований композиційний канон новели, тобто наявність строгої та згорнутої композиції (вмотивована зав'язка, кульмінація-пуант, непередбачлива розв'язка) з яскраво вираженим композиційним осередком (переломний момент у сюжеті, кульмінаційний пункт дії, контраст чи паралелізм сюжетних мотивів). Такими є, наприклад, новели Мопассана «Сімонів батько», «Заповіт», «Полонені», «Волоцюга» та інші. Тож творчість Мопассана була яскравим прикладом класичної конструкції.

У новелістиці Мопассана умовно можна виділити три типи новел: новела характерів, лірична новела та новела акції. Умовно тому, що елементи всіх трьох типів присутні у кожній з них, але тільки один залишається провідним, визначаючи ідейну структуру й композицію твору. Новела характерів – найбільше художнє досягнення Мопассана і кількісно домінує в його творчості. У побудові такої новели основним мистецьким завданням Мопассана було змалювання людських характерів, показаних не тільки з різних боків, але й у динаміці, розвитку. Пейзаж, середовище, побут та інші зовнішні обставини хоча і присутні у таких новелах, проте відіграють допоміжну роль. Характер сюжету відбиває не зовнішню інтригу, а саме динаміку людських переживань, душевних станів і почуттів. Така новела з її акцентуацією на внутрішньому світі особистості, простої «маленької» людини, на внутрішніх драмах і конфліктах, що виявляють морально-етичні, духовні якості цієї особистості, є характерною для реалістичного типу творчості.

Художнє пізнання внутрішнього світу здійснюється у процесі розширення кола проблем, нового бачення людини, видима оболонка душі якої має складну психічну структуру, певну ієрархію цінностей, свої закономірності. Тому в кінці XIX ст. особливого значення набуває психологізм як предмет і властивість художнього зображення. Психологічний аналіз як система засобів специфіки творення образу і сприймання його та тлумачення безпосередньо пов'язані зі знанням закономірностей перебігу психічних процесів, зумовлених практикою, досвідом творців і читачів. Визначальною якістю у творчому процесі є світогляд письменника, саме він, на думку В. Фащенка, «спонукає талант до психологічного всезнання, до глибокого осягнення причин і наслідків перетворень і змін у суспільстві й душах людей» [11, с. 5]. Без психологізму не мислиться і художня правда. «Кожне мовлене героєм слово, – зауважує дослідник, – жест, порух душі, вчинок мають викликати довір'я, навіть тоді, коли вони не адекватні, а зміщені, перероблені уявою» [11, с. 5]. У світлі нового типу психологізму формується і нова поетика, що охоплює елементи імпресіонізму, символізму, і нова стилістика, наприклад, сповідальна проза, викладові форми потоку свідомості.

Психологічними новелами характерів, у яких розкриваються нові, невідомі душевні якості простих людей й простежується їх розвиток та переломний момент є новели Мопассана «Тітка Соваж», «Дядечко Мілон», «Вендетта» та інші. Зовнішні події відіграють тут допоміжну роль і тільки спонукають до розкриття цих нових якостей. Так Мопассан змальовує характер простої

селянки тітки Соваж, міцної старої жінки, високої й кощавої, як типової представниці свого соціального стану: доброї господині, суворої і безстрашної, але замкнутої й зажуреної, бо життя її, як і всіх інших жінок, похмуре і безпросвітне. Вона наділена глибокими гуманними рисами, сприймає як звичайних людей навіть прусаків, що живуть у її домі, між ними панують злагода, повага й любов. Солдати, у розумінні старої, такі ж люди, що десь залишили рідні домівки, своїх матерів і дітей, а на цю загарбницьку війну йдуть не з власної волі, а з примусу. Війна – це політичні амбіції можновладців, а для селян вона далека й безглузда, тому вони не відчувають патріотичної ненависті до завойовників. Та детонатором психологічного зламу в душі тітки Соваж стала звістка про смерть її єдиного сина. Психічний стан героїні Мопассан показує у стані афекту – інтенсивного емоційного почуття, під час перебігу якого логіка тверезого розуму різко перебудовується, відступає на другий план. Тітка Соваж не плакала, сиділа непорушна, така приголомшена, що навіть не відчувала болю. А її вражена психіка породжувала видіння жахливої картини: «Голова відлітає, і очі розплющені, а вус він закусив, як завжди, коли сердився» [8, с. 448]. Коли і як зароджується думка про помсту у свідомості жінки, автор не показує, але промовиста натуралістична деталь – як кров забитого кроля, якого вона оббілувала, сочиться їй на руки, «тепла кров, що поступово холола й зверталась», підсилює афективний стан старої й породжує нові видіння закривавленого сина, розірваного надвоє, як кроля, що ще стріпувався.

Тітка Соваж, як і Матео Фальконе та його дружина Джузеппа в однойменній новелі П. Меріме, небагатослівна, зовнішньо спокійна й байдужа, нічим не виказує свого страшного наміру. Материнська любов і бажання помститися штовхають її до нелюдського вчинку. Постоялі німці нічого не підозрюють, тому її турботи про теплу й м'яку солом'яну постіль сприймають за материнські піклування. Але про те, що жінка все ще перебуває у страшному нервовому збудженні, свідчить знову ж таки промовиста деталь: носила солому й «ходила по снігу боса й так тихо, що її не було чути». Автор не зосереджує увагу на розкритті боротьби суперечливих почуттів у душі тітки Соваж, але залучає до співпраці читача, сам ховаючись за об'єктивно прихованою манерою розповіді. Вона любила цих солдатів, особисто для неї вони не були ворогами, та непереборна у своєму намірі, але перед вічною розлукою думала і про сім'ї прусаків. Як сама отримала похоронку, так дбає про матерів своїх жертв, старанно записує їх імена й адреси, щоб пізніше повідомити. Здається, що нове почуття – бажання помсти, крові, ненависті повністю заполонило її свідомість.

Сюжетний конфлікт, здавалось би, досягає кульмінаційної напруги у підпалі власної хати разом з німецькими солдатами. І тут автор дає волю своїм прихованим почуттям, зображуючи жахливу картину пожежі через відображення селянки, хоча й не безпосередньо, але намагаючись передати її враження, зауважуючи, що вона дивилась, як: «миттю страшне сяйво освітило всю середину хати, і зразу там запалахкотіло велетенське багаття – його полум'я било крізь вузьке вікно й падало сліпучим відблиском на сніг.

І тут з горища вирвався голосний крик, людське волання й зойки, розпачливі вигуки болю й жаху. Далі стеля впала, полум'я шугнуло на горище, охопило солому на даху й величезним смолоскипом піднялося в небо; палала вся хата» [8, с. 449].

Така жахлива картина пожежі з елементами імпресіоністичної поетики, переростає в експресіоністське вираження жаху: голосні крики, людські зойки і волання, розпачливі вигуки болю й жаху – все це постає наяву й нагадує горіння грішників у пеклі. Але картиною пожежі новела Мопассана ще не закінчується. Ця надзвичайно трагічна подія допомагає розкрити ще одну рису характеру героїні. «Стара сиділа на пеньку, спокійна й задоволена» [8, с. 449]. Вона виконала свій обов'язок перед пам'яттю сина, перед собою і тепер готова прийняти кару. Чесність і справедливість – найвищі моральні якості у свідомості старої жінки. Вона не скористалася становищем, що згоріла її хата, не вдає божевільну, а чесно й відкрито признається у скоєному злочині, вважаючи свій вчинок геройським. Після втрати сина життя стало безглуздим, воно втратило свою цінність. Але тільки помстившись тітка Соваж може спокійно відійти з життя, гордо признається у скоєному жорстокому патріотичному геройстві.

Основною причиною, що немилосердно, несподівано вторгається у селянське життя, порушуючи його звичний уклад, є війна. Вона є чужою мирному населенню трударів, що звикли до праці на землі. Війна вириває селян із звичного середовища, породжує смерть, насильство, жорстокість. У новелах Мопассана звучить неприхований протест проти війни, що приносить страждання мирному населенню, породжує їх моральну деформацію. Адже саме смерть сина тітки Соваж від рук німецьких загарбників стає причиною психічного зламу в душі героїні й усвідомлення постояльців-прусаків як ворогів. Психологічне ускладнення підкреслює невідворотність помсти окупантам, навіть у якусь мить творячи добро, вони все ж залишаються завойовниками, яким не місце на чужій землі.

Відірваність від землі, тобто перерваність звичайного природного циклу життя, внаслідок безглуздої, з точки зору селянської психології, війни чи навіть жорстокої воєнної муштри, стає причиною трагедії відчуження у багатьох інших творах Мопассана. Туга за батьківським домом, рідним краєм, відірваність від нормального селянського життя і при цьому зрада товариша, який завів любовний зв'язок з селянською дівчиною, настільки вражають молодого солдата, що він закінчує життя самогубством (новела Мопассана «Солдатик»). Психологічну функцію туги й жалю за втраченим рідним краєм і розлукою й незаперечною втратою відіграє пейзаж. Дорога від казарми до Шапіунського лісу, яку щонеділі проходять солдатики Мопассана, була символічною дорогою до рідного села, де кожне дерево, стежка, свіжі вруни пшениці й вівса, камінь і гілка ліщини викликали спогади про батьківщину, наївні воскреслі образи, що роїлися, «мов дешеві розфарбовані малюнки». І вони бачили клаптик рідних полів, тин, край степу, перехрестя, гра-

нітний хрест. Вони впивалися запахом розквітлого терну, і їм здавалося, що його підносить і розносить солоний запах моря. Та коли поверталися назад у місто, «на них находив такий сум, той тупий і глибокий сум, що охоплює звіра в клітці, який ще пам'ятає волю» [8, с. 535]. Пейзажні замальовки Мопассана виконані в імпресіоністичній манері з широким використанням колористики, вражень зору, нюху й слуху, що передають життя у його русі. Л. Єрємєєв вважає Мопассана засновником психологічної імпресіоністичної тенденції у зображенні природи, суть якої полягає в тому, що «культ живої природи – джерело радості й смутку, зміни почуттів і настроїв, їй же зобов'язана і активна роль свідомості у внутрішньому житті героя» [4, с. 17]. Мопассанівські імпресіоністичні традиції найбільш плідно використані психологічним методом М. Пруста у його романі «У напрямку до Свану».

Важливу роль у структурі новели Мопассана відіграє художня деталь. В окремих випадках вона стає центром, наскрізним символом, довкола якого розгортаються всі події: намисто, барильце, парасолька, торт та ін. в однойменних новелах Мопассана. Натуралістично-гіперболізована деталь підкреслює внутрішній стан героїв, допомагає розкрити їх внутрішню суть. Наприклад, у новелі Мопассана «Пампушка» всі десятеро пасажирів, що представляють різні верстви населення, мають свої чітко окреслені портретні характеристики. Шістьом з них, що займають високе становище у суспільстві і відповідно найкращі місця у кареті, автор дає вичерпну і нищівну оцінку. Нормандський торговець Луазо – хитрун і шахрай, що прославився торгівлею «поганючого вина» ніби «складався з самого круглого черева, над яким здіймалася червона фізіономія, облямована сивіючими бачками» [8, с. 331-332]. Його дружина «з грубим голосом і рішучою вдачею» була душею «порядку і рахівництва» в торговельній фірмі. Граф Юбер де Бревіль гордився понад усе своєю родовою схожістю з королем Генріхом IV, бо цей монарх колись спокусив одну із паній де Бревіль, а її чоловік отримав за це графську корону. Фабрикант Каре-Ламадон торгував також і власними політичними переконаннями, коли це було вигідно, а його дружина «була втіхою для родовитих офіцерів».

Мопассан відверто іронізує з цих збагатілих гендлярів, підсилюючи такі портретні риси, які пізніше виявляться сутністю їх лицемірства і душевної жорстокості. На зручних місцях розташувались і дві черниці, одна літня «з подзьобаним віспою обличчям, ніби в неї колись впритул вистрелили картеччю», друга гарна, молода, але з хворобливим обличчям і «сухотними грудьми». Таким чином, «заплямоване» обличчя і «хворобливе» – деталь, яка також символізує й заплямовану корисливу душу, адже пізніше вони стануть спільниками багатіїв.

Дещо суперечливий і не менш іронічний образ демократа Корнюде. Його позерство і демагогія не підкріплюються ніякими конкретними діями, і за зовнішньою балакучістю й вихвалянням республіки скривається «смирний і догідливий» самолюбивий лицемір. Іронія, а інколи й сарказм, становлять складову частину стильової структури Мопассана.

Зовсім інакше змальована Пампушка. За грубими пишними формами і фізичним здоров'ям дівчини з «чудовими чорними очима» захована чутлива, наївна душа, морально вища, ніж так звані «добропорядні люди». Отже, художня деталь, часто винесена у заголовок твору, виконує водночас важливу структуротворчу роль у композиції новели, привертає увагу до розвитку подій чи характерів, розкриває внутрішній стан персонажа.

На тлі широкої реалістичної панорами дійсності привертає увагу й використання натуралістичних та імпресіоністичних прийомів, що сприяли прагненню найбільш достовірно відтворити «кусок життя», освоювати всі сфери індивідуального буття людини, не тільки фізичного і не так фізичного, як духовного. Тому його твори відзначаються психологічною масштабністю й водночас деталізацією, насичені трагічними фактами і картинами, людським болем і стражданням. Звідси й інтерес до внутрішнього душевного світу людини, до перехідного психічного стану, до показу вражень, переживань.

Характерною особливістю імпресіоністичної манери є поглиблений психологізм і посилення ліричного начала. Використання таких зображальних принципів, як тональність, фон, ракурс створює враження миттєвості малюнка, передачі актуальної картини, а розмитість ліній, переважання окремого мазка барви відтворює настрій переживання, глибокі душевні зрушення й злами в душі героя як єдиний психічний процес. Стильові зміни й психологічна структурованість впливали і на розвиток жанру. Для посилення емоційної структурності письменники вдаються до художніх засобів інших мистецтв, виявляючи синкретизм і поглиблений психологізм. Використання таких художніх прийомів, як ритм, інтонація, напруженість, властиві музиці; колористичність відтінків і нюансів – живопису; пластику, статичність – скульптурі; штриховість – графіці; ракурс, монтаж вражень, зміну кадрів або один сповільнений кадр допомагали митям досягти широкого виявлення внутрішніх, психологічних процесів, посилення емоційної складової, формувати уявлення про цілісність, динаміку процесів, що відбуваються у внутрішньому світі героя, та закономірності зчеплення його психічних процесів.

Прикладом використання засобів живопису для навіювання передчуття трагедії може слугувати новела «Два приятелі». Учень Флобера, Мопассан прискіпливо ставився до композиційної досконалості твору, а тому прагнув максимально точно виразити зміну світовідчуття героїв, породжену війною. Для протиставлення мирного минулого й загрозливого теперішнього письменник вдається до опису природи, яка викликає у свідомості героїв та читачів відповідну настроєвість. Спогади про мирну рибалку виражаються у ностальгічному описі весняного краєвиду: «Навесні, вранці годині о десятій, коли немов відмолоджене сонце вкривало тиху річку серпанком тих прозорих випарів, що наче пливуть за водою, і по-весняному припікало спини обом завзятим рибалкам, Моріссо казав своєму сусідові: – Яка розкіш!» [8, с. 387]. Натомість спроба пробратися на окуповану прусськими військами територію для рибалки, яка завершується розстрілом приятелів, починається з опису осіннього пейзажу,

у якому домінують загрозливі червоно-багряні відтінки: «Восени, надвечір, коли криваве від заходу небо, відбиваючи в воді багряні хмари, заливало пурпуром усю річку, запалювало обрій, осявало двох приятелів ніби вогнем пожежі і золотило дерева, що вже пожовкли та тремтіли від холоду, пан Соваж... промовляв до Моріссо: – Ну й краса!» [8, с. 387]. Економними засобами, тільки через фіксацію кольорових відтінків та сугестивне навіювання стану умиротворення весняного тихого, прозорого ранку чи тривоги осіннього надвечір'я формується уявлення про відмінності життєвого укладу в мирний час та під час окупації, передається динаміка переживань героїв, їх внутрішнього стану. Мопассан не сприймав тези «зображення життя у формах життя», вважав, що слід показувати «не банальну фотографію життя», а «дати нам його відтворення повніше, захопливіше, ніж сама дійсність», що «показувати правду – значить дати повну ілюзію правди» [9, с. 35]. У своїх новелах та романах письменник використовує досягнення різних напрямів, щоб створити цю «ілюзію правди».

Висновки. Особлива новелістична концентрація матеріалу Гі де Мопассана полягає в тому, що обмежений обсягом новеліст не відмовляється від вагомості змісту, а шукає специфічних засобів його вираження. Тому посилена увага до окремої деталі, що дуже часто увиразнюється до рівня символу, лейтмотиву, своєрідна новелістична синекдоха – за частинкою пізнається ціле, яка ґрунтується на всебічному художньому знанні та вмінні зводити ланцюг нерозривних часток до одного центру – новелістичного пуанту чи фокусу, і утворює ядро його новели. І при цьому максимальна увага до слова, образна конкретизація за допомогою кількох звичайних, влучних і незамінних слів, котрі прямо відтворюють певну дію, внутрішній стан, і утворюють загальне художньо-емоційне настроєве тло твору, не порушуючи своєрідної програми розгортання художньої думки, забезпечуючи граничний лаконізм, драматизм і ліричність стилю. Базуючись на реалістичній правдивості, Мопассан використовує досягнення різних напрямів та течій для досягнення максимального ефекту, не цурається натуралістичних деталей, імпресіоністичних пейзажів та портретів, які допомагають увиразнити психологічну мотивацію внутрішнього життя персонажів.

Список літератури:

1. Гресько М. Твори Гі де Мопассана в перекладах і критиці на Україні (1883-1960). Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. – Львів, 1962. – 180 с.
2. Данилин Ю. Жизнь и творчество Мопассана. – М.: «Художественная литература», – 1968, – 255 с.
3. Денисюк І. Жанрові проблеми новелістики / І. О. Денисюк // Денисюк І. Розвиток жанрів в українській літературі XIX – початку XX ст. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 6-49.
4. Еремеев Л. Французский литературный модернизм: традиции и современность / Л. А. Еремеев. – К. Наукова думка, 1991. – 119 с.
5. Літературознавчий словник – довідник. За ред. Гром'як Р., Ковалів Ю. та ін. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
6. Матвіїшин В. Г. Поетика французького натуралізму у світлі літературно-критичних засад Івана Франка. – у кн.: Література. Час. Постаті. Літературознавчі статті, спогади, матеріали на вшанування пам'яті Володимира Матвіїшина / упоряд. Н. Яцків. – Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2013. – С. 229-236.
7. Мелетинский Е. Историческая поэтика новеллы / Мелетинский Е. М. – М.: Наука, 1990. – 275 с.
8. Мопассан Г. Твори: в 2 т. – Т. 2, – К.: «Дніпро», 1990. – 664 с.
9. Мопассан Г. О романе (предисловие к роману «Пьер и Жан»). – в кн.: Зарубежная литература XX века. Хрестоматия / сост. Храповицкая Г. и др. – М.: «Просвещение», 1981. – С. 31-38.
10. Пащенко В. І. Гі де Мопассан. Нарис життя і творчості. – К.: «Дніпро», 1986. – 229 с.
11. Фащенко В. Вибрані статті / В. В. Фащенко. – Київ: «Дніпро», 1988. – 373 с.
12. Яцків Н. Я. Гі де Мопассан та В. Стефаник: спільне та відмінне // Дивослово. – 1999. – № 9-10. – С. 7-10.

Яцкив Н.Я.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

СТРУКТУРНО-СТИЛЕВЫЕ ДОМИНАНТЫ НОВЕЛЛИСТИКИ ГИ ДЕ МОПАССАНА

Аннотация
В статье исследовано жанровые особенности новел Ги де Мопассана, а именно композицию, новеллистическую концентрацию, психологизм, лапидарность, глубину, роль художественной детали. Среди стилевых доминант прозы французского автора особенное значение занимает использование натуралистических деталей, импрессионистических портретных и пейзажных зарисовок для выразительности психологической мотивации внутренней жизни персонажей.
Ключевые слова: новелла, жанр, кульминационный пуант, стиль, художественная деталь.

Yatskiv N.Ya.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

STRUCTURAL AND STYLISTIC DOMINANTS OF GUY DE MAUPASSANT'S SHORT STORIES

Summary
The article focuses on investigation of genre peculiarities of Guy de Maupassant's short stories namely their composition, dramatic concentration, lapidary style, psychologism, depth, role of artistic components. Amidst stylistic dominants of the French author's short stories the use of naturalistic inclusions and impressionistic portrait and landscape sketches play a special role in effective conveying of psychological motivations of the characters' inner world.
Keywords: short story, genre, culminating point, style, artistic component.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 911.9:502

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «НИЖНЬОСУЛЬСЬКИЙ»

Сплодитель А.О.
Інститут географії
Національної академії наук України

Проаналізовано сучасний стан діяльності та основні проблеми функціонування національного природного парку «Нижньосульський». Недосконала нормативно-правова база, недотриманий заповідний режим, належність до різних землекористувачів, недостатність фінансування та інші проблеми діяльності національного парку стали основою для написання статті. Обгрунтовано доцільність використання ландшафтознавчого підходу для оптимізації діяльності національного парку та моніторингу стану ландшафтних комплексів. Ландшафтознавчий підхід виступає основою інтегрованої можливості, що здатний забезпечити реалізацію діяльності національного природного парку з урахуванням просторових, часових, нормативних обмежень та альтернатив природокористування. Реалізація системи заходів щодо охорони та відтворення ландшафтного різноманіття, на основі використання ландшафтознавчого підходу, дасть змогу національному природному парку «Нижньосульський» скоригувати й оптимізувати власну діяльність.
Ключові слова: національний природний парк, оптимізація діяльності, ландшафтознавчий підхід, ландшафтне різноманіття.

Постановка проблеми. Ефективна організація природоохоронної діяльності – основний пріоритет державної політики України у сфері охорони та збереження природного середовища.

Наукові дослідження у природоохоронній сфері набули нових змістовних аспектів, їх актуальність аргументовано необхідністю збереження ландшафтного різноманіття шляхом не лише створення, а й забезпечення результативної діяльності науково обґрунтованих форм організації природоохоронних об'єктів, що адекватно відповідали б природному різноманіттю регіону та забезпечували його рівновагу.

Структура природно-заповідного фонду (ПЗФ) характеризується зростанням частки національних природних парків (НПП) [18] – одних з найбільш універсальних категорій ПЗФ, здатних реалізувати сучасні завдання природоохоронної діяльності.

Однак процес формування мережі НПП проходив безсистемно та більшості моментах хаотично. Зростання кількості природоохоронних об'єктів обгрунтовано чітко вираженими орієнтирами України на Євроінтеграцію, реалізацією Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття «Довкілля для Європи», виконанням Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо розширення мережі національних природних парків» (2009), а також прийняттям серії законопроектів про охорону та використання навколишнього середовища [4, 15]. Станом на 1.01.2015 р. в Україні діє 48 НПП, що займають 33,3% від площі ПЗФ України [18].

Критичний стан діяльності багатьох НПП, зокрема створених у 2008-2010 рр., пояснюється формальним станом їх існування, зумовленим дефіцитом державних асигнувань та відсутністю комплексних (ландшафтознавчих) наукових досліджень. Невирішеними залишаються питання підпорядкування НПП, повноти управлінських функцій, участі самоврядних об'єднань населення в заходах сприяння охороні та збереженню унікальних ландшафтів, невідповідності нормативно-правових засад та стандартів заповідання цивілізованому управлінню цими об'єктами [16, 17].

Спрямованість на рівномірність територіального розподілу НПП, зокрема новостворених, не забезпечує повного відображення ландшафтного різноманіття території. А відсутність налагодженого менеджменту та неповнота кадрового складу, невідповідність функціонально-режимного зонування ландшафтній структурі регіону спричиняє ряд суперечностей та призводить до низки діяльнісних проблем.

Тому пошук оптимальної структури управління НПП та механізму координації їх діяльності, їхнє врахування при обґрунтуванні підходів та принципів комплексного дослідження цих об'єктів є головною метою досліджень.

Метою статті є аналіз сучасного стану діяльності та особливостей природокористування НПП »Нижньосульський» як території, типової для відповідної категорії природно-заповідних об'єктів України, і обґрунтування шляхів оптимізації його діяльності.

Для реалізації цієї мети необхідно було вирішити такі завдання:

– ідентифікувати проблеми діяльності щодо організації роботи в НПП »Нижньосульський»;

– запропонувати заходи оптимізації діяльності в НПП »Нижньосульський»;

Виклад основного матеріалу. НПП »Нижньосульський» є репрезентативним об'єктом дослідження, оскільки є новоствореним і лише розпочинає свою діяльність, тому для нього особливо актуальним є знаходження ефективних управлінських рішень, що мають базуватися на інтеграційній оцінці стану ландшафтних комплексів та інтенсивності антропогенного навантаження. Існує потреба ландшафтознавчого обґрунтування багатьох аспектів діяльності, а також функціонально-режимного зонування території НПП, яке дало б можливість мінімізувати конфлікти природокористування, забезпечити ефективне виконання основної – природоохоронної функції.

Розвиток діяльності НПП гальмується недосконалою нормативно-правовою базою. До території НПП »Нижньосульський» погоджено в установленому порядку включення 18635,11 гектара земель державної власності. Із них 1315 га земель були вилучені у Державного підприємства «Золотоніське лісове господарство», 441,3 га земель запасу на території Оржицького району та 431 га земель запасу на території Семенівського району були надані парку в постійне користування та 16447,81 га, які уведені до складу НПП без вилучення у землекористувачів [7, 13, 14]. В законодавчому порядку чітко не визначені ті форми і види діяльності, які можна здійснювати на усіх землях, які належать парку. Згідно

© Сплодитель А.О., 2015

із Законом України [5], територія НПП належить різним землевласникам та землекористувачам, що призводить до неконтрольованого природокористування в його межах та ігнорування функціонально-режимного зонування території.

Проблеми діяльності НПП »Нижньосульський сформульовано на основі аналізу ефективності здійснення головних напрямів роботи НПП, а також використання результатів ландшафтознавчих досліджень, виконаних у межах його території.

Самовільне захоплення територій віднесених до НПП сусідами-землекористувачами, характерне для території гідрологічного заказника загальнодержавного значення «Солоне» (400 га), що включений до складу парку як територія важливого біологічного та екологічного значення [14].

Враховуючи «острівну» локалізацію, заказник просторово відокремлений від основної природоохоронної території, близько 200 га земель використовується землекористувачами прилеглих територій в якості сільськогосподарських угідь [13]. Проблема ускладнюється тим, що для керівництва парку за адміністративним кодексом, крім складання актів та протоколів із передачею їх у відповідні служби, не є можливим безпосереднє накладання та здійснення штрафних стягнень. Це також унеможливлює автономне вирішення питань щодо порушення меж НПП чи самовільного захоплення його території через судові засідання [7]. Адміністрація парку позбавлена реальних важелів впливу на землекористувачів і лише на землях постійного користування парк може повноцінно виконувати свої функції.

Виникнення такого спектру проблем пояснюється також ***відсутністю детально закартографованих та офіційно затверджених меж НПП, з відсутністю їх винесення на територію***.

Розробником проекту організації території НПП «Нижньосульський» є Державний заклад «Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління» Міністерство охорони природи України, яка відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (статті 16, 18, 20-22), Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, затвердженого наказом Міністерства природи України від 06 липня 2005 року № 245 та Положення про національний природний парк «Нижньосульський» мала б сформувати план території НПП з чітко закартографованими, офіційно затвердженими та винесеними на територію межами [4, 5, 6, 13]. Проективний план організації НПП «Нижньосульський» з схематично відображеними на карті масштабу 1:70000 межами, які не відповідають об'єктивній наявності цих територій у складі парку, призводить до виникнення проблем у його діяльності. Зокрема, неможливість притягнення до відповідальності осіб, які здійснюють несанкціоновані дії (незаконна рубка дерев, вилов риби, засмічення території тощо), аргументуючи своїм місцезнаходження за межами природоохоронної території.

Відсутність гнучкого механізму застосування та стягнення штрафних санкцій, які були б співставні рівню нанесених збитків природним ресурсам НПП, є суттєвою перешкодою у вирішенні такого ряду проблем, що унеможливлює релевантну діяльність НПП.

Рекреаційне навантаження на територію НПП «Нижньосульський» є досить хаотичним, враховуючи специфіку території. Більше 70% площі НПП «Нижньосульський» включає акваторію Сулинської затоки [13]. Це ускладнює контроль за відвідуванням та обчисленням розмірів нанесеної шкоди природним ресурсам території.

Однією із проблем НПП є ***незаконне використання трав'яного покриву***. Його знищення відбувається в результаті сінокосіння та випасання худоби (урочище Березове). Несанкціонований збір лікарських рослин та фактичне їх знищення характерне для території гідрологічного заказника Рогозів Кут. Заготівля здійснюється тут без офіційного дозволу або ж за його наявності, але з порушенням передбачених дозволом переліку видів рослин, їх кількості, термінів збору та площ, на яких збір лікарських рослин не зашкодить їх природному відновленню.

Відповідно до статті 65 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [4-5] та з метою збереження ландшафтних комплексів природоохоронної території, необхідне затвердження прозорої системи обчислення розміру відшкодування збитків заподіяної шкоди території НПП юридичними і фізичними особами. Постанова «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» [12] потребує внесення суттєвих змін та затвердження прозорої системи штрафних стягнень. Суттєвим її недоліком є відсутність розповсюдження дії на господарські зони НПП, а також на окремі види червонокнижних тварин та рослин.

Оскільки господарська зона відіграє роль буферу у структурі НПП, необхідне дотримання чітко визначених норм господарювання на цій території.

Необхідність затвердження методики визначення співмірності розмірів нанесених збитків, зумовлених незаконним використанням природних ресурсів НПП через порушення природоохоронного законодавства, не потребує додаткової аргументації.

Встановлення розміру відшкодування збитків, тобто відповідних нормативів плати, має обраховуватися за таксаційною системою, офіційно затвердженою та відповідно реальному стану нанесеної шкоди природним ресурсам парку. Значною преференцією для адміністрації НПП було б уповноваження її правом накладати адміністративні стягнення.

Розміри відшкодування шкоди заподіяної НПП «Нижньосульський» в результаті незаконного використання рибних та інших водних ресурсів мають бути лімітовані для місцевих мешканців (для власних потреб), рекреантів у господарських зонах та зонах регульованої рекреації. Заборонені для промислового використання в якості вилову та несанкціонованих скидів забруднюючих речовин в акваторію НПП та встановленні відповідно до норм природоохоронного законодавства [10].

Міжвідомчі конфлікти щодо контролювання території НПП

НПП «Нижньосульський» створений на частині (13201,21 га) ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Сулинський», що має загальну площу 31161,30 га [11.13]. Своєрідне «двовладдя», що виникло між НПП та ландшафтним заказником підпорядкованим Сулинському басейновому відділу охорони, використання і відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства (Сулинськрибоохорона) спричинила акваторія яка увійшла в склад НПП. Такий інцидент призводить до незаконного обмеження прав громадян з боку Сулинськрибоохорони щодо можливості займатися аматорським та спортивним рибальством у дозволених законом територіях [19].

Сулинськрибоохорона вважає акваторію, яка увійшла в склад НПП, підконтрольною своїй

установі та забороняє будь-яке рибальство на території заказника шляхом притягнення до відповідальності рибалок, накладаючи на них штрафи відповідно до ч. 3 ст. 85 Кодексу України про адміністративні правопорушення – «Порушення правил рибальства». Цілком зрозумілим є те, що такі дії посадових осіб органів рибоохорони є незаконними та однозначно містять ознаки корупційних дій та зловживання службовим становищем. Тоді як згідно Положення про НПП, любительське та спортивне рибальство на цих територіях передбачається законом. Отже існує нагальна потреба в однозначному розмежуванні повноважень служби державної охорони національного природного парку і держрибінспекції на території НПП «Нижньосульський» [19].

В Указі Президента України про створення НПП «Нижньосульський» не зазначено, що частина ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Сулинський», яка стала складовою НПП, ввійшла зі збереженням свого статусу. Це є свідченням того, що територія заказника, яка стала частиною парку, є підконтрольною адміністрації НПП, а її режим визначається Положенням, як це передбачено ст. 5 Закону України [5]. Отже, зазначені види діяльності, введенні відповідно до режиму території Парку, є цілком законними,тобто такими, що не можуть нести за це будь-якої відповідальності [4, 6-7, 19].

Таким чином, законних підстав для здійснення повноважень працівниками рибоохорони на частині території Сулинського ландшафтного заказника, яка увійшла в межі створеного НПП «Нижньосульський», немає. На сьогодні дотримання режиму охорони НПП «Нижньосульський» покладено на службу державної охорони парку, згідно до Положення про парк та Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

Невідповідність наявного функціонально-режимного зонування ландшафтній структурі території НПП

Функціонально-режимне зонування території НПП є найважливішим завданням для такого типу природоохоронних об'єктів. Виконання ними різного спектру завдань, зумовлених їхньою поліфункціональністю, досягається лише шляхом функціонального зонування.

Часто зонування має синкретичний характер, відповідно до якого ландшафтні комплекси природоохоронних об'єктів класифікують відповідно до вимог їхньої охорони та використання. На сьогодні головною причиною недієздатності національних парків є нехтування ландшафтними межами під час його проведення.

Функціонально-режимне зонування НПП «Нижньосульський» потребує перегляду, оскільки характер розміщення зон не відповідає ні ландшафтній структурі, ні сучасному використанню території, що характеризується значною антропогенною модифікацією ландшафтних комплексів та близькістю до основних землекористувачів [11, 13]. Відсутність оптимального співвідношення та компактного розміщення функціональних зон не забезпечує цілковитого збереження та відтворення ландшафтних комплексів. Заповідні зони, що потребують особливого захисту з обмеженням впливу на свої території, оточені як правило господарськими зонами із інтенсивним веденням господарства. Це створює загрозу незворотного впливу на прилеглі території. Також домінування частки господарської зони над площами інших функціональних зон НПП не відповідає вимогам Міжнародного союзу охорони природи.

Тому для проведення зонування території НПП «Нижньосульський» пропонується застосування ландшафтознавчого підходу. Цей підхід, на думку А.Г. Ісаченка [8], полягає в оцінці і використанні потенціалу кожної одиниці ландшафту (урочища, фації) з урахуванням їх спряженості і горизонтальних взаємозв'язків, а також ландшафтно-географічного прогнозу

Ландшафтознавчий підхід спрямований на охорону не лише окремих видів біоти, а на збереження та відновлення ландшафтних комплексів та процесів, які в них протікають, як основного базису життя [2].

Щодо функціонального зонування території НПП ландшафтознавчий підхід полягає в комплексному аналізі й оцінці різноманіття природних ландшафтів регіону, характеру їхньої трансформації для виокремлення найбільш збережених ділянок різних ландшафтів та ранжування виділених територій на типові, рідкісні та унікальні. Виокремлені за таким ранжуванням ділянки ландшафтів беруть за основу при визначенні територій різного рівня охорони та плануванні відповідних видів діяльності. У межах функціональних зон необхідним є виділення окремих територій з гнучкішим і диференційованим режимом охорони [1, 3].

Функціональне зонування для НПП «Нижньосульський» має бути розробленим на підставі результатів комплексних польових обстежень ландшафтних комплексів, матеріалів базового лісовпорядкування НПП, аналізу матеріалів Літопису природи та фондових даних, матеріалів державних служб тощо [1].

Для проведення оптимального функціонального зонування території НПП «Нижньосульський» необхідним є створення ландшафтної карти у масштабі 1:25000–1:50000 із виокремленням різного рангу ландшафтних одиниць, зокрема фацій та підурочищ. Ландшафтна карта як інформаційна структурно-картографічна модель території НПП виступає в ролі базового елемента дослідження, джерелом необхідної фізико-географічної інформації. Це дозволяє отримати інформацію про особливості ландшафтної будови НПП «Нижньосульський», оцінити участь кожного ландшафтного комплексу у внутрішній диференціації території; скласти карти прикладного ландшафтознавчої інформації; визначити ландшафтні комплекси, найбільш вразливі до тих чи інших видів діяльності. Врахування ландшафтних характеристик території дає можливість здійснити аналіз існуючих типів природокористування для вивчення їхнього впливу на ландшафти НПП.

Ландшафтна карта відіграє роль об'єктивної основи для вибору ділянок, які потребують охорони, та дозволяє визначити достатню кількість об'єктів, необхідних для збереження ландшафтного різноманіття території НПП.

Оптимізація діяльності у НПП «Нижньосульський» має визначатися системою заходів щодо охорони та відтворення ландшафтного різноманіття, на основі використання ландшафтознавчого підходу у поєднанні з налагодженим управлінням.

Для забезпечення оптимізації діяльності у НПП «Нижньосульський» пропонуємо такі основні напрями:

– вдосконалення та реформування законодавчої бази шляхом введення нових нормативно-правових механізмів, які б забезпечили єдність та цільове призначення території НПП на землях з цілковитим вилученням, так і на землях без вилучення у землекористувачів;

– впровадження гнучкого механізму стягнень штрафних санкцій, які були б співставні рівню нанесених збитків природним ресурсам, шляхом

внесення змін у Постанову «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України»;

– проведення регулярних ландшафтознавчих наукових досліджень для вивчення ландшафтних комплексів та їх змін в умовах заповідання, господарського та рекреаційного використання;

– розробка науково-практичних рекомендацій щодо попередження ризиків рекреаційно-туристичної дигресії та зменшення впливу рекреаційної діяльності на ландшафти НПП;

– розширення спектру рекреаційно-туристичних послуг на основі оцінки туристичного потенціалу території НПП;

– проведення інвентаризації особливо цінних природних об'єктів на території НПП;

– дослідження та аналіз динаміки зміни ландшафтних комплексів шляхом вивчення міжсистемних зв'язків, структури та закономірностей їх функціонування;

– розробка практичних рекомендацій щодо охорони, збереження та відновлення цінних ландшафтів, насамперед водно-болотних угідь, з перспективою внесення до »Списку водно-болотних угідь міжнародного значення» (Рамсарський список);

– розробка наукового обґрунтування щодо розширення території НПП «Нижньосульський», перспективної для заповідання. Сулинський гідрологічний заказник – вже існуючий природно-заповідний об'єкт, тому розширення НПП має відбутися на його основі з метою охорони цінних ландшафтних комплексів, що перебувають під загрозою зникнення;

– проведення науково обґрунтованого зонування, яке мало б бути складовою частиною Проекту організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання ландшафтних комплексів НПП з розрахунком допустимого ступеня рекреаційного навантаження для кожної функціональної зони;

– введення обмежувальних заходів щодо несанкціонованого ведення господарської діяльності в зоні стаціонарної рекреації та регульованої рекреації;

– вдосконалення рекламно-інформаційного забезпечення туристичних маршрутів та екологічних стежок, активна співпраця із засобами масової інформації: проведення семінарів, диспутів, розробка циклів краєзнавчо-пізнавальних передач;

– розширення форм співпраці з місцевими мешканцями щодо надання послуг рекреантам (проведення екскурсій, реалізація продукції власного виробництва тощо);

– відродження місцевих традицій природокористування та відновлення осередків місцевих промислів;

– створення умов для організованого туризму, екскурсій, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням встановленого режиму охорони ландшафтних комплексів НПП;

– розробка методичних положень для посилення еколого-освітньої діяльності шляхом співпраці не лише із учнями шкіл, а із студентами середніх та вищих навчальних закладів. Можлива організація навчальних практик, формування бази для виконання проектів дипломних робіт, проведення екологічно-освітніх та туристично-спортивних акцій, концертних й театралізованих заходів тощо [11, 13];

– формування концепції фінансового самозабезпечення НПП з використанням зарубіжного досвіду шляхом впровадження механізму надання платних послуг відвідувачам (любительське та спортивне рибальство, мандрівки на човнах, краєзнавчі екскурсії, спостереження за дикими тваринами). Відповідно до п. 9.2 Положення про НПП «Нижньосульський», яке затверджене Мінекології України, передбачено платні послуги, надходження від яких є спеціальними коштами Парку і вилученню не підлягають. Ці кошти використовуються для здійснення заходів щодо охорони території та об'єктів Парку і провадження діяльності, передбаченої цим Положенням. Спеціальні кошти використовуються відповідно до кошторису, затвердженого Міністерством охорони природи в чинному порядку [11, 14]. Розширення переліку та збільшення обсягів надання платних послуг відвідувачам НПП сприятиме зростанню та зміцненню економічного потенціалу регіону.

Висновки. Розглянуті на прикладі НПП «Нижньосульський» проблеми діяльності та причини їхнього виникнення є типовими для більшості НПП України. Універсальне співвідношення природоохоронних та господарських функцій у цих природоохоронних установах потребує комплексних організаційних дій та спрямованості оптимізаційних заходів на забезпечення їхньої гармонійної діяльності з повноцінним виконанням усіх покладених на них функцій.

Для успішної оптимізації діяльності НПП необхідною є розробка та впровадження дієвого, організаційно-регулятивного механізму управління.

Його основою може стати ландшафтознавчий підхід, який сприятиме виробленню спланованих заходів та обґрунтованих методів реалізації управлінських рішень, зорієнтованих на оптимізацію діяльності Національного природного парку.

Список літератури:

1. Брусак В., Майданський М., Функціональне зонування національних природних та регіональних ландшафтних парків Карпатського регіону: сучасний стан, методи і методологія реалізації // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2013. – Випуск 41. – С. 50–69.
2. Гриневецький В. Т. Ландшафтознавчий підхід в охороні природи та природоохоронне ландшафтознавство // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. – К., 2004. – Т. 2.
3. Гуль Н., Сенчина Б., Хомин Б. Проблема сталого функціонування національних парків Карпатського регіону // Вісник Львів. ун-ту, серія географічна. – 2005. – Вип. 32. – С. 155-162.
4. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 № 2456-XII, остання редакція від 23.10.2010 на підставі 2856, чинний // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – С. 1130–1156.
5. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1992. – № 34. – С. 502.
6. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 41. – С. 546.
7. Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3. – Ст. 2.
8. Исаченко А. Г. Ландшафтное районирование России как основа для регионального эколого-географического анализа // Изв. РГО. – 1996. – Т. 128. Вып. 5. – С. 12-18.

9. Кукурудза М. Менеджмент національних парків: навч. посібник / М. Кукурудза. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 124 с.
10. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природозаповідного фонду України» (положення, п. 1.1) [Електронний ресурс]. – 2009. – № 330. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0679-09
11. Положення Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів» [Електронний ресурс]. – 2005. – № 831/11111. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0831-05
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» від 24 липня 2013 року № 541 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 63. – Ст. 2286.
13. Проект організації території Національного природного парку «Нижньосульський», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів // Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління. – 2014 – 305 с.
14. Указ Президента України «Про створення національного природного парку «Нижньосульський» від 10 лютого 2010 року № 155/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 7. – Ст. 211.
15. Указ Президента України «Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів» [Електронний ресурс]. – 2008. – № 1129/2008. – Режим доступу: http://www.pzf.org.ua/library/docs.htm
16. Яворський А. І. Проблеми функціонального зонування території національних парків // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2009. – Вип. 55. – С. 182-187
17. http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/201101%285%29/11pyizfu.pdf: // Удосконалення державного управління природно-заповідним фондом України / Ю. І. Павлун. – 2011. – 14 с.
18. Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України http://www.menr.gov.ua/
19. Законність дій рибінспекторів на території НПП «Нижньосульський» перевірить Генеральна прокуратура http://semenivka.com.ua

Сплодитель А.О.
Институт географии
Национальной академии наук Украины

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «НИЖНЬОСУЛЬСЬКИЙ»

Аннотация
Проанализировано современное состояние деятельности и основные проблемы функционирования национального природного парка «Нижнесульский». Несовершенная нормативно-правовая база, недоэкспонирован заповедный режим, принадлежность к разным землепользователям, недостаточность финансирования и другие проблемы деятельности национального парка стали основой для написания статьи. Обоснована целесообразность использования ландшафтоведческого подхода для оптимизации деятельности национального парка и мониторинга состояния ландшафтных комплексов. Ландшафтоведческой подход выступает основой интегрированной возможности, способной обеспечить реализацию деятельности национального парка с учетом пространственных, временных, нормативных ограничений и альтернатив природопользования. Реализация системы мероприятий по охране и воспроизводству ландшафтного разнообразия на основе использования ландшафтоведческого подхода, позволит национальному природному парку «Нижнесульский» скорректировать и оптимизировать свою деятельность.
Ключевые слова: национальный природный парк, оптимизация деятельности, ландшафтоведческой подход, ландшафтное разнообразие.

Splodytel A.O.
Institute of Geography
National Academy of the Sciences of Ukraine

PRESENT CONDITION AND PECULIARITIES OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF THE NATIONAL NATURE PARK «NYZHNIOSULSKYI»

Summary
The study deals with the present situation of the national parks activity and main problems of functioning of the national nature park «Nyzhniosulskyi». Imperfect normative and legal regulation, inobservance of the reserve regime, belonging to different land users, insufficient financial support served as the basis for writing of this paper. The paper presents the grounds of the expediency of the landscape studying approach application for optimization of the national park activity and monitoring of landscape complexes condition. The landscape studying approach is the basis of the integrated potentiality which can provide realization of national natural park activity with provision for space, time, normative limitations and alternatives of the management of nature. Realization of system measures, basing on landscape studying approach, as to the protection and restoration of landscape diversity will enable correction and optimization of the national nature park «Nizhniosulskyi» activity.
Keywords: national nature park, activity optimization, landscape studying approach, landscape diversity.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 347.13

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ

Канарик Ю.С., Волкович Н.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто питання наукового та законодавчого визначення медіації. Проаналізовано наявні в законодавстві визначення медіації як альтернативного способу вирішення цивільних спорів. Проаналізовано проект закону України «Про медіацію». Визначено переваги медіації як альтернативного способу вирішення цивільного спору. На основі аналізу зроблено висновки, що можуть бути враховані під час підготовки проекту Закону України «Про медіацію».
Ключові слова: медіація, посередництво, альтернативне вирішення спору, конфлікт, вирішення спору.

Останнім часом все більшої актуальності набуває питання впровадження альтернативних способів врегулювання спорів та необхідність закріплення їх на законодавчому рівні з метою їх ефективного функціонування поряд з судовими процедурами. До таких способів слід віднести й медіацію. Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю адаптації національного законодавства до європейських стандартів у зв'язку з наміром України увійти до Європейського Союзу

Метою статті є дослідження правової природи інституту медіації, аналіз переваг та недоліків запровадження в Україні медіаційної процедури при вирішенні правових конфліктів і на цій основі вироблення пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання медіації.

Досвід багатьох країн світу підтверджує дієвість та перспективність застосування альтернативних способів вирішення конфліктів яка, успішно використовується та законодавчо закріплена у Норвегії, Фінляндії, Польщі, Великобританії, Австрії, Німеччині, Франції, Бельгії, США. Світовий досвід орієнтований на активне використання медіації, що зумовлює потребу у дослідженні та впровадженні даного інституту і в українському законодавстві.

Окремі питання медіації як одного з альтернативних способів вирішення цивільних спорів розглядалися в працях П.О. Астахова, Н.Л. Бондаренко-Зелінської, О.А. Брижинського, В.С. Гопанчука, Д.Л. Давиденка, Д.Б. Єлісєєва, С.І. Калашнікової, Ю.С. Коляснікової, Ю.Д. Притики, В.М. Рунессова, Р.О. Халфиної, Ц.А. Шамлікашвілі, П.Д. Штепана та інші.

Термін «медіація» походить від латинського «mediatio» та означає посередництво. Аналіз юридичної літератури дозволяє стверджувати про відсутність єдиного підходу до визначення медіації. Російська дослідниця С.І. Калашнікова слушно вказує на наявність двох основних підходів до визначення медіації, що зустрічаються сьогодні в юридичній літературі. Так, перший підхід означений дослідницею як концептуальний (теоретичний), полягає у визначенні поняття медіації через основні цілі, завдання та принципи вирішення спору, що відбувається за участю третьої незалежної особи. Другий, описовий (практичний) підхід полягає в розкритті визначення змісту процедури медіації [1, с. 14-15].

Щодо законодавчого визначення медіації, то проект закону України «Про медіацію» пропонує визначити медіацію як позасудову процедуру врегулювання конфлікту шляхом переговорів за допомогою одного або декількох посередників (медіаторів) [2].

Легальне визначення даного терміну наводиться у Типовому Законі Юнсітрал «Про міжнародну комерційну примирювальну процедуру з настановами щодо її впровадження й застосування», згідно якого медіація – це процес, коли сторони залучають третю особу або осіб для допомоги у мирному врегулюванні спорів, що виникають із приводу контрактних чи інших правових відносин, або пов'язані з ними [3].

Як зазначає Єрьоменко Г.І. для вирішення спору залучається нейтральна сторона – посередник (медіатор), який веде процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору і активно допомагає їм зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, яке задовольнить всіх учасників [4]. Відповідно до директиви ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах», медіатор – це будь-яка третя особа, незалежно від віросповідання чи професії, якій пропонується провести посередництво ефективним, неупередженим і компетентним чином [5].

Головною вимогою до посередника є неупередженість та нейтральність, оскільки він повинен бути не зацікавлений у результатах справи та діяти однаково в інтересах обох сторін. Медіатор допомагає визначитися, чим саме обидві сторони можуть поступитися, щоб дійти згоди, спрямовує їх емоції в правильне русло внаслідок чого вони розуміють, що їх не влаштовує і що потрібно. В ході медіації сторони контролюють і сам процес і досягнутий результат, оскільки виступають активними учасниками переговорів, пропонують власні варіанти врегулювання цивільного спору.

На відміну від судового розгляду чи арбітражу, медіація неформалізована, оскільки проводиться без участі судів, тому відсутній державний примус, немає процесуальних документів та строків.

Атмосфера сприяє до мирного вирішення спору, так як відсутня напруженість судового процесу, сторони намагаються з повагою відноситися один до одного, а медіатор сприяє налагодженню конструктивного діалогу між ними. Опоненти не змагаються між собою, як у суді, а намагаються досягнути угоди та примирення.

Характерною рисою медіації є добровільність, оскільки вона можлива лише за взаємної згоди обох сторін, які не зобов'язані будь-що дійти згоди і можуть відмовитись від неї, а медіатор не має повноважень сам ухвалювати рішення без їх згоди.

© Канарик Ю.С., Волкович Н.В., 2015

Важливою рисою медіації є і те, що вона розглядає спір у широкому розумінні, тобто не лише з правової точки зору, а й враховуючи багато інших факторів – наприклад, взаємовідносини сторін, психологічні чинники.

Конфіденційність процедури забезпечується обов'язком медіатора та сторін не розголошувати третім особам інформацію, що стала відома в процесі медіації. Винятком можуть бути лише дані про готування до злочину. Гнучкість медіації полягає у тому, що сторони можуть самостійно вирішувати, до якого типу медіації їм вдатися і яку процедуру обрати [6].

Під час медіації діє принцип – «нічого не вирішено, поки не вирішено все», тому остаточне рішення не приймається, допоки не будуть розглянуті всі спірні питання і можливі варіанти рішень. У разі досягнення згоди, медіатор допомагає сторонам оформити її як письмову угоду, яка уже може бути примусово виконана у судовому порядку. В угоді повинний бути зазначений план розв'язання спору з обов'язковим зазначенням відведеного на це часу та розподілу відповідальності між учасниками. Даний етап закінчується ознайомленням з текстом угоди, її погодженням та підписанням. З цього моменту вважається, що спір відсутній, оскільки сторони досягли консенсусу [7].

При вирішенні спору за допомогою медіації досягнуті домовленості, як правило, більш довговічні та відповідають реальному стану речей, що не тільки сприяє впровадженню у життя досягнутих рішень, а й сам процес виконання йде природним, добровільним шляхом.

Слід зазначити, що не всі переговори при медіації закінчуються мирною угодою, успішні в середньому 75-85%. На жаль, конфліктуючі сторони не завжди розуміють як працює дана процедура та переконані, що передача спорів на розгляд до суду є єдиним ефективним рішенням. Насправді, якщо порівняти фінансові та часові витрати на ведення судових справ і на медіацію, то з'ясовується, що ефективність медіації значно вища. В суспільстві необхідно формувати культуру медіації, щоб учасники конфлікту самостійно робили вибір на користь медіації, усвідомлюючи всі її переваги.

Про ефективні дії щодо популяризації процедури медіації в сфері суб'єктів владних повноважень свідчить хоча б той факт, що із загальної кількості учасників медіації, близько третини – самі зацікавились даною процедурою та виявили бажання її застосувати. І це є досягнення не лише у поширенні та розвитку медіації, але й у свідомості громадян, які прагнуть, перш за все, вирішити конфлікт з позитивним результатом.

Разом з тим, судді-медіатори наголошують, що одним із інструментів популяризації медіації в суспільстві може стати прийняття відповідного Закону, основною ідеєю якого буде розробка рамкових положень щодо мети, завдань і принципів медіації. Із введенням медіаторів на законодавчому рівні, отримає законодавче закріплення і судова медіація, або «модель правосуддя», що має на меті покращити функціонування правової системи та запропонувати альтернативний спосіб вирішення спору, дозволить уникнути таких чинників, як тривалість судового процесу, перевантаженість судів.

В Україні медіація все ж не набула значного поширення і використовується досить обмежено. Це пов'язано з відсутністю в українському процесуальному законодавстві норм, які б сприяли її розвитку.

Впровадженню медіації заважає відсутність регламентації цього процесу законодавством. В Україні медіація не регламентована на законодавчому рівні, однак окремі норми щодо застосування даного правового інституту містяться у Цивільно-процесуальному кодексі та Господарсько-процесуальному кодексі, Законах України «Про міжнародний комерційний арбітраж», «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та навіть у Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах, де передбачено примирення потерпілого та правопорушника у певних категоріях справ. Крім того, важливе значення мають такі Закони України, як «Про третейські суди» і «Про порядок вирішення трудових та колективних спорів».

В 2011 році народним депутатом Тищенком О.І. було внесено законопроект про медіацію, але він був знятий з розгляду. Нова спроба запровадити даний інститут була зроблена 19 квітня 2012 року, коли був внесений новий проект закону про медіацію. На даний час він знаходиться на стадії ознайомлення. Водночас, висока ефективність даного інституту у вирішенні правових спорів підтверджується даними статистики – 80% спорів, що перебували в провадженні суду і були передані на медіацію, вирішувались без судового розгляду [8, с. 167-168].

Необхідно зазначити, що в березні 2015 року також було підготовлено 2 законопроекти «Про медіацію» № 2480 і 1666. Але, варто почати з того, що в Український парламент внесені не тільки 2 абсолютно протилежні законопроекти, а й, про що відомо не всім, законопроекти, які передбачають різні за логікою «медіації». Проекти законів «Про медіацію», – як основний,так і альтернативний, кажуть про альтернативне вирішення спорів (або конфліктів), в господарських відносинах самостійно і добровільно, із залученням незалежної, спеціально навченої фізичної особи. А проект № 1666 спрямований на створення механізму альтернативного вирішення спорів з податковими органами. У ньому йдеться про «медіацію» як про перемовний процес з метою врегулювання спору у відносинах виключно між платником податків і податковим органом за участю посередника, уповноваженого останнім. Відмінності в спрямованості законопроектів очевидні.

7 вересня 2015 року проект Закону «Про медіацію» поданий народними депутатами України Ківаловим С. В., Развадовським В. Й., повернути суб'єктам права законодавчої ініціативи на доопрацювання, оскільки:

1. законопроект потребує суттєвого змістовного доопрацювання з метою чіткого внутрішнього узгодження норм, усунення їх дублювання та суперечності, приведення у відповідність з чинним процесуальним законодавством України;

2. даний законопроект має вплив на показники бюджету (збільшить видатки державного та місцевих бюджетів у разі необхідності оплати послуг медіаторів бюджетними установами і може зменшити видатки державного бюдже-

ту на утримання органів судової влади у разі розвантаження судів), проте відповідні розрахунки та пропозиції змін до законодавчих актів України відсутні;

3. у законнопроекті виявлено корупціогенні фактори – проект акта не відповідає вимогам антикорупційного законодавства [2]

Висновки. Отже, перевагами медіації є: простота, економія часу, зниження вартості вирішення спору, можливість впливати на його результат, конфіденційність процедури, можливість збереження або відновлення ділових взаємин з партнерами, впливу на результат вирішення, запобігання виникненню подібних конфліктів у майбутньому. Медіація забезпечує сторонам кращі, бажаніші результати, дозволяє застосувати творчий підхід для вирішення спору. Судовий розгляд справи, навпаки, часто призводить до виникнення ворожнечі, припинення або шкоди для подальших взаємин сторін. Медіація дає змогу вирішити правовий конфлікт не тільки з мінімальними затратами коштів та часу, а й на умовах, прийнятних для обох сторін спору.

Тому, поширення такого альтернативного способу вирішення цивільних спорів було б досить ефективним і сприяло б запобіганню, зменшенню загальної кількості конфліктів, заощадженню коштів Державного бюджету за рахунок розвантаження судової системи шляхом досудового врегулювання конфліктів. В більшості розвинених держав медіація є найпоширенішим альтернативним способом розв'язання конфлікту, широко заохочується та використовується, тому впровадження на законодавчому рівні інституту медіації свідчило б про бажання України гармонізувати власне законодавство до світових стандартів, відповідати міжнародним тенденціям у цій сфері.

Запровадження в Україні інституту медіації є одним із заходів децентралізації державної влади, яким надає громадянам реальну можливість обирати інші, не судові засоби для вирішення їхніх спорів при збереженні судової системи як основного механізму вирішення спорів у суспільстві.

Список літератури:

1. Калашникова С. И. Медиация в сфери гражданской юрисдикции: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. «Гражданский процесс; арбітражний процесс» / С. И. Калашникова // Екатеринбург, 2010. – 258 с.
2. Про медіацію: Проект Закону України від 17 лютого 2010 року № 7481: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/ zweb2/webproc4_1?pf3511=44891
3. Про міжнародну комерційну примирювальну процедуру з настановами щодо її впровадження й застосування: Типовий Закон Юнсітрал від 05 березня 2002 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uncitral.org /pdf/english/texts/arbitration/ml-conc/0390953_Ebook.pdf
4. Єрьоменко Г. І. Медіація як спосіб вирішення суперечок / Г. Єрьоменко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://innovations.com.ua/ua/ interview/13281/temp
5. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива Ради ЄС 2008\52 від 5 травня 2008 року // Official Journal of the European Union L 136/3.
6. Рунессон Ерік М., Гі Марі-Лоранс. Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління / Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі / Всесвітній форум з питань корпоративного управління, 2007: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifc. org/ifcext/cgf.nsf/AttachmentsByTitle/ FOCUS4Russian/$FILE/FocusReport_Ukr_final.pdf
7. Беліков О. Конфлікти у підприємницькій діяльності та можливості їх врегулювання / О. Беліков // Юр.журнал Юстиніан № 5/2007: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2664
8. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Запровадження альтернативних способів врегулювання спорів: європейський досвід для України [Текст] / Н. Л. Бондаренко-Зелінська // Приватне право і підприємництво. – 2009. – Вип. 8. – С. 167-168.

Канарик Ю.С., Волкович Н.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МЕДИАЦИЯ КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ СПОСОБ РЕШЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ СПОРОВ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы научного и законодательного определения медиации. Проанализированы имеющиеся в законодательстве определение медиации как альтернативного способа разрешения гражданских споров. Проанализированы проект закона Украины «О медиации» Определены преимущества медиации как альтернативного способа разрешения гражданского спора. На основе анализа сделаны выводы, которые могут быть учтены при подготовке проекта Закона Украины «О медиации».
Ключевые слова: медиация, посредничество, альтернативное решение спора, конфликт, решение спора.

Kanarik Yu.S., Volkovuch N.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY TO SOLVE CIVIL DISPUTES

Summary
The question of scientific and legal definition of mediation. Analyzed the existing legislation the definition of mediation as an alternative way of resolving civil disputes. Ukraine analyzed the draft law on mediation. The advantages of mediation as an alternative way of resolving civil disputes. By analyzing the conclusions that can be taken into account during the preparation of the draft Law of Ukraine «On mediation».
Keywords: mediation, mediation, alternative dispute resolution, conflict settlement.

УДК 342.72/.73

СУДОВИЙ ЗАХИСТ В СИСТЕМІ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ГРОМАДЯН НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Тептюк Є.П.
Черкаський районний суд Черкаської області

У статті досліджуються питання гарантування конституційного права громадян на доступ до публічної інформації. Аналізуються підходи до визначення системи гарантій права громадян на доступ до публічної інформації. Визначаються види, що складають систему гарантій права на доступ до публічної інформації. Акцентується увага на ролі судового захисту в даній системі.
Ключові слова: публічна інформація, конституція, право, судовий захист, система гарантій.

Проблема реалізації та захисту прав людини – одна з найважливіших сфер сучасних наукових досліджень. Починаючи з вчень стародавніх мислителів (Платона, Арістотеля, Полібія) і до наших часів, філософи, соціологи, політики, правознавці, намагалися осягнути її сутність, окреслити історичні й сучасні параметри, проблеми, необхідні для цілісного її аналізу, практичного забезпечення прав людини і громадянина [1, с. 4].

Із прийняттям у 1996 році Конституції України було закріплено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3) [2, с. 143].

Зокрема, Конституцією України передбачається низка гарантій, однією із яких є право судового захисту, що передбачена статтею 55 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Стаття 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації», визначає, що рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації можуть бути оскаржені до керівника розпорядника, вищого органу або суду. Як вбачається з вищевказаних норм Конституції України та Закону України «Про доступ до публічної інформації», особлива увага в системі гарантування конституційного права на доступ до публічної інформації, приділяється судовому захисту.

У своїх наукових працях до окремих питань гарантування права на інформацію зверталися І.В. Арістова, І.Л. Бачило, М.С. Демкова, А.І. Марущак, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська та інші.

Проте у більшості робіт увага науковців зосереджувалася на питаннях загальних інформаційних прав людини, а безпосереднє дослідження судового захисту права на доступ до публічної інформації не проводилося, що і зумовлює актуальність та необхідність дослідження цієї проблеми в рамках наукової статті.

Метою даної статті є визначення ролі та місця судового захисту в системі гарантій конституційного права громадян на доступ до публічної інформації в Україні.

Як зазначає Рабінович П.М., права людини реалізовуються, через юридичну процедуру, яка встановлена державною владою [3, с. 7]. Тобто, гарантування передбачене певними механізмами встановленими державою. Згідно з Конституцією України права і свободи людини та їх гарантії однаковою мірою визначають зміст і спрямованість діяльності держави, однаково обов'язковим для держави є також утвердження і забезпечення, як прав, так і свобод людини. В юридичній літературі існує ряд класифікацій прав людини, це свідчить про те, що безумовно об'єктивних і загальновизнаних прав людини не існує. Разом з тим наявність різних поглядів до даної проблематики, потребує необхідності вироблення та визнання певного мінімуму загальних вимог до забезпечення правового становища особистості, які повинні бути забезпечені завжди і скрізь.

Найбільш оформленого і чіткого вираження розуміння прав людини знаходить у конституційному та поточному законодавстві держави.

Для конституційних прав і свобод є характерною власна система і ознаки, що відрізняє їх від інших прав і свобод. Це означає, що права і сво-

© Тептюк Є.П., 2015

боди людини і громадянина наділені верховенством, оскільки всі інші права і свободи повинні відповідати їм, а також вони є правовою базою для прийняття всіх інших прав і свобод, що деталізують їх. Права і свободи є нормами прямої дії і мають гарантований захист [4, с. 119, 121].

Проте, у проблемі прав людини, має значення не те, які права визнані чи не визнані державою, оскільки в більшості конституцій світу проголошено і закріплено велике коло прав і свобод, а головною проблемою, ключовою проблемою виявляється забезпечення прав людини, яке розглядається в літературі, як вирішальний компонент стійкого розвитку [5, с. 4]. Державою мають бути створені всі необхідні умови для реалізацій закріплених в конституції прав людини. Що передбачає існування певної системи гарантування дотримання даних прав.

В Конституції України гарантії прав людини названо як визначальний фактор діяльності держави, задекларовано, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

В юридичній літературі існує ряд думок, щодо визначення поняття «гарантії прав і свобод людини», проте, на нашу думку найбільш точно це поняття розкрили Шемшученко Ю.С., Ющик О.І., які визначали, що гарантії прав і свобод людини і громадянина, це – обумовлені правовим статусом особистості передбачені законодавством діяння або акти, які зобов'язані здійснювати або утримуватися від них суб'єкти гарантій для забезпечення існуючих прав і свобод та забезпечення конкретної можливості їх реалізації суб'єктами цих прав і свобод [6, с. 42]. Дане визначення дає можливість найбільш точно та правильно визначити до якого виду відносяться ті чи інші гарантій прав та свобод людини. У вітчизняній юридичній науці існує ряд підходів до класифікації прав людини за їх видами. Виходячи із запропонованого поняття гарантій прав і свобод людини, класифікація прав людини має проводитися за ознакою суб'єкта гарантування прав і свобод людини. Основними суб'єктами гарантій прав людини є держава, визначені законом недержавні організації, установи та міжнародні організації. Виходячи з викладеного вище, ми можемо назвати три основні види гарантій прав і свобод людини і громадянина, юридичні гарантії, суспільні гарантії, міжнародні гарантії.

Юридичні гарантії – це такі діяння та акти публічної влади, які передбачені законом та передбачені для збереження існуючих прав і свобод людини і громадянина та забезпечення можливості їх реалізації суб'єктами цих прав і свобод.

Суспільні гарантії – це діяння або акти, які зобов'язані здійснювати визначені законом організації, об'єднання громадян, інші недержавні суб'єкти для забезпечення реальної можливості здійснення прав і свобод людини і громадянина суб'єктами цих прав і свобод.

Міжнародні гарантії – це дії та акти відповідних міжнародних організацій, які у передбачених національним законодавством та міжнародно-правовими актами випадках використовуються для збереження існуючих прав і свобод людини і громадянина та забезпечення реальної можливості їх здійснення суб'єктами цих прав і свобод.

Разом з тим, з впевненістю можна стверджувати, що кожен з цих видів гарантій є ефективним лише у взаємодії з іншими видами гарантій. В цьому ми можемо пересвідчитись аналізуючи гарантії права на доступ до публічної інформації

Право на доступ до публічної інформації має конституційні засади. Стаття 34 гарантує свободу думки та слова. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Згідно зі ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [2, с. 150]. Разом з тим, вказані норми Основного Закону повністю ґрунтуються на положеннях статті 10 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, статті 19 Загальної декларації прав людини, статтях 18 та 19 міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Так, відповідно до вказаних міжнародних документів кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, здійснення цих прав може бути обмежено лише законом.

Парламентська Асамблея Ради Європи, членом якої є Україна з 1995 року неодноразово закликала органи влади в Україні, належним чином вирішити правове врегулювання доступу до інформації, дотримуватися Конституції України в частині свободи отримання інформації під час засекречування документів, а також відкрити доступ до офіційних документів, які були закриті для загального доступу, оскільки це суперечить закону (підпункт 13.17 пункту 13 Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 05.10.2005 року).

На виконання даних зобов'язань 13.01.2011 року в Україні було прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації», який в свою чергу закріпив ряд гарантій забезпечення права на доступ публічної інформації регламентовані, а саме ст. 3 було закріплено: обов'язок розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію, крім випадків, передбачених законом; визначення розпорядником інформації спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організовують у встановленому порядку доступ до публічної інформації, якою він володіє; максимальне спрощенням процедури подання запиту та отримання інформації; доступ до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством; здійсненням парламентського, громадського та державного контролю за дотриманням прав на доступ до публічної інформації; юридичною відповідальністю за порушення законодавства про доступ до публічної інформації [7].

Як ми бачимо, законодавчо закріплено, ряд гарантій, які мають забезпечувати на належному рівні право доступу до публічної інформації. Саме вони, у практичному плані, мають бути

найбільш дієвими інструментами забезпечення права на доступ до публічної інформації.

Разом з тим, на нашу думку у практиці діяльного забезпечення права людини і громадянина на доступ до публічної інформації існує ряд невирішених проблем. Це насамперед стосується того, що органи державної влади, які є розпорядниками публічної інформації, та зобов'язані забезпечити доступ до публічної інформації, разом з тим являються і гарантом доступу до даної інформації. Це створює певний конфлікт інтересів, який на практиці призводить до порушення виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації». Це ми спостерігаємо як в діяльності центральних органів виконавчої влади так і в діяльності органів місцевого самоврядування. Наприклад органи влади почали ухвалювати так звані «переліки інформації, що не є публічною», і керівник органу влади, який відповідно до вимог закону повинен гарантувати доступ до публічної інформації, може на власний розсуд внести будь-яку інформацію до вищевказаного переліку та обмежити доступ до неї. Продовжується практика видання органами державної влади рішень з грифом «ДСК». Хоча, основною ідеєю Закону України «Про доступ до публічної інформації» було подолання надмірної таємності держави. Суспільству як і раніше не повідомляються навіть назви таких актів. Крім того, Відповідно до положень Закону обмеженню в доступі підлягає інформація, а не документ. Якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається інформація, доступ до якої необмежений». Однак, і на даний час, не поодинокі випадки, коли в доступі документу відмовляється, саме на підставі, того, що цей документ містить інформацію з обмеженим доступом.

Що ж робити в ситуації, що склалася? На нашу думку, подолати практику порушення права на доступ до публічної інформації можна лише через оскарження незаконних актів та дій розпорядників публічної інформації в суді.

Згідно статті 55 Конституції України всі права і свободи людини і громадянина захищаються судом, тобто право на доступ до публічної інформації гарантується в тому числі і через судовий захист. Крім того, стаття 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації», визначає, що рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації можуть бути оскаржені до керівника розпорядника, вищого органу або суду. З вищевикладеного слідує, що беззаперечно судовий захист є гарантією права на доступ до публічної інформації.

Як вбачається з аналізу судової практики, кількість спорів, що оскарження дій посадових осіб, в частині не виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» з року в рік збільшується, що свідчить про те, що громадяни все частіше за захистом свого порушеного права на доступ до публічної інформації звертаються саме до суду

Разом з тим, судовий захист інформаційних прав людини в Україні не обмежений системою національних судів, він включає в себе такий міжнародний судовий орган, як Європейський суд з прав людини, він є міжнародним судовим органом у системі міжнародного контролю за виконанням Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року державами, які до неї приєдналися. Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини 17 липня 1997 року. З метою ефективного виконання рішень Європейського суду з прав людини, 23 лютого 2006 року було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який зафіксував на законодавчому рівні систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень Європейського суду та запобігання порушенням Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини.

Станом на 2015 рік Європейський суд ще не ухвалював рішень щодо доступу до публічної інформації проти України, однак цілком ймовірно, що такі рішення скоро з’являться. На даний час на розгляді Європейського суду з прав людини перебуває ряд позовів поданих проти України, серед них, зокрема, дуже цікава справа «Сергій Лещенко проти України», в якій відомий український журналіст оскаржує неправомірність відмови в отриманні копії договору за яким держава продала Віктору Януковичу землю в Межигір’ї. Також на розгляді в Страсбурзі – справи щодо відкритості матеріалів справ Конституційного Суду України та відкритості автобіографій кандидатів у народні депутати України. На наше переконання, рішення Європейського суду мають надзвичайно важливе значення у формуванні практики застосування Закону України «Про доступ до публічної інформації»

Аналізуючи викладене вище, ми з впевненістю можемо стверджувати, що саме судовий захист є основною гарантією конституційного права людини і громадянина на доступ до публічної інформації та займає окреме місце в системі гарантій реалізації конституційних прав людини і громадянина. Дану думку підтримують і автори даного закону, які при підготовці Коментаря до даного закону зазначили, що вони враховували судову практику застосування Закону після набуття ним чинності. [8], це свідчить про те, що саме при вирішенні спорів в суді відкриваються основні недоліки та протиріччя в законів, і саме ефективний судовий захист права людини на доступ до публічної інформації – це найбільш універсальний демократичний інструмент правової держави. Усі інші проблеми пов’язані із гарантуванням конституційного права громадян на доступ до публічної інформації виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових досліджень.

Список літератури:

1. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія / Кол. авторів; За редакцією Н. М. Оніщенка, О. В. Зайчука. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2007. – 424 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 138-156.

3. Рабинович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних положень). – Х., 1997. – 64 с.
4. Погорілко В. Ф. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика (Нормативні документи та коментарі): Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України: А.С.К., 2003. – 652 с.
5. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка. – К.: Концерн «Видавничій дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.
6. Теоретико-методологічні проблеми визначення юридичних гарантій забезпечення прав та законних інтересів громадян: Наукова доповідь / Керівник автор. Кол. Ю. С. Шемшученко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – 56 с.
7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. 2939 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2939-17
8. Науково-практичний коментар до Закону України Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.president.gov.ua/docs/comment_api_final.pdf

Тептюк Е.П.
Черкасский районный суд Черкасской области

СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА В СИСТЕМЕ ГАРАНТИЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА ГРАЖДАН НА ДОСТУП К ПУБЛИЧНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация
В статье исследуются вопросы обеспечения конституционного права граждан на доступ к публичной информации. Анализируются подходы к определению системы гарантий права граждан на доступ к публичной информации. Определяются виды, составляющих систему гарантий права на доступ к публичной информации. Акцентируется внимание на роли судебной защиты в данной системе.
Ключевые слова: публичная информация, конституция, право, судебная защита, система гарантий.

Teptyuk E.P.
Cherkassy District Court Judge of Cherkasy Region

COURTING IN SUPPORT OF WARRANTIES CONSTITUTIONAL RIGHT TO ACCESS TO PUBLIC INFORMATION

Summary
This article investigates the question of guaranteeing the constitutional right of citizens to access public information. Analyzed approaches to definition of guarantees citizens' right to access to public information. Identify the species that make up the system guarantees the right of access to public information. The attention is focused on the role of judicial protection in the system.
Keywords: public information, constitution, law, judicial protection, the system guarantees.

УДК 349.41

СВОБОДА ВИБОРУ ВИДУ ДОГОВОРУ У ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВІ

Шевченко В.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена розгляду питань вибору виду договору, що укладають контрагенти у земельному праві, зокрема питанню можливості укладання змішаних договорів у земельному праві та можливості укладання різних договорів органів державної влади та місцевого самоврядування. Вирішивши укласти договір, контрагент розраховує на певний правовий результат, який прямо залежить від виду договору, який він обере. За загальним правилом, учасники договірних відносин вільні обирати будь-який договір, який вони бажають укласти. В цьому проявляється свобода вибору виду договору. Свобода вибору виду договору також залежить від систематизації договорів у законодавстві.
Ключові слова: свобода вибору виду договору в земельному праві, договір, угода, договір купівлі-продажу земельної ділянки, договір оренди земельної ділянки, змішаний договір.

Постановка проблеми. У недалекому минулому земля визнавалася виключною державною власністю. Це означало, що вона не могла перебувати у приватній чи колективній власності, що логічно зумовлювало існування принципу невідчужуваності землі. Обмежувалися і правочини щодо передачі земельних ділянок у користування. З огляду на це, не було потреби у глибокому дослідженні договірних відносин у земельному праві, зокрема, засад реалізації у ньому принципу свободи договору. Однак сьогодні ринок земель в Україні поступово формується на принципах ринкової економіки, що в свою чергу відбивається на законодавчому регулювання договірних відносин з приводу земельних ділянок. Тому важливим є розроблення наукової концепції вдосконалення українського законодавства для того, щоб прискорити та полегшити цей шлях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню свободи договору у юридичній літературі присвячено чимало робіт. Найбільш ґрунтовні, на наш погляд, дослідження цього питання зробили Луць А.В. у кандидатській дисертації «Свобода договору у цивільному праві» (2001 р.), Боднар Т.В. «Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві (2005 р.), Бервено С.М. у монографії «Проблеми договірного права України» (2006 р.), Горєв В.О. у кандидатській дисертації «Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України (2007 р.). Частково у юридичній літературі тему свободи договору розглядали Дзера О.В., Кузнецова Н.С., Майданик Р.А., Лукова Н.Г., Терніков Є.І. та інші.

Загальними проблемами вважаємо слабку розробленість українськими вченими питань, пов'язаних із реалізацією принципу свободи договору у земельному праві України, спеціального дослідження не проводилося, що зумовлює необхідність наукового аналізу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження реалізації принципу свободи договору в земельному праві України, зокрема питань можливості укладання змішаних договорів у земельному праві та можливості укладання різних договорів органів державної влади та місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Одним із способів обмеження свободи договору як у цивільному так і у земельному праві є обмеження свободи вибору виду договору. Вирішивши укласти договір, контрагент розраховує на певний правовий результат, який прямо залежить від виду договору, який він обере. За загальним правилом, учасники договірних відносин вільні обирати будь-який договір, який вони бажають укласти. В цьому проявляється свобода вибору виду договору. Основи свободи вибору договору закладені Конституцією України та конкретизовані цивільним законодавством, однак у земельному праві вони мають певні особливості. Зокрема, ч. 1 ст. 6 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) передбачає, що сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. З огляду на те, що положення ЦКУ про договір діють і відносно договорів із земельними ділянками, можна говорити про те, що прояви свободи вибору виду договору у земельному праві та цивільному праві мають однакову основу [1].

Питанню цивільно-правових договорів у земельному праві присвячена ст. 131 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ). Відповідно до цієї статті громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод. У ст. 81 та 82 ЗКУ таке право передбачено і за іноземцями, особами без громадянства та іноземними юридичними особами, однак із обмеженням щодо категорії земельної ділянки як предмету договору [2].

Слід зазначити, що у ЗКУ законодавець використовує поняття «угода», а не «правочин». Однак дана розбіжність є лише термінологічною і обумовлена використанням термінології, яка була властива попередньому ЦКУ, що діяв на момент прийняття чинного ЗКУ.

Положення ЦКУ встановлює, що свобода вибору виду договору надає контрагентам можливість вільно обрати договір, передбачений законодавством, та укласти змішаний договір із елементами різних договорів або договір, не передбачений цивільним законодавством. Однак постає запитання, чи можна у земельних договірних відносинах укласти змішаний договір чи договір, що не передбачений цивільним законодавством. Відповідь на це запитання ґрунтується на тому, що до відносин, що виникають на основі змішаних договорів, застосовуються положен-

© Шевченко В.В., 2015

ня цивільного законодавства про договори, які є елементами змішаного договору. Тобто за таких умов сторони фактично не відступають від положень цивільного законодавства, а лише змішують положення про певні види договорів, зберігаючи природу цивільного договору. Тому, на нашу думку, сторони можуть врегулювати земельні відносини обравши змішаний договір. При цьому варто зазначити, що мова йде про не публічних суб'єктів, які в силу ст. 19 Конституції України обмежені у прийнятті подібних рішень.

Щодо можливості укласти договір щодо земельної ділянки, який прямо не передбачений актами цивільного законодавства, то вважаємо, що до подібних правовідносин застосовується ст.6 Цивільного кодексу України, яка передбачає можливість укладання договорів, прямо не передбачених актами цивільного законодавства, за умови їхньої відповідності загальним засадам цивільного законодавства, вимогам розумності та справедливості та звичаям ділового обороту. Із цього приводу Є.І. Терніков слушно зауважив, що укладання таких договорів є результатом автономної правотворчості сторін, що здійснюється на засадах аналогії закону та аналогії права [3, с. 255]. Тобто такий договір по своїй суті є цивільно-правовим, оскільки буде відповідати та ґрунтуватись на загальних засадах цивільного законодавства та регулювати особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників цивільного обороту.

Свобода вибору виду договору залежить від систематизації договорів у законодавстві. Основною підставою систематизації договорів у ЦКУ є правова мета, тобто правовий результат, який досягається при укладанні певного виду договору.

У ЗКУ не передбачено вичерпного переліку цивільно-правових угод, які можуть укладати контрагенти. Оскільки Цивільний кодекс України визначає земельну ділянку як нерухомість, то можна говорити, що до угод, за якими здійснюється перехід права власності на земельну ділянку, відносяться купівля-продаж, міна, дарування, рента, спадкування, довічне утримання, іпотечний договір тощо. Із прийняттям нового Цивільного кодексу України та внесення змін до Земельного кодексу до правочинів, за якими виникає право користування земельною ділянкою належать також договір оренди землі, договір про встановлення земельного сервітуту, емфітевзису чи суперфіцію. Кожен із зазначених договорів має свої особливості у суб'єктному складі, у порядку його укладання, та правах і обов'язках, що вони породжують.

Свобода визначення виду договору обмежується саме тим колом прав та обов'язків, які сторони волють взяти на себе. Визначальним критерієм, виходячи з якого здійснюється вибір виду майбутнього договору, є юридична мета сторін, тобто їхнє спільне бажання настання певних наслідків від укладення договору. Таке бажання сторін, а отже, і юридична мета договору, є своєрідним спільним знаменником, окресленим у результаті узгодження першовихідних інтересів сторін.

Умовно договори із земельними ділянками можна поділити на ті, що спрямовані на передачу прав власності на відчуження земельної ділянки та договори, що спрямовані на передачу окремих повноважень власника земельної ділянки [4, с. 233]. Тобто сторони, досягнувши домовленості щодо наслідків правочину, повинні вибрати саме той правочин, який передбачає такі наслідки. Інколи сторони умисно вдаються до вибору певного неналежного договору для досягнення бажаного правового результату. Наприклад, сторони можуть укласти договір дарування земельної ділянки, але фактично із здійсненням на користь дарувальника певних дій. В такому випадку цей договір буде визнано удаваним, і до нього будуть застосовані наслідки того правочину, який сторони фактично здійснили, тобто купівлі-продажу, що буде проявом обмеження свободи вибору виду договору. Це пов'язано з тим, що ч. 5 ст. 203 ЦК України містить імперативний припис, згідно з яким однією з умов дійсності договору є те, що договір має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, обумовлених ним. У контексті свободи вибору договору це означає, що учасники цивільних відносин мають обирати для укладення вид договору, спрямований на створення саме того юридичного результату, настання якого вони насправді бажають [1].

У зв'язку із особливістю предмету регулювання земельне законодавство встановлює певні обмеження у виборі виду договору. Причому такі обмеження не зумовлені тим правовим результатом, досягнення якого бажають сторони, а, навпаки, диктують контрагентам обов'язковий правовий результат, вказуючи безпосередньо на вид договору, який контрагенти повинні укласти.

Перш за все, особливим правовим статусом наділені органи державної влади та місцевого самоврядування. У Конституції України правовий статус цих суб'єктів визначений в ст. 19, яка закріплює, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [5]. Тобто на конституційному рівні закріплено, що органи державної влади обмежені у виборі правової поведінки повноваженнями, що встановлюються Конституцією та законами України. Такі повноваження щодо укладання договорів із земельними ділянками закріплені в ЗКУ, зокрема щодо продажу земельних ділянок на конкурсних засадах тощо [2].

Так, законодавством обмежена свобода вибору органами державної влади чи місцевого самоврядування виду договору про перехід права власності на земельну ділянку. У науково-практичних коментарях часто можна зустріти думку про те, що земельні ділянки із земель державної і комунальної власності можуть переходити у власність фізичних та юридичних осіб лише на підставі договорів купівлі-продажу [6, с. 405]. Однак до договорів, які уповноважені укладати відповідні органи, варто також додати договір міни земельної ділянки, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» у разі надання особі у власність земельної ділянки (замість

відчужуваної) чи іншого майна замість викупленого може укладатися договір міни [7]. Також, як вірно зазначає А.М. Мірошниченко, існує ще один договір, що уповноважені укладати органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування. Мова йде про угоду про передачу права власності на земельну ділянку. Так, однією із підстав припинення права власності на земельну ділянку є добровільна відмова власника від права на земельну ділянку. В такому випадку власник земельної ділянки подає заяву до відповідного органу про припинення права власності. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування у разі згоди на одержання права власності на земельну ділянку укладають угоду про передачу права власності на земельну ділянку. Цей договір за своєю природою є договором дарування земельної ділянки [8, с. 197]. Із всього зазначеного можна дійти до висновку, що договір купівлі-продажу земельної ділянки, договір міни земельної ділянки і договір дарування, однак лише на користь держави та територіальних громад, складають вичерпний перелік видів договорів щодо земельних ділянок, що уповноважені укладати органи державної влади чи місцевого самоврядування. На нашу думку, такі обмеження не є виправданими та не відповідають сьогоднішнім умовам розвитку суспільних потреб. Варто задуматись над тим, що розширити перелік угод, що можуть укладати органи державної влади та місцевого самоврядування.

Обмеження свободи вибору договору також пов'язані із правосуб'єктністю деяких учасників договірних відносин. Зокрема, це пов'язано із забороною таких суб'єктів набувати у власність певні категорії земельних ділянок. Загальним положенням з цього приводу є ч. 3 ст. 145 ЗКУ, відповідно до якої особа, до якої переходить право власності на земельну ділянку і яка не може набути право власності на землю, має право отримати її в оренду. Ця норма була конкретизована зокрема у ч. 2 ст. 35 ЗКУ, відповідно до якої іноземці та особи без громадянства можуть мати земельні ділянки для колективного садівництва на умовах оренди [2]. Іноземні юридичні особи із цього переліку можуть мати на умовах оренди лише земельні ділянки для ведення індивідуального або колективного садівництва. Зі змісту цих положень може скластися враження, що відповідні особи можуть укладати лише договори оренди земельних ділянок, які не можуть належати їм на праві власності. Втім, таке враження помилкове. Будь-який суб'єкт без спеціального уповноваження (дозволу) може отримувати земельні ділянки не лише в оренду, а і на інших правових титулах (емфітевзис, суперфіцій, сервітут, необмежене коло зобов'язальних прав щодо використання земельних ділянок). Регулювання створюється не шляхом встановлення дозволів, а, навпаки, шляхом позитивного встановлення обмежень та заборон. Таким чином, наведені вище норми лише забороняють укладати договори, спрямовані на набуття певних земельних ділянок у власність.

Крім того із змісту ст.34 ЗКУ, землі для сінокосіння та випасання худоби можуть набуватись лише на умовах оренди, тобто лише шляхом укладання договору оренди землі. Із тлумачення статті випливає, що єдиним правовим титулом є лише користування земельною ділянкою на праві оренди. Таке тлумачення цієї норми є домінуючим у суспільстві, однак варто зазначити, що воно не є доцільним, оскільки штучно перешкоджає громадянам набувати відповідні землі у приватну власність. Можливо, коли законодавець встановлював відповідне обмеження, він керувався мотивом загального доступу до використання зазначених земельних ділянок, однак, на мою думку, на сьогоднішній день воно втратило актуальність, і слугує механізмом для маніпуляцій.

Певні земельні ділянки державної та комунальної власності не можуть передаватися у приватну власність. У такому випадку всі суб'єкти, які бажатимуть ними користуватись, можуть це здійснити на умовах користування, що також обмежує їх у виборі договору, яким оформити таке користування. Зокрема, ч. 4 ст. 59 ЗКУ встановлює, що громадянам та юридичним особам органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування із земель водного фонду можуть передаватися на умовах оренди земельні ділянки прибережних захисних смуг, смуг відведення і берегових смуг водних шляхів, озера, водосховища, інші водойми, болота та острови для сінокосіння, рибогосподарських потреб (у тому числі рибництва (аквакультури), культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт, догляду, розміщення та обслуговування об'єктів портової інфраструктури і гідротехнічних споруд тощо, а також штучно створені земельні ділянки для будівництва та експлуатації об'єктів портової інфраструктури та інших об'єктів водного транспорту [2]. Тобто громадяни та юридичні особи знову ж таки обмежені можливістю вибрати лише договір про користування відповідними об'єктами у зв'язку із прямою вказівкою закону.

Як вже було зазначено, обмеження свободи волевиявлення особи на вступ у договірні відносини можуть зобов'язати особу вступити у договірні відносини без її волі. Крім того, законодавець може одразу визначити, який договір повинні укласти особи. В такому випадку обмеження вільного волевиявлення на вступ у договірні відносини одночасно є обмеженням вибору виду договору. Так, Р.Б. Шишка вірно зазначає, що суб'єкт цивільного права не може обирати вид договору, якщо він не має свободи на вибір варіантів своєї поведінки в укладенні чи ухиленні від укладення договору [9, с. 47]. Такі випадки характерні і для земельного права. Як приклад, можна навести набуття у власність земельної ділянки іноземцем. Ч. 5 ст. 120 Земельного кодексу України встановлює, що у разі набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду фізичними або юридичними особами, які не можуть мати у власності земельних ділянок, до них переходить право користування земельною ділянкою, на якій розташований жилий будинок, будівля або споруда, на умовах оренди. В даному випадку власник земельної ділянки обмежується не лише у волевиявленні на вступ у договірні відносини (користування земельною ділянкою, замість власності) за вказівкою закону, а й обмежується у виборі правового титулу та договору, за яким до нового власника будівлі (споруди)

перейде земельна ділянка. Обмеження волевиявлення на вступ у договірні відносини здійснюється одночасно із обмеженням свободи вибору виду договору, який буде укладений.

Законодавець, обмежуючи таким способом свободу вибору виду договору, не завжди встановлював конкретний вид договору, який можуть укладати учасники договірних відносин. Зокрема, така ситуація склалася при переході права на земельну ділянку у разі набуття права на жилий будинок, будівлю чи споруду. У ч. 2 ст. 120 ЗКУ в редакції від 25.10.2001 було передбачено перехід права користування земельною ділянкою до нового власника житлового будинку (будівлі, споруди), розташованого на цій земельній ділянці, на підставі договору оренди. Однак пізніше, з 20.06.2007 року, законодавець виключив зі змісту ч. 1 ст. 120 ЗК умову про договір оренди як єдину підставу права користування земельною ділянкою, на якій знаходиться житловий будинок, будівля чи споруда [2]. Вищий господарський суд України тлумачив цю зміну таким чином: право власника нерухомого майна користуватися земельною ділянкою, на якій знаходиться це майно, може ґрунтуватися й на інших підставах, ніж договір оренди земельної ділянки. Як відомо, право користування земельною ділянкою, крім договору оренди, може ґрунтуватись на договорах про встановлення сервітуту, емфітевзису чи суперфіцію та на праві постійного користування. При цьому у своїй правовій позиції суд вказав саме на договір про встановлення суперфіцію як підставу для виникнення права користування земельною ділянкою, на якій розташована будівля, будинок чи споруда, оскільки суперфіцій можу встановлюватись на невизначений строк та є відчужуваним правом, що відповідає умовам ст. 120 ЗКУ про перехід права на земельну ділянку у разі набуття права на жилий будинок, будівлю чи споруду. Вищий господарський суд України тлумачив цю зміну таким чином: право власника нерухомого майна користуватися земельною ділянкою, на якій знаходиться це майно, може ґрунтуватися й на інших підставах, ніж договір оренди земельної ділянки, що безумовно є кращою редакцією норми, оскільки не обмежувала свободу контрагентів договором оренди та його умовами [10].

Як ми вже зазначали, свободи вибору виду договору обмежується тим правовим результатом, якого бажають досягнути сторони. В контексті земельних правовідносин слід частково говорити про правовий титул, на основі якого буде використовуватись земельна ділянка. Тобто сторони можуть визначити, чи вони бажають здійснювати лише право володіння і користування чи володіти всією тріадою повноважень, що складають право власності. Якщо умовно говорити, то таке обмеження є «менш жорстким» порівняно із таким обмеженням вибору свободи договору, яке закріплено у перехідних положеннях до ЗКУ, зокрема мораторієм на відчуження земель сільськогосподарського призначення. Як відомо, особа може використовувати земельну ділянку на підставі права власності та різних титулів права землекористування, включаючи право постійного користування земельною ділянкою. Право постійного користування визначається як право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку [2].

Відповідно до чинного ЗКУ право постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності може належати лише підприємствам, установам та організаціям, що належать до державної та комунальної власності; громадським організаціям інвалідів України, їх підприємствам (об'єднанням), установам та організаціям; релігійним організаціям України, статути (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності; публічним акціонерним товариством залізничного транспорту загального користування. Однак за попереднім Земельним кодексом України 1990 року право постійного користування земельними ділянками державної та комунальної власності надавалось і громадянам та юридичним особам [11]. З огляду на зазначене законодавець, приймаючи новий Земельний кодекс, закріпив у Перехідних положеннях п.6, відповідно до якого громадяни та юридичні особи, які мають у постійному користуванні земельні ділянки, але за цим Кодексом не можуть мати їх на такому праві, повинні до 1 січня 2008 року переоформити у встановленому порядку право власності або право оренди на них. Однак питання виникнення права оренди повинно вирішуватись за волевиявленням користувача земельної ділянки. У цьому випадку явно обмежується свобода вибору виду договору, оскільки громадянам та юридичним особам в імперативному порядку доведеться укласти саме договір оренди землі із органами державної влади чи місцевого самоврядування.

Питання щодо обов'язковості переоформлення права постійного користування землею стало предметом розгляду в Конституційному Суді України. При розгляді цього питання були заслухані позиції науковців провідних вищих навчальних закладів країни, які наполягали на позиції, що відповідна норма звужує зміст та обсяг існуючих права громадян на землю всупереч ст. 22 Конституції України. Конституційний суд України визнав відповідне положення неконституційним та ухвалив, що громадяни й юридичні особи, які мають право постійного користування землею, є законними землекористувачами і можуть використовувати ці ділянки на такому правовому титулі до того часу, доки не буде проведена добровільна зміна юридичного титулу використання землі [12].

Висновки і пропозиції. Отже, виходячи із вище сказаного, слід зазначити, що свобода вибору контрагентами виду договору випливає із сутності договірних відносин як таких, що спрямовані на досягнення певного правового результату. Питанню цивільно-правових договорів у земельному праві присвячена ст. 131 ЗКУ. Відповідно до цієї статті громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод. У ст. 81 та 82 ЗКУ таке право передбачено і за іноземцями, особами без громадянства та іноземними юридичними особами, однак із обмеженням

щодо категорії земельної ділянки як предмету договору [2].

У земельному праві обмеження цієї свободи випливають із правового режиму землі як специфічного об'єкта правового регулювання, що перебуває під особливою охороною держави. З урахуванням поширення дії принципу свободи договору на земельні відносини можливість укладення змішаного договору є цілком обґрунтованою. Щодо вибору виду договору, однією зі сторін за яким є орган державної влади чи місцевого самоврядування, очевидною є наявність обмежень, що випливають з їх компетенції у сфері розпорядження землями державної та комунальної власності Однак тим не менш обмежене коло договорів у сфері земельних відносин, що можуть укладатись даними органами, не відповідає вимогам часу з огляду на стрімкий розвиток ринкових відносин, у яких держава та територіальна громада також приймає активну участь. Для того, щоб відповідна можливість органів державної влади та місцевого самоврядування укладати будь-які договори із земельними ділянками не слугувала особистим мотивам представників цих органів, варто передбачити обов'язок відчуження земельних ділянок на конкурсних засадах, що ускладнює застосування будь-яких корупційних схем.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768–III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
3. Терніков Є .І. Свобода договору та її обмеження в цивільному праві України // Терніков Є. І. / Наукові праці МАУП – 2010. – № 3(26) – С. 254–258.
4. Земельне право України: Підручник / За ред. О. О. Погрібного та І. І. Каракаша. – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: Істина, 2009. – 600 с.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. В. І. Семчика. – К.: Видавничий Дім «ІнЮре», 2003. – 676 с.
7. Закон України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17.11.2009 року № 1559-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – Ст. 2/
8. Мірошниченко А. М. Земельне право України. Навчальний посібник. – К: Алерта, ЦУЛ, 2011. – 678 с.
9. Цивільне право України: Курс лекцій: У 6-ти т. – Т. 5. – Кн. 2: Договірне право: Ч. 1. Загальні положення та договори на передачу майна у власність / Р. Б. Шишка (керівник авт. кол.), Є. О. Мічурін та ін.; За ред. Р. Б. Шишки. – Харків: Еспада, 2006. – 336 с.
10. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.05.2011 року № 6 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0006600-11
11. Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 р. в редакції Закону України від 13 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – Ст. 354.
12. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 92, п. 6 розділу X «Перехідні положення» ЗК України (справа про постійне користування земельними ділянками) // Голос України. – 2005. – № 194. – 14 жовтня.

Шевченко В.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СВОБОДА ВЫБОРА ВИДА ДОГОВОРА В ЗЕМЕЛЬНОМ ПРАВЕ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению вопросов выбора вида договора, которые заключают контрагенты в земельном праве, в частности вопросу возможности заключения смешанных договоров в земельном праве и возможности заключения различных договоров органами государственной власти и местного самоуправления. Решив заключить договор, контрагент рассчитывает на определенный правовой результат, который напрямую зависит от вида договора, который он выберет. По общему правилу, участники договорных отношений вольны выбирать любой договор, который они желают заключить. В этом проявляется свобода выбора вида договора. Свобода выбора вида договора также зависит от систематизации договоров в законодательстве.
Ключевые слова: свобода выбора вида договора в земельном праве, договор, соглашение, договор купли-продажи земельного участка, договор аренды земельного участка, смешанный договор.

Shevchenko V.V.
Kyiv National University named after Taras Shevchenko

FREEDOM OF CHOICE OF THE TYPE OF CONTRACT IN THE LAND LAW

Summary
Article devoted to the choice of the type of contract that the contractors placed in the land law, in particular the issue of the possibility of concluding mixed agreements in land law and the possibility of concluding various agreements of state and local government. Having decided to conclude an agreement counterparty relies on certain legal result, which depends on the type of contract that he will choose. As a general rule, members of treaty relations are free to choose any contract which they wish to conclude. This manifests the freedom to choose the type of contract. Freedom of choice depends on the type of contract agreements in the systematization of legislation.
Keywords: freedom of choice of the type of contract in the land law, contract, agreement, contract of sale of land, lease of land, mixed agreement.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 007:304:001

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА СТИГМАТИЗАЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЯВИЩА

Смирнова М.В.
Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті робиться спроба визначити комунікативну природу стигматизації та її місце в комунікаційному процесі. Для з'ясування зв'язку між комунікаційними процесами та стигматизацією, визначається зміст термінів комунікація та комунікаційний процес. Розглядається стигматизація в контексті сучасних теорій комунікації (соціального конструктивізму П. Бергера і Т. Лукмана, концепцій Н. Лумана та П. Бурдьє). Також пропонується схема стигматизації як комунікаційного процесу.
Ключові слова: комунікація, комунікаційний процес, стигма, процес стигматизації, теорії комунікації, мас-медіа.

Постановка проблеми. У сучасному соціумі все більше уваги приділяється захисту прав людини. Цінності суспільства вимагають від людини дотримання норм рівності, справедливості, толерантності. Пошук шляхів подолання стереотипів, упереджень і дискримінації соціально вразливих груп населення стає актуальною проблемою. Завдяки виходу в 1963 році книги американського соціолога І. Гофмана «Стигма: Нотатки про управління зіпсованою ідентичністю» предметом активного наукового пошуку стало явище стигматизації. Особливого значення проблема стигматизації набуває в сучасних українських медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема стигматизації досліджувалась та досліджується багатьма іноземними та вітчизняними науковцями, зокрема, Г. Бекером, П. Бирном, І. Гофманом, К. Еріксоном, А. Кріспом, А. Фінзеном, а також Я.А. Агаєвим, О.О. Алєксандровим, Р.І. Білобривкою, С.Я. Броніним, О.О. Власовою, І.І. Галецькою, Н. Бєлоносовою, І.Я. Гуровичем, І.В. Зубець, М.М. Кабановим, Г.М. Кравченковою, Т.П. Липай, Т.В. Семигіною, Л.П. Тушинцевою та ін.

Комунікація стає об'єктом дослідження на різних рівнях і за допомогою різних підходів: лінгвістичного (Г.Г. Почепцов, М.М. Плотніков, Б. Берлесон, Г. Стейнер), психологічного (В.Е. Рева, О.А. Цуруль, О.О. Бєляков), соціологічного (Т.А. Бурцева, В.В. Різун, Д. Льюіс, Н. Гауер), економічного (О.Е. Кузьмін, Ф.І. Хміль, Дж.Л. Лейхіфф, Дж.М. Пенроуз), філософського (Н.К. Петрук), маркетингового (Т.Д. Гірченко, О.В. Дубовик, Т.О. Примак) тощо [7, с. 40-41].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За І. Гофманом, стигма – *«якість (ознака), що видає якусь ганебну властивість індивіда; причому характер цієї якості визначається не самою якістю, а відношеннями стосовно неї»* [3]. Сам же процес стигматизації та його наслідки для стигматизованих осіб соціолог розглядав лише в контексті конструювання та управління зіпсованою ідентичністю. Комунікативна природа даного феномена, його особливості та механізм формування не були досліджені. Як зауважує науковець Г.Н. Кравченкова, «стигматизація – особливий механізм соціального сприйняття і пізнання, комунікативну природу якого ще слід дослідити» [5, с. 102]. Головною **метою** цієї роботи є визначення комунікативної природи стигматизації та її місце в комунікаційному процесі.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування зв'язку між комунікаційними процесами та стигматизацією, визначимо спершу зміст термінів комунікація та комунікаційний процес.

Комунікація (лат. *communicare* – «перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися») є смисловим аспектом соціальної взаємодії, однією із найбільших загальних характеристик будь-якої діяльності. Існують сотні визначень терміну комунікація: як передача інформації між двома автономними системами, якими є дві людини (Г.Г. Почепцов); як універсальна реальність соціального існування, вираження здатності суспільної людини до співіснування, яке є незаперечною умовою життя (Н.К. Петрук); як процес двостороннього обміну ідеями та інформацією, який веде до взаємного розуміння (О.А. Цуруль); як такий обмін, який забезпечує кооперативну взаємодопомогу, роблячи можливою координацію дій більшої складності (Д. Льюіс, Н. Гауер); як процес зв'язку між працівниками, підрозділами, організаціями тощо (О.Е. Кузьмін); як ефективне спілкування з фактичними чи потенційними покупцями продукції (Т.Д. Гірченко, О.В. Дубовик) тощо [7, с. 40-41].

Як зауважує професор В.В. Різун, *«уважно аналізуючи ці визначення, приходиш до висновку, що це не є дефініції, які суперечать одна одній, вони лише доповнюють одна одну; кожне з визначень охоплює певний бік явища, даючи більш глибоке осягнення комунікації»* [8, с. 16].

Американський політолог Г. Лассуел ще у 1948 році в статті «Структура та функція комунікації в суспільстві» запропонував просту та логічну схему процесу комунікації, за якою найвідповіднішим способом опису комунікативного акту є відповіді на наступні питання [12, с. 37]: 1. Хто? 2. Що повідомляє? 3. Через який канал? 4. Кому? 5. З яким результатом?

Американські соціологи Д. де Флер та Е. Деніс виділяють у комунікації кілька стадій: 1) формування повідомлення комунікаторами; 2) відправлення повідомлення за допомогою засобів соціальних комунікацій; 3) поширення повідомлення з використанням різних каналів комунікації; 4) інтерпретація значення повідомлення комунікантами; 5) результат засвоєння значень

© Смирнова М.В., 2015

повідомлення чи повідомлень, або прояв впливу [4, 11-12].

Термін спілкування є повним синонімом терміну комунікація, хоча термін комунікація є більш поширеним у науці та виробничій сфері для позначення процесу спілкування, пов'язаного з діяльністю засобів масової комунікації й журналістикою. Процес спілкування (комунікації) передбачає такі ознаки:

1) комунікаторів: комуніканта – того, хто ініціює процес спілкування, виступає його адресантом, і комуніката – того, на кого спрямоване спілкування і хто є його адресатом;

2) духовно-інтелектуальну єдність тих, хто спілкується, – спільну свідомість, спільну культуру;

3) спільну форму духовного буття – мову;

4) загальнозрозумілі знакові системи, що замінюють мову в певних ситуаціях, – письмо, іноземні мови та ін. знакові системи (при потребі);

5) створені спільнотою засоби спілкування – книги, періодичні видання тощо (при потребі);

6) соціально-психологічну здатність до спілкування – здатність говорити, висловлювати думки, здатність слухати, сприймати й розуміти висловлене залежно від соціальної функції слухача/читача, а також соціальних вимог [8, с. 15-16].

Комунікаційний процес – це обмін інформацією між двома і більше особами, метою якого є забезпечення розуміння інформації, що є предметом обміну. В своїй основі процес комунікації становить процес руху інформації в ланцюгу «відправник – канал – отримувач». У процесі обміну інформацією можна виділити наступні базові елементи:

1. Відправник (комунікатор) – передавач, що генерує ідеї або збирає інформацію та передає її. Ним може бути індивід або група людей, які разом працюють, громадський інститут або організація.

Обмін інформацією розпочинається з формування ідеї чи відбору інформації. Відправник вирішує, яку значну ідею чи повідомлення варто зробити предметом обміну.

2. Кодування – це процес перетворення ідей у символи, зображення, малюнки, форми, звуки, мову тощо.

3. Повідомлення – сукупність символів (вербальних чи невербальних), власне інформація, що закодована за допомогою символів і передається отримувачу. Саме заради цього і здійснюється акт комунікації.

4. Канали передачі – засоби, за допомогою яких сигнал спрямовується від передавача до приймача. Канали поділяються на засоби масової інформації і міжособові канали.

5. Декодування – процес, за допомогою якого приймач повідомлення перетворює отримані символи на конкретну інформацію та інтерпретує її значення. Якщо не потрібно реакції на ідеї, то процес обміну інформацією на цьому закінчується.

6. Отримувач (адресат) – цільова аудиторія або особа, якій призначається інформація і яка її інтерпретує.

7. Зворотний зв'язок – частина відгуку отримувача, що надходить передавачу. Зворотний зв'язок помітно підвищує шанси на ефективний обмін інформацією, дозволяє сторонам позбавитися шуму (перешкод) [10].

Отже, комунікація є аспектом соціальної взаємодії, загальною характеристикою будь-якої діяльності. Поняття «комунікація» має можна визначити як форму зв'язку, як один із проявів обміну інформацією між людьми в процесі їхнього безпосереднього спілкування або за допомогою технічних засобів.

Процес стигматизації виступає як соціально-психологічне явище, що полягає в навішуванні негативних ярликів, що дискредитують індивіда в очах оточуючих і викликають їх стійку соціальну ізоляцію та відсутність готовності взаємодіяти з ним на рівних [11, с. 689]. Стигма формується і проявляється в ході взаємодії двох соціальних груп – «звичайних» людей та людей «з певними порушеннями».

Розглянемо стигматизацією в контексті сучасних теорій комунікації (соціального конструктивізму П. Бергера і Т. Лукмана, концепцій Н. Лумана та П. Бурдьє).

Соціальний конструктивізм – соціологічна теорія пізнання, розвинена австрійськими соціологами П. Бергером і Т. Лукманом, основною метою якої є виявлення способів, за допомогою яких індивіди і групи людей беруть участь у створенні соціальної реальності. У їхній книзі «Соціальне конструювання реальності» (1966) автори аналізують взаємодію людей у процесі обміну враженнями, що є елементарною формою будь-якого іншого способу взаємодії. Така взаємодія будується на основі типізації, тобто людина сприймає іншу як встановлений тип і починає з нею загальноприйняту взаємодію: *«реальність повсякденного життя містить схеми типізації, мовою яких можливо зрозуміти інших і спілкуватися з ними... Так, я сприймаю іншого як «чоловіка», «європейця», «покупця»... і т.д. Всі ці типізації безперервно впливають на мою взаємодію з ним...»* [1, с. 56]. Так, під соціальною структурою можна розуміти всю суму типізацій та створених з їх допомогою повторюваних зразків взаємодії. В якості такої соціальна структура є істотним елементом реальності повсякденного життя [1, с. 59]. Автори також наголошують на значенні мови під час процесу соціальної взаємодії: *«...життя – це життя, яке я розділяю з іншими за допомогою мови. Розуміння мови істотно важливе для розуміння реальності повсякденного життя»* [1, с. 65].

Оскільки типізації виконують функцію організації повсякденного досвіду взаємодії та позна-

Рис. 1. Схема стигматизації як комунікаційного процесу

чення інших суб'єктів взаємодії, то в контексті теорії соціального конструювання реальності стигма – це ярлик, форма маркування деяких «негативних» типізації. Таким чином, процес стигматизації можна розглядати як спеціальний механізм соціальної комунікації, адже головним механізмом побудови соціальної комунікації є мова, а стигматизація можлива лише за допомогою мови [5, с. 103-104].

Соціологічна концепція Н. Лумана. Комунікація в німецького соціолога Нікласа Лумана виступає найважливішим елементом соціальної системи, бо *«людські стосунки, та й саме суспільне життя неможливі без комунікації»* [6, с. 43]. При цьому кожен комунікативний акт, що відбувається в світі, належить суспільству, яке визначається саме через комунікацію: поза комунікації суспільства не існує. Комунікація є безособовою і означає встановлення зв'язку і взаємодії як мінімум між двома людьми. Інформацію, повідомлення і розуміння можна вважати структурними елементами комунікації: комунікацію уможливлює розрізнення повідомлення та інформації. Комунікація здійснюється в тому випадку, коли з повідомлення виділяється інформація. Усвідомлення цього розрізнення (і одночасно єдності) повідомлення та інформації являє собою розуміння. Отже, комунікація здійснюється тоді, коли здійснюється розуміння повідомлення інформації.

В контексті концепції Лумана, стигматизація може виступати в ролі особливого механізму в процесі комунікації: в якості повідомлення виступає позначення стигмою того чи іншого учасника взаємодії. Стигма як повідомлення може бути зрозуміла, сприйнята адекватно лише за наявності відповідного потоку інформації.

Видатний французький соціолог та філософ П. Бурдьє особливу увагу приділяє процесам номінації, вбачаючи в них прояв владних функцій: *«одна з найпростіших форм політичної влади в багатьох архаїчних суспільствах полягала в майже магічній владі: називати... за допомогою номінації»* [2, с. 67]. В категоріях П. Бурдьє, стигматизація – це негативна номінація, більше того стигматизувати можуть тільки уповноважені на це спеціальні інститути (у наші дні, стигматизацію як засіб карань та номінації передано четвертій владі – мас-медіа. Бурдьє підкреслює: *«Політика є виключно благодатним місцем для ефективної символічної діяльності, що розуміється як дії, здійснювані за допомогою знаків, здатних виробляти соціальне...»* [2, с. 90]. Внаслідок цього стигматизація в сучасний масових комунікаціях стає важливим засобом політичної боротьби.

Стигма конструюється в процесі соціальної взаємодії (в момент первинної смисловий оцінки учасників), де першочергове значення має саме смисловий ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії, що по суті і є комунікацією [9]. Отже, стигматизація як комунікативний механізм – це складна система передачі інформації про суб'єкт (позначення того чи іншого соціального суб'єкта стигмою, клеймом) за допомогою спеціальних засобів, що зачіпає різні рівні комунікації, що складається з набору послідовно застосовуваних пізнавальних операцій та інших психологічних процесів, комунікативних технологій [5, с. 103].

Таким чином, схема стигматизації як комунікаційного процесу має наступний вигляд (рис. 1):

1. Стигматизатор (відправник) – передає ідею (інформацію) про суб'єкт (позначає певного соціального суб'єкта чи групу людей стигмою);
2. Завдяки процесу кодування ця ідея перетворюється у символи, зображення, мову тощо (створюється повідомлення);
3. Дане повідомлення спрямовується від стигматизатора до стигматизованого за допомогою каналів передачі – мас-медіа (друкованих видань, радіо, телебачення, реклами, інтернету, соціальних мереж, тощо);
4. Завдяки декодуванню стигматизований перетворює отримані символи на конкретну інформацію;
5. На сприйняття інформації стигматизованим впливають багато чинників, які залежать від його особистісних характеристик (рівень знань, емоційно-психологічний стан, вік) і від стану середовища передавання інформації (організаційні, технічні перешкоди тощо), тому джерела шуму (технічні чи/і психологічні) можуть створювати перешкоди на шляху обміну інформацією. Зворотний зв’язок дозволяє сторонам уникнути шуму (перешкод).

Висновки і пропозиції. Під стигматизацією ми розуміємо упереджене, негативне ставлення до окремої людини чи групи людей, пов'язане з наявністю у неї/них якихось особливих ознак чи властивостей, і як наслідок – відсутність готовності взаємодіяти з нею/ними на рівних.

Аналіз сучасних теорій комунікації дозволяє зробити деякі висновки: 1) процес стигматизації можна розглядати як механізм соціальної комунікації, оскільки головним механізмом здійснення комунікації є мова, а стигматизація відбувається лише за допомогою мови; 2) вона може виступати в ролі особливого механізму в процесі комунікації і як повідомлення може бути зрозуміла лише за наявності відповідного потоку інформації; 3) в сучасний масових комунікаціях стигматизація є важливим засобом політичної боротьби, важливе місце тут займають мас-медіа.

При розгляді стигматизації як комунікаційного процесу можна виділити наступні елементи: стигматизатор, кодування, повідомлення, мас-медіа, декодування, стигматизований, зворотній зв'язок, перешкоди.

Перспективами подальших розвідок є визначення основних засобів стигматизації, які використовуються сучасними журналістами, а також дослідження впливу таких публікацій на життя стигматизованих груп населення.

Список літератури:

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман; [пер. с англ. Е. Руткевич]. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
2. Бурдье П. Социология политики / П. Бурдье; пер. с фр., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.

3. Гоффман И. Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью [Електронний ресурс] / И. Гофман; пер. с англ. М. С. Добряковой. – Режим доступу: http://www.e-reading.me/book.php?book=145155
4. Квіт С. М. Масові комунікації / С. М. Квіт. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 251 с.
5. Кравченкова Г. Н. Стигматизация в контексте современных теорий коммуникации (обзор зарубежных теорий) / Г. Н. Кравченкова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 1964. – № 844: Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2009. – Вип. 23. – С. 102-106.
6. Луман Н. Невероятность коммуникации / Н. Луман; пер. с нем. А. М. Ложеницина под ред. Н. А. Головина // Проблемы теоретической социологии. – Вып. 3. – СПб.: Издательство СПбГУ, 2000. – 292 с.
7. Пересада А. С. Формування комунікаційного процесу в організації / А. С. Пересада // Управління розвитком. – 2012. – № 13. – С. 40-45.
8. Різун В. В. Загальна характеристика масовоінформаційної діяльності / В. В. Різун // Наукові записки інституту журналістики. – К., 2000. – Т. 1. – С. 15-30.
9. Социология: энциклопедия [Електронний ресурс] / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин [и др.]. – 2003. – Режим доступу: http://voluntary.ru/dictionary/568
10. Цуруль О. А. Менеджмент у державних організаціях: навч. посібник [Електронний ресурс] / О. А. Цуруль. – К.: КНЕУ, 2002. – 142 с. – Режим доступу: http://studentbooks.com.ua/content/view/98/42/1/0/
11. Янчук В. А. Введение в современную социальную психологию: Уч. пособ. для вузов / В. А. Янчук. – Мн: АСАР, 2005. – 768 с.
12. Lasswell H. D. The Structure and Function of Communication in Society / H. D. Lasswell // The Communication of Ideas / Ed.: L. Bryson. – New York: Harper and Brothers, 1948. – P. 37-51.

Смирнова М.В.
Институт журналистики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ВЗАИМОСВЯЗЬ КОММУНИКАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ И СТИГМАТИЗАЦИИ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЯВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье делается попытка определить коммуникативную природу стигматизации и ее место в коммуникационном процессе. Для выяснения связи между коммуникационными процессами и стигматизацией, определяется содержание терминов коммуникация и коммуникационный процесс. Рассматривается стигматизация в контексте современных теорий коммуникации (социального конструктивизма П. Бергера и Т. Лукмана, концепций Н. Лумана и П. Бурдье). Также предлагается схема стигматизации как коммуникационного процесса.
Ключевые слова: коммуникация, коммуникационный процесс, стигма, процесс стигматизации, теории коммуникации, масс-медиа.

Smyrnova M.V.
Institute of Journalism
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CORRELATION BETWEEN COMMUNICATION PROCESSES AND STIGMATISATION AS THE SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Summary
The article attempts to identify the communicative nature of stigmatisation and its place in the communication process. To clarify the correlation between communication processes and stigmatisation, it is defined the content of the terms communication and communication process. Stigmatisation is considered in the context of modern theories of communication (social constructivism by P. Berger and T. Luckmann, concepts of N. Luhmann and P. Bourdieu). It is also proposed a scheme of stigmatisation as a communication process.
Keywords: communication, communication process, stigma, process of stigmatisation, communication theories, mass media.

УДК 821.161.13.09

ТЕОРІЯ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Фурманкевич Н.М.
Тернопільський національний педагогічний університеті імені Володимира Гнатюка

У статті аналізуються методологічні підходи науковців щодо розуміння та інтерпретації ключових понять: «інформація», «комунікація», «комунікаційне середовище», «гендер», проаналізовані вітчизняні та західні дослідження цієї проблематики.
Ключові слова: комунікація, інформація,гендер, комунікативістика, комунікаційне середовище, журналістика, публіцистика, суспільство, соціогенез, масова комунікація, глобалізація, самоідентичність.

Лише на початку ХХ ст. виникає наука семіотика, яка дала поштовх структурній (прикладній) лінгвістиці (Ф. де Сосюр, Ч. Пірс).

Американський дослідник, науковець, родом з Росії, Питирим Сорокін (1889-1968 рр.) під комунікацією розумів обмін почуттями, ідеями, вольовими імпульсами, тобто взаємодію людей на психічному рівні.

Фундатори американської соціальної психології Джордж Мід (1886-1931 рр.) і Герберт Блумер (1900-1987 рр.) вважали, що люди взаємодіють через символи. Процес мислення розглядався ними як оперування символами, які люди постійно створюють і якими обмінюються між собою.

Постановка проблеми. Хоч вивчення масової комунікації в Україні фактично починається лише після набуття країною незалежності, у нас уже склалася своя, національна школа. Справжнє та доволі активне зацікавлення навколо найбільш важливих проблем комунікації спостерігається в останнє десятиріччя, коли з'явився цілий ряд різноманітних досліджень і нашим **завданням** є здійснення аналізу щодо методологічного підходу науковців до розуміння та інтерпретації ключових понять: «інформація», «комунікація», «комунікаційне середовище».

Мета. Ознайомлення з ними виявляє як певну єдність у підходах, так і суттєві відмінності в розумінні та інтерпретації цих ключових понять. Проте на цих аспектах українські науковці не фіксували своєї уваги і саме в їх виділенні та аналізові вбачаємо **актуальність та новизну** цієї наукової розвідки.

Основна частина. Ключовим положення гендеру є розуміння того, що дихотомія статей змодельована і продовжує моделюватися під впливом культури. Гендер тлумачиться як організована модель соціальних стосунків між чоловіками та жінками, яка конструюється основними інститутами суспільства. Цей підхід, як зазначають Т. Говорун та О. Кікінежді, ґрунтується на таких засадах:

1) гендер конструюється шляхом соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації, які створюють різні можливості для розвитку чоловіків і жінок;

2) гендер формується й індивідами – на рівні їхньої свідомості (гендерної ідентифікації), прийняття заданих суспільством норм і підлаштування під них (одяг, зовнішність, манера поведінки тощо). Формувати гендер – означає створювати такі відмінності між хлопчиками і дівчатками, чоловіками і жінками, які є культуральними, а не природними, сутнісними, біологічними [1, с. 19].

Індивіди у процесі соціалізації засвовують певні правила поведінки та установки, що відповідають гендерним ролям. Про те, що суспільство формує відповідні стилі буття чоловіків і жінок, точно висловилася французька феміністка Сімона де Бовуар: «У суспільстві існують певні структури, які спонукають людей дотримуватися тих, чи інших взірців» [1, с. 19].

Гендер – це соціальний конструктор, в основі якого лежать три основні характеристики, які визначають статус людини в суспільстві:

- біологічна стать;
- статеворольові стереотипи;
- різноманітні прояви соціокультурних складових статі.

Розбіжності стосуються, перш за все, методологічних підходів. Перший підхід – функціональний, за визначенням професора В. Ф. Іванова, який представлено в його власних працях, а також в працях В. В. Різуна. Говорячи про те, що «масова комунікація охоплює всі сфери суспільного буття», В. Різун звертає увагу, що, «на відміну від процесу звичайного спілкування, масова комунікація є більшою мірою професійною діяльністю, пов'язаною з технологізованими процесами збору, аналізу, вираження й поширення інформації», «впливу на маси, суспільну свідомість, з моніторингом і контролем за соціально-політичними та соціально-економічними процесами в державі» [9, с. 54].

Виокремлюючи особливу роль засобів масової комунікації, В. Різун висловлює принципово важливу для розуміння соціальної складової масових комунікацій думку про те, що вони «формують інформаційний простір держави та визначають її інформаційну політику, чим і впливають на систему прийняття рішень людьми, державними інститутами та владою» [10, с. 60].

Близький до такого бачення і В. Іванов, який чітко наголошує на тому, що коректні різноманітні підходи до тлумачення поняття інформація залежать від галузі знань, у межах яких має обіг поняття інформація. На його думку, «справедливо розуміти під масовою комунікацією процес поширення соціальної інформації (тобто інформації позагенетичної, семантичної, яка фіксується у знаках), за допомогою технічних засобів (преса, радіо, телебачення, відео, кіно тощо) на велику і розташовану в різних місцях аудиторію» [10, с. 26].

Інший підхід – атрибутивний, за визначенням В. Іванова. Яскравим представником цього підходу є З. В. Партико. Він вважає, що інформація –

© Фурманкевич Н.М., 2015

«це розпізнані образи, які кібернетична система зберігає в пам'яті» [2, с. 28].

Переконуючи, що в основі виміру інформації лежить біт, а саму інформацію варто розглядати як кібернетичний чинник явищ, що нас оточують, З. Партико наділяє явище інформації виключно технічним підґрунтям. Розбіжності між двома підходами помітні і в тому, що київські вчені цілком природною вважають можливу дискусію навколо того, що можуть існувати різноманітні бачення наповнення терміну «інформація» саме в контексті прикладної належності тих явищ, прояв і реалізація яких залежать від інформаційної бази, при цьому підкреслюючи, що «інформаційна взаємодія різних груп людства – найважливіша форма соціальної взаємодії». Запорізький фахівець декларує виключність технічного, кібернетичного контексту інформації, що звужує можливе поле застосування його визначень, хоча, з іншого боку, помітно урізноманітнює теоретичні підходи до об'єктів зацікавлень комунікативістики і створює базу для плідних дискусій.

Ще один момент принципових розбіжностей у підходах українських науковців до тлумачення поняття та функціональних особливостей масової комунікації є її глобальні та національні особливості. Наслідки глобалізації вважають пріоритетними для функціонування масової комунікації представники Києво-Могилянської школи журналістики. Її найбільш яскравий представник, С. Квіт, виходить з того, що саме глобалізація визначає сьогодення масової комунікації, основою якої стала конвергенція засобів масової комунікації. Зрозуміло, що глобалізація призводить до уніфікації та універсалізації медіа, стираючи їх національні відмінності та своєрідність. С. Квіт констатує, що поглиблення глобалізаційних процесів призводить до ефекту нових медіа, які за умов конвергенції не здатні адаптуватись до пропозицій соціальних рухів. Піддаючи аналізові цей транснаціональний та фактично «позасоціальний» комунікаційний феномен нових мас-медіа у суспільно-політичному контексті, вчений справедливо застерігає, що до демократичності нових медіа треба ставитись з обережністю, бо «будь-яка інновація спонукає різні групи, що ведуть боротьбу за владу, використати їх саме з цією метою, а не заради суспільного інтересу» [3, с. 42].

Зовсім іншої позиції дотримуються запорізький науковець В. Д. Буряк та львівський професор Й. Д. Лось та його послідовники. Для цієї групи вчених глобалізація – це породження масовоінформаційних і суспільних процесів, характерних, перш за все, для західного суспільства. Ось чому вона у своїх основних проявах не лише не прийнятна для українського суспільства, але й завдає непоправної шкоди його інформаційному потенціалу та основним тенденціям розвитку. Саме тому поняття «інформація» у його комунікаційному вимірі вони фактично підміняють вужчим терміном «публіцистика», вживаючи його у надмірно широкому значенні, рівноцінному власне інформації. Зокрема, Й. Лось формулює терміни «світоглядна публіцистика» і «національно-світоглядна публіцистика». Виокремлюючи позитиви та негативи глобалізації, вчений вважає, що уникнути останніх та зберегти повною мірою національну самоідентичність можна лише завдяки розвитку «національно-світоглядної публіцистики». Така парадигма розвитку комунікації, на його думку, не лише традиційна й самодостатня для України, але й протистоїть засиллю прозахідної моделі інформаційного журналізму.

Розвиваючи думку Й. Лося, М. Г. Житарюк стверджує, що світоглядна публіцистика не є надбанням усіх народів, натомість в Україні вона має давні традиції і лише така модель забезпечить розвиток і збереже національну журналістику в умовах глобалізації. Таким чином, розробка і впровадження системи «публіцистика–журналістика» розглядається як «базисна реалізація релігії, літератури, культури, науки, політики; вищий щабель журналістики; органічне поєднання вищої суспільної сфери і щоденної інструменталізації з допомогою ЗМІ» [4, с. 61].

Й. Лось і його львівські послідовники акцентують увагу на управлінському феномені масово комунікаційної діяльності, вважаючи основним показником цієї діяльності рівень національних, групових, індивідуальних інтересів в організації життєзабезпечення суспільства. Зв'язок суспільного життя із діяльністю засобів масової комунікації виявляється в тому, що основними суб'єктами управління є інформаційні чинники управління суспільством і, насамперед, це стосується засобів масової комунікації.

Львівські науковці справедливо підкреслюють особливу роль удосконалення відносин засобів масової комунікації та демократичного суспільства як ключового фактора вдосконалення життя останнього, оскільки різноманітні види масовокомунікаційної діяльності виступають водночас у ролі різних видів соціального управління. Однак практична реалізація моделі «журналістика – публіцистика» по суті передбачає виконання нею не стільки інформаційно-комунікаційної функції, скільки місіонерської, просвітницької тощо. Відразу ж виникає загроза перетворення такої комунікаційної моделі в «інструментальну», яка добре прислужилась офіційній пропаганді у нашому суспільстві. До речі, київський фахівець В. І. Шкляр, чиї ідеї щодо публіцистики як вищого прояву журналістики і журналіста активно використовують львівські колеги, вбачає цю небезпеку, але, на його думку, місія розбудови незалежної держави та демократичного суспільства і висока світоглядна свідомість носіїв цієї місії дадуть змогу уникнути подібних трансформацій.

В. Буряк вивчає інформаційно-художню свідомість, яка, з його точки зору, і є основою образного осмислення світу в публіцистиці. Він знаходить неповторні «міфоархетипні базові домінанти» такої свідомості, що й становить підґрунтя комунікації у її «неповторно-національному виразі» в українському фольклорі, а надалі на цій основі закладаються філософські, інтелектуальні, концептуальні підвалини інформаційно-художньої свідомості нового часу.

На відміну від львівських фахівців, В. Буряк практично обходить соціальну спрямованість масової комунікації. Натомість унікальність її національного звучання у новий час він шукає в онтологічних і генетичних її характеристиках, зокрема, виокремлюючи інформаційну інтенсифікацію, посилення інтелектуального начала, жанрові модифікації тощо.

Протиставляючи західній моделі масової комунікації, яка давно стала цариною «змагання грошей, а не ідей», ідеальну модель «рівновіддаленої, особливо справедливої, морально чесної, національно свідомої» комунікації, у якій домінує «творення громадської думки», ці вчені, однак, забувають, що поряд з процесами глобалізації набувають сили і процеси, що названі «націоглобалізацією». Справді, акцентуючи увагу на універсальності проявів глобалізації, досить часто забувають, що остання може і має розглядатись крізь призму індивідуального досвіду, особливо в такій сфері, як медійна.

Система ЗМК США не має нічого спільного із західноєвропейською, але і в Європі маємо майже стільки ж національних моделей, скільки держав знаходиться на її географічній мапі. Тобто національні ЗМК хоч і переживають значний вплив глобалізації, але все одно прагнуть залишатись посередниками між конкретними носіями інформації та її конкретними споживачами. Тож які б новітні інфраструктури вони не вибудовували, вони все одно не можуть відірватись від національних підвалин. Ось чому навіть на перший погляд універсально-космополітичні «Нью-Йорк таймс» або «Франкфуртер альгемайне цайтунг» залишаються не просто американською чи німецькою газетами, а й газетами певного американського штату і конкретної німецької землі.

Є ще суб'єктивний момент, на який слушно вказує С. Квіт: «Національні уряди також продовжують зберігати свої впливи на формування інформаційної політики...» [3, с. 19].

У такій ситуації важко виокремити глобальне від національного, а національні варіанти адаптації до глобальних процесів надзвичайно важко спрогнозувати. На думку американського дослідника Дж. Лалла, «глобалізацію найкраще розглядати як комплекс людських, матеріальних та символічних потоків, що як взаємодіють, так і вступають у протидію та призводять до урізноманітнення гетерогенної культурної практики та позиціонування, що сприяє модифікації усталених секторів соціальної та культурної влади» [3, с. 115].

Іншими словами, саме масова комунікація здатна узгодити глобальне з національним, бо саме вона має вплив на найширші верстви суспільства і, у свою чергу, принципово залежить від них. Цьому не можуть завадити певні уніфіковані прийоми та підходи, проте ще більшою мірою може зашкодити політика ізоляціонізму та автаркії. Разом з тим глобалізація кидає виклик (і це справді не можна заперечувати) формуванню національного самовизначення, яке все ще актуальне для значної частини України.

Висновки. Це і змушує нас у випадку з Україною внести певні корективи у тлумачення глобалізації масової комунікації. Вона повинна включати в себе безумовно як глобалізацію та конвергенцію національних ЗМК, так і націоналізацію тієї частини медіа, які функціонують у нашому інформаційному просторі. Цей процес переосмислення співвідношення між національним та глобальним можна було б назвати національною глобалізацією масової комунікації.

Перспективи подальших наукових пошуків у визначеному напрямі. Дослідження понятійно-категоріального апарату гендерної комунікації, її моделей, стереотипів, видів та функцій є актуальними сьогодні і потребують подальших наукових студій.

Список літератури:

1. Говорун Т. В. Гендерна психологія [Текст]: навчальний посібник / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К.: Академія, 2004. – 308 с.
2. Демченко В. Д. Новітні парадигми вивчення теорії масової комунікації в Україні (до проблеми концептуальної еволюції) / Науково-виробничий журнал «Держава та регіони» / Серія «Право»: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_sk/2010_2/files/SC210_05.pdf – С. 26-31.
3. Квіт С. М. Масові комунікації: підручник / С. М. Квіт. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 206 с.
4. Лобанова А. С., Прилипенко В. Д. Инфлайтная энергия как детерминанта адаптационной способности людей в трансформирующемся обществе // Інформоенергетичні технології адаптаційних процесів життєдіяльності на початку III-го тисячоліття: Зб. наук. праць. – Київ-Кривий Ріг, 2001. – С. 59–66.
5. Лобанова А. С., Прилипенко В. Д. Информоэнергетическая парадигма и инфлайность как основа регенерации жизнеспособности общества // Качество жизни: теория и практика социальной экономики: Сб. докл. межд. Науч.-практ. конф. – Часть II. – Белгород: БГСТМ, Москва: «Мобилизация и развитие», 2002. – С. 334–343.
6. Лобанова А. С. Інформоенергетична парадигма формування і функціонування інфлайтного суспільства // Інформоенергетика III-го тисячоліття: соціолого-синергетичний та медико-екологічний підходи: зб. наук. праць. – Кривий Ріг: «ЗТНВФ «КОЛО», 2003. – С. 97–101 (у співавторстві з В. Д. Прилипенко).
7. Потятиник Б. Вимирання традиційних медіа скасовується / Б. Потятиник // Медіакритика. – Л.: ЗУМЦНЖ, 2008. – Ч. 1. – С. 47–51.
8. Потятиник Б. Медіа: ключі до розуміння / Б. Потятиник. – Л.: ПАІС, 2004. – 321 с. – (Серія «Медіакритика»).
9. Різун В. В. Загальна характеристика масово-інформаційної діяльності / В. В. Різун. – К.: Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2000. – Лекція 1. – 134 с.
10. Різун В. В. Теорія масової комунікації: підручник для студентів галузі 0303 «Журналістика та інформація» / В. В. Різун. – К.: Просвіта, 2008. – 260 с.
11. Соколов А. В. Общая структура системы информационно-коммуникационных наук // Соколов А. В. Ретроспектива-60. – СПб., 1994. – С. 216–221.
12. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации: Учеб. Пособие // А. В. Соколов. – СПб., 2002. – 459 с.
13. Соколов А. В. Общественное знание – объект обобщающего учения // А. В. Соколов. Ретроспектива-60. – СПб., 1994. – С. 213–214.

Фурманкевич Н.М.
Тернопольский национальный педагогический университете имени Владимира Гнатюка

ТЕОРИЯ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье анализируются методологические подходы ученых к пониманию и интерпретации ключевых понятий: «информация», «коммуникация», «коммуникационная среда», «гендер», проанализированы отечественные и западные исследования этой проблематики.
Ключевые слова: коммуникация, информация, гендер, комуникативистика, коммуникационная среду, журналистика, публицистика, общество, социогенез, массовая коммуникация, глобализация, самоидентичность.

Furmankevich N.M.
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

THEORY OF MASS COMMUNICATION: GENDER ASPECT

Summary
This article analyzes the methodological approaches researchers in understanding and interpretation of key concepts, «information», «communication», «communication environment», «gender», analyzed domestic and Western research on this subject.
Keywords: communication, information, gender, communication, communication environment, journalism, society, sociogeneza, mass communication, globalization, self-identity.

НАШІ АВТОРИ

1. **Ахтирський Дмитро Володимирович** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
2. **Бабаєв Олександр Арташесович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
3. **Баликіна Вікторія Вікторівна** – аспірант Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків Національної академії аграрних наук України
4. **Башков Вадим Михайлович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
5. **Бєлобородова Дар'я Олександрівна** – аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського Національної академії наук України
6. **Богдан Михайло Михайлович** – провідний інженер, відділу вірусів рослин Інституту мікробіології і вірусології імені Д.К. Заболотного Національної академії наук України
7. **Волкович Наталія Вадимівна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
8. **Галамага Олена Володимирівна** – аспірант Інституту філології Київський національний університет імені Тараса Шевченка
9. **Григоренко Інна Василівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства, експертизи та торговельного підприємництва Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
10. **Гринь Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
11. **Гриців Василь Васильович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри буріння нафтових і газових свердловин Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
12. **Гуляєва Ганна Борисівна** – кандидат біологічних наук, науковий співробітник кафедри фітопатогенних бактерій Інституту мікробіології і вірусології імені Д.К. Заболотного Національної академії наук України
13. **Джус Андрій Петрович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри нафтогазового обладнання Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
14. **Єремєєва Ірина Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології, соціології та гуманітарних наук Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
15. **Іванов Євген Валентинович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології, філософії і права Одеської національної академії харчових технологій
16. **Калужинська Юлія Володимирівна** – викладач кафедри документознавства Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
17. **Канарик Юлія Сергіївна** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України
18. **Каратєєва Олена Іванівна** – кандидат сільськогосподарських наук, асистент кафедри генетики, годівлі тварин та біотехнології Миколаївського національного аграрного університету
19. **Карбовська Анна Вікторівна** – магістр Національного університету харчових технологій
20. **Коваленко Олексій Григорович** – доктор біологічних наук, професор, завідуючий відділом вірусів рослин Інституту мікробіології і вірусології імені Д.К. Заболотного Національної академії наук України
21. **Кривошеєв Костянтин Валерійович** – аспірант кафедри економічної кібернетики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
22. **Кубарська Олена Анатоліївна** – студентка філологічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
23. **Кузнєцов Павло Володимирович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та маркетингового менеджменту Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
24. **Куриленко Дана Володимирівна** – аспірант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
25. **Кушнєрьова Марина Олександрівна** – асистент кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
26. **Левченко Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
27. **Ляшов Назар Миколайович** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

28. **Мітцель Микола Олександрович** – аспірант кафедри «Автомобіле- і тракторобудування» Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
29. **Навроцька Віра Василівна** – аспірант кафедри світової літератури та славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
30. **Остапчук Ірина Ігорівна** – аспірант кафедри французької філології Львівського національного університету імені Івана Франка
31. **Павлов Денис Юрійович** – студент Таврійського державного агротехнологічного університету
32. **Пелипенко Євген Сергійович** – аспірант кафедри «Автомобіле- і тракторобудування» Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
33. **Рожков Юрій Григорович** – асистент кафедри англійської філології Національного університету біоресурсів і природокористування України
34. **Савватєєва Валерія Дмитрівна** – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, факультет романо-германської філології
35. **Самородов Вадим Борисович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри «Автомобіле- і тракторобудування» Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
36. **Сіциліцин Юрій Олександрович** – старший викладач кафедри інформаційних технологій Таврійського державного агротехнологічного університету
37. **Смирнова Марія Валеріївна** – аспірантка кафедри соціальних комунікацій інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
38. **Соломенцев Сергій Володимирович** – студент Харківського національного університету радіоелектроніки
39. **Сплодитель Анастасія Олегівна** – аспірантка Інституту географії Національної академії наук України
40. **Стаднік Вероніка Юріївна** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
41. **Тептюк Євген Петрович** – суддя Черкаського районного суду Черкаської області
42. **Троценко Руслана Валеріївна** – викладач кафедри документознавства Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
43. **Фурманкевич Наталія Михайлівна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
44. **Чубань Тетяна Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
45. **Шаповалова Наталя Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри експертизи харчових продуктів Національного університету харчових технологій
46. **Шевченко Віталій Валерійович** – здобувач кафедри земельного та аграрного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
47. **Шовкалюк Марина Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
48. **Яцків Наталія Яремівна** – кандидат філологічних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 11 (26) листопад, 2015 р.

Частина 1

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 23.11.2015 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 18,83. Тираж 100 прим.
Зам. 1115-36.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.